ביבליותיקה

ספרות יפה

$25.00

ש. ל. ציטרון

יוצרי הספרות העברית החדשה

חולדותיהם, יצירותיהם, סגנונם וערך פעולתם

הוצאת שרברק, וילנה

המכירה הראשית אצל חברת „צנטרל", ורשה.

DRUK. SIKORA i MYLNER WARSZAWA. NOWOLIPKI 6.

יוצריה־בוניה של הספרות העברית החדשה, המתחלת עם הדור הראשון להשכלה, מחכים עדיין להיסטוריוגראף שלהם. כבר נעשו, אמנם, במקצע זה אי־אלו נסיונות באנתולוגיות ובחריסטימאטיות שונות; אבל הנסיונות הללו אין בהם כדי לספק את הצורך ספוק גמור, יען כי בכולם העיקר חסר מן הספר, והוא — ביאוגראפיות מפורטות של הסופרים עם תאור מלא ומקיף מסביבה שלהם ומהזרמים הצבוריים שבזמנם, אשר בלעדיהם אי אפשר לעמוד עמידה נכונה על טיב פרצופם המוסרי ולהכיר לדעת את הגורמים, שהשפיעו על יצירות רוחם והטביעו את חותמם עליהן.

בספרי זה אני רוצה למלא את החסרון הנזכר. מלבד תולדות מאפו, שהסתייעתי בהן בספרו הידוע של ראובן בריינין, ערכתי את יתר הביאוגראפיות על יסוד חמר עברי ולועזי, שברובו הגדול לא נתפרסם בדפוס עד היום, ושמתוכו מתגלים לנו קוים ושרטוטים חדשים לגמרי לתאור אישיותם הרוחנית של הסופרים ומהות עבודתם הספרותית.

מלבד תולדות הסופרים הקציתי פרקים מיוחדים לבקרת יצירותיהם. בפרקים האלה הבאתי דעות מבקרים שונים בחיוב ובשלילה, ויש אשר באתי ככתוב השלישי להכריע ביניהן בתוקף הוכחות מיוחדות משל עצמי.

במקומות שמצאתי צרך בדבר לבירור הענין, נתתי דוגמאות מובחרות מיצירות הסופרים בתוספות הערות והארות שלי ושל אחרים בנוגע לסגנון ולתוכן.

בין צעירינו קוראי־עברית, חניכי־בית וחניכי אסכולה, ישנם לא מעטים, הרוצים להקנות להם ידיעה הגונה בספרות הזקנים,

ומאין להם גם הפנאי הנחוץ גם הסבלנות הדרושה לקרוא את ספריהם במקומם, ינועו על האנציקלופדיות והקובצים הספרותיים השונים, ויש אשר לא ידעו איזוהי דרך המקורות שהם מבקשים, ונמצאים מוציאים את זמנם ואת עמלם לבטלה. אל סוג הקוראים הללו התכוונתי בשעה שעלה לפני במחשבה לכתוב את ספרי זה, שבו — כך אני מקוה — ימצאו את כל הידיעות הדרושות להם כדי להכיר הכרה שלמה וברורה את פעולת זקני סופרינו, יוצרי הספרות העברית החדשה.

לספרי זה, שאני נותן כאן לעת-עתה את חלקו הראשון, הכנסתי את חמשת סופרי-המופת שלנו, הקודמים בזמן, והם: אד"ם הכהן לבנסון, בנו מיכה יוסף, אברהם מאַפו, מרדכי אהרן גינצבורג וקלמן שולמאַן. קראתי לאלה בשם „סופרי-מופת" על שם זמנם, יען כי עכשו בימינו אין הללו צריכים ויכולים עוד לשמש סמל ודוגמה לרבים לא בצורת יצירותיהם ולא בתכנן. אבל על כל פנים הן מניחי-יסוד הם ובונים, וסוף, סוף הלא צריך לשים אל לב, כי אצלנו, וכך הוא גם אצל אומות-העולם, אין סופרים ראשונים ואחרונים אלא תחומים היונקים זה מזה ומשפיעים זה על זה, חוליות בשרשרת ספרותית אחת, שסופה נעוץ בתחלתה.

המחבר.

וילנה, סיון תרפ"ב.

אָדָם הַכֹּהֵן לֶבֶּנְסוֹן.

א) תולדותיו.

את זמן לידתו של לבנסון אין איש יודע לסמן בדיוק, ושונות ומרובות הנה ההשערות בזה. יש אומרים, כי נולד לבנסון בשנת תקמ"ח, היא 1788 למספרם; אחרים בקשו חשבון ומצאו, כי נולד לבנסון בשנת מיתתו של הגר"א, היא שנת תרנ"ח; וישנם גם כאלה המחליטים בודאות גמורה, לפי דבריהם, כי זמן לידתו של לבנסון היא שנת תקל"ו. הללו מביאים ראיה להחלטתם מעובדה זו, כי בהיות ל"ס למעלה מעשרים, השתתף בתוך קהל המלוים את הגר"א לבית-עולמו. לפי חשבון זה צריך להניח, כי היה לבנסון במותו (שנת תרל"ט) בן מאה ושלש שנים. אד"ם הכהן עצמו, אף-על-פי שהיה רחוק מכל משפט קדום, נמנע בכ"ז מימיו, משום עינא בישא כנראה, להוציא מפיו מלה על-דבר מספר שנות הייו. גם בשיחותיו עם מכירים וידידים וגם בהמון קונטרסיו וספריו נזהר מנגוע בדבר זה אפילו ברמיזה קלה. בהקדמה לספרו „באורים חדשים" הוא מוסר, אמנם, איזו ידיעות מקוטעות על-דבר תולדות ימי חייו, אבל, כנראה, הוא משתמט במכוון מציין את זמן לידתו. בהקדמתו הנזכרת הוא מספר סתם, כי נולד בוילנה במקום שנחשבו אבותיו לזקני תושבי-העיר, ושנת הוָלדו—מאן דכר שמה.

המשורר יל"ג משער, כי היה לבנסון במותו בן שמונים

וחמש שנים. יסוד לאותה השערה משמשת לו עובדה זו: בשנת תרל"ט שב המשורר יל"ג מחוץ לארץ לפטרבורג דרך וילנה. בבקרו אז את לבנסון בביתו, ספר לו, כי התראה בברלין עם המלומד המפורסם ר' יום טוב ליפמן צונץ, ותוך כדי דבור העיר, כי הזקן המופלג הזה עוד כחו חדש אתו והוא מלא עדיין עוז-עלומים, אף כי כבר הגיע למעלה מגבורות. באותו רגע התמלטה מבלי-משים מפי לבנסון הקריאה הזאת: "הלא אלה הנה שנותי אני!" אמנם — כך מוסיף יל"ג — מכירי וידידי, שנמצאו אז אתי בביתו של לבנסון, לחשו לי באותו מעמד באזני מתוך לצון: "אל תאמין לדבריו; הוא מעלים ממך עשר שנים שלמות בערך"; אבל פני לבנסון ענו בו כי אמת ידבר. אותה שעה לא שעת-שחוק היתה לו".

אולם, כמה שהיה מספר שנותיו של לבנסון באמת, אין זה עדיין עיקר כל-כך גדול. סוף-סוף אין חיי-אדם נמדדים באמת-המדה של הימים והלילות שעברו עליו, כי אם במדת חשיבות המסבות והמאורעות, שאירעו בחייו ושהשתתף בהם. וכי יש שום ערך, למשל, לאיזה מתושלח, שחי פחות מעט מאלף שנים, אם במותו הניח אחריו את בני-האדם עומדים על אותו סולם-ההתפתחות, שמצא אותם עומדים עליו ביום צאתו לאויר-העולם?

מה שראוי ביחוד לתשומת-לב מצדנו, הוא: שנות חייו של לבנסון עברו במאה התשע-עשרה, היא שנת-המאה היותר מהוללת בתודות העמים, ושהיתה לא פחות חשובה גם בדברי ימי עמנו. במאת-השנה הזאת נבקעו הקוים הראשונים של שמש המושכלות וההומאניות, אשר לחומה התחילו נמסים עבותות הבלי-השוא והמשפטים הקדומים, שהקימו קירות-ברזל מבדילים בין עם לעם ובין גזע לגזע והפרידו בין אחים. אותה שנת-המאה הביאה בעקבותיה תנועה גדולה ונמרצת וצבא חליפות ותמורות גם בחיי עם ישראל פנימה. איזה חלק לקח לבנסון בתנועה זו ועד היכן הגיעה ההשפעה שהשפיע לטובתה על אחיו בני עמו? רק השאלות האלה מעניינות אותנו באותה שעה ובאותו מעמד ורק עליהן נבקש תשובה, ומספר שנותיו של לבנסון מה כי נתעכב עליו? ושנת לידתו מה כי ננקר ונחטט בה ונבקש חשבונות רבים?

ובכן הבה נסתמך, אפוא, על השערתו של המשורר יל"ג, כי נולד לבנסון בשנת תקנ"ד וכי היה במותו בן שמונים וחמש שנים ונשוב לתולדותיו.

ילדותו של אדם הכהן לא היתה, כנראה, עליזה ביותר. בשחר ילדותו מתה עליו אמו, והיא צעירה עדיין, והוא נשאר אמון על־יד אביו, שהיה כל ימיו איש־מכאובות וידוע־חולי ושפל־ידים במלחמת־החיים. אז באו שניהם לגור בבית אביו הזקן, שהיה לו לאב שני ודאג לחנוכו. כמנהג הימים ההם נתן האב הזקן את נכדו הקטן, את אברהם דוב, על־יד מלמד ללמדו גפ"ת „על פי דרך הפלפול", וקודם שרכש לו הנער שום מושג על־דבר יסודי אמונת־ישראל וכתבי־הקדש והלשון העברית והעם העברי וההיסטוריה העברית, כבר ידע יפה „לאסוקי שמעתתא אליבא דהילכתא ולטחון הרים בסברה". בהיות הנער בעל כשרונות מצוינים מאד, עשה בתלמוד ונושאי־כליו חיל עד להפליא, ועוד לא מלאו לו עשתי־עשרה שנה כבר יצא לו שם בכל העיר בתור למדן מופלג בתורה. קרוב לאותו זמן הוזמן לבוא לוילנה, על־פי התעוררות מצד הגר"א, איש אחד, ר' משה כהן שמו, שהיה מפורסם בכל הסביבה לידען גדול בכתבי־הקדש, ובעלי הבתים החשובים אשר בעיר מסרו לו את ילדיהם הקטנים ללמדם את התנ"ך לפי חוקי־הדקדוק ושמוש הלשון. אל החדר הזה נשלח גם אברהם־דוב. אולם יען כי בעת ההיא נחשב למוד כתבי־הקדש לדבר קטן־הערך ולענין טפל, האצילו לו אך שעות מועטות מאד וקבעו לו זמן רק בערבי־השבתות אחר הצהרים. אפס כי גם הגרגרים המעטים האלה, שנפלו לתוך אדמה פוריה, הספיקו די הצץ ציץ ועשות פרי־תנובה. השעות הספורות שנועדו ללמוד התנ"ך והדקדוק העברי, פעלו בלבו הער ובנפשו הרכה והמתפעלת של הנער פעולת־מהפכה ממש. הוא ראה לפניו פתאום עולם חדש, עולם של פואזיה נאדרה ורוח־אלהים מרחפת; הוא שמע את דברי החוזה הנשגבים והכבירים על האמתיות הנצחיות, על הטוב והרע, על הצדק והרשע; אזניו הקשיבו מתוך געגועים גדולים ונמרצים בהטיף הנביא דברי מוסר ותוכחה לעמו, אשר

נפשו גחלים תלהט באהבתו אותו; ויש אשר אנחה קשה ועמוקה עולה ובוקעת מתוך דברי המוסר והתוכחה האלה; ויש שמבריקים הדברים ברקי עברה וזעם, ויש שנשמעת מתוכם המית נפש מתעטפת ביגונה על צער האומה וגלות השכינה, ופתאום יהיה הקול לקול ששון ושמחה מביע תקוה ונהומים, ועל כל אלה התרפקות מתוך מסירות־נפש על האמת ועל הטוב! כל אלה פעלו על נפשו המתרשמת של לבנסון הצעיר פעולה מקסימה מאד. הוא ראה ונוכח, כי עם כל ידיעותיו המרובות בתלמוד ובמפרשיו אינו יודע עדיין כלום על־דבר המקורות הראשונים של תורת היהדות ועל־דבר האוצרות היותר חשובים של הלשון העברית וכיוצא באלה, ובחבה מיוחדת התחיל עוסק בלמוד כתבי־הקדש ושפת־עבר. מובן הדבר מאליו, כי נער קטן שכמותו, שנגש לעולם־הלמודים החדש לו הזה „בידים ריקות", בלי מורים ומדריכים, מוכרח היה להתנגש במכשולים על כל פסיעה ופסיעה; אבל רצונו הקשה כברזל עמד בפני כל המונעים והמעצורים ויוכל להם.

בין כך עשתה הסביבה את שלה. אך מלאו לנער שלש עשרה שנה, וכבר התחילו אבותיו חושבים על־דבר נשואיו. „עוד לא השפיקה לי השעה להעשות נער—כך מתאונן לבנסון—וכבר שמוני לבעל ולאב". אבל כך היה בימים ההם הגיון־הברזל של השקפת־העולם הישראלית. למולך החדש הזה, הוא נשואי־הבסר, העלו בכל שנה המון קרבנות מבני־ישראל, ואחד הקרבנות האלה היה גם לבנסון.

בהיות האשה אשר השיאו לו אבותיו מבנות העיירה הקטנה מיהיילישוק (שעל שמה נקרא מאז בפי ההמון בשם („בריל מיחיי־לישקער") הסמוכה לוילנה, לכן העתיק לבנסון את מושבו, כדרך העת ההיא, אל העיירה הנזכרת להיות שם הוא ואשתו הצעירה סמוכים אל שלחן חותנו. ארחות חייו אחרי חתונתו לא נשתנו אפילו שנוי כל־שהוא. הוא הוסיף ללמוד גמרא ופוסקים מפי מלמדו הישן, שבא אתו לגור בבית חותנו, ולבלות את עתות מנוחתו בלמוד כתבי־הקדש והדקדוק העברי. יש יסוד לדבר, כי בעת ההיא התחיל לבנסון עושה את נסיונותיו הראשונים להריק את מערכי־לבבו על הנייר; באותו זמן התעוררו בו דמדומי ההרגשה הראשונה, כי

נועד להיות מיסד כנסיה חדשה של משוררים וסופרים עברים. אולם לפתח את כחותיו הרוחניים וכשרונותיו, לעורר אותם לחיים, לעבודה—דבר זה לא יכל עדיין לעשות, כמובן, כי קודם כל עמד לו למכשול בדרכו העדרם הגמור של ספרי־למוד כלליים, ועל־ידי זה גם חסרון השכלה כללית.

במצב זה עברו על לבנסון שמונה שנים. בין־כך כלו לו ימי שבתו על שלחן־חותנו, ותור־הזהב של ירידת המן פסק לבלי שוב עוד. מאז צריך היה לדאוג בעצמו לפרנסתו ולפרנסת בני־ביתו. בשביל־כך עקר את דירתו ממיחיילישוק אל עיר־המחוז אושמיאני, ששם נתמנה מאת ראשי־הקהל למשרת דיין. בכהונתו זאת שמש ארבע שנים.

כנראה לא השפיקה הכנסת הדיינות ללבנסון די מחיתו, ולפיכך שלח את ידו גם בעסק אחר חולוני. אבל העסק הזה היה עסק ביש, אשר בלע גם את מעט כסף־הנדה, שהביא אתו מבית חותנו. כשמטה ידו והוא נשאר בלי אמצעי־מחיה, שב לעיר־מולדתו וילנה, ושם נעשה מלמד. הוא למד את ילדי־ישראל את התלמוד עם מפרשיו, גם את כתבי־הקדש ואת דקדוק הלשון העברית. צריך לשער, כי לא רק משום דאגת־הפרנסה בלבד נתעורר לבנסון לשוב לוילנה, אלא בתוקף עוד הרגשה אחת יותר חזקה, והיא: תשוקתו העצומה לשבת במרכז החיים האנטלקטואליים העבריים של אותו זמן ולהקדיש את עצמו אל הדבר החביב עליו כל־כך — לחקר ידיעת כתבי־הקדש והלשון העברית.

בעת ההיא שם לבנסון אל לבו לרכוש לו גם ידיעות כלליות, והתמכר אל למודיו החדשים בשקידה נמרצת. בשבתו תמיד, מחוסר אנשים כלבבו להתרועע אתם, בודד וגלמוד, התחיל עוסק בלמודי המאתי מאתיקה והגאוגראפיה ובחכמת ההגיון ובפלוסופיה התאולוגית הישראלית. בחשק מיוחד שקד גם על הקבלה ולמד אותה לדעת על בוריה ולעמקה, אף כי, לפי דברי־עצמו, לא היה לו אז עדיין שום מושג על־דבר מקורה. בתקופת־העת הזאת הונח אצלו היסוד לאותן המחשבות הפלוסופיות והיחס הבקרתי אל המיסטיציזמוס המעורפל, אשר בהמשך הזמן התבלטו בספריו בתוקף כל־כך מרובה ובבהירות כל־כך גדולה. כמו שמעיד לבנסון על עצמו הועילה לא

מעט חובת=אומנתו בתור מלמד לעורר בו תשוקה עצומה וכמיה עזה להעמיק חקור חקירה דקה מן הדקה בתוך תוכן של מליצות כתבי=הקדש וסגולות הלשון העברית. „אף כי מלאכת המלמדות אינה חשובה בעיני העם—כך כותב לבנסון—אבל אני ידעתי היטב מה מאד גדל ערכה ביחוסה אלי".

עשר שנים רצופות עסק לבנסון בעבודת המלמדות, שהיתה אצלו, כמו שכבר ראינו, לעבודה שבלב. עשר שנים בלי=הפסק הפיץ את דעת כתבי=הקדש והלשון העברית בין נערי=ישראל בוילנה. כל היום ישב ולמד את תלמידיו, ובעתות=הפנאי שלו הוסיף להקנות חכמה לעצמו. אבל מבנה גוו הרך לא יכול עמוד בפני העמל הרב והקשה הזה. הוא התחיל יורק דם מגרונו, אף נראו בו סימנים אחרים של מחלת=השחפת. אז צוו עליו הרופאים במפגיע לעזוב את חיי=הישיבה, שהסכין בהם, וביחוד האיצו בו להסתלק ממלאכת=המלמדות, המזקת לבריאותו מאד. בהשתדלות רעיו וידידיו לא השפיע הדבר לרעה על מצבו החמרי, כי בקשו ומצא בשבילו ענין אחר יותר קל לענות בו. עבודתו החדשה נתנה לו את האפשרות לחיות חיי תנועה מתונה וגם ביותר רחבות חמרית לעמת מצבו הקודם. דבר זה, יחד עם דייקנותו המופלאת ומתינותו השקולה והמדודה בהליכות חיי יום=יום, הם הם שעמדו לו להשיבו בעת מועטת לאיתנו, והמחלה הנוראה, אשר נתנה בו אותותיה אותות, חלפה עברה ועקבותיה לא נכרו עוד בו לעולם.

אולם לעומת זאת לא מצא לבנסון לנפשו בעבודתו החדשה שום ספוק רוחני=מוסרי, ולא עוד, אלא שגם היתה לו למורת=רוח. היא היה סרסור, היינו: איש=הבינים בין המלוים העשירים ובין הלוים העניים, בעוד אשר תעודתו הטבעית היתה להפיץ דעת בין אחיו בני=עמו, המדוכאים מלחץ חיצוני וקופאים בבערות פנימית. כי לא היה משלח=ידו זה נעים ללבנסון—על זה מעידים דבריו אלה: „לבי היה עלי דוי—כך מספר לבנסון—בהגותי בימים עברו, באותה העת המאושרת כשהייתי חי ונושם באהלה של תורה ודבר אלהים; אבל אני גורשתי מגן=עדני על=ידי המסחר הבזוי." באחרונה פקע אמנם כח סבלו באמת, ולשם איזו תקוות בלתי=מבוררות לו, שלא

יכול כמובן, להיות בטוח במלואן, הסתלק ברצונו הטוב מעסק־הסרסרות, אף שהביא לו בפריו שכר רב.

קרוב לאותו זמן עלה הרעיון על לב לבנסון להוציא במהדורה חדשה את כתבי־הקדש עם באורו הגרמני והעברי של בן־מנחם בתוספת באור חדש משלו. בעת ההיא כבר רבו אמנם הפרושים והבאורים לכתבי־הקדש. אבל כולם היו מוטבעים בחותם הנושנות ולקויים גם בפירוש המלים גם בפשוטו של מקרא. רובם ככולם הוציאו את המקראות מדי פשוטם ופירשו אותם בהתאם לאגדות התלמוד והמדרשים ועל־ידי זה עקמו בהכרח את הכתובים. גם הבאורים שחברו על־ידי תלמידיו של בן־מנחם תחת השגחת רבם הגדול, לא יכלו להניח את דעתו של לבנסון. אולם עוד הוא עושה כה וכה שם אל לבו, כי הוצאת מהדורה חדשה של כתבי־הקדש יחד עם פירוש חדש משלו, היא עבודה גדולה וקשה מאד, ולא לו לבדו להוציא אותה אל הפועל; גם אפשר הדבר, כי לא נמצא אז תחת ידו סכום־הכסף המסוים הדרוש לצרך הגשמת המפעל החשוב הזה. את זה ראה ונתון אל לבו ויפן אל הביבליאוגרף העברי המפורסם יצחק־אייזיק בן־יעקב בהצעה, כי ישתתף אתו בעבודתו, והלה נאות להצעתו בנפש חפצה. באופן זה השיג לבנסון את מטרתו, אשר נשא אליה את נפשו כל הימים, כי נתנה לו האפשרות להקדיש את עצמו כולו אל המפעל האהוב עליו וכל חובבי כתבי־הקדש וחכמי־המקרא מאז ועד היום נתנו ונותנים עדותם, כי מלא לבנסון את העבודה אשר העמיס עליו ביתרון הכשר דעת ובישרת לבב אתו.

בעת ההיא כבר נתפרסם שם לבנסון על־ידי ספריו בין היהודים שואפי־השכלה, וביחוד על־ידי החלק הראשון מספרי „שירי שפת־קדש", שיצא בלופסיאה בשנת תר"ג ושעורר בזמנו התפעלות והתלהבות עצומה בין צעירי־העברים. העם התיחס מתוך אמון גדול אל עבודתו של לבנסון בהוצאת כתבי־הקודש, ומספר החתומים על ספרו עלה לשלשת אלפים,—סכום לא קטן לפי תנאי הימים ההם. המפעל הצליח באופן מצוין והביא לבעליו רוח הגון.

מן היום שעזב לבנסון מחמת מחלתו את מלאכת־המלמדות, השתדל להפיץ בין העם את דעת כתבי־הקדש והלשון העברית על־ידי ספריו. אולם כעבור חמש שנים בא המקרה בעוורון לשוב

ולעסוק בעבודתו זו החביבה עליו באמצעות הדבור החי, בעל־פה.
בשנת תר״ח נקרא לבנסון להיות לראש מורי הלשונות העברית והארמית בבית מדרש־הרבנים, שהיה אז בוילנה, וחמש־עשרה השנים ששמש בכהונתו זו היה תור־הזהב בחיי בית־המדרש הנזכר ביחס אל הלשון העברית. מבית מדרשו של לבנסון יצאו התלמידים עשירים מאד בדעת הלשון העברית, ורבים מהם היו בהמשך הזמן לסופרים גדולים בישראל. די לי לקרוא בשמותיהם של הד״ר י״ל קנטר, אברהם יעקב פאפירנא, אהרן שמואל ליברמאַן בעל „האמת", ד״ר שלמה מנדלקרן, יהושע שטיינברג, אברהם אליהו הרכבי ועוד ועוד, שכלם היו מתלמידיו של אדם הכהן. אולם מלבד הענינים שנכנסו בחוג למודו, השתדל לבנסון לפעול בכלל על התפתחותם הרוחנית של תלמידיו, להרחיב את אופק מבטם, ולהיות להם לעזר להקנות לעצמם השקפות־עולם קבועות ודעות מוצקות. לבנסון עצמו היה מפורסם בתור איש אמיץ ותקיף בדעותיו ובאמונותיו, ההולך בצעדי־און בדרך שכבש לו אחרי מלחמות רבות וקשות של מחשבות והרהורים שבלב; מדרכו זו לא נסוג אחר אף כמלוא־השערה, כי האמין אמונה עמוקה, שאחת היא ואין בלתה. וזה גרם, כי בין מורי בית־מדרש הרבנים בעת ההיא לא היה אף אחד, שהשפיע השפעה כל־כך נמרצת על הצעירים חניכי־הבית כלבנסון. אליו היו התלמידים פונים לא רק בעניני למודו המיוחד לו בלבד, אלא גם בהרבה שאלות אחרות, יותר חשובות, שהעסיקו את מחותיהם, בדעתם נאמנה, כי רק מפיו הם יכולים לקבל עליהן תשובה, והתשובה תהיה ישרה, נאמנה ונכונה, אחד בפה ואחד בלב, בלי עקיפין והליכת סחור־סחור, ועם זה תהיה התשובה הגיונית ופרי מחשבות עמוקות. בכלל הצטיין לבנסון בתקיפות דעותיו והוכחותיו, באופן הגיונו, בעוז רצונו ובברק שכלו, והיתרונות האלה נשארו אצלו תמיד ולא פג כחם גם בהגיעו לימי זקנה ושיבה. וזוהי סבת הקסם המוסרי, שהקסים לבנסון את המון תלמידיו, והיא שעמדה לו, כי גם לאחר הרבה, הרבה שנים של פרידה, היו תלמידיו, מזכירים תמיד את שמו מתוך יראת־הרוממות וסלודים גדולים ועמוקים.

כשעזב לבנסון מפני תשישת כחו את כהונתו בבית מדרש

הרבנים, לא פסק בכל זה, למרות זקנתו המופלגת, מעבוד את עבודת הספרות עד יומו האחרון. אולם הזקנה לא הטביעה את חותמה גם על חייו הפרטיים, כי השתדל ככל האפשר לשמור על רעננות רוחו ועוז נפשו. כל תושבי וילנה ידעו את הישיש הנכבד, בעל הצורה והקומה הגבוהה שנכפפה קצת בימים האחרונים, המטייל יום-יום רגלי ברחובות העיר או בנאות-דשא, חליפות, הכל לפי תקופות-הזמן. כשהוא מתיחד בדד בחיק הטבע ביום חום ושרב של קיץ בתוך עמקים ויערות, או כשהוא מתהלך ביום קור וקרח בחוצות העיר המלאות תשאות רב, — תמיד היה מושך אליו את העין ומעורר מצד הקהל המנומר יחס של כבוד והערצה בצעדיו השקולים והמדודים ובעיניו הכהות אמנם מזקן, אבל מפיצות עדיין אש מבטי-שכל חודרים, עמוקים ושנונים, המזכירים את מבטי הפאטריארכים הקדמונים. כזקן, כנער, כאיש כאשה, כיהודי כנוצרי, כבני-ההמון, כבני-האפרתים, כולם היו נוטים הצדה מתוך יראת-הכבוד כדי לפנות את הדרך לפני הסבא בעל ראש-השלג, הנושא על פניו חותם מחשבות והרהורים עמוקים כתהום ועקבות הדרך הרב, שעבר בה בימי חייו הארוכים ומרובי-העמל ועם זה גם מרובי הבנה פנימית בתעודת ההויה האנושית ותכליתה.

עד ימיו האחרונים לא ידע לבנסון לא מאהבת הפטפטנות של הזקנה ולא מרפיונם הרוחני של האנשים היודעים, כי המות כבר עומד מאחרי כתלם. לבנסון אהב את החיים והשתדל תמיד להאריך את חייו. אבל כל זה לא השפיע אפילו השפעה כל שהוא על דעותיו והוכחותיו, שנשארו תקיפות ומצוקות כסלעי-איתן כבימי עלומיו. ובאותה הדייקנות והקפדנות המוסרית, שהתיחס בה לבנסון אל עצמו, התיחס גם אל אחרים, ואהבתו העמוקה אל האמת ועוז ההגיון שבמחשבותיו פעלו בהכרח פעולה עזה ונמרצה גם על בני-סביבתו, וכל מי שנמצא אתו במחיצתו, הרגיש בעמקי נשמתו עד כמה הוא נפעל ומושפע מכחו המוסרי של לבנסון.

כאמור לא חדל לבנסון מעסוק בעבודתו הספרותית עד בא קצו. ביום השלשה עשר לחדש חשון שנת תרל״ט בשעה השביעית בבוקר, כשנכנסו אליו אל חדרו, נמצא מוטל מת על מטתו, ועל השלחן הקטן אשר לפניו מונח מאמר על-דבר באור פסוק בכתבי-

הקדש בשם „אמת מארץ תצמח". את המאמר הזה התחיל לכתוב בליל הקודם, ובעלותו על משכבו קוה לכלותו למחר. אבל את המחר הזה לא זכה לראות עוד. בלי יסורים וחבלי־גסיסה נחלצה נפשו מגוו, והוא מת מיתת נשיקה ממש.

ב) עסקנותו הצבורית.

בפרק הקודם אמרתי, כי לבנסון היה גבוה גובה רוחני משכמו ומעלה מבני־דורו, כי הצטיין מהם בעוז הגיונו, בשכלו השנון ובאמץ־רוחו המופלא בעניני אמונות ודעות,— יתרונות, שאין חזיונם כל כך נפרץ בין סופרינו. אבל עוד יותר חשוב ויותר נעלה היה ערכו של לבנסון על שדה העסקנות הצבורית. הגורל הטה חסד מיוחד ללבנסון, כי העמיד אותו על פרשת־דרכים בין שתי תקופות גדולות בחיי היהודים וחלק לו לא תפקיד פאסיבי של רואה בטל, העומד ומסתכל מן הצד בדראמה ההיסטורית הנאדרה הזאת, כי אם תפקיד של פועל אַקטיבי המשתתף בעצמו במהלך התפתחותו של פּרוצס זה. בהלקו של לבנסון עלה להיות מיסד כנסית הגבורים הלוחמים ואחד הפּועלים החרוצים המניעים את גלגלי הפרוגרס ההיסטורי בין בני־עמו, אשר בעת ההיא נבקעו אך זה מעט על אופק שמיהם קוי השחר הראשונים והחורים של חיים חדשים ומחשבות חדשות. כדי להכיר לדעת את תעודותיה של כּנסיה זו, את השאיפות שהוגתו ביסודה ואת תנאי עבודתה, צריכים אנחנו לסקור סקירה קצרה על תקופת־הזמן שקדמה ללבנסון— היא המחצית השניה של המאה השמונה עשרה— ושבעקבותיה באה העת החדשה עם עובדיה־פּועליה החדשים ובתוכם אדם הכהן, מרדכי־אהרן גינצבורג, אֱלעזר הורביץ ושאר הגבורים בעלי־הכשרון מגיני הדעות החדשות.

חשכת־מצרים שררה בעת ההיא בחיי יהודי ליטה. הרבנות החנוטה והמאובנת ישבה לכסא ותשפוך את ממשלתה על כל בשר. על פיה היו נחתכים כל אנטריסיו של האיש הישראלי, כל מחשבותיו ועלילותיו מן הבקר עד הערב, מן החדר עד הקבר. מרכז כל הענינים הצבוריים לסוגיהם ולמיניהם השונים היה בית־הכנסת, והרבנות היתה נשמת הבית הזה, מצוָה ושלטת בלתי־מוגבלת בספירה

זו של החיים הדתיים, ורוח החיה באפני כל החיים הישראליים. הרבנות רכזה בתוכה כניצוצות-האש בנקודת-השרפה את כל עניני-הקהלות; היא שעבדה לחפצה בחזקת היד כל מח חושב וכל לב הוגה בישראל, ותסל דרכי-חיים לפני הפרט והכלל. האינדיבידואַ-ליות הישראלית נתטשטשה לגמרי ורצונו של היחיד הוגש לנחושתים. הרבנות העמידה משמר כמעט על כל תנועותיו והליכותיו של היהודי ותשם בסד רגלו, הכניעה בקרבו כל רגש חפשי וכל שאיפה חפשית, והוא כאלם לא יפתח פיו, כי רחפה על פניו רצועת הקהל בן טפוחה של הרבנות. הקנאות והבערות שמו שמות בעם, כי גבוה מעל גבוה שומר ומסוכך בענן לו מעבור אליו כל ניצוץ של אור. רוע מצבם הפלכלי של יהודי-ליטה, בתוקף רדיפות ולחיצות מן החוץ, על-ידי גזל משפט ועושק זכיות-אדם, עוד הרחיבו העמיקו את החשך והעלטה מסביב. העם נסגר מתוך יאוש מר כצב בקליפתו בד' אמות של החיים המיסתיים-הדתיים, ומתוך הרגשה פאַטאַלית הפקיד את עתותיו וגורלו בידי מאַשרים מתעים, אשר התאמצו להגדיל ולהגביר את העצלות והתרדמה הנסוכות עליו, והוא נגרר אחרי מנהיגיו גררה עורת כבהמה בבקעה לכל אשר רוחם תניחנו.

אין כל ספק, כי אלמלי היה מצב-הענינים המעציב הזה הולך ומתמיד, היו יהודי-ליטה מגיעים סוף סוף לידי דגנראציה נוראה והתנוונות חמרית ורוחנית; אבל מתחלת המאה התשע-עשרה נעור ממערב רוח גדולה וחזק, רוח משבר ומפרק את מבצרי החשך והראַקציה, משליך וממגר לארץ את בחוני הבלי-השוא והמשפטים הקדומים, והרוח הזה בא וינח גם בגבול ישראל שבגרמניה, ולא ארכו הימים וכנופיה קטנה של אנשים ממזרח באו וקסמים בידם ויפלסו לרוח הזה לאט, לאט נתיב ויפלגו לשטפו תעלה, מצערה בראשיתה וגדולה באחריתה, גם אל ליסה הסמוכה, ולבני ישראל היה אור במושבותם.

איזו היו, אפוא, אותם הקסמים, שבהם עשה קומץ האנשים הנזכרים מעשי-הפלאות האלה?

הללו היו—לא יאֻמן כי יסופר—כתבי-הקדש והלשון העברית!

הפעם ראינו, שלא צדקו אלה המחליטים, כי אין ההיסטו־ריה נשנית ומחזרת על אכסניה שלה. ראינו, כי אותו התנ״ך, שחולל מהפכה עזה ונמרצה בהתפתחותם הרוחנית ובהשקפות עולם של כמה מעמי אירופה, — תנ״ך זה הכניס אור גם אל משכנות יעקב שבליטה ופולין.

פה אנו עומדים, בסקירה ראשונה, לפני חזיון מופלא מאד. ידוע הדבר, כי אצל עמי־אירופה צריך היה לדכא קודם דכוי גמור את זרוע הכהונה הקאַטולית כדי לתת את האפשרות לעם לקרוא את כתבי־הקדש בתרגום ללשון מובנת לו, וזה גרר אחריו אחר־כך בין העם שנוים ידועים בדעות ובאמונות, ולבסוף גם מהפכה גמורה בהשקפות־עולם שלו בכלל. אבל האפשר היה שיצויר חזיון כזה גם אצל העם העברי, שתמיד ובכל מקום, בכל משך ימי־הבינים, יכל לקרוא את כתבי־הקדש במקורם? גם בני־ההמון שבקרב העברים הגו בכתבי־הקדש, ורק מעטים מהם לא הבינו את פירוש המלות. לפי זה הן לא יכלו היהודים להעלות על הדעת, כי דעתם את כתבי־הקדש תהא משמשת כח דוחף להתפתחותם הרוחנית. ואף־על־פי־כן נעשו אותם כתבי־הקדש גם בחיי היהודים גורם מרובה־התוקף, שמשך אותם בכח עצום אל דרך הפרגרס וההתקדמות.

צריך להעיר, כי כתבי־הקדש פעלו את פעולתם הכבירה לא בתכנם, אלא בצורתם, כלומר, במדברם המליצי־הפיוטי, במתק לשונם ובעזוז מבטאיהם. תוכן כתבי־הקדש היה ידוע לכל יודעי־ספר מבני ישראל, אבל איש לא עמד על יפים האמנותי. הרדיפות שנרדף העם העברי במשך אלפי שנה שללו ממנו את טעם ההוד והנועם והקהו את חוש היופי שלו לגמרי. על דבר זה עמדה כנסית שוחרי־האור עם לבנסון בראש, ופה מצאה לה כר נרחב לפעלה ולעבודתה. הגבורים הללו הבינו יפה, כי כדי שהתעמולה שהם עושים בקרב העם לטובת הדעות החדשות, תביא את הפרי המבוקש, צריך לדבר אליו בלשון צחה ונעימה ועם זה גם מובנת לו הבנה שלמה. ויען כי העם העברי לא ידע שום לשון אירופית, לא נשארה לפניהם דרך אחרת יותר קלה ויותר פשוטה מאשר לדבר אליו בשפה העברית, שסוף, סוף לא היתה זרה לו. זה

עורר את הנחיצות להפיץ בין העם העברי את דעת לשונו הלאומית, וזאת היתה ראשית פעלם של הגבורים חלוצי־ההשכלה. אולם כאן התנגשו הגבורים החלוצים האלה פנים ואחור במלחמה קשה מאד מצד הרבנים והחרדים. המלחמה הזאת, שקבעה לה מקום על עמודי ההיסטוריה הישראלית בשם מלחמת האור עם החשך, ראויה היא שנתעכב עליה בשביל להבליט את התפקיד, שמלא בה אדם הכהן לבנסון.

הרבנים והחרדים לא יכלו, כמובן, לצאת בשנאה גלויה נגד אלה השואפים להפיץ בעם את דעת כתבי־הקדש והלשון העברית. אבל ההרגשה האינסטינקטיבית של שמירת־עצמם, היא היא שחזקה את ידיהם למלחמה זו. לבם אמר להם, כי הפצת דעת הלשון העברית באופן שרוצים בו השואפים המחדשים, מוכרחת לצרף ולזכך ולצחצח את המחשבה הישראלית, מה שעלול להביא סוף, סוף לידי כך, שהמחשבה הישראלית המצרפת והמזוקקת תתקומם בכח אדיר וחזק נגד הפלפול התלמודי היבש והסכולאַסטיקה הרבנית הצנומה, שאין בהם כדי להזין את הלב ולרומם את הנפש. על דבר זה עמדו הרבנים מלומדי־המלחמה והתחילו מזדיינים נגד בעלי־הכנסיה החדשה ונגד אדם הכהן לבנסון, שעמד בראשה. אולם אך נגשו הרבנים לפעלם נבוכו ויהיו אובדי־עצות מבלי דעת מה לעשות ובמה להתחיל. סבת מבוכתם זו היא פשוטה מאד. הן הסכן הסכינו הללו מימיהם להוציא את בני־אשפתם ואת אבני־הבליסטראות שלהם לא מאוצר השכל הקר והבינה הישרה וההגיון הבריא, כי אם מבית־גנזן של הטראַדיציות הדתיות, וכיצד יכלו לבוא ולהלחם בשם הדת נגד האנשים החדשים, שלא החריבו כלום ולא עקרו כלום ושלא באו להרוס את הדת כלל; כיצד יכלו הרבנים להלחם בשם הדת נגד האנשים החדשים, שלא באו אל הקהל העברי בשום תיאוריות חדשות ושלא הרימו שום דגל חדש? רצוננו הוא רק להפיץ בין בני עמנו את דעת כתבי־הקדש, פליטת ירושתנו היקרה והקדושה מימי־קדש — כך היו האנשים החדשים אומרים, וכי אפשר היה להלחם נגד סיסמה כשרה וחסידה כמוה משום נקודת־מבט דתית איזו שתהיה?

אפס כי לא ארכו הימים ולבנסון וחבריו יצאו מן העוגה

הקטנה והצרה, אשר עגו לעצמם בתחלה. ביום בקר אחד התחילו דורשים תקונים ידועים בחייו הפנימיים של העם; התחילו מדברים בפה מלא על־דבר נחיצות הפצת השכלה כללית והרחבת ידיעות מועילות במקצעות השונים של מלאכה ואומנות, וכך הלכו דרישותיהם של המשכילים ונעשו מעט, מעט רחבות יותר ונוגעות נגיעה יותר עמוקה בחייו המעשיים של העם. אז האמינו הרבנים, כי הגיעה שעתם לשנס את מתניהם ולצאת למלחמה בשם הטראַדיציות הקדושות, הטראַדיציות הדתיות, שסכנה נשקפת להן, לפי דבריהם, מצד המשכילים החדשים והתעמולה שלהם. אולם הרבנים כבר אחרו את המועד קצת. מתוך שהמשכילים באו אל העם לא בשטות פלוסופיות חמורות כאותן של שפינוזה ואקוסטה ולא בתורה של מסתורין ורזין דרזין כזו של המקובלים, אלא בדעות מעשיות, השואפות להטבת מצבם החמרי של יהודי־ליטה ולהרמת מעמדם הרוחני, נמצאו פה ושם אנשי־לב ומח אשר הבינו, כי הכנסיה החדשה, אם אך תעשה חיל, עלולה להעמיד את יהודי ליטה ופולין בקרן אורה ולבצר להם עתידות טובים ויפים, והאנשים האלה התאמצו לעמוד לימין המשכילים ולעזור להם בכל יכלתם. זאת ראו הרבנים והחרדים מתנגדי התנועה החדשה ויעטו כמעיל קנאה ובעברה וזעם יצאו ללמלחמה על המשכילים המחדשים. קודם כל הוציאו דבה בקרב העם על לבנסון ועל מרדכי אהרן גינזבורג ועל צבי קצנלנבויגן ועל אליעזר הורביץ, כי הם נמנים על כת הברלינים. כלומר, שהם מן המתקנים יוצאי בית־מדרשו של מנדלסון, זדים ומרשיעי־ברית, שעיקר שאיפתם היא להתעות את העם מדרך האמונה והדת אל דרך הכפירה והמינות. זת היה מצד הרבנים והחרדים קול האות הראשון למלחמה.

עבר איזה זמן ונתעורר הרעיון אצל לבנסון, כי הצלחת מפעלם של המשכילים דורשת, שיהיה להם בית־כנסת מיוחד לעצמם, ותיכף נגש הוא וחבריו אל העבודה. מובן מאליו, כי קמץ המשכילים העסקנים האלה, שהיו ברובם אנשים בלתי אמידים, לא השיגה ידם לבנות להם בית־כנסת יפה ומהודר כל צרכו. אבל הן זה לא היה אצלם העיקר. עיקר כוונתם היתה לקבוע לחבריהם תמימי־דעים מקום מיוחד, שיהיו יכולים להפגש ולהזדמן בו לעתים

קרובות ולהרגיש את עצמם בסביבה של אנשי־שלום. ולמלוי צרכיהם אלה הספיק להם החדר הצר והנקי, אשר שכרו להם בבית איש זר, ושהתקינו והכשירו אותו בכל תשמישי־הקדש של בית־תפלה. שם היו החברים נפגשים יחד, ביחוד בימי־השבתות, מוסרים ידיעות איש לרעהו ושומעים חדשות איש מפי חברו; אלה היו מספרים מתוך התפעלות של שמחה על הנצחונות, שההשכלה נוחלת פה ושם, ואלה היו מספרים, להפך, מתוך עצבות וכבד־ראש על מפלותיהם של המשכילים, ואחרים היו עומדים ומקשיבים רב קשב ובלב דופק לבשורות הטובות והרעות. אל בית־הכנסת הזה היו באים לפעמים גם זוברים מערי־השדה, שנזדמן להם לסור לוילנה, ושם היו מתקבלים בסבר פנים יפות וביחס־של־אחים חם ונלבב מאד. כך נעשה בית־הכנסת הזה מרכז לחלוצי־ההשכלה ולתל, שכל המשכילים בין יהודי ליטה פונים אליו.

אולם אם מצד אחד הביא בית־הכנסת המיוחד הזה רב טוב למשכילים, כי נתן להם את האפשרות להתאגד יפה, לבוא בברית עם אנשי־שלומם ולהסתדר להטיבה שלמה ומוצקת, — היה מצד שני לתועלת לא מעטה גם להמחנה שכנגד, להרבנים והחרדים. על־ידי בית־הכנסת הזה נודע להחרדים המקום שאויביהם נחתים שם ואת הפוזיציות שהם מתבצרים בהן. צריך להעיר, כי בעת ההיא עוד היו גם המשכילים מאריכים בעליונים ומקצרים בתחתונים, כלומר, לובשים קאפוטות ארוכות וסרוחות על הארץ כמנהג היהודים האורטודוקסים, ובכלל לא נבדלו המחדשים באָרחות חייהם בשום דבר מן היהודים בני הדור הישן. המהפכה שנעשתה בדעותיהם ובהשקפות־עולם שלהם היתה עדיין חדשה יותר מדי ועוד לא היה ספק ודי עז בידה להתבלט בצורה מעשית, קונקרטית, באופן, שאנשים רחוקים זה מזה בדעותיהם ובהשקפותיהם כרחוק מזרח ממערב, נשתוו יחד בבגדיהם וביחוסם אל מנהגי־הדת וחנוך הילדים. רק לאחר שנוסד בית־הכנסת הנזכר התחילה תקופת ההתבדלות בין המשכילים ובין הקהל העברי. מי שבקר את בית־הכנסת של המשכילים, העיד בזה על עצמו, כי הוא נמנה על המחדשים, ועל־ידי־כך נחשב ממילא צר ואויב להרבנים ולהחרדים. בתנאים כאלה מוכרחת היתה המלחמה להעשות לעיני השמש וגלוי לכל. ואמנם

לא עברה עת מועטת והיהודים תושבי־וילנה נחלקו לשני מחנות: על המחנה האחד נחשב הרוב הגדול והמכריע של העם, היינו, היהודים המחזיקים בנושנות, אותם היהודים החושבים, כי כל יצירותיה של הספרות הרבנית מימי־הבינים ואילך מקדשי־האומה הן ואין אדם רשאי להרהר אחריהן ולבקרן וכל הנוגע בהן לא ינקה, ואל המחנה השני נצטרפו המשכילים המעטים במספרם שמצאו, כי חייהם הסוציאַליים והדתיים של יהודי ליטה זקוקים לשנוים גדולים ונמרצים.

וקשה היתה המלחמה וארוכה מאד. משני הצדדים נלחמו במרץ ועז־רוח, בחריצות יתרה ובמרירות מרובה; אלה לעמת אלה הוציאו אל שדה־המערכה את אבני הקלע ואת כלי־התותח היותר כבדים, ולבנסון עמד בין קושרי־המלחמה.

לא כאן המקום לפרוט אחת אחת את תוצאותיה של מלחמה זו. די לסמן את העובדה, כי המלחמה הזאת, שעלתה בקרבנות גדולים ומרובים מאד, היא היא שהביאה בסופה את תנועת־ההשכלה הגדולה והכבירה, שהקיפה בשנות הארבעים, החמשים למאה שעברה את מושבות יהודי ליטה ופולין.

הריני רואה לנכון להעיר, כי אין אני בא פה להנעים זמירות להמשכילים הראשונים אוסרי מלחמת־ההשכלה. צריך להודות, כי המשכילים הללו ברובם הגדול לא עמדו על הגובה הראוי של הפרספקטיבה ההיסטורית, והם נגררו בלי דעת וחשבון אחרי משכילי־המערב, תלמידיו של בן־מנחם שראו את תשועת־ישראל בשרפת גשרי־העבר והאמינו למצוא את הפתרון לשאלת עתידותיו בהתבטלות עצמית ובהתחקות קופית לחיי־זרים. אין כל ספק בדבר, כי הרבה מן המשכילים הראשונים גרמו במעשיהם לעורר בקרב שדרות ידועות של העם טנדנציות של אַסימילציה והתכחשות גמורה אל הרעיון העברי־הלאומי, ובזה נתנו באמת חרב בידי האורטודוקסים להתנפל על ההשכלה ועל הנוהים אחריה. אבל יוצר התנועה ומחוללה, לבנסון, לא היה מהם ומהמונם. לבנסון היה משכיל כשר וצנוע, שכל עיקר שאיפתו היתה לשחרר את אחיו בני עמו מכבלי הבערות והחשך, לחלצם משפלותם הרוחנית, להאירם באור הדעת והחכמה,

כדי להכשירם ולזכותם על־ידי זה לקבלת זכיות־אנוש ומשפטי בני־אדם ככל האזרחים תושבי־הארץ.

וכי אפשר הדבר, וכי יש למי־שהוא הצדקה לחשוד אפילו רק באבק מהשבת־פגול של אסימילציה את האיש, אשר את שירו הראשון בספרו „שירי־שפת־קדש" חלק ב׳ התחיל בדברים האלה:

אֶל שֻׁלְחַן־אֱלֹהִים יָשַׁבְתִּי שֶׁבֶת
וּבְיָדִי עֶט־סוֹפֵר לוֹ אֲנַהֲלֶהָ;
וּשְׂפָתוֹ בְּקֹדֶשׁ יָדִי כוֹתֶבֶת
שְׂפַת תּוֹרָתוֹ וּשְׂפַת עַמּוֹ סֶלָה;
אֵל נָא עוּרָה, הָרוּחַ הָעִירָה
בִּשְׂפָתְךָ אֵלַי, אֵלֶיךָ אָשִׁירָה.

וכי האיש, אשר השלחן שכתב עליו את שיריו היה בעיניו „שלחן־אלהים" והלשון שיצר בה את יצירותיו הפיוטיות היתה לו „שפת־קדש", „שפת־התורה", „שפת־העם", „שפת־אלהים",—וכי האיש הזה כלום מוכשר היה לחשוב מחשבות של אסימילציה וטמיעה?

האידאל של לבנסון היה: אור, השכלה, דעת וחיים מתוקנים, על האידאל הזה נלחם כל ימיו מלחמה שאינה פוסקת בחרף־נפש ממש. הוא עמד על שדה־הקטל בראש אוכרי מלחם־ההשכלה ושמו שמש סמל וסיסמה לכל בעלי הדעות וההשקפות החדשות, שנאספו לדגלו. לבנסון היה מיסד בית־הכנסת של המשכילים, שקרא לו בשם „ט ה ר ת ־ ה ק ד ש" — הלא הוא בית־הכנסת העומד וקיים בוילנה עד היום — והוא היה המטיף הראשון, שהפיץ מעל במתו את דעותיו והשקפותיו בין הקהל העברי. כמעט עד יומו האחרון היה לבנסון נשמת בית־הכנסת הזה ורוח החיה בתוך מפלגת המשכילים הלוחמים, אשר התרכזו מסביבו. המשכילים הללו היו אמנם מועטים במספרם, אבל מסודרים יפה ומאוחדים אחוד חזק ומוצק ברוחם ובשאיפותיהם, ושמשו בשעתם כבשרים ונביאים ראשונים לתחיתם הרוחנית של יהודי ליטה ופולין.

בבית־הכנסת „טהרת־הקדש" נגלה ראשונה כשרונו המצוין

של לבנסון בתור מטיף ונואם. הוא היה הדרשן הראשון בשעתו, אשר לא בא אל הקהל מתוך ערבובית הפלפול וערפלי-המיסטיציזם; הוא היה המטיף הראשון בזמנו, שלא המטיר על הקהל בזעף מטר של פטפוטי-הבל ודברים של מה בכך ואמרי-מוסר יבשים ותפלים מיוסדים על עקום הכתובים וסירוסי-מקראות וזיופי-דברים, כמו שנהגו לעשות כל המגידים והדרשנים בעת ההיא. כל אחד מנאומיו של לבנסון היה מחרזת של אבנים טובות ומרגליות, של פניני מחשבות עמוקות ורעיונות מקוריים, שפתחו לפני שומעי-דבריו אופקים רחבים של דעות חדשות ומושגים חדשים על דבר תבל ומלואה, על מהות החיים ותכליתם, על האדם ותעודתו וכיוצא בזה.

בנאום-המספד, שנשא המשורר יהודה ליב גורדון על לבנסון למלאת שנה לפטירתו באספת חברת „מפיצי-השכלה" בפטרבורג, צייר את כשרון הדברנות שלו בדברים האלה: „כדאי היה לשמוע את לבנסון כשהוא מדבר מעל הבמה. הוא דבר את דבריו לאט, לאט, במנוחה ונחת, בלי שום סימן של התרגשות, כאדם הנכנס עם חברו בשיחה קלה; אבל כל דבור ודבור שיצא מפיו היה כפטיש מפוצץ סלע וכל מלה—נוקבת והודרת עד התהום. כל רעיון ורעיון שלו היה מעובד, מהוקצע ומלטש מעשה ידי אמן, וכל הנחה שלו היתה מנותחת לחלקיה ולסעיפיה הדקים מן הדקים, מה שנתן את האפשרות לשומעי דבריו לתפוש במחם תפישה מהירה את המסקנות האחרונות עוד קודם שיצאו מפי הנואם עצמו. דומה היה הדבר כאלו גלה לפניהם יפה-נוף, שקצהו נראה ונשקף לעינים ממרחק רב מאד. ותבונה טפוסית מיוחדת היתה לכשרון הדברנות של לבנסון והיא, כי עם כל בהירות דבריו וקלות הרצאתו לא יכול השומע אחר-כך למסור את תוכו נאומו לאחר. כשנמסרו דברי נאומו של לבנסון על-ידי אחרים, יצאו תמיד לקוים ופגומים.

כדי לחזק את דבריו אלה ספר המשורר יל"ג את העובדה המעניינת הזאת: באחד מימי החורף לשנת תרי"ג ביום מלאת שנה למות בנו המשורר רב-הכשרון מיכה יוסף באביב-עלומיו, בא הוא—היינו: יל"ג, ועוד עשרים צעירים אתו, ואחדים מהם בעלי-כשרון ומצוינים בכח זכרונם—אל מעונו של לבנסון לשמוע מפיו את נאום-האבל, אשר נשא על בן-פורת זה. נאום-האבל עשה על

על השומעים פעולת־קסם ממש, אבל ככל שעמלו ויגעו אחרי־כן, למסור, לכל הפחות מקצת מדבריו, לא עלה הדבר בידם בשום אופן.

אם אמרתי, כי לבנסון השפיע על בני־דורו בקסם אישיותו, בחריפות הגיונו ובתום אפיו וטבעו, אין לדון מזה, שהשפעתו נצטמצמה רק בגבולות בני־סביבתו ובין האנשים שידעו אותו פנים אל פנים, ושהיה להם שיג ושיח אתו. באמת היתה השפעתו של לבנסון כללית, אוניברסאלית, כי פרשה מצודתה על כל יהודי־ליטה בשנות הארבעים, החמשים והששים למאה החולפת. את מקור השפעתו זו צריכים אנחנו לבקש ביצירותיו הספרותיות.

בכלל נחלקו יצירותיו הספרותיות של לבנסון לספרים בדקדוק ובבאורי כתבי־הקדש ולספרים של שירה ופיוט. חבורו היותר חשוב במקצוע האקסגטיקה העברית הוא, בלי־ספק, הספר „באורים חדשים" הכולל פירושים לאחדים מכתבי־הקדש ונתפרסם בדפוס בשנת תר״ח.

על ערכו התיאורי של ספרו זה ועל עבודתו בשדה האקסגטיקה העברית בכלל, אי אפשר לאמר, כי היו מצוינים ביותר. עבודתו זו מוכרחת היתה להיות מצומצמת ומוגבלת במצריה וגם חד־צדדית, מפני שחסרו לו הרבה מאותם הדברים, שהאקסגטיקה החדשה, המודרנית, חושבת אותם לתנאים הכרחיים, שאין היא יכולה להתקיים בלעדיהם. לבנסון לא ידע, למשל, את הלשונות העתיקות והחיות, ולכן לא יכול לקרוא את הספרים שחוברו במקצוע זה לפניו על־ידי חכמי הפילולוגיה העתיקה; מטעם זה לא יכול לבנסון לדעת את הלשונות השמיות, הקרובות ברוחן ובמבטאיהן אל הלשון העברית וגם לא היתה לו האפשרות להשתמש למלאכתו בספרים החשובים על־דבר תולדות עמי־הקדם, שיצאו לאור בזמנים שונים. כל ערכם התיאורי של ספרי לבנסון במקצוע האקסגטיקה העברית מונח בטוב־טעמו הטבעי ביפי סגולותיה המיוחדות של הלשון וביכלתו לחדור לעמקי מליצותיה, — מעלות, שלא נמצאו במבארים הקודמים לו, שהתעו את לומדי כתבי־הקדש במדבר של פירושי־פליאות מכוסים בצעיף ההסתר והתעלומה המיסטית ומרוקמים.

...של רמיזות סודיות וערפליות. לומדי התנ"ך על־פי הבאורים והפירושים, שחוברו לפני לבנסון, מלבד שמנעו מהם את האפשרות לעמוד על רוחה של הלשון העברית ויפיה הפיוטי, גם לא נתנה להם היכלת להבין את המקראות כפשוטם וכמשמעם. הספר „באורים חדשים" של לבנסון למד ראשונה את יהודי־ליטה להבין את כתבי־הקדש הבנה ישרה והגיונית ולעמוד עם זה על תכונתה של הלשון העברית ועל קסמה הפיוטי עמידה שיש עמה התפעלות והתרגשות־הנפש.

אולם עוד יותר גדולה ויותר עצומה מזו היתה השפעתו של לבנסון בתור משורר. בתור משורר רכש לו לבנסון השפעה כל־כך כבירה על צעירי־היהודים בשעתו, שאין אנו מוצאים דוגמתה אצל המשוררים והסופרים שקדמוהו ואצל אלה שחיו אתו בזמנו. שירי־לבנסון נלמדו על־פה והושרו על־פי מנגינות מיוחדות במקהלות של צעירים וצעירות. היו צעירים הרבה, שתחת השפעת שירי־לבנסון התחוללה מהפכה שלמה בהשקפות־עולם שלהם. אחרי קריאת שירי־לבנסון התחילו הצעירים הללו מתעמקים בשאלות ובפרובלימות, שקודם גם לא חלמו על אודותן. פתאום התחילו מתיחסים באופן אחר אל כל הסובב אותם. דברים ששמשו להם עד כה עיקרי־חיים, נעשו עתה טפלים בעיניהם; דעות ואמונות, שנחשבו להם עד כה לאמיצות ומוצקות, התחילו אצלם הולכות ומתערערות. זה היה שנוי־ערכין במחשבות ומעשים במלוא מובנו של מבטא זה.

ואין שום פלא בדבר. אף אחד מן המשוררים והסופרים העברים שחיו בתקופתו של לבנסון לא יכל למשוך אליו את תשומת־לבם של צעירי־היהודים בזמנו כמותו.

במה, אפוא, מונח סוד השפעת־קסם זו, שהיתה לבת־שירתו של אדם הכהן? במה היה כח יצירותיו הפיוטיות כל־כך גדול? זאת נראה בפרק הבא.

ג) לבנסון הפייטן.

אדם הכהן לבנסון היה משורר ספיח, ומתחתיו צמח. הוא עלה, ממש, כיונק מארץ ציה, ממקום אין טל ואין מטר, אין ליח

ואין לשד להשיב נפש. כבר אמרתי מקודם, כי לבנסון לא ידע שום לשון מלבד הלשון העברית, ולפיכך נשארו נעולים לפניו שערי היצירות הפיוטיות של משוררי־המופת האירופיים. ועוד יותר מזה: בתחלת עבודתו הספרותית לא היתה האפשרות ללבנסון לקרוא גם את חשובי ספרי־השירים של־גדולי הפייטנים העברים מימי־הבינים ואילך, כמו את שירי ר׳ יהודה הלוי, ר׳ שלמה בן גבירול, ר׳ שמואל הנגיד, ואפילו את שיריו של אפרים לוצטי, יען כי בעת ההיא התגלגלו עדיין השירים הללו בתור כתבי־יד באבק ביבליאותיקאות שונות בארצות רחוקות. הפייטן העברי היחיד והמיוחד, שיכול לשמש דוגמה ללבנסון, היה ר׳ נפתלי הירץ וויזל, מחבר ספר „שירי תפארת". יתר השירים, שנתפרסמו באותו זמן על־ידי חרזנים שונים בקובצים הספרותיים „המאסף", „בכורי־עתים" וכדומה, יכלו, להפך, להיות לו למופת: כיצד לא צריך לכתוב שירים.

אולם מאידך גיסא הביא חוסר ידיעותו את שירי משוררי־הנכר תועלת לא־מעטה לבת־שירתו של לבנסון. רוח הלשון העברית השתמר אצלו בעצם טהרו המקורי, וזה שאצל ברק־נוגה מיוחד על כשרונו הפיוטי הטבעי. בהיותו עזוב לנפשו עשה הכל, כרובינזן קרוזאי על האי שלו, בכחות עצמו. את הכל ינק משלו, ואת הכל יצר משל עצמו, ורק ממעין כשרונו הטבעי שאב אותם השירים היפים, שפעלו פעולה כל־כך מקסימה על צעירי־העברים בדורו.

לבנסון היה בן־עמו ובן־זמנו, וכשרונו צמח, גדל ויתפתח בשדה־ישראל. וזוהי סבת השפעתו. ובאמת, האיש שרכש לו מושג נכון על־דבר חיי יהודי־ליטה בשנות הארבעים למאה החולפת, והוא יכול לצייר לעצמו ציור נאמן את צורתם הרוחנית של החיים הללו,—האיש ההוא יבין, כי על יהודי אותו הזמן אפשר היה להשפיע לא בשיריו הסנטימנטאליים של שילר, כי אם ב„פויסט" של גיתו. היהודים הללו, שלא יכלו עדיין להשתחרר השתחררות גמורה מן האַסקטיזם פרי תורת־הקבלה, לא הבינו כלל את שירת הזמיר אל השושנה, ואזנם לא בחנה לא את שירת האוהב האביר המוסר את נפשו על אהבתו ולא את שירי העֹז והחוסן של הגבור השב משדה־הקרב עם נזר הנצחון בראשו. הם

ידעו לעת־עתה רק את עולם־המחשבה, את עולם ההגיונות המיגעים ומענים את המח, את עולם השאלות שאין עליהן תשובה ואת עולם הספיקות הנצחיים. הם התחילו קודם כל לחיות את חיי־המח. החלוצים הראשונים של תחית המחשבה הישראלית לא יצאו מקרב בני־הנעורים בעלי־דם חם ורותח ונפש מתפעלת ומתרגשת ונתקפת מסערת חפץ־החיים ושאיפות־החיים ומאויי־החיים, אלא מקרב חורי־הפנים ויגיעי־הכח, שהמיתו את עצמם עד כה באהלה של תורה על מסכתות הש״ס ופוסקים ראשונים ואחרונים. הסיסמה של החלוצים האלה בדרכם החדשה היתה לא החיים, כי אם הספר, המחשבה, העיון. בראש וראשונה נתנו את לבם להעמיק חקור בחידות־העולם ובשאלות־ההויה; רק השאלות הנזכרות העסיקו את מחותיהם של האנשים הללו, אשר חתרו בכל עז לחלץ את עצמם ממסגרות עולם הישן והרותינה ולבקש להם איזו נקודות־משען מחוץ לעולם זה.

ואותן השאלות הטרידו גם את לבנסון, והן הן שהיו נשמות יצירותיו הפיוטיות היותר חשובות. לבנסון היה ביחוד פייטן חושב, פייטן פלוסוף. מלבד שיריו המיוחדים, שחבר בהזדמניות ובמקרים שונים, ושכל ערכם מונח רק ביפי מליצתם ובסגנונם המבריק והמלוטש, נוסדו כמעט כל יתר שיריו של לבנסון על השאלות העולמיות, על הרע העולמי ועל הצער והיגון העולמי. לבו של הפייטן מסתער בקרבו כשהוא מתחיל מהרהר על־דבר הטבע, ע״ד האין סופיות, ע״ד שלטון האדם באדם לרע לו, וע״ד מלחמת־הדמים ההולכת ונמשכת ביצירה כולה. כחכמי הדורות הקדמונים קובל לבנסון ומתמרמר על האירוניה המרה של הגורל ביחוסו אל האדם. לבנסון מתרגז ומתקצף על הגורל שחונן את האדם ביכלת ההכרה, במח חושב ובשאר רוח, כדי שיכיר ויבין וירגיש, כי סופו ליהפך לעפר ואפר, כי כל חייו והגיונותיו ושאיפותיו ומאוייו וחששותיו ותקוותיו עתידים באיזה מן הזמנים להעשות הד רחוק של תשואות רב, שכבר נאלמו ונדמו לפני עידן ועדנים. בכלל היה לבנסון פסימיסטן במהלך מחשבותיו, מסתכל בעולם ובמה שיש בו מתוך אספקלריה שחורה, וזהו שגרם, כי מכל שיריו האלגיים עולה ובוקע צער עמוק ויגון קודר ומדכא עד דכדוכה של נפש. לעומת זאת רואים אנחנו, כי שיריו הדידאקטיים,

שמבצבץ ובולט מהם היסוד האופטומיסטי, הם יותר קלושים ויותר חורים ועושים רושם פחות נמרץ. בשירים הללו החרזן בולע את הפייטן.

כי היה לבנסון בעל רגש פיוטי עצום ומקורי—על זה מעיד לנו שירו „החמלה". זהו שיר לירי עמוק, המרעיד את נימי הלב והנפש. יותר מדויק יהיה אם נאמר, כי השיר הזה הוא אנחה ממושכה קשה ועמוקה, יללה נוראה ואיומה, המתפרצת מלב קרוע ומורתח בתוקף הצרה העולמית, ההולכת ונמשכת בלי ראשית ובלי אחרית ורודפת בלי חשך את האנושות אל תהום השך. בכל רואה המשורר מות, חורבן, כליון, בכל הוא מרגיש את ריקניותה ואפסותה של ההויה האנושית, את קוצר־הימים ואת הברק המתעה, ברק אור עץ רקבון של האושר האנושי ואת כל צמצומו וחולשתו של כשרון הדעת וההכרה שלנו. בכל פנה שהפייטן פונה מתגלה לפניו רק שלטון המות האכזר:

הוֹי תֵּבֵל, בֵּית אֵבֶל! הוֹי גֵּיא הַבָּכִי!
נַהֲרוֹתַיִךְ דִּמְעָה וַעֲפָרֵךְ אֵפֶר;
עָלַיִךְ אֲבֵלִים, מֵתִים תּוֹכֵכִי...

או:

מִתּוֹךְ הַרְרֵי־שֶׁלֶג מִגְּבְעוֹת קֶרַח,
תֵּצֵא עֲגָלָה וּמַנְהִיג לָהּ אָיִן;
בָּהּ אִישׁ וְיָפְתוֹ הַדְרָתָם הוֹד פֶּרַח,
וּבְנֵיהֶם עַל בִּרְכָּם מַחֲמַדֵּי עָיִן;
הוֹי אֹרְחַת מֵתִים כַּחַיִּים יִסָּעוּ,
נָסְעוּ וַיִּתְעוּ וּבְקָרָה גָּוָעוּ...

השיר „המתאונן והמשורר" הוא אחת ממיטב יצירותיו של לבנסון. בשיר הנזכר הפייטן מציג את הפסימיסטן ואת האופטימיסטן זה לעומת זה.

המשורר מרים על נס את כל אפסותו של האדם בפני הבריאה הנוראה, ובשם הרעיון המפשט של חוק המוסר הבוגד הוא הוגה נכאים:

אַךְ רוּחַ חֶלְדֵּנוּ! ־קִיִּ כְּאָנִי שַׁיִט
מִבֶּטֶן הָאֵם לֹא יִרְחַק קִבְרֵנוּ...
הִנְּנוּ פֹה אֶרֶץ מִיּוֹם הָיְתָה,
וּכְעִשְׁבוֹת ־עֲפָרָה תַּחֲלִיף אוֹתָנוּ,
הִיא עוֹמְדָה הָכֵן, הָהּ! עוֹד לֹא נִשְׁחָתָה,
רַק נַחְנוּ חוֹלְפִים וּתְשׁוּעָה אֵין לָנוּ.
אֵין לָנוּ מִפְלָט גַּם מִלְּבוֹא הֵנָּה,
כַּדַּיָּג בַּחַכָּה תֵּבֵל תַּעֲלֵנוּ,
עַד אָכְלָה דוֹר זֶה דוֹר אַחֵר הֵכִינָה,
זֶה אָבוּל, זֶה אָחוּז, אַיֵּה יְשַׁעֵנוּ?

והמשורר קורא בקצף:

לוּ אֵדַע כִּי יֶהֱרוֹס קוֹלִי בְּכֹחַ
תֵּבֵל וּמְלוֹאָהּ גַּם צִבְאוֹת שָׁמַיִם,
אָז תִּתִּי קוֹל גָּדוֹל: הָבוּ מָנוֹחַ!
וּלְתֹהוּ אֲשׁוּבָה עִם כָּל רַחַיִּים...

לעומת זאת לקוי השיר הזה במקום שהוא מצייר את הצד הטוב שבחיים. האופטומיסטן המדבר על אושר העולם הזה ותענוגיו אינו עושה שום רושם. ואין זה מתמיה כלל בשים אל לב, כי הפייטן היהודי תושב הגיטו לא טעם מימין טעם חיי העולם הזה, ותענוגיו כמו זר נחשבו לו והרגשתו האופטימיסטית אינה אלא מזויפת.

שירים בשבחה של ההשכלה, שנלחם עליה כל כך בחיים, אין אנו מוצאים אצל לבנסון. על מלחמת האור והחשך, שהקדיש לה אחר כך את חזיונו „אמת ואמונה", לא העיר את קוי כנורו. אבל תחת זאת קשה למצא בשירי לבנסון אף שיר אחד גדול שלא ידובר בו על הדעת ורוממות ערכה, כי הביט המשורר על הדעת והתבונה כעל יסודי החיים, כעל המלח המעמיד את החיים, וחיים שאין בהם דעת ותבונה כאין וכאפס המה בעיניו.

כִּי דַעַת אֵל הִיא בִּיצוּרָיו כֻּלָּמוֹ
וּבְדַעְתּוֹ זוּ גַּם חַיֵּיהֶם נִקְשָׁרוּ
וּלְפִי רֹב וּמְעַט זוּ הַדַּעַת בָּמוֹ
גַּם חַיֵּיהֶם בָּם יִגְאוּ אוֹ יִצְעָרוּ...
וַאֲשֶׁר דַּעְתָּם כֵּהָה לֹא נִרְאוּ חַיֵּימוֹ
וּבֵין הַחַיִּים לֹא הֵם יִתְחַשָּׁבוּ
וַאֲשֶׁר דַּעְתָּם בָּרָה חַיִּים נִרְאֵמוֹ
וּבְמִכְמֹרֶת הַדַּעַת חַיִּים יִשְׁאָבוּ..."

אבל עם זה הזהיר המשורר את המתרפקים על הדעת לבל יפגעו בכל אופן ברגשות הדתיים של העם. לבנסון המשכיל התקומם נגד מרשיעי-ברית, המואסים בתורה ובקניני האומה הישראלית. בשירו „אל בוזי תורה" הוא אומר:

כִּי לֹא פֶּרֶץ מַדָּע וּמְרִי לֹא לֶקַח
לֹא הוֹלֵלוֹת חָכְמָה לֹא לַעַג דַּעַת
לֹא בִּינוֹת בִּשְׁנִינוּת עַל יֵין הָרֶקַח
לֹא הַשֶּׂכֶל עוֹד גַּעַל וְיֹפִי כְּגִבַּעַת"...

בהמשך הזמן באו לבת שירתו של לבנסון גם ימי חולשה ורפיון. ביחוד עיפה בת שירתו בשיריו שכתב בתקופת-חייו האחרונה. הרי דוגמה: בחלק הראשון והשני של ספרו „שירי שפת קדש" ישנם שני שירים בעלי תוכן אחד: קינה על מות ילדיו. השיר הראשון נקרא בשם „מספד מר" והוא קינה על מות בתו הילדה ובנו, נער בן-שש שנים, שמתו עלי שניהם כשאכל עוד על שלחן חותנו במיחיילישוק; השיר השני, שנקרא בשם „מיכל דמעה", הוא מספד על בנו העלם רב-הכשרון מיכה יוסף. כמדומה השכל מחייב ומדת ההגיון נותנת, כי כאב-לבו של האב על מות בנו המשורר המצוין מיכה יוסף באביב עלומיו צריך היה להיות יותר חזק ויותר צורב מכאב לבו על מות שני ילדיו הקטנים, שלא הצטיינו בשום דבר. אבל בפועל אנו רואים את ההפך. בפועל

רואים אנחנו, כי דוקא השיר הראשון, המספיד את שני הילדים הקטנים, מחודר כלו צער ויגון היוצא ונובע מעמקי לבו הדוי של האב הפייטן; כל חרוז וחרוז שלו חד כחרב פיפיות, והשיר כלו מזכיר לנו בטבעיותו וביפי גזרתו ובנינו את שירי־ציון של ר׳ יהודה הלוי. אבל לא כן הוא השיר השני, הספדו על מיכה יוסף, שאנחנו מרגישים בו כמעט בכל חרוז מלאכותיות ואי־טבעיות, והרושם שהוא עושה עלינו אינו דומה כלל וכלל להרושם שעושה עלינו השיר הראשון. שיר זה הוא אמנם מיכל דמעה, כלומר נחל של דמעות, אבל פה ושם הוא שטף מים. כנראה חשש הפייטן שמא לא גלה את כל לבו הפעם, שמא נשאר עדיין אתו תחת לשונו דבר שלא השפיק לאמרו, או שחפץ למד את מדת אבדתו במות עליו בנו המצוין במדת כמות הבתים, ויצא לו שיר משתרע על מאה ושלשים וששה בתים!...

בין שירי לבנסון נמצא האחד בשם „נאקת בת יהודה״. אלו נכתב שיר זה עתה בימינו, היו אחרים מאמינים לשמוע בו רעד קולו של רעיון הגאולה והפדות, אבל מאחר שחובר לפני תשעים שנה, אין לנו בלתי אם לחשבו לפריעת מס מצד המשורר להזרם הרומאנטי, שהתחיל מתאזרח אז בספרות העברית. לבנסון המשכיל ברוח בני־המערב קרא את הקריאה הזאת:

רוּמָה אֱלֹהֵינוּ עֻזָּה בָּאָרֶץ
מַלֵּא יְמִינְךָ פְּדוּת וָצֵאָה
כִּי יַרְעִים קוֹלֶךָ: הָבוּ בָנַי!
הָבוּ אַל תְּאַחֲרוּ כָּל אַפְסֵי־אָרֶץ:
הַקְדִימִי קֶדֶם, אָחוֹר אַל תְּאַחֵרִי,
אַל תִּטְמְנִי תֵימָן, צָפוֹן אַל תִּצְפּוֹנִי:
מֵאַפְסַיִם אֵיפֹה, וּמֵאִיִּים אִיִּם,
הַגְּלוּ גּוֹלִים וּשְׁבוּיִים שׁוּבוּ־נָא.

במקום אחר קובל לבנסון, שלא מתוך הכרה כאבן, על חוסר הבטחון שבחיי הגלות ועל הנחיצות בארץ־מולדת. הוא אומר:

עוֹד גַּם בַּגּוֹלָה לָךְ יֶהֱמוּ בָנַיִךְ,
לְשׁוּבָם אֵלַיִךְ עוֹדָם יוֹחִילוּ,
לָכֵן גַּם עַתָּה כָּל יִקְרֵי לֵב בָּמוֹ
לִשְׁאוֹל לִשְׁלוֹמֵךְ; עָלוֹת לָךְ הֶעְפִּילוּ;

ועוד ועוד.

כִּי מַצַּב הָעָם בַּגּוֹלָה הוּא פָּרוּעַ:
בְּטֶרֶם תֵּדַע, עַם יַעֲקֹב, הַטֶּרֶם,
כִּי יוֹם וָלַיְלָה אַתָּה לֹא תָנוּחַ
וּבַל תִּמְצָא עֹשֶׁר כִּי אִם בָּרוּחַ
עַל כֵּן גַּם כְּרוּחַ יָעוּף יַרְקִיעַ
אִם חִישׁ מִיָּדְךָ אוֹ מִיַּד זַרְעֶךָ.

לבת שירתו של לבנסון היו, כאמור, גם רגעים של ירידה. באותם הרגעים כתב שירים, שלא היתה בהם אלא מלאכת החרזנות. כאלה הם אותם השרים שחבר לימי-גנוסיא ולכבוד נסיכים ורוזני-ארץ. לסוג השירים שאין בהם בלתי אם חרזנות בלבד, נכנס גם השיר שכתב על-דבר בית מסחר-היין והבשמים של בנו העשיר ארצ־יך לבנסון. השיר הזה מתחיל בדברי-החול האלה:

שִׁמְעוּ מִלַּי
הָאֲדוֹנִים!
סוּרוּ אֵלַי
אַתֶּם קוֹנִים!
הֵן כָּל נֹעַם
בִּי תִּמְצָאוּ.
כָּל טוּב טַעַם
פֹּה מָלֵאוּ.
פֹּה הַיַּיִן
הַמְשַׂמֵּחַ
מֵאִיר עַיִן
וּמְנַצֵּחַ.

וכו' וכו'.

כמעט קשה להאמין, כי השיר הזה יצא מאותו העט שכתב את ה„מתאונן", את „הדעת והמות" ועוד.

שירי לבנסון למרות שעסקו ברובם בשאלות פילוסופיות מופשטות, ובפרובלימות החיים היהודיים של זמנו כמעט שלא נגעו כלל, הלהיבו בכל זה, כמו שכבר העירותי למעלה, את הרגש הצעיר של בחורי־ישראל לומדי־התורה. על דבר זה עמדו החרדים שבאותה עת, ולפיכך עורר ביניהם הספר „שירי שפת קדש" התרגשות עמוקה, וקראו עליו תגר בפומבי בכל הזדמנות שבאה לידם. המשורר עבר על הקנטרנות הגלויה הזאת בשתיקה, כי ירא להקניט את האדוקים, שהיתה ידם תקיפה בעת ההיא, והוא לרגלי פרנסתו, פרנסת המלמדות בתחלה ופרנסת הסרסרות אחר כך, היה זקוק להם. רק לאחר שנתמנה למורה בבית מדרש הרבנים התמכר לעבודת־ההשכלה בגלוי בלי שים לו סתר פנים מחמת הקנאים. ובימים ההם עמד בו לבו לפרסם בדפוס את חזיונו „אמת ואמונה", שהיה שמור אתו כעשרים שנה בכתובים ולא הביא אותו בקהל מיראת החרדים.

הספר הזה הוא דראמה אליגורית כתובה מלכתחלה לשם טנדנציה ידועה: להיות מליץ יושר להשכלה וקטיגור לצביעות ולקנאות. המחבר שופך את חמתו על ההזיות והאדיקות הדתית מצד אחד ועל השחתת־המדות והפריצות מתחת למסוה הדתיות מצד שני. בדראמה זו, שאנחנו רואים בה את השפעתו של ר' משה חיים לוצאטו מחבר „לישרים תהלה" „ומגדל עז", אין שום סימן של אמנות ואפילו קורטוב של הרגשה פסיכולוגית, ואינה מצטיינת בלתי אם בסגנונה הקל והשוטף. תוכן הדראמה הוא פשוט מאד: שקר ועוזריו רוצים למשוך אליהם את לב המון למען יתן לו את אמונה בתו לאשה. אבל גם אמת חפץ בה. אין המחבר מגנה את האמונה; כרוב המשכילים בשעתו, ומשכילי ווילנה ביחוד; הוא סובר, כי „ההשכלה הטהורה אינה מתנגדת לאמונה הצרופה". אבל בשם „האמונה הצרופה" הזאת הוא שופך את כל קצפו על השנאה הדתית ועל אמונת־ההבלים המתנגדת אל השכל. הגבור הראשי של הדראמה הוא צבעון. בתאור אישיות זו הבליט לבנסון את כל שנאתו של המשכיל אל מורדי־האור ואת כל נקמת הנרדף על דבר

אמת לרודפו ומשנאו חנף. צבעון הוא נוכל מתחסד, המכסה את זדון תרמיתו תחת מסוה יראת-שמים שלו. בכמה דברים הוא דומה ל ט ר ט ו ף גבור חזיונו המפורסם של מוליר הצרפתי; אבל הצבוע העברי הוא טפוס יותר מורכב מאותו של מוליר, מפני שישנן בו תכונות עבריות מיוחדות, וביחוד הפלפול הדק, המיוסד על עקום הכתובים בשכלו החד. בגבורו זה הגדיש לבנסון את הצבעים, ושנאתו לאויבי ההשכלה קלקלה בכמה פרטים את שורת האמת האמנותית. ברגשי-כבוד מיוחדים מתיחס המחבר ל ש כ ל, ל ח כ מ ה, השוכנים מרומים על כל בעולם ועד ל א מ ת ולאמונה ה ת מ ה. את ההשכלה לשמה, שהיא בת השכל, מעמיד המחבר במעלה עליונה.

ספרי לבנסון נתקבלו בשעתם בהתפעלות עצומה במחנה המשכילים ברוסיה וגם במערב. גדולי החכמים באותו זמן כ״ר יצחק שמואל ריגיו (יש״ר), ר׳ שלמה יהודה ליב ראפופורט (שי״ר) ואחרים קדמו את קובצי שיריו בתרועה ובשמחה ויהי בעיניהם כגואל השירה העברית. בשעה שנתפרסם בדפוס החלק הראשון „משירי שפת קדש” קרא עליו שד״ל: כי „מצפון אור יאתה”. בחייו זכה לבנסון להקרא מאת בני דורו בשם „המשורר הגדול” וכך נקרא בפי רבים גם איזה זמן לאחר מותו. הערכה זו, ודאי שיש בה הרבה מן הגוזמא וההפלגה; במובן המודרני לא הגיע לבנסון אפילו למדרגת פייטן בינוני, אבל הוא השפיע השפעה עזה ונמרצת על מהלך התפתחות השירה העברית בימים הבאים, ושמש מופת ודוגמה למשוררים שקמו אחריו. בהשפעה זו הודה גם המשורר יל״ג, בראשית צאתו על שדה הפיוט העברי. באחד ממכתביו הוא כותב: „מיום החלותי להבין בספרים לא מצאתי בין משוררי שפת-קדש החיים בארצו נעלה ממנו; ומדי צאתי להתהלך ביער הלבנון נעם דבשו לחכי ואתעמל גם אני לעשות כמתכנתו”. על זה יש להוסיף, כי אותה השפעה שמדבר עליה יל״ג, היתה חיצונית בעקרה, כלומר, השפעת הלשון והסגנון, יען כי במה שנוגע ל ר ו ח השיר גדל יל״ג על לבנסון שבעתים. במקצע הלשון והסגנון הפיוטי היה לבנסון כובש דרכים באפת, ויפה אמר אודותיו אחד מסופרי הדור הזה:

„אם יש ללשון העברית יחידי־סגולה, אשר לא רק דרכיה ידעו, כי גם בכל מכמניה מושלים הם; אם יש יחידים שאזנם בחנה כל קול שיחה, כל רעד מיתריה וכל הד צלצול קויה. אם יש אוהבים קרובים שגלתה להם את כל יפיה הנעלם, שחשפה להם את כל תעלומיה־רזיה; אם יש כהנים ונביאים מתי־מספר כאלה — אדם הכהן לבנסון היה הראש והראשון שבהם".

אַבְרָהָם מַאַפּוּ

א) תולדותיו.

אברהם מאפו נולד בעשרה בטבת שנת תקס״ח (1808) בפרבר סלאבודקה הסמוכה לקובנה. אביו היה מלמד גמרא לתנוקות, ומעבודתו זו פרנס את עצמו ואת בני־ביתו בדוחק גדול מאד. כשרונותיו המצוינים של מאפו נכרו בו בעודו ילד. בטרם מלאת לו שבע שנים כבר ידע כמה סוגיות חמורות בתלמוד, ובהיותו בן שתים־עשרה שנה רכש לו בגפ״ת ידיעה כל־כך מרובה, עד שלמד בבית־המדרש לבדו בלי עזרת מורה. אז נתפרסם בעיר בתור עלוי ורבים ונכבדים קפצו עליו לקחתו לחתן להם. כעבור עת קצרה נמצא איש חסיד ואוהב תורה מבעלי־הבתים אשר בעיר שהשיא את בתו למאפו. מאז לא ידע מאפו מחסור, וסמוך על שלחן חותנו הוסיף לשקוד על פוסקים ראשונים ואחרונים ויעש חיל.

בבית חותנו התרועע מאפו אל החסידים וילמוד את ארחותיהם, והללו השפיעו על נפשו הרכה והמתפעלת ויבחל בלמודי הש״ס והפלפול היבשים ויאהב את חכמת הנסתר, אשר לקחה את לבו. בהיותו מטבעו הוזה וחולם ושוגה ברוב דמיונות ומחונן מילדותו בנטיות פיוטיות, דבקה נפשו בהקבלה העיונית והמעשית ויקרא בספרי המקובלים בהתמדה רבה. ביום אחד נצנצה בו מחשבה, כי אם ישתמש בסגולותיה של הקבלה יוכל להעשות בבחינת „רואה ואינו נראה״, ואז—כך החליט—יעבור למסעיו בהסתר־פנים בכל העולם כדי להתבונן לעלילותיהם של בני־האדם. לתכלית זאת היה מתבודד יום יום ביפי־הנוף, אשר בסביבות העיר

במקומות שאצל עליהם הטבע את חמודותיו המיוחדות. הוא היה בוחר לו לשבתו את ההר האַליקסוטי, ומשם הביט בעיניו החולמות על הנהרות נימאַן וויליה המשתפכים זה בתוך זה ועל מגדלי בתי־התפלה שבקובנה הקרובה. אבל נסיונו לא הצליח בידו, מה שגרם לו צער הרבה. מאַפו מצא חן בעיני החסידים, והללו נתנו את עיניהם בו למנותו עליהם לרב. אבל הדבר נודע לאמו, ששנאה את החסידים ותעלוליהם תכלית שנאה, והיא השתדלה בכל כחה להרחיק אותו מהם, וחפצה עלה בידה.

אז נעשה מאַפו מבאי־ביתו של הרב המקובל ר' אליהו מאַיי־ראַגולה, שהיה מו"ץ בסלאַבודקה. במקרה מצא בביבליאותיקה שלו את ספר התהלים בתרגום ללשון הרומאית. על־פי התרגום הזה הקנה מאַפו לעצמו בלי סיוע מן הצד את ידיעת הלשון הרומית על בוריה. הוא הצטיין בידיעת הלשון הזאת כל־כך, עד שיכול לערוך בה, על־פי בקשת ראשי־הקהלה, מכתב־תודה להגראַף וויטגנשטיין, שבא לבקר את אחוזותיו אשר בסביבות סלאבודקה; והגראַף קרא את המכתב ויהלל את תכנו וסגנונו.

באותה עת ירד חותנו של מאַפו מנכסיו, וה„אברך" הצעיר, שהיה אז בן עשרים, הוכרח לבקש לו מוצא ללחם ולהתפרנס מיגיע כפיו. אז השיג משרת מורה אצל יהודי בעל בית־מרזח באחד הכפרים הסמוכים לקובנה. ידיעות מעניינות על־דבר חיי מאַפו באותו הכפר, אנו מוצאים באחד ממאמרי ידידו הסופר א"ש פרידברג בקובץ היהודי „דער הויז־פריינד" כרך א'.

„בית־המרזח—כך מספר פ"ב—היה בנוי על־פי ה„נוסח" הישן: בצד הדלת תנור גדול ורבוע בלי ארובת־עשן, וכאשר הסיקו את התנור, היה העשן ממלא את כל חלל הבית ויוצא החוצה רק דרך הפתח, ובימות־החורף, כאשר לא יכלו מפני הקור לפתוח את הדלת עד אשר יתנדף העשן, היה מאַפו יושב עם שני תלמידיו, בני־המוזג, על קרקע הבית, לבל ישים העשן מחנק לצוארם, ומלמדם חומש עם רש"י. פעם אחת בא כומר קאתולי, אשר גר באחד הכפרים הקרובים, אל המרזח ויתיצב בפתח; וכראותו כי המלמד יושב על הרצפה ומלמד תורה לנערים היושבים על ידו שחק וילעג למראה המוזר הזה. מאפו שמע את דברי הלעג של הכומר, אבל

לא ידע לענות אותו גם הוא פולנית, ולכן השיב על לעגו בפסוק מתהלים מתורגם רומית, פסוק שהיה שייך לאותו הענין. הכומר לטש את עיניו ולא האמין למשמע אזניו. תיכף שנה את לשונו וישאל את המלמד מי הוא ומאין ידע את הלשון הרומית ואיך נתגלגל לכפר להיות מלמד=דרדקי בבית=מרזח. אחרי חליפות=דברים התקרב הכומר אל מאפו ויזמינהו פעמים רבות לביתו. הכומר הקאתולי פעל פעולה ידועה על מהלך התפתחותו הרוחנית של מאפו. הוא היה הנוצרי הראשון אשר בא מאפו אתו במגע ובמשא, במשא ומתן שכלי. משיחותיו של הכומר נתעשר „המלמד" בידיעות שונות, אשר חסרו לו, וביחוד למד מפיו את הספרות הרומית. בביתו מצא מאפו ספרים בלשון זו וישאלם, ויקרא בהם בחשק רב, בשעותיו הפנויות מעבודתו עם תלמידיו, באחת הפנות של בית=המוזג אשר היה מלא המולת האכרים השכורים.

כשוב מאפו לקובנה התחיל לומד בחשאי את הלשונות הגרמנית והצרפתית ואחריהן גם הרוסית, ומקץ זמן לא רב בערך ידע אותן וביחוד את שתי הראשונות על בורין, וביום בקר אחד נהפך המקובל בעל המסתורין הזה ויהי „למשכיל", לא בגלוי, כי אם בסתר.

הרבה השפיעה על השכלתו של מאפו גם קרבת עיר מולדתו קובנה לגבול ארץ גרמניה. מסבת היחוסים המרובים והתכופים והשיג והשיח שאינם פוסקים שהיו לסוחרים הקובנאיים עם בתי= המסחר הגרמניים ונסיעותיהם הרבות אל מעבר לגבול, התחילו החיים האורטודוקסיים בתוך יהודי=קובנה, וביחוד בבתי היהודים העשירים, ללבוש מעט, מעט קלסתר פנים חדשות לפי רוח הזמן, בעוד שביתר ערי ליטא נמצאו עדיין חיי היהודים במצב הקפאון הקדמון מבלי שנגעה בהם אפילו נשיבת רוח קלה מן החוץ. בתיהן של אחדות ממשפחות היהודים בקובנה כבר נתפרסמו אז בתור קני „ההשכלה הברלינית" ומפיצים דעות חדשות בישראל. פה קבל מאפו את הדחיפה הראשונה להשכלתו.

אבל גם בהיותו משכיל הוסיף מאפו ללבוש את בגדיו הארוכים, להתפלל בצבור, לשקוד על התלמוד ולהיות זהיר בכל מנהגי הדת; ואף=על=פי=כן נודע ברבים כי הוא נתחמץ וסר מהדרך הישר. אז התחילו היראים, וביחוד החסידים, בעלי ברית חותנו

רודפים אותו בכל אשר יכלו, וזה שגרם, כי הסיר את המסוה מעל פניו ויהי למשכיל בגלוי ויתרועע עם המשכילים האחדים שבעיר, בני־גבירים חניכי בתי־ספר בגרמניה, אשר לקחו אותו תחת חסותם ויגינו עליו מפני חמת הקנאים.

בעת ההיא היה מאפו לומד ומלמד, משתלם בעצמו בלשונות ומדעים, הוגה בספרי־המופת הגרמניים והצרפתיים ומורה את הלשון העברית לשעורים בבתי שנים, שלשה מן המשכילים המקרבים אותו. בחבה יתרה קרא מאפו את מיטב יצירות הסופרים הגרמנים והצרפתים, אשר פעלו עליו פעולה כבירה מאד. תחת רושם הספרים האלה התחיל מאפו עורג אל העולם הגדול שנצטייר לו בדמיונו מלא זיו ונהורא מעליא. רוחו התנשאה ממעל לחיי השפלות, הבערות והעוני, שנמצא שקוע בהם, ותרחף בין חזיונות־קסם ובעולמות עטופי הוד ואצילות, ויהי כחולם בהקיץ.

מאז נמאסה על מאפו הסביבה שהיה נתון בה ראשו ורובו. לבו הרגיש יותר משהבין מחו בכל דלדולו וכיעורו של החנוך העברי ובכל נוולותו של המשטר הצבורי הישראלי, ונפשו נתמלאה מחאה עזה ונמרצת נגד הסדרים הנוהגים, שנתגברה אצלו ביותר תחת השפעת הספרים החדשים יצירות בית־המדרש הספרותי של משכילי ליטא. אז נתעוררה בו תשוקה נמרצת לצאת אף הוא למלחמה בקפאון־החיים ההולך ונמשך בשדרות הדורות. אבל הוא המציא לו כלי זיין אחר והדש למלחמה זו — את הבלטריסטיקה. עד מאפו לא השתמש איש מלוחמי מלחמת־ההשכלה בנשק זה, כי לא נמצא בין הלוחמים המשכילים הקודמים אף אחד שהיה מוכשר לכך. קודם למפו לא היו בין הסופרים העברים בלטריסטים כלל. חסר היה לכך היסוד העיקרי והראשי — אנשים בעלי פנטסיה עשירה. הספרות העברית, שאך זה התחילה מתיצרת, רכשה לה את עובדיה־בוניה מקרב חובשי בתי־המדרש. בחוג האנשים האלה אפשר היה למצוא בעלי־מח חד ושנון, טוחני הרים בסברה ומעלי פילא בקופא דמחטא, וגם מצוינים בכשרון החדוד והסתירה העוקצת; אבל הפנטסיה, הדמיון — זה היה הצד היותר חלש שבהם. אין שום פלא בדבר, אם אנשים שכמותם שבלו כל ימיהם על הפלפול היבש והפתלתל היו רחוקים מרחק רב מעולם הדמיון וההזיה. מאפו היה בשעתו

היחיד והמיוחד בין הסופרים העברים שדמיונו לא נשתקע באבק הגוילים הישנים של בתי=המדרש וביון הסביבה המציאותית הנוגה והזעומה, והוא נשאר ער ואמיץ בקרבו, וברוחו אמר לברוא עולמות חדשים ומעולפי זוהר, אשר לברק נגהם יתעורר רחוב היהודי המאובן והקפוא בטרדיציות קדומים ויקרא: חמותי, ראיתי אור!

מהלך מחשבותיו של מאפו בנוגע למלחמת=ההשכלה בעזרת הספרות היפה, היה בקירוב כך: צריך שישמעו בני הדור הנמוגים בענים ובבערותם קול איש מדבר אליהם לא מתוך סברות=הכרס ופלפולים דקים, אלא מתוך תמונות וציורים, במראה ולא בחידות, צריך לבוא אל יושבי חשך וצלמות אלה לא כדי להסביר ולהוכיח, לא כדי לברר וללבן ע"י אותות ומופתים הותכים התלויים במחשבה והגיון, אלא בשביל למשוך אותו בקסם המראות והחזיונות, להוליך שבי את לבבו ולעורר את רגשותיו בו.

ובשעה שהעסיקו המחשבות האלה את מאפו, והוא היה אז בן עשרים ושתים שנה, כבר התהייה מתרקמת במוח תכניתו של אותו הספור, שעלה בגורלו להיות הרומן המקורי הראשון בספרות העברית. זה היה הספור ההסטור „אהבת=ציון", שכתב אותו מאפו פרקים, פרקים במשך שנה שלמה, ומטעמים שיבוארו להלן נתפרסם על ידו בדפוס רק כעבור עשרים ושתים שנים.

בשנת תקצ"ג (1832) אסף יהודי עשיר אחד ביורבורג את מאפו אל ביתו בתור מורה. בבית האיש הזה ישב מאפו שנים אחדות, ואת כל כסף משכרתו שלח לאשתו ושני ילדיו, שנשארו בסלאבודקה. אחרי כן בא עם בני=ביתו להשתקע בראסיין, ועסק שם בהוראה לשעות. באותה זמן נחשבה ראסיין למרכז של השכלה, מפני שהיתה עיר מגדלת חכמים וסופרים. עם האחד מהם, הוא הסופר המדעי שניאור זקש כרת מאפו ברית=ידידות. שניאור זקש היה הראשון, שהרגיש במאפו כשרון ספרותי בלתי=מצוי וחזק את ידו לעבודת הספרות. שניאור זקש החליף אגרות עם מאפו גם בימים הבאים והשפיע השפעה עצומה על התפתחותו הרוחנית בכלל.

כעבור שתים עשרה שנים שב מאפו לקובנה. שם מתה עליו

אשתו ותשאר לו בן ובת. מאַפו שאף כל הימים להפטר מן ההוראה הפרטית שאינה מבטחת את פרנסתו ולפיכך השתדל ועמד למבחן וקבל תעודת־הוראה. אז הגיש השתדלות אל השלטון שיתן לו הרשיון לפתוח בית־ספר לנערות, אבל בקשתו הושבה ריקם, והוא הוכרח לשוב ולהתפרנס בצמצום קרוב לדוחק מהוראה לשעות, שהיתה עליו למשא. על כן קבל בקורת־רוח מרובה את ההזמנה, שהזמין אותו העסקן הצבורי העשיר בווילנה, יהודה אַפּאַטוב, להיות מורה לבנו יחידו. במשך ימי שבתו בווילנה התודע מאַפו אל המשורר אדם הכהן לבנסון, לקלמן שולמן, לשמואל יוסף פין וליתר חכמי העיר, אַבל הוא לא מצא בהם את קרבת הרוח ואת הלבוב אשר בקש.

אחרי השתדלות מרובה נתמנה מאַפו בשנת תר״ח למורה בבית־הספר של הממשלה לנערים בקובנה ובמשרתו זו שמש כל ימי חייו. ממשכרתו הדלה אשר קבל מאת הממשלה חשך פרוטה לפרוטה, ובכסף הזה בצירוף תמיכה מסוימה שנתנה לו מאת אחיו הבכור מתתיהו, מנהל עסקי הבאַרון גינצבורג בתחלה בפטר־בורג ואחר־כך בפאַריז, הדפיס את ספורו „אהבת־ציון".

ספוק רוחני גדול היה לו למאַפו לראות כי ספורו „אהבת־ציון" נתקבל מאת קהל הקוראים העברים בלבוב מיוחד. התהלות והתשבחות שפזרו לו מכל עברים אמצו את לבו להתחזק בעבודתו הספרותית. אז התחיל כותב רומאַן חדש וגדול מן הראשון בשם „אשמת שומרון", ואף הוא יסודתו בדברי ימי האומה הישראלית. בעת ההיא לקח לו מאַפו אשה שניה ויפה וראה עמה חיי נחת ושלוה במשך שנים אחדות. גם ילדה לו בת נחמדה, שהיתה שעשועיו יום יום. אולם ימי אשרו לא ארכו, כי אשתו האהובה לו חלתה, ומחלתה, שמתה בה באחרונה, דכאה את רוחו בו וגם אכלה את שארית כספו. כשנתגברו על מאַפו הצרות והיסורים בקש לו מנוס במקלטו היחידי, הוא עולם החזיונות. הביאוגראַפים שלו מספרים, כי מעולם לא הרבה כל־כך לחלום, לחשוב ולכתוב, כמו בשנים הרעות ההן. הוא קרא אז את קרוכמל, שהרחיב את חוג השקפתו על כתבי־הקדש, בהפיצו עליו את אור החקירה החפשית, וזה עזר לו הרבה ביצירת הספור „אשמת שומרון".

מפו נסה לכתוב ספר היסטורי שלישי, אשר קרא לו בשם „חווה חזיונות". ימים רבים יגע, יגיעת הגוף והנפש, בכתיבת ספורו זה, שהיה, לפי השמועה, בן עשרה חלקים. בספורו זה ציר מאַפו את ההריגות והשחיטות בימי חמלניצקי, את התנועה המשיחית בארצות-המזרח, את שבתי-צבי ומעריציו, את תוצאותיה הרעות של התנועה הזאת ואת האסונות אשר המיטה על ראש היהודים. מטרתו של מאַפו בספורו הנזכר היתה לא רק לציר את המחזות האיומים והנוראים של חיי האומה הישראלית בימים ההם, כי אם גם להראות על הסבות והתנאים, אשר הולידו את החסידות וגרמו להתפתחותה ולהתרחבותה בקרב בני עמנו. את הספור הגדול הזה, אשר בו השקיע את כח יצירתו הפיוטית במשך שנים רבות, שלח מאַפו בשנת תר"ך אל ועד הצנזורה שבפטרבורג. כאשר נודע הדבר הזה להקנאים, שונאי מאַפו, השתדלו הללו על-ידי הד"ר יוסף זייבר-לינג, שהיה המבקר מטעם הממשלה, לאסור את הדפסת הספור הזה, והדבר הצליח בידם. אחרי שהושב הכתב-יד מועד הצנזורה לידי מאַפו בתשובה, שנאסר לדפוס, שלחהו זה האחרון למיניסטר-ההשכלה בעת ההיא, נורוב, אשר ידע יפה את הלשון העברית, בבקשה, כי יקרא בו וישפוט אם ישנם בספורו דברים המתנגדים לחוקי הדפוס. אולם גם פה היתה יד הקנאים באמצע, ועל-ידי שליחיהם ועושי רצונם, שהיו מהירים וזריזים בדבר, נשתקע הכתב-יד בבתי-הפקידות ולא הושב עוד לידי בעליו, ועד היום אין כל זכר לו. רק קטע אחד מספורו הגדול הזה נשאר תחת ידו בכתובים, וכעבור שנים אחדות פרסם אותו ברשיון הממשלה בדפוס בסוף ספורו „עיט צבוע". גורל ספורו זה נגע מאד אל לב מאַפו, ומני אז התהלך קודר כצל עד יומו האחרון.

במשך הזמן שבין הדפסת שני ספוריו התולדתיים: „אהבת-ציון" ו„אשמת-שומרון", כתב מאַפו ספור מחיי היהודים בעת ההוה בשם „עיט צבוע" בחמשה חלקים. החלק הראשון יצא בשנת תרי"ז. את החלק השני לא יכול מאַפו להדפיס מחוסר כסף והוזקק למתנת הבארון יהושע גינצבורג. כבוא תור הדפסת החלק השלישי בלו לו כל הקצין. אז לא מצא לפניו דרך אחרת בלתי אם למסור בלי תשלומים את זכות הדפסת המהדורה הראשונה של

החלק הזה להנהלת בית מדרש הרבנים בווילנה, שפרסמה אותו על חשבונה בתנאי שיהיה הריוח הנקי מוקדש לטובת התלמידים העניים. אז פנה מאַפו בעתונים העברים בקול-קורא אל עשירי-ישראל חובבי שפת-עבר, כי יהיו בעוזריו להוציא את שני החלקים האחרונים, אבל כמעט איש מבעלי-היכולת לא נענה לקריאת הסופר הגדול. דבר זה עשה עליו רושם מדכא מאד, אשר השפיע לרעה על מצב בריאותו. בשנת תר"ך (1860) תקפה מחלת „עוית הסופרים" את ידו הימנית, ומאז הוכרח לכתוב בידו השמאלית, וזה צִער אותו מאד.

מאז סבל מאפו צרות ומכאובים, שנמשכו שבע שנים רצופות. רוחו היה עדיין חזק בקרבו ולבו הורה והוגה מחשבות על-דבר יצירות פיוטיות חדשות, אבל כחות גופו הלכו הלך והתרופף, הלוך וחסר. כאשר נודע הדבר לאחיו מתתיהו, הזמין אותו לבוא אליו לפטרבורג, כדי להמציא לו שם מעט רוחה וענג. מראות ההוד והתפארת של המטרפולין הרוסית פעלו על נפשו הרכה והמתרשמת של מאַפו פעולה כבירה מאד. מאַפו היה כל ימיו אוהב נגן וכותבי תולדותיו מספרים על אודותיו, כי לא הניח כל החזנים הסובבים במדינה, אשר באו להתפלל בשבתות וימים טובים בשתי הערים קובנה וסלאבודקה, לבלי שמוע אותם. האופירה המפורסמת „הנביא" של מאיר בר, ששמע אותה בפעם הראשונה בימי חייו בבית-הזמרה הפטרבורגי, תפש אותו כל כך בלבו, עד שנקבעו מאז מנגינותיה בזכרונו והיה מזמר אותן חרש בכל עת שהיה שקוע במחשבות ודמיונות. אבל כשובו מפטרבורג לביתו שבו ונתחדשו יסוריו. בשנת 1867 חלה את מחלת האבן והחליט לנסוע לחוץ לארץ לבקש שם מרפא, ולפיכך שמח מאד על הזמנת אחיו לבוא אליו פאַריזה לדרוש לגדולי הרופאים אשר בבירת-התבל כדי לראות אגב את תערוכת-העולם, שהיתה שם בעת ההיא. אולם בעברו דרך קנגסברג התגברה עליו מחלתו ויפול למשכב, אשר לא ירד עוד ממנו. ביום-הכפורים תרכ"ח, כשפנה היום לערוב, בשעת נעילה, יצאה נשמתו של מאַפו, והוא במותו בן חמשים ותשע שנים.

מזה נעבור ליצירותיו.

ב) יצירותיו של מאַפּו.

I. אַהֲבַת־צִיּוֹן.

כך נקרא ספורו הראשון של מאַפּו, שנתפרסם בדפוס בשנת תרי"ב, ושיסודתו בחיי האומה הישראלית לפני שלשת אלפי שנה, בשבתה עדיין על אדמתה העתיקה מורשת־אבות וחיתה חיים מדיניים חפשיים. בספורו זה אמר מאַפּו לעשות את הנכיון הראשון לפקוח את עיני הצבור העברי המשמר והקופא בהשקפותיו הקדומות על שכלותם ודכדוכם של החיים הישראליים בהוה. הדברים האלה מתמיהים, לכאורה, בשים אל לב, כי בספורו „אהבת־ציון" לא נגע מאַפּו אפילו נגיעה כל שהיא בחיים של עכשיו, ולפיכך הן אי־אפשר שיעורר את הקורא על חסרונותיהם ולקוייהם של החיים הללו. אבל כך נדמה רק בסקירה ראשונה. באמת היתה השפעתו החנוכית־המושכלת של הספור הנזכר גדולה ונמרצה מאד, כי הוליד בלב הקורא אותו הרגש היחיד והמיוחד, המשמש יסוד לכל יחס של בקרת אל החיים המקיפים,—זהו רגש של אי־רצון ושל ספוק־נפשי בלתי נמלא, זהו רגש של מחאה עמומה, הבאה שלא מתוך הכרה, מחאה שמהותה מדומדמת עדיין ואינה מבוררת כל צרכה להמוחה עצמו, ואין הדבר מוחוור לו כלל למי היא מכוונת ביחוד. רגש זה של אי־רצון, של מחאה, נתעורר אצל קוראי ספורו הראשון של מאַפּו על־ידי הכרת העולם האחר שנגלה להם מתוכו, הכרת עולם כל־כך יקר וכל־כך קרוב אל הלב העברי, עולם מעולף ציצי אגדת־קדומים שאינה דומה כלל וכלל להעולם הסובב אותם ושעוברים בו חייהם ההוים יום אחר יום. שדות־יהודה העוטפים בר, ארזי־הלבנון, שושני־השרון, מחולות־המחנים של הצעירים והצעירות השמחים והעליזים, שירות הקוצרים והקוצרות, זמירות הבוצרים והבוצרות, מסעותיהם של עולי־הרגל מתוך חדוה וששון־לב; המלך חזקיהו הנערץ בעיני עמו, שורות החילים גבורי ישראל, אספותיו של העם החפשי, שהחוזה הגדול ישעיהו השמיע בהן פעם קול מרעים נפלאות והוצב להבות אש מתוך דברי תוכחה ומוסר, ופעם קול מחמם ומלטף ומבשר נחומים; השרים היושבים כסאות למשפט

לשפוט את העם ונשיהם הנשאות נהדרות בכבוד על מרכבות-זהב ברחובות עיר-הממלכה, צעירי בני ישראל הבריאים והחזקים בגופם ובנשמתם, הבחורים בני-החורין, השותים במלוא לוגמם מכוס האהבה הצנועה והחסודה ועם זה יוקדת כיקוד-אש, אהבה נלהבת ומתפעלת, אמיצת-רוח ועשויה לבלי-חת ואינה נסוגה אחור משום קרבן ומעשה של מסירת-נפש, — ועל פני כל אלה פרושים שמי-תכלת עמוקים וצוהקים, שמי ארץ-ישראל!

מה רב הוא המרחק בין התמונה המרהבת והמקסימה הזאת ובין התמונות שאנו רואות אותן תדיר ברחובות ה„תחום" הצרים והחשכים, חסרי-המרצפת וחסרי-האור והאויר, עם אהליהם-בתיהם הצפופים והדחוקים והמגיעים לארץ, עם צריפיהם-חנויותיהם ועם כל הצעקות וקולות-השאון העולים ובוקעים מתוכם בלי-הפסק עד לב השמים בגלל עסקים שוי-פרוטה עם הפנים העגומות והקודרות של בני-אדם רזים וכחושים ומחוסרי קורט של דם, של בני-אדם דוויים, סחופים ומטורפים תמיד מדאגות וטרדות קטנות של יום יום, שנפשם מרה להם תמיד מרוב עמל ופגע, ממחסור ועוני, ובטנם ריקה מצומות וסגופים דתיים, וגום כפוף ושחוח מעקת הלהץ שהם נלחצים מבחוץ על עון גזעם ומוצאם, של בני-אדם שאינם פוסקים כל ימיהם מהשתפך בתפלה ובתהנונים, שכל ימיהם הם מתחרטים ומתודים ומהרהרים בתשובה ומכים באגרוף על חזיהם, ושבכל עת ובכל שעה הם חרדים מאימת יום-הדין ושבטי-מוסר על חטאים שלא חטאו כלל. הלא מטבע הדברים הוא, ואין שום פלא בכך, אם נמשך לב בני-הנעורים כבחבלי-קסם אחרי התמונות המזהירות והמבריקות של העבר הרחוק. בין צעירי היהודים בליטה, קוראי הספור „אהבת-ציון", נשנה בזעיר-אנפין מה שנעשה על שטח יותר גדול ורחב בתקופת המהפכה היותר נמרצה ועצומה בתולדות עמי-אירופה, בתקופת תחית-הרוח, או, כמו שאומרים בלועזית, בתקופת הָרֶנֶסַנְס.

נשיבת רוח הרומאַנטיות נגעה בנפשו של הלמדן החריף, שקפאה על הפלפול היבש ועל הסכולאסטיקה הצנומה, ותרעד אותה עד היסוד. העבר, שכבר „אבד עליו כלח", לא רק ששב לתחיה, כי גם הכניס זרם חיים חדשים אל ההוה החנוט והמאובן,

במאון־החיים שנעור בנפשו של הבר־אורין המפולפל למראה מצבות־ההוד המופלאות, שהשאיר אחריו העולם הישראלי העתיק, חתר להתבלט בצורות אסטטיות, וכחות הנוער והעלומים התפרצו בשפעת זרמי מאויים עזים וחזקים ושאיפות נמרצות וכבירות, שלא שערו אותם עד כה.

צעירי־העברים, שהלך לבם שבי אחרי המראות והחזיונות המרהיבים המצויירים ב„אהבת־ציון", נמצאו תחת השפעת קסם העולם הקלאַסי המיוחד ש ל ה ם , אותו העולם, שהספרות הישראלית שבכל הדורות והזמנים מצירת את ימיו כתור־הזהב וכתקופה היותר מזהרת לא רק במובן פריחת המצב הפוליטי והגופני, כי אם גם במובן התחזקות ההתפעלות הדתית וקרבת־הנפשות אל מקום גלוי־השכינה העליונה. זהו מה שפעל פעולה גדולה ועצומה מאד על כח הדמיון הנלהב של בני־הנעורים, ומה שהביא אותם אחרי־כן לבקר בקרת חריפה את ה ה ו ה שלהם. לאחר שנתעורר הצעיר היהודי חובש בית־המדרש ובעל המח החריף משכרון הקסם הראשון, שנסכו עליו תמונות־העבר המצוירות בעטו של מאַפו מעשה ידי־אָמן, לא יכול לבלי להשוות במחשבתו את חיי היהודים בימי המלך הצדיק והחסיד חזקיהו לאותם החיים, שהעם העברי נתון בהם עכשיו. והלמדן החריף לא התעכב בהלך מחשבותיו רק על שגשוג חייהם ה ח מ ר י י ם של העברים באותו זמן, אלא רכז את מחשבותיו בגורמי־החיים הקרובים ללבבו הוא. הלמדן המופלג התחיל מהרהר, בוחן ובודק ביחוסיהם של היהודים שבימי חזקיהו לשאלות־האמונה או, כיותר נכון, לשאלות החוקים הדתיים. חיי היהודים בימים הקדמונים, שנצטיירו על־ידי מאַפו, התאימו התאם גמור עם הספורים, שהביבליאה עצמה מספרת על־דבר אותם החיים, וזהו הלא משמש אות נאמן, כי קרובים הם אל האמת. אבל מדוע, אפוא, נפקד בציוריו של מאַפו מקום כל אותם הדינים והמנהגים הדתיים הדקים מן הדקים, הממלאים את תוכן חייו של היהודי האדוק שבימינו מאז הבוקר עד הערב? החוזה בן־אמוץ, אשר בהיותו איש, שהוערה עליו רוח ממרום, הלא עמד בוודאי גבוה משכמו ומעלה בצדקתו ובקדושתו מכל המגידים והדרשנים, ומדוע אין אנו מוצאים את דברי התוכחה והמוסר,

שהמגידים והדרשנים בימינו נוהגים להמטיר אותם כגשם של זעף על הקהל העברי? מדוע אין אנו מוצאים אצל ישעיהו אותם הגדרים והסיגים והחומרות, שישנם בשפע כל־כך מרובה בספרי־הדת שלנו והשמים אזיקים על כל צעדי האיש הישראלי? אם כן, הלא אפשר שתעינו בשוא, אפשר שנבוכים ותועים אנחנו כצאן אובדות בדרכי־החיים? כך שאל את עצמו שלא ברצונו הצעיר היהודי קורא הספור „אהבת־ציון?"

כתיבת ספור היסטורי כה„אהבת־ציון" היא כעין יצירת יש מאין. בנוהג שבעולם אדם בא לכתוב ספור אשר יסודתו בתולדות איזו אומה בתקופה היסטורית זו או אחרת, הוא מבקש ומוצא את החמר הנחוץ לו בספר דברי הימים של אותה אומה, ואת אשר לא ימצא בספרי־ההיסטוריה הוא מחפש ומוצא בפנקסים עתיקי־יומין, מרשימות של זכרונות־קדומים ויש אשר גם בארכיבים של בתי־ערכאות שונים. למחבר „אהבת־ציון" לא היתה אף אחת מאלה, בלתי אל כתבי־הקדש עינו. התנ"ך שמש למאַפו מקור יחיד ומיוחד, שממנו לקח את גבוריו ושעל פיו צר קלסתר פניהם יצירת חמר ורוח. בנפשו היפה הרגיש מאַפו, כי לא בסמטאות המרופשות והחשכות של סלאבודקה יעביר דמיונו לפני עיני רוחו את יפי־הנוף שבארץ־ישראל, ולפיכך היה כותב את פרקי ה„אהבת־ציון" בסוכה שעל ראש „ההר האליקסוטי" הקרוב אל העיר, ושממנו נשקף מראה עוטה הוד המקסים את העין ומלהיב את הדמיון. בשבתו על החר הזה נדמה לו כאלו הוא יושב על הר־הזיתים ורואה את ירושלים משתרעת במורד בקסם חמודותיה. אולם חלף העונג הזה — לטייל על אותו ההר ולכתוב שם את חזיונותיו על הגליון — היו חייו של מאַפו שתי פעמים בסכנה גדולה. הפעם הראשון היה הדבר בשנת 1831, בימי המרד של הפולנים. ומעשה שהיה כך היה. פעם אחת יצא מאַפו מן העיר ויחפוץ לעבור את הגשר ולבוא אל ההר האליקסוטי. והנה באותה שעה נפלה מהומה במחנה חיל הרוסים: שמועה באה אליהם, כי המורדים הפולנים הולכים וקרבים אל קובנה. אז מהרו קוזקים אחדים להרוס את הגשר לבל יוכלו הפולנים לעבור עליו. בשעת הבהלה תפסו הקוזקים את כל האנשים שהיו במקום המעשה,

למען יעזרו על ידם; וגם מאַפו, שעבר במקום הזה באותו רגע, נפל לידם. הקוזאַקים עצרוהו למען יעצור גם הוא לקצץ את חבלי־הגשר. בין כה וכה החלו הפולנים, שהסתתרו בין השיחים של ההר האַליקסוטי, לירות על ראש אויביהם כדורי־עופרת. אימה גדולה נפלה על מאַפו, שהיה מזג־לב מטבעו, ויַפל את הגרזן מידו ויברח. מחוסר עת לא רדף איש מן הקוזאַקים אחריו. אך כדורי־המות דלקו אחריו ויפלו מימינו ומשמאלו כאגוזים עד אשר נמלט על נפשו ויעלם ברחוב העיר.

ובפעם השניה היה הדבר ביום העשרים וששה לחדש יוני של אותה השנה. הגנראַל מאַלינובסקי נצח את הפולנים על יד קובנה, וישקוט המרד והמהומה עבר־ה. אז הלך מאַפו בלב שקט אל סוכתו החביבה עליו, אשר על ראש ההר האליקסוטי, ויכתוב שם את חזיונות לבבו שעות אחדות כדרכו. ויהי ברדתו מעל ההר דרך המדרגות החצובות בו שמע פתאום קול יריה; ובהביטו כה וכה והנה אחד מחיל הפולנים מסתתר בין השיחים. ובאותו רגע יצאו עשן וזיקי־אש מקנה־הרובה, וישמע עוד הפעם קול יריה וכדור־עופרת עבר בקול שריקה סמוך לאזנו של ההלך הרועד הזה. הפולני חשב, כי מאַפו הוא אחד המרגלים של חיל הרוסים המשוטטים בהר לבקש את יתר פליטת המרד, לכן בקש להביא כדור־מות אל לבו. החוזה העברי נמלט גם הפעם הזאת, אולם את הפחד וההרדה אשר אחזוהו באותה שעה זכר ימים רבים".

אין הדבר ידוע אם השב מאַפו לתומו, כי מראות־הטבע המופלאים ביפים, המתגלים לעיניו מעל פסגת ההר האלקסוטי, הנם באמת דמות דיוקנם של אותם יפי־הנוף הארצי־ישראליים, המשמשים לו מסגרת לספורו, או שהיה עיקר כוונתו להנתק לפי שעה מן הסביבה הסלאבודקאית החשכה והמעציבה, כדי להשרות עליו מרוח ההתפעלות וההתרגשות המתעורר ע"י היחור עם שכינת הבריאה בימי הזיו שלה. אבל רואים אנחנו, כי בנה מאַפו את יסודי ספורו „אהבת־ציון", וזה מתיחס גם לספורו ההיסטורי „אשמת שומרון", על שני חבורים גדולים בחיי האנושות: על ספר־ה ט ב ע ועל ספר־הספרים: ה ת נ " ך. שניהם שמשו לו מעינות מפכים יופי נצחי, אין־סופי, שאינו תלוי לא במקום ולא בזמן:

היופי שמבחוץ, המזין את העין והיופי שמבפנים, המוסרי, המביא לידי אצילות=הנפש. בציוריו הפשוטים והנשגבים מסובכים חיי הטבע בחיי=הרוח. התמונות הנהדרות של הספירה החיצונית, המענגות את המבט בבהירות צבעיהן, משזרות ומרוקמות בקוים ושרטוטים מוסריים, המרוממים את הרוח.

הרי לדוגמה שנים, שלשה מציורי=הטבע של מאַפו. באיזו פשטות טבעית מצייר מאַפו, למשל, את ההכנות, שאנשי=ירושלים עושים לקבל את פני חג=האסיף!

„ובני ציון החרדים לדבר=אלהים השכימו טרם השחר עלה, וישטחו להם שטות בין ההדסים אשר במצולה ובעמקים על כל יבלי=מים. זעיר שם, זעיר שם עמדו ויכרתו להם ענף עץ עבות וערבי נחל, אותות ישע וגבורה, לשמוח בהם לפני ה' ביום מחר ביום הראשון לחג האסיף, כוכבי נשף כהו חורו מאור יפעת שחר חכלילי הנוצץ בירקרק חרוץ, פני קדים מתולעים מלהבות אש פלדות אשר יחצוב השמש טרם צאתו מאהלו, נהרים ויאורים נחים ושקטים שוכבים בין שפתים בתבנית רקועי פחי=כסף ומוצקים כראי בגדותיהם, עליהם יזהיר אור יקרות ירקרק, אדמדם, מירק הרים אשר סביבותיהם ומאודם פני קדים, גם זהר הרקיע בתכלת מראהו ובכוכבי בקר המשובצים בו כנקודות הכסף ישים עליהם, נוספות להרנין לב. הנשר העיר קנו וצפרי=שמים פצחו רנה, התרועעו וישירו כל תולדות השמים והארץ, יחד הררי=ציון הרנינו לאלהי עוזם".

ומה מלבב ומקסים הוא ציור עבודת בציר הענבים בכרמים אשר בכרמל! קורא אתה את הדברים ונדמה לך, כי אין כאן אף גַּוָּן אחד שלא במקומו, כי אין כאן אפילו קו דק אחד, שאינו מתאים עם האמת המציאותית שלפני אלפים וחמש מאות שנה:

„השחר הופיע זהרו על ההר הכרמל ובכרמים ירנן ויָרועע. הבוצרים והבוצרות פצחו רנה וישירו שירי יין ושירי דודים יחדו, ותימן בא אל מבחר כרמיו עם שלשת עבדיו ויאמר להם: שימו לבבכם על כל ענף קשור בגומא לאות כי קדוש הוא, והרימותם את פריו לבד, כי בכורי ראשית הם משפט הכהנים; הנה שם גפן פוריה משלחת בעמק יונקותיה ועל גבעות נטישותיה, תחשוף

שפע ברכה לעין רואים, זמורותיה כפופות תחת משא אשכלותיהן, אשר הבשילו ענבים מלאי=חמר, מה נעמו בנוצצם כברקת בזהר אדמדם חכלילי; שם תאנים ורמונים מלאי עסיס יציצו מבעד לעלים רעננים הסוככים אותם, הן נשקפים המה לי, כמו ישחרוני להובילם שי אל מקום קדוש. אכן למו משפט הבכורים, ליושבים לפני אלהים יהיה תירושם ועסיסם; שם נחמד מעשה זית, ישוה הודו על פרי חמדתו, כלו דשן ושמן ומלא יצהר, נסכו יערב לאל המריק ברכתו לאדמתנו. ויפן תימן אל הבוצרים ויאמר: השמרו לכם פן תעוללו, אכלו ענבים כנפשכם, ואל תמנעום מקשי רוח ומרי נפש, אשר יבאו הלום לשכח ענים ועמלם, לא תגרשום ולא תגערו בם; כי מי יודע מה ילד יום, אולי גם בנינו ובנותינו רעבים וצמאים ילכו לבקש טרף נפשם בשדות ובכרמים לא להם; השאירו למו עוללות, כי הם המכס אשר נרים לאלהים, השולח ברכתו לנו.

וכמה יופי אנו מוצאים בתאור זה של היי הכפר העברי בימים קדמונים:

„לינו בכפרים וראיתם את שוכניהם משכימי קום בעוד דמעת ליל שלטת על הארץ, וההרים והגבעות מסירים לאט לאט את מסכת הקיטור והאפל, מכסה הלילה אשר התכסו בה. אז הגברים יוצאים השדה לפעלם, ונשיהם טובות=המראה והבריאות כפרות=הבשן, עושות בצמר ובפשתים, להכין מלבוש לבני ביתן; עד כה וכה והנה מראש גבעות התומכות בגאותן שחקים תציץ השמש בהלה, ולקול זמיר צפרים וכנף רננים נעלמה כנועם המאור הגדול, יצא האכר גם הוא רנת ותפלה לאל משושו, ותפלתו תעלה כעתר ענן הקטורת השמימה; אז ישוב הביתה, ונות ביתו תשיש לקראתו, ונועם וחן מזהירים מעיניה, יעירו צאצאיהם ויאכלו יחד מטוב אלהים".

אח:

„השמש יצקה אור יקרות וחום צח על נאות הרועים, פלגים יבלי=מים המו בשאון זרמתם, המולת עלה נדף מרוח צח הנושב

בין העפאים, זמיר צפרים ושריקות העדרים והד הרים העונה לו בהוד קולו, והנה זמרת חלילים נשמעה על כל נאות הרועים".

ציורים־מרגליות כאלו מפוזרים ומפורדים על פני כל הספור, והקורא יעמוד עליהם במקומם. על ידם נמצא משבצת של תמונות מרהיבות מעולפות פניני־מוסר. הנה—לדוגמה—תמונת המלך חזקיה. „המלך הזה הוא חזק וגם חלש, חזק באמונתו התמימה וברגשות לבבו הטהורים, והלש ברצונו ובפעליו; חפצו כביר וידיו קצרות. רוחו רוח מושל ומצוה, ובכל זאת אנוס הוא להכנע לפני שריו התקיפים ממנו. הוא שואף לעשות אך טוב וחסד לעניים ולענוים, לעובדים ולאובדים, לכל קשה־יום ומר־נפש; אולם השופטים והשוטרים, השרים והקצינים מבדילים בינו ובין עמו והמה נוגשים ולוחצים את כל האומללים האלה, משתררים עליהם ומתעוללים בהם ושועתם לא תבוא עד כסא המלך, כי חתמו בעדו. צדק ומשפט, אמת ואמונה הם נשמת נשמתו, חלומו בהקיץ, תאותו ותשוקתו—ובהיכלו וארמונו, על יד כסאו ובחצרו בגד בוגדים, שקר ועול, שנאה וקנאה. בידו השרביט וביד שבנה— המלוכה. הוא ענו ורואי־פניו המה גאיונים. הוא שולח מעל פניו את שריו הרעים והחטאים, והמה רוקמים מזמות בסתר ופורשים רשת לצעדיו, והבאים על מקומם לא טובים מהם. כחו קצר לטאטא את חלאת האדם משעריו ולהושיב על מקום „המאַשרים המתעים" שונאי בצע ומעשקות, כי הרשעה עשתה לה קן במקום המשפט זה ימים רבים ולפתח היכלו רובצת החטאת זה שנים ודורות. המלך הוא מטבעו חוזה חזיונות וחולם חלומות, בעל נפש רכה ובעל רגש, רע וחבר מנעוריו לבני־הנביאים ואמון על אמרותיהם ותוכחותיהם, ועליו לשבת על כסא המלוכה, אשר עזי־ נפש שואפי־משרה עוטרים עליו מימינו ומשמאלו"*).

יפה ונשגב הוא גם פרצופו של ישעיהו הנביא. „הצורה הזאת היא מן היותר מזהירות והיותר נדיבות בין צורות אנשי־ הרוח, בחירי מין האנושי, השמורות וגנוזות באוצר דברי ימי

*) לפי הערכתו היפה של בראַנין בספרו „אברהם מאַפו" הוצאת תושיה, עמוד 125.

האדם. והחוזה הזה הוא גם חכם־מדינה גדול. זה אבי כל בעלי החזיונות והדמיונות הרמים והנשאים הוא גם רב־פעלים ואמיץ כח המעשה: כרב־חובל מנוסה ובחון הוא מנהיג את אנית־עמו בין סלעי־סגור וצורי־מכשול. האזרח הגדול בעולם החלומות, אשר חלם את שלום כל העמים, שלום כל בני־האדם, שלו כל הדורות הרחוקים עד כופם,—בכור־החולמים הזה חשב מחשבות בהירות ויתפוס את המציאות הקרובה והממשית בעינים פקוחות. החוזה הזה, אשר נשא דעו למרחוק וגורלן של כל האומות היו נוגעות אל לבבו, לא שכח מעולם את נקודת זמנו ומקומו, שהיה חי בהם. מרכז מעשיו ומחשבותיו, חלומותיו ודמיונותיו היתה בת־יהודה, וציון—השאר שבעסת העמים. החולם הנשגב הזה, אשר ברא סם חיים להאנושות החולה והגועת מעצר יד האכזריות, ואשר אצל מרוחו על החולמים הנדיבים של כל הדורות הבאים אחריו ואשר עוד יבואו,—החולם הזה השפיע מרוחו גם על הטובים שבבני דורו"*).

ובאיזה אמנות מצייר מאפו מצד אחד את בני־הנביאים, הענוים אנשי־הרוח, המקנאים קנאת המדות הטהורות, קנאת תורת אל חי, ומצד השני את עובדי־האלילים, רודפי בצע ומעשקות, חבר בוגדים וגנבים, צבועים וחנפים. זהו ציור מלחמת הטוב עם הרע, האור עם החשך, נביאי־אמת בטחי־תפל. אנחנו קוראים את הדברים ומשוים לנגדנו את החזיון הנשגב בשעה שישעיהו עומד בקהל רב וקורא בקול חוצב להבות אש לשרי־יהודה את המלים הנוראות: „איכה היתה לזונה קריה נאמנה מלאתי משפט צדק ילין ועתה מרצחים... שריך סוררים וחברי גנבים כלו אהב שחד ורודף שלמונים... והיה החסן לנערת ופעלו לניצוץ ובערו שניהם יחדו ואין מכבה"**).

כך אנו רואים את מאפו מעלה ב„אהבת־ציון" את שתי האמתיות הנצחיות, את היופי ואת המוסר, בקנה אחד; בד בבד ישאו אצלו יחד, יתלכדו ולא יתפרדו.

---

*) שם.

**) עפ"י בראנין שם.

* * *

כבר עברו קרוב לשבעים שנה מן העת שנתפרסם ה„אהבת־ציון" בדפוס ועדיין לא סר קסמו, והוא כמעט הספור העברי היחיד והמיוחד מיצירות תקופת־ההשכלה, הנקרא בהתענינות מרובה עד היום, ולא עוד, אלא שגם נמצאים אנשים, המתרגמים אותו ללשונות אירופיות למרות שאינו ממלא אפילו במקצת את התביעות האמנותיות המודרניות. ה„אהבת־ציון" נעשה אם כן מסוג הספרים הקלאַסיים, שאינם ענין רק לזמנם, כי אם לדורות, וזהו, מפני שכל דור ודור מוצא בו מהרהורי לבו ומאידיאַליו. הדור הראשון לקוראי ה„אהבת־ציון", שנמצא תחת השפעת „ברלין", האמין לשמוע בו מצד אחד מחאה עזה ונמרצת נגד הבערות והקנאות, נגד חיי הבטלה והשעמום, נגד בזוי יגיע־כפים ושנאת־האדמה, ומצד שני קול קורא להשתחרר מתחת סבל הדתיות החנוטה והמאובנת ולהיות ככל הגוים בית־ישראל, והדור החדש, שקם אחרי „המשכילים" ושראה בעיניו את פשיטת־הרגל של „השכלת־ברלין", מאמין להאזין ב„אהבת־ציון" את הד הדרישות הלאומיות היותר קיצוניות, ההולכות ומגיעות עד לשלילת־הגלות וליסוד מכון לאומי בארץ־אבות. וכאלה כן אלה יש להם על מה לסמוך, אף כי אנו רואים אצל מאַפו מהאי גיסא בחילת־ההוה ומאידך גיסא הערצת העבר, והעתיד — מאן דכר שמיה; כלומר, הרי כאן לפנינו שתי תיזות, והסינתיזה — זהו דבר המסור לרגש וגם להגיון. אין כל ספק, כי בשעה שכתב מאפו את ה„אהבת־ציון" לא עלתה וגם לא יכלה לעלות לפניו שום מחשבה ציונית כמו שאנו מבינים אותה עכשו, ולפיכך טעות היא בידי אלה האומרים לקבוע לו מקום בין אבות הרעיון הציוני; אולם די לקרוא שתים, שלש דלתות ב„אהבת־ציון", כדי למצוא בהם את התיחסותו החמה אל כל אותם הסימנים המסמלים את התחיה העברית הלאומית בגלוייה השונים כפי שהם מובנים לאדוק שבציונים בימינו.

מנקודת־ראות זו יש חשיבות מיוחדת למשפט אחד מצעירי

המבקרים המודרנים שלנו*), שהוא עצמו הנהו מתושבי ארץ־ישראל ומבוניה, על ערך ה„אהבת־ציון" ביחוסו אל תנועת התחיה של עכשו.

...„הנשתאה, שעם חדירתו של ספר זה (מכוון אל „אהבת־ציון") לתוך חיינו, נעשתה האהבה לציון ברורה ומוחשת ותחפש בהכרח מוצא ודרך להגשמה, כי בתוך התנאים שבהם היתה האומה נתונה אי אפשר היה להמשיך לחיות? מבחינה זו הסופר הגאון הוא יוצר החיים. ואין שום ספק בלבבי, שמאפו היה מיוצרי התנועה הציונית.

„כי תכריע ותיף עד לאין ערוך ממשות החיים שב„אהבת־ציון" מאשר האוטופיה הכי נשגבה, ולו יחזה אותה אפילו חולם כהרצל. כי מה שיעשה האמן, שבתוכו נטועים כל הרגשות הערטילאים שבאומה ועל ידו ימצאו תקונם, הזדככותם ובטוים בכח האינסטינקט שאינו יודע רמיה, לא תעשה לפעמים גם תנועת העם.

„את ציון מכלל יופי השיב לנו מאפו. את ירושלים של מטה. הוא חולל כל אשר אתנו היום. כל הטוב והיפה שבנו— מידו בא לנו.

„ובכל מדינה ומדינה, ובכל עיר ועיר, אשר שמה יגיע הספר—שם יעשה את הפלא ויעיר האהבה בלב. אהבה לתמר; אהבה לציון, אהבה לכל נשגב וטוב—

...„ואחת האמתיות הגדולות והחשובות שבספר זה היא: חחזרת האתמוספירה של ארצנו—האתמוספירה האמתית—ליושנה. כי נזדיפה אתמוספירה זו. נזדיפה לרגל המועקה שמבחוץ ושמבפנים. נזדיפה בהכרח מכמה וכמה טעמים ותנאי המצב המר והבלתי טבעי. עקלקלות תעינו עדי הגענו לירושלים של מעלה. ונס גדול היה מוכרח להעשות למעלה מלמעלה ושאו והשתוממו! בא הפלא. בא אדם ששמר בלבו את שיר השירים אשר לשלמה עם חיותו האמתית בשרשו, אשר לא ידע את ל"ב הפירושים, שקרמו עליו עור. בא האיש אשר נשא בלבו את רות עם רעננותה הנצחית.

*) הסופר שלום שטרייט ב„רביבים" קובץ חמישי.

בא ונעשה הפלא. החזיר לנו את האתמוספירה של ארצנו בטהרתה ובאמתה. שירת האמת השיב לנו. הכל צף ועלה למקרא ספר זה כשמן על פני חלקת המים.

„את הטבע הבלתי אמצעי, בלי הפרושים, נתן לנו מפו ואת—האידיליאה. מה נפש האדם זולתה? מה? ומחזות ממהזות ארצך יעברו לפניך—ונפשך מה תכיר בהם—ומשפעת העושר תאלץ לרגעים להפסיק ולעצם עיניך, כי בך ירן ויגיל דבר הממשיך לארג—אורג ואורג, והמסכת מה נפלאה.

... „וכאשר שבתי אל ארצי, ארץ אבותי, וכאשר שבתי אל התנ"ך ונגלו לי... לא סתומות הפסוקים, כי אם התעלומות אשר תתלחש הויתה של הארץ בספר זה. נאלצתי לשוב לקרוא שלישית את „אהבת-ציון".

„כבר היו מי שהעירו, שהבנת התנ"ך לעמקו, לרחבו ולכל צדדיו אפשרית רק בארץ-ישראל. לכאורה, אין בזה משום חידוש, שהרי כך הורה הפיטן: לכשתאמר להכיר את המשורר, עליך ללכת לארצו. אך בנידן דידן אחר לגמרי הוא הערך.

לנו יש גם תנ"ך של הגולה, שגם בקולותיו, המיתו וקייו הוא—גדול לנו ערכו. בשביל הנשמה יש גם בו מזון למכביר. כי הלא ידע ידעת, אחא, שאין לו לנגון רק מלותיו, פרושיו וצליליו. הוא מתנשא ממעל לכל אלה, אוחז וכורך וסוחף אתו הכל על דרכו. ולא עוד אלא: כי שבת לשיר נגון זה לאחר זמן, וצפו ועלו לעיניך דברים וקולות אשר לא ראית אותם וגם לא שמעת אותם ומכל מקום פניהם הכרת...

„ובעברך את ארצך, ארץ האבות, ואחר תראה ללב התנ"ך, יעלו לך הקולות מתוך נקרות הצורים. הגלים יהמיון מתוך הימים והנהרות, והקוים יבלטון. כל אשר הונח ביסוד הארץ עם חזיון הנפש המלוהו, בלשון אחר, את האתמוספירה הנקיה כפי שהושתתה מהכרח מראשית בריתה—תחזינה עיניך—

„ואהבת ציון"... אלמלי נכתב ספר זה בתקופת „שיר השירים", מי יודע אם לא היו גם בזה מפקפקים, הלהכניסו לתוך כתבי-הקדש—ואולם הכנס היו מכניסים אותו. מי אדם ויתנכר לעצמו? וגם בטוח אני: אלמלי קם יהודי מלפני שלשת אלפים שנה מקברו

כי אז לא היה רז אניס לו בספר זה כשם שאין כל סתום ונעלם ב„רות" ליהודי של ימינו אנו, שלבבו ער.

„ויען וביען ספר זה לא חולל ע"י כונה לכתחלה, ויען כי לא התעמולה הולידתו, כי אם יצירה היא בפני עצמו, יצירת מעשי בראשית, יצירה אורגאנית, לכן כל אותן השאלות שיתעוררו מתוך הכרח החיים — מותכות ביצירה זו ונטועות בה כאותם האיברים שבגוף.

...„אברהם מאפו יצר לנו את הרומאן העברי, ואנו לא על זה נשתאה. לא נשתאה על חדירתו צפיתו, או יותר מזה קפיצתו — הרי אלה הן סגולות נפשו ויתרונותיו שבהם נֻחַן ואותם הוריד אתו. אבל כמה גאוניות צריך שתהא לו לאדם ללחום עם סביבה כזו שבה נטע ולנצח את יום יום העכור והמחניק? בזה עז ופליאה.

„וזרח השמש ובא השמש, ולא ידע בצאתו ובבואו, ולא ידע את קרניו ואת אשן, שישלח ללב בני־אָדם".

כך מבינים היום בארץ־ישראל את „אהבת־ציון", שנכתב לפני משך זמן של שבעים שנה.

II. „אַשְׁמַת שֹׁמְרוֹן".

קבלת־הפנים הנלבבת שערך קהל־הקוראים ל„אהבת־ציון", אמצה את ידי מאפו לכתוב רומאן היסטורי שני וגדול פי שנים מן הראשון, הוא הספור „אשמת שמרון", המצייר את החיים העבריים בימי אחז מלך יהודה ופקח בן רמליהו והושע בן אלה מלכי־ישראל. הספור הזה הוא היסטורי באמת מתחלתו ועד סופו, בעוד ש„אהבת־ציון" אינו מיוסד כל עיקרו על מאורעות שאירעו בחיי האומה הישראלית, אלא שהמסופר בו סובב על ציר תקופה היסטורית ידועה. גם הגאלריה של האישים והפרצופים, גם השתלבות המעשים וסבך הסכסוכים וריבי־המפלגות תופסים ב„אשמת־שומרון" מקום יותר גדול ורחב מאשר ב„אהבת־ציון". הכוחות הפועלים

בסבּור הזה הם האהבה, הקנאה והנקמה ותקופתם על הפרוד הפו־ליטי שבין יהודה ואפרים.

מצד האמנות הפיוטית אין גם ה„אשמת־שומרון", כ„אהבת־ציון", יכול לעמוד בפני הבקורת המודרנית. הרבה מתאוריו הם מופרזים ומוגזמים וחוטאים אל האמת הפסיכולוגית, ויש אשר נדמה לנו שאמנם צדקו אלה המחליטים, כי „אחרי אשר כתב מאַפּו את „אהבת־ציון", הלך כשרונו הפיוטי והציורי הולך וחלוש, הלוך וירוד וכהה". אבל כך נדמה לנו רק בסקירה ראשונה, כשאנו מתנגשים באריכות היתרה של ההרצאה ובגבוב המופלג של המראות והחזיונות. אולם עוד סקירה אחת ושתים ואנחנו תופסים את הפאבולה הכללית בכל הקיפה, ואז אנו עוברים לצד אלה הנוטים לראות ב„אשמת שמרון" דוקא את ההפך: „את מרום ההתקדמות בהתפתחות כשרונו של מאַפּו — את הנקודה היותר גבוהה שלה".

חשוב לנו מאד מה שכותב באותו ענין עתה בימינו, לאחר עבור למעלה מ ש ש י ם ש נ ה לפרסום ה„אשמת שמרון" בדפוס, אחד המבקרים האסתתיים המפורסמים שלנו:

„אם „אהבת־ציון" אינה בעיקרה אלא אידיליה תמימה, שבה עוברים לפנינו גבורים וגבורות, שמלבד אהבתם אין להם כמעט בעולמם דבר, — מתגלים לפנינו ב„אשמת שמרון" עולמות מלאים ושלמים ומרובי צבעים, אשר הוד של א פ ו ס ל א ו מ י נסוך עליהם ועל הפועלים בהם. לא רק שרי יהודה ושרי שמרון בחיי המשפחה שלהם ובעת מלחמה, לא רק הכהנים והנביאים, כי אם כל ההמון בשלל צבעיו מתנועע לפנינו במומנטים שונים, ואנחנו חיים עם קריאת האפופיאה המצוינה הזאת לא רק חייהם של פרטים, כי אם חיים כלליים, אשר בההיקף הרחב שלהם נכנס גם בן־המלך היושב על כסאו וגם השפחה אשר אחר הרחים. בני יהודה ובני אפרים ביחסם אלה לאלה ובהתנגשותם בימי־מלחמה ובימי־שלום — מכל אלה כבר יש קוים בודדים גם ב„אהבת־ציון", ואולם ב„אשמת שומרון" מקבל כל זה צורה אפית בולטת ורחבה. החיים הפרטיים של הגבורים כתמוגים כאן עם הטראַגדיה הלאומית של שנאת־אחים, ולפני עינינו עוברים כבר טפוסים חיים, אַפּיים, אשר כל

אחד הנהו חוליה של שלשלת החברה והעם, שעליהם הוא נמנה"*).

ישנן ב„אשמת שומרון" אפיזודות בודדות, מפוזרות פה ושם בתוך הפרקים המרובים, שבהן מתנשא מאפו עד כדי שירת-גבורים עצומה: הרי דוגמאות קטנות אחדות.

אחז העריץ, אשר בימי מלכותו כבדה ידו על בני עמו, מת, ותושבי ירושלים מובילים בשמחות וגיל את בנו הישר והטוב, את חזקיהו, אל נחל גיחון כדי למשוח אותו שם למלך. מה נפלא הוא הציור הזה:

„המונים, המונים יציצו מעיר, אלה התיצבו בין העמודים ובין השדרות, ואלה עלו לגגות; בנות צעדו עלי שור, ועל הרי גבנונים נראו תמונות מעופפות, אלה ירימו ראשיהם על אלה, וגבוהים מעל גבוהים ישימו עיניהם לראות המחזה הנראה למו. והנה שרי-המלוכה, אדירי-עם, רוכבי סוסים ופרדים והמלך רוכב על סוסו ועובר לפניהם לבוש בלבוש מלכות, ואחריהם כהנים ונביאים, שרי-קדש, ואחריהם „הכרתי והפלתי", ושרי חיל בעבי גבי מגניהם, ואחריהם אלופי יהודה, נכבדי-ציון, פנות ראשי העם עוברים ברכב ובצבים לרדת אל נחל גיחון, לראות בהמשח המלך; ואחריהם החרדים לדבר ה' הולכים ברגש לראות המחזה היקר ולשמוע אמרת ה' צרופה מפי כהן ונביא, אשר ישאו מדברותיהם ויגידו את דבר-המלוכה, להודיע למלך, כי אלהים בשמים אצל מהודו עליו, והודו והדרו לא יחלל... וחזקיהו וכל כבודו ירדו אל נחל גיחון, והכהן הגדול לבית צדוק לקח את קרן השמן ויצק על ראש חזקיהו וימשחהו וישקהו, ויאמר: צדק ושלום נשקו!... וככלות חזקיהו את תפלתו, והשרים והעם קראו בקול גדול: „יחי אדוננו המלך חזקיהו ותתנשא מלכותו!" והמלך קם לעלות מנחל גיחון, ויעלו אחריו השרים והעם, ויתקעו בשופרות, ויריעו בחצוצרות, וינגנו המנגנים בכנורות ובמצלתים... ובחורי יהודה ועלמות תופפות הריעו וירננו במקהלות במרומי-ציון; וקול הקריה

---

*) הסופר יעקב פיכמאן ב„מולדת" כרך שלישי עמוד 238.

הומה בכל מקראיה ובראשי הומיות, שם קדמו שרים אחר נוגנים".

או מה נהדר תאור חגיגת חג־הפסח הראשון בימי חזקיהו לאחר ששב לפתוח את שערי המקדש, שבימי אחז היו סגורים על מסגר, ולחדש את המועדים, ששבתו באשמת אביו עובד־האלילים.

„אור תכליליי הופיע ופני קדים אדמו כתולע, והנה קול השכוי קורא, ויקיצו בעלי־כנף ויצפצפו צפרי־שמים, וישירו ויריעו ליום מועד. והמונים, המונים באי־מועד ינהרו אל ציון ויובילו אליה שי צאן ובקר, ומכל עבר ופנה נשמעו שריקות־עדרים... ומי ימלל ההוד וההדר אשר למועד הזה! הנה ליל התקדש חג כיום יאיר, כי מלבד נוגה ירח יקר הולך בעת ההיא, עוד העלו נרות ולפידים על מרומי־ציון ועל כל מקראיה. על כל מגדל גבוה ועל כל גבעה נשאה, על הארמונות הרמים ועל כל היכלי־החמדה רק אורה כאור שבעת הימים. והשמחה כבליל צאת בני־ישראל מארץ מצרים. והקריה עליזה, האלופים והאצילים ששים ושמחים, וגם אביוני־אדם בקדוש־ישראל יגילו; וממגדל חננאל עד שער הפנים רק גילת ורנן, ירונו שירי־דוד ויהללו את ה׳, אשר גאלם ממצרים ויבחרם לעם־סגולה, יאכלו זבחיהם וישתו כוס־ישועות".

כמה יודע מאפו לצייר זו לעומת זו את בת־ציון בכל קסם ענותה, צניעותה ותומתה, בחנה ותפארתה, בעז רגשותיה ואמון רוחה נגד בת־אפרים קלת־הדעת ומשחתת־המדות!

הרי, למשל, תמונה זו של עלמה מבנות־ציון:

„השמש זרחה על הלבנון, ונגה כאור יקר וקרני־זהב יפזו על ארזיו, אשר שפעת טל חרמון עוד ילין בקצירם. בטל אורות זה ישישו כל בעלי־כנף יתעוררו אף ישירו, גם שולמית אשר בלילה היתה שירה עמה, התעוררה לקול צפרים ותערוך לאלהים תחת צורי היעלים, כי במקום ההוא עמדה בבוקר להתפלל לה׳ ולשפוך לבבה לפניו, ותשא כפיה ותען ותאמר:

... השיבה כרוב רחמיך שבות מחמל נפשי אשר אדמה ולא ידעתי אכנה, על הנער הזה אליך אתפלל אלהי תפלתי, כי לזכרו

תאות נפשי, וכאשר אצלת מהודך עליו ותגדל חין ערכו, כן תשיתהו ברכות לעד, ותחדהו בשמחה את פניך בקרית משושך ובהר מועדך, ועיני תראינה אותו ביפיו כאשר הראיתני אותו בחלום חזיון ליל, עשה נא עמדי אות לטובה, וידעתי כי קרוב אתה ה׳ לכל קוראיך.

— „מה הרנה והתפלה אשר תשאי בתי? — שמעו אזני שולמית קול מינקתה אשר עמדה מאחריה— אכן לאלהים פתרונים, אך מה דבר החלום הזה אשר העירך לראש אשמורות, התכסי ממני דבר, וכן לא הסכנת?

— „חלילה לי מכחד ממך מאומה, ענתה שולמית, כי אחרי מות הורתי את היית לי לאם, אך יראת ה׳ היא ראשית כל חפץ, ותפלתי תקדמהו. עתה אחרי משאת כפי לאלהים, — עתה אגידה לך חלומי: בלילה הזה שנתי ערבה לי, כי עבדתי עבודתי לעזור ידך להכן מעדנים ומאכל תאוה לאשה החדשה אשר יביא אבי הלום תחת אמי, אשר ירדה דומה וצדקתה עמה בארץ נשיה. הן אבי צוני ללבוש מחלצותי ולהשבית אבל מגבולנו, ויגוני הלא טמון בסתר לבבי; אך שמעי דבר חלומי, שמור יהיה עמדי עד בוא דברו. הלא אמי הגידה לי תמיד, כי אלהים יגלה אזן אנשים בחלום חזיון לילה להשמיעם הבאות; ותשאני רוח הלילה ותביאני אל עיר כלילת־יופי, קרית משוש, והנה מחמל נפשי בהודו ובהדרו שש לקראתי ויאמר: ברוכה את ידידות נפשי בבואך לציון, שאי נא סביב עיניך וראי, ספרי מגדליה אשר יעלו לעב שיאם, ואוית לשבת עמדי פה, ובדברו לקחני ויביאני אל ראשי־הומיות, ויראני את נוהו, היכלי־ענג, בתי־שן וחדרי־משכיות, ויאמר לי: הן אלה מכון לשבתך, וארשתיך לי באהבה ובידידות, וידעת כי אני חשקתי נפשך מירכתי־לבנון, ואושיבך בנאות חמדתי.

„ואנכי מלאתי גיל ובנפלי על צואריו אמרתי לו: לך אני משוש גילי, לך ערגה נפשי בימי צרתך, עליך התפללתי לאלהי ישעך, ובך דבקה נפשי ביום ישועה. ויקחני ידידי ויעבירני בכל חוצות ירושלים, שם בחורי־חמד לבושי־מכלול ובנות עדינות עדויות הוד והדר, וכל אלה הביטו אלינו, נפשי רויה ענג ועדן, וידי אוחזת

בידי דודי; ויעבירני עוד בין כל שכיות החמדה, והנה הר המועד, עליו בנוי כמו רמים מקדש אהלי יעקב, והמונים, המונים אליו ינהרו וירוצון, וקול נשמע מהיכל ומכל בתי־משוש, קול אומרים: הודו לה׳! מה נעמה השירה אשר שמעו אזני, נפשי אויתיה בלילה. ואנכי עליתי עם דודי על ראש ההר חמד אלהים לשבתו, נפלנו על אפינו ארצה, ובקול דממה דקה הביעו שפתינו תהלה ותודה לאל שמחת גילנו, ומרב שמחתי התעוררה נפשי, הקיצותי והנה חלום.

— „הלא לאלהים פתרונים, ענתה מינקתה שנית, ואשר הראך בחזיון לילה אותה יביא לך בהקיץ. אכן עת דודים הגיעה לך, כי לא טוב שבתך עוד פה עם האשה החדשה אשר לקח אביך; אך הס! מה אני רואה? שאי בתי עיניך וראי, והנה אביך ואחיך שבים, ואחריהם שתי נשים רוכבות על גמלים ועבדים ושפחות אחריהן. ושולמית ראתה ופניה נפלו, ותאמר אבואה נא אל הגן, ואל אהיה כמצפה דרך בואם. זאת דברה ותבוא אל הגן.

„והחברוני עם כל ההולכים לרגלו ירדו מעל פרדיהם וגמליהם לעבור ברגל את המקום הזה עד בואם אל מעונתו, והנה אשה צעירה לימים כבת עשרים שנה טובת־חן, לבושה רקמה יקרה, נשענה על ימין החברוני, ומשמאלו יהושבע גברת כבודה ועצובת־רוח, על פניה נראו עוד אותות הדרה בימי עלומיה, והיא לבושה רקמת משי שחורה, בגדי־אבל לאלקנה אישה משנה למלך...

— „שאי נא עיניך גברת כבודה, אמר החברוני, וראי נא ההרים הגבוהים ליעלים הנקראים פה צורי היעלים, הביטי אל העבר הפונה אל ירכתי ביתי, הנה הצור זקוף כקיר רם ונשא, סלע מגור ומצוק, איום ונורא למראה.

— „הן ראשו בשמים, ענתה יהושבע, אשר אם אשא עיני להביט שם, ונעו עפעפי ולבי סחרחר.

„עודה מדברת בלכתה, והנה נאות החברוני נגד עיניה ועיני רעותה, ומעונתו לרגלי הצור על סלע כבד רבוע, וצלעותיו זקופים וגבוהים כקומת איש, במעלות יעלו בו, ומעקה סביב לו

ממעל על ארבע פנותיו, למען לא יפול הנופל ממנו. והחברוני החזיק ביד אשתו וביד יהושבע ויעל אותן על ראש הסלע רחב הידים, עליו בנוים בתי-חמדה, מכלאות לצאן, רפת לבקר, וארוה לסוסים, לפרדים ולגמלים; ויאמר אל אשתו: ראי נא ידידות נפשי נאותיך, לרגלי הסלע מעבר האחד צור היעלים, ומעבר השני כרם נחמד, סביבותיו כל נטעי נעמנים, ארז, שטה, הדס ועץ שמן, גם ברושים רעננים, בתים לחסידה, בתוכו ברכת מים, מעין גנים נוזל מים קרים וטהורים משיבי נפש. ומעבר השלישי גן ירק רטוב מזרם הרים, הנותן מאכל לגרי ביתי, הלאה ממנו שדה תרומות מצמיח חלב חטה; וברוך ה', אשר יום יום יעמס לנו וימלא ביתי כל טוב; הן עגלות בקר, עושות חמאה וחלב לרוב, מגז כבשי לנו צמר צחר, אף שאר יביא לנו ציד לבנון וחיתו, כי נצוד פה איל, צבי ויחמור וכחול ימים עוף כנף, יקבי ישיקו יין הטוב, וצור יצוק עמנו פלגי-שמן, לא נחסר מאומה במקום הזה, כי גם יערות דבש לנו ונפת צופים..."

אחד ממבקרינו הידועים מביע את רשמי התמונה המצוירת למעלה בדברים היפים האלה:

„במחזה הזה הננו רואים את העלמה העבריה בת-הקדם, מתקופת כתבי קדשנו, בכל הוד צניעותה ותמתה. לבה מלא רגשי אמונה, ובבקר בבקר, כאשר יתעוררו הצפרים לשיר את שירתם, תערוך תפלה ותחנה לאלהי מרום. לא בבית-תפלה ולא ב„מנין" הסרסורים והתגרנים תתפלל, כי אם בלבנון תחת כפת שמי-תכלת וקוי אור השמש מנשקים את ראשה, את שערותיה השחורות כעורב, ואת עיניה היפות והנוצצות ותפלתה מתבוללת בצפצופם הנעים של בעלי-כנף. והיא מתפללת לא מתוך ה„סדור" בנוסח אשר נקבע לדורות, לא בשפה אשר לא תבין בה אף מלה אחת, כי אם תשפוך את רוחה ליושב מרום בדברים היוצאים ממעמקי לבבה, בדברים אשר תשנם כפעם בפעם לפי משאלות נפשה, רגשותיה וצרכיה הפנימיים. ומשאלות נפשה וצרכיה הפנימיים הוא לאהוב ולהיות אהובה. והיא אוהבת לא את הגבר הדובר חלקות, לא את הגבר אשר יש לו כנוי ותאר-כבוד, או עושר, נחלה והון, כי אם אחד משבויי יהודה, אשר ראתה אותו מרתוק, בשביו,

בצרתו, בענותו; והוא יפה־תאר למראה, פניו מפיקים גבורה ונדיבות־הרוח, עז ורך. ואהבתה איננה אהבת נשים מלומדה, לקוחה מספורי־עגבים ומעורבה בערמומיות־הלב ועקיפי־השכל, כי אם אהבה טהורה, הנובעת מעמקי עצמותה ונקיה מכל חקוי. ובת־ציון זו הוגה במחמד־לבבה, אשר בעיני בשרה ראתהו רגע אחד למרחוק, יומם ולילה, והוא כל מעינה בהקיץ ובחלום. בהתפללה לאלהיה תתפלל אל אהוב לבבה ובשיחתה עם מינקתה תשיח על אודותיו. ובחלומותיו שהיא חולמת על בחיר לבבה מעורבים ובלולים גם חלומותיה על ירושלים וחוצותיה, מגדליה והיכליה, על הר־המועד ומקדש אלהי־יעקב".

אחרת לגמרי היא בת־א פ ר י ם. אין זו יודעת כלום מיפי המוסר ומטהר המדות, וחלק כחלק לה בחיי הנבלות והפריצות של בני־שמרון. הרי דוגמה קטנה:

„ודניאל עלה על הר נחמד, שם כר נרחב מאד כעמק שוה, סביבותיו יערות צומחי עצים רעננים, אשרות, ברושים ואלונים עבתים, מפה ומפה נראו תמרות עשן עולה, עתר ענן קטרת, אשר קטרו שם הנשים, והמון אנשים רב, גברים, נשים ועלמות אין מספר, נפוצים על ההרים ועושים הלולים, כל פנים פני להבים, כי יין ידליקם... וילך ויבא אל בין האשרות, ששם במות לבעל, והנה שלחן ערוך, עליו בשר זבחים ויין, וגברים, נשים ועלמות, משוטטים סביבותיהם, אוכלים, שותים וחוגגים, ומשלי־אפר ומהתלות ולצון נשמעים מכל עבר, נשי־שמרון כפרות־הבשן גועות, אומרות: הב! הב! הביאו ונשתה, ובנותיהן יוצאות לחול במחולות, וברגליהן תעכסנה לצודד נפשות... כמעט שעבר מאלה, והנה מחזה אחר נראה לו, המון גברים נשים ועלמות, אוכלים אל ההרים, ושותים יין־נסיכם וכסבאם סבואים המו ויתרוננו מיין, ואיש אחד הלום־יין, מראה פניו תכלת־אדמדם, פצה פיו בנגינות שותי־שכר, ויען ויאמר:

ארו יהודה, ארו יושביה
כל שונאי ציון, כל אוהבי אפרים
ארו יהודה, הלעיבו בנביאיה
כל עולי בית־אל, כל שותי יין.

ובדברו זאת שתה יין מזרק ויאמר: יחי אפרים ויחי דרך בית־אל! ואחריו שתו שכורי־אפרים, ופרות הבשן נשי שמרון, ויקראו בקול גדול: הן אפרים חיה יחיה גם יהיה לעם, ברכות הוריו לו מורשת יעקב, חיה יחיה חרף שואפיו בני־יהודה, שונאינו ומנדינו ליום רעה, אשר יסיתו בנו את אשור.

חי דרך מצרים! ענה השני בקול נחר מחמת יין, הלא שמעתם היום את החזון אשר חזה נביא בית־אל על יהודה. גם אנכי מצאתי חזון מאת הבעל, ענה השלישי גבה הלום־יין, כל אשר יאמר לי יש גבורים ביהודה אנקר את עיניו, הלא באו גבורינו כנשרי־שמים על ארבת יונים, כל חץ אפרים הרבה אלמנות, ומר בכו יוני הגאיות, הגו תאניה ואניה.

המו מעי לנשי יהודה היפות, ענה עלם אחד רך, ועלמה אחת שמה ידה לפיו ותאמר: דבריך אלה ישובו אל גרונך. הזאת אהבתך אותי? כי יצאת למלחמה על יהודה, ונשיהם היפות נלחמו בך, גם שבוך שבי, עתה כאשר ידליקך היין הבוגד, עתה יצוף על לשונך דבר מה, וכחשך יענה פיך, עתה ידעתי כי אל בנות יהודה תערוג נפשך.

— לא אל בנות יהודה, ענה העלם, כי אם אל בת אפרים, ואותה עיניך תראינה.

— העיני תראינה אותה? שאלה העלמה בפנים נזעמים.

— כן היא ידידות נפשי, ענה העלם, עיניך תראינה את העלמה בת זכרי משאת נפשי. חי דרך בית־אל! כי אליה אני נושא את נפשי!

— שומו שמים על בוגד כזה! ענתה העלמה ופניה רעמו, האומנם תשא נפשך אל רעומה? הלא היא צפע משרש נחש וחטאת אמה לא תמחה, הלא חרותה היא בצפרן שמיר על מצחה העז, הוי רועה רוח! האף על זאת פקחת עיניך, ואם לה תערוג נפשך מה אני לך!

— את לי כעגלה שלישיה, ענה העלם בפערו בשחוק פיו, כי עוד אחרת אהבתי לפני רעומה בשבתי בגלעד. בעד חלון משכני [illegible]תי, ואראה אותה עוברת ברחוב, יצאתי מביתי, בקשתיה

ולא מצאתיה עוד; לכן דעי לך עגלה שלישיה, כי אם תהיי לי כפרה סוררה, ורעיתיך במקל הובלים".

בעברנו על פני הציור הזה ועל כיוצא בו ב„אשמת־שמרון", והוא הדין גם ב„אהבת־ציון", נבראת אצלנו האילוזיה — כמו שכבר העירונו למעלה — כי אנחנו רואים כאן לפנינו את קלסתר פני החיים הישראליים כצורתם וכהויתם לפני אלפים וחמש מאות שנה. אבל מאליו מובן, כי יש תנאי קודם לבריאת אילוזיה זו, והוא — ידיעת כתבי־הקדש, ששמשו סמך וסעד להציר ושמהם ינק את שירת־העבר. מי שאינו יודע את המסופר בתנ"ך, המקור היחיד והמיוחד להכרת אותם החיים הקדמונים, אין לו שום קרי־טריון לבקש על פיו את האמת המציאותית בספוריו ההיסטוריים של מאפו, ובקראו את הדברים הוא נדון מלמפרע להיות מגשש באפלה ותועה בין אמונה ופקפוק. קורא שכזה אי־אפשר שאי־אלו מציורי־מאפו לא יראו תמהים ומופלאים בעיניו מצד ההגיון שלא יזקוף אותם על חשבון הפרוע של בלמד בטלן. אי־אפשר, למשל, כי קורא שכזה לא יאשים את מאפו בחוסר אובייקטיביות הראויה למספר ובהרבה מן ההגזמה וההפרזה על המציאות במקומות שהוא נעשה סניגור ליהודה וקטיגור קשה לאפרים. אותו קורא וודאי שישפוט — ובצדק לפי מובנו — כי רק מאהבתו המופלגת של מאפו ליהודה ומשנאתו הכבושה לאפרים הרים את הראשון על נס ואת האחרון השפיל לעפר, — מה שאינו הולם את המספר־היוצר כלל וכלל. אבל לאמתו של דבר עולה ומציץ דוקא מיחוסו של מאפו ליהודה ולאפרים „חוש האמן העמוק שלו, אשר הוא הוא שהזהירהו מנסות אפילו נטיה קלה מאחר כתבי־הקדש, מן היסוד החזק הזה, אשר עליו נבנה כל בנינו". יפה אומר מבקר ידוע: „טנדנציות זו, הארת בני אפרים רק מצד אחד, — זהו היסוד האגדי, העממי, אשר עליו היה מוכרח המשורר לעמוד בשירת־קדומים כזו. נטיה אחת הצדה — וכל הבנין היה מתפורר לרסיסים. היסוד הראלי היה מוכרח להיות רק כתבי־הקדש".

החסרונות העיקריים שב„אשמת־שמרון" הם: רבוי האישים הפועלים בתוך הספור והמהירות הקאליידיסקופית, שהם עוברים בה לעיני הקורא באופן, שעוד לא השפיק לעמוד על אָפיו של

פרצוף זה, וכבר מעביר המספר על פניו פרצוף אחר, ואף הוא — התעיף עיניך בו ואיננו, ומתוך שהפרצופים רובם ככולם אין ביניהם הבדלים אינדיווידואליים בולטים, פנימיים או חיצוניים, הם נבלעים זה בזה ואגב הבלעה צורתם הולכת ומתטשטשת. במובן ידוע אפשר לאמר על ה„אשמת־שמרון", כי „מרב העצים אין היער נראה". בחמר המקובץ ב„אשמת־שמרון" אפשר היה להשתמש לכמה ציורים קטנים מיוחדים, ואז היה רשמו של כל אחד מהם יותר גדול ויותר נמרץ מן הרושם הכללי המתקבל לאחר קריאת הספור כלו.

ישנם כאלה המאמינים למצוא ב„אשמת־שמרון" השפעת הספר „מורה נבוכי־הזמן" לר' נחמן קרוכמאל. לדידי אין ב„אשמת־שמרון" שום ראיה מוכחת לדבר. אין בכל הספור אפילו רמיזה קלה שבקלות לה„רוחני" המקיים את האומה הישראלית בתקופותיה ההיסטוריות השונות. בכלל אין מאפו נוגע בספוריו ההיסטוריים בפרובלימות קיומו של הלאום העברי לא נגיעה באמצעות הציור ולא נגיעה באמצעות השיחה והויכוח. כבר העירותי למעלה, כי את מאפו העסיקו רק התיזה של ההוה והתיזה של העבר; הסינ־תיזה בצורת העתיד לא היתה מענינו.

III. „עַיִט צָבוּעַ".

„עיט צבוע" הוא ספור בחמשה חלקים, שיסודתו בחיי היהודים בליטא ופולין בהוה, היינו בדורו של מאפו. את צורת החיים הללו בקויה היותר אופיים כבר צירתי למעלה במקום שדברתי על תקופת־הזמן, שבה חי ופעל המשורר אד"ם הכהן לבנסון. הקוים הללו הם: שפלות נוראה של המצב האקונומי מסבות חיצוניות ופנימיות, חשכת־מצרים, בערות, קנאות, חנוך לקוי ופרוע, שלטון התקיפים ראשי־הקהל בעזרת הרבנים וכלי־הקדש, הרודים בעם בנשק הדת, ומבעד הערפל הכללי מציצים פה ושם הניצוצות הראשונים של תנועת־ההשכלה. הבקרת שלנו כבר הוציאה את משפטה הכללי על ה„עיט צבוע", כי טפוסיו

השליליים, נושאי־הריאַקציה, עם כל היותם מוגזמים ומופרזים בסימניהם המיוחדים להם, סוף־סוף הם יותר קרובים אל המציאות מטפוסיו החיוביים, שואפי־ההשכלה, שיצאו מתחת מכחולו של מאַפו חורי־מראה ומחוסרי־חיים. אבל באמת אין משפט זה נכון אלא במחציתו הראשונה, כלומר רק במה שנוגע אל האגף הימני. מלבד תמונתו של ראש הגבורים של ה„עיט הצבוע", ר' צדוק, שהיא קלוטה מן האויר, ואפשר שמטעם זה הטריח המחבר את עצמו להביא אותו מאיטליה, מסַמל כל אחד מטפוסי היראים איזה לקוי, איזה מום מוסרי, שאנו מוצאים את יסודו ושרשו ביחוד בין בני אותו הסוג ובסדרי־חייהם. גַ על — תקיף ובעל־זרוע, הפושט את העור מעל החיים והמתים, מבלי הבדל אמונה ועם, והוא עושה את מעשהו זה בגלוי, ואף־על־פי־כן יש לו השפעה גדולה מאד, ודעתו נשמעת ומכרעת בכל; הבריות מתיחסות אליו מתוך אמון מרובה, כי הוא אדם ערום כנחש ומשתמש בערמתו להתראות בעיני הקהל כמגין על הסדרים הנושנים מפני הרוחות החדשות המנשבות. אדוקי־הנושנות שמים בטחונם בגעל, כי בעזרת שלטונות־המקום, המבקשים קרבתו, הוא הכל יכול ואין דבר נפלא ממנו. ר' גדיאל — הוא קנאי פשוט, אדם יבש, שאינו רואה לפניו תעודה אחרת בלתי אם להשתמש באבטוריטט הרבני שלו, כדי לעקור מן השרש את נצני ההשכלה באשר הם שם. עובדיה — הוא אחד מאלה הישישים החשובים, ששמשו לפנים „פאר" לכל קהלה ישראלית. זהו סוחר נכבד, מחוסר לקויים מיוחדים בתכונת־נפשו, אשר עשה לו עושר, כנראה, מעסק הרבית, אבל איננו אביר־לב ורחוק מצדקה, ויש, להפך, שהוא מנדב סכומים הגונים למעשי־חסד, אלא שבלי מוסר כליות הוא מנשל מעל אחוזת ביתו את אַחד מחשובי זקני העיר, שאין רוחו של ר' גדיאל ובני סיעתו נוחה הימנו בגלל שהוא מסביר פנים להדעות החדשות. זמול — הוא צבוע ומתחסד ועז־פנים, שאינו פוסק מהתימר בצדקתו וביראתו את אלהים, ואין זה מונע בעדו מגזול לעיני־השמש את פקדונות־הכסף, שהפקידו אצלו אלמנות ויתומים מעניי־העם בחשבם אותו לנאמן־רוח ולצדיק בכל דרכיו. זרח — הוא מחאה חיה נגד שיטת־החנוך הישנה של הצעירים בני בעה"ב

האמידים, המבלים את זמנם על התלמוד ובאמת הם מרגילים את עצמם לחיי בטלה ושעמום, המשרישים בהם נטיות למדות רעות ולמעשים מקולקלים. ירחמיאל — הטפוס היותר חי והיותר מוצלח בכל טפוסי־השלילה של מאפו—הוא אדם תמים, בטלן במילי דעלמא, שאינו נוגע מימיו אפילו בזבוב שעל הקיר, והכל, החל מאשתו, כופין אותו להפצם, פוסעים עליו ורומסים אותו ברגליהם ממש. בכל אחד מן הפרצופים הללו יש על צד האמת לא מעט מן ההפלגה, שסבתה מוגחת בהסוביקטיבות היתרה, שבה צר מאפו מלכתחילה את האישים השנואים עליו ושאינה הולמת, אמנם, לא רק את היוצר—האמן, כי גם אפילו את הפוטוגראף. אבל כל הטפוסים האלה כשהם עולים לתמונה אחת כללית, יש בהם חתיכה גדולה של אמת מן הסביבה שהי בה מאפו בדורו, ושבה יצא ללחום ב„עיט צבוע", וחתיכת־אמת זו, מצאה את בטויה הנמרץ בציורים ובשיחות, שהיו כחצים שנונים ללב מגיני החנוך הישן וההשקפות הישנות על החיים ותעודותיהם.

אבל יותר בולטים באמתתם המציאותית ויותר חיים הם הטפוסים החיוביים של מאפו, דוקא אלה, שהבקרת הכללית מצאה בהם רק צללי בני־אדם מחוסרי־תנועה. הבקרת הזאת נכשלה בטעות שהחזיקו בה רבים, וגם כותב הטורים האלה בכללם*), ושנתבררה רק בעת האחרונה ע"י פרסום תולדותיו המפורטות של מאפו בצירוף מכתביו לידידים ולמכירים. על פיהם נודע לנו, כי התכניות לספוריו „אהבת־ציון" ו„עיט צבוע" עלו במחשבה לפני מאפו בעת ועונה אחת, בשנת השלשים למאה שעברה, אף כי נתפרסמו בדפוס הראשון בשנת 1853 והאחרון בשנת 1863. זה מוכיח, כי החיים המתוארים ב„עיט צבוע" הם חיי הדור הראשון להשכלה, ולא הדור השני לה. הדור הראשון להשכלה הוא—דורו של הקיסר ניקולאי הראשון, שחפץ להשכיל את היהודים על כרחם, מה שהועיל, כידוע, להגביר את הריאק־ציה בישראל ביתר עז ולרפות גם את ידי המשכילים, והדור השני הוא—דורו של הקיסר אלכסנדר השני, שעשה הנחות

---

*) במחברתי „מאפו וסמולנסקין וספוריהם", קראקא 1889.

ליהודים דורשי־השכלה וביחוד הרימו המשכילים את ראשם. המשכיל הטפוסי שבתקופת ניקולאי (ולא הפרט היוצא מן הכלל, שאין מביאים ראיה ממנו) לא נבדל במלבושיו ובארחות חייו מן האורטודוקס. אף הוא היה מאריך בעליונים ומקצר בתחתונים, אף הוא היה מתפלל שלש פעמים ביום תפלה בצבור ואף הוא היה שולח את בניו אל החדרים והישיבות, אלא שבקש כי יהא הלמוד לא על דרך הפלפול, כי אם על דרך ההגיון. המשכיל של הימים ההם היה משכיל בכח, אם הורשה לאמר כך, ולא בפועל. לילנבלום מוצא במאמרו „עולם התהו" לבלתי מתאים אל המציאות מה שאחד מן המשכילים גבורי־מאפו ישב עם בני ביתו בתענית ביום מות אבי־המשפחה, ומה שמשכיל שני היה רגיל להזכיר בשם ה', ומה שמשכלת שלישית התענגה מאד לשמוע את בחירה עולה בבית־הכנסת למפטיר וקורא את ההפטרה בנגון, ומה שמשכיל רביעי אהב לכתוב שירים ומליצות בלשון העברית ומשכיל חמישי ידע לערוך את הסדר בליל הפסח ועוד כאלה. אבל הלא כך וכך היו פני המציאות הטהורה והערומה בשנות השלשים והארבעים. יש מוצאים לקוי האמת במשכיליו של מאפו בשביל שהם נראים להם קצרי־ידים ודלי־מעש, ואין שם לב אל העובדה, כי כאלה היו המשכילים הראשונים באמת. הרגישו הללו, כי חיים הם חיים בלתי מתוקנים, חיי אנשים שאינם מן הישוב, וכי כדי לחיות בתפארת אדם צריך לחולל מהפכה נמרצה בסדרים הישנים, צריך ללכות בכח את עמודי־התוך, שהסדרים האלה נשענים עליהם ולהרסם עד היסוד. אבל הם היו מחוסרי מרץ ועז־הרוח להוציא את הדבר מן הכח אל הפועל. אחד המשכילים הללו היה גם מאפו עצמו. הוא הרגיש, כי צריך לבקש דרכים חדשים ומטרות חדשות, אבל הדרכים והמטרות האלה לא נתחוורו לו. לפיכך כהים וערפליים הם גם גבוריו. אמנם פנים חדשות המה, והאנשים החדשים האלה מבטיחים דבר־מה לעתיד, מושכים אותנו כמו בחבלי־קסם אל איזו ארץ חדשה ושמים חדשים, הרחק מהיצורים הקטנים וחדלי־האישים הללו, מכלי־הקדש העושים סחורה ביראתם את אלהים השונאים איש את רעהו והמאוחדים יחד נגד האויב הכללי — ההשכלה. אבל כאמור, אין מאפו יודע איזו הדרך מוליכה אל הארץ

החדשה הזאת. מאפו לא היה חושב עמוק כדי יכלת להדור בעד הערפל, הוא הערפל של עת־המעבר, המכסה אותו. הוא צייר את גבוריו כפי שחזה אותם מבשרו, בהיותו אחד מהם ומהמונם, ואם הם נשקפו אלינו לא כגבורים ממש, לא כגבורי־מלחמה, אין זה זיופם של החיים, כי אם, להפך, האמת שבהם.

מאפו לא היה חושב ובהשקפות־החיים שלו לא התרומם על יתר המשכילים בני דורו. בשעתו כבר יצר בילינסקי בספרות הרוסית את הבקרת הריאלית, אשר דנה ברותחין את הזרם הרו־מאנטי שביצירה, ולו לא היה, כנראה, שום מושג מזה, אף כי ידע את השפה הרוסית לעמקה, וגם חבר ספר דקדוק ללשון זו בשביל ילדי־ישראל. כל הקונצפציה של ה„עיט הצבוע", השתלבות המקרים והמאורעות, מהלך חיי האישים הפועלים, גורלם וסופם—הנם פרי דמיון רומאנטי מופרז מאד. דעת הרבים היא, כי לקח לו מאפו למופת את הסופרים הרומאנטיקים הצרפתים, כמו איז׳ן סיו והבריו. אבל אין דעה זו מדויקת כל צרכה. בקשו, למשל, ב„מסתורי־פאריז" וראיתם, כי כל מה שמסופר ברומאן זה הוא קרוב במדה ידועה אל הטבע ומתקבל על השכל, בעוד שהרבה מן המאורעות המצוירים ב„עיט צבוע" מקומם ב„מעשה בג׳ אחים" ובשאר ספורי־פליאות כיוצא בו המיוסדים על מקרי נסים ונפלאות ועל פריחות של עורבים. אולם מאידך גיסא היה מאפו יפה־רוח מטבעו ובעל חוש מפותח של הוד ונעימות, וחוש זה הוא שהשניא עליו את כל המגונה והמכוער שבחיים, את כל השפל והזוחל, והוא שחבב עליו את כל מה שמעדן ומשפר ומרומם את האדם ומקרב אותו אל הטבע. וכתולדה ישרה מזו: איבתו העצומה אל חיי הגיטו החשכים ואל צרכיו הקטנטנים ולפרנסותיו הבזויות, ואהבתו הגדולה אל החיים בחיק הטבע, אל עבודת־האדמה והאכרות.

בכל לקוייו האמנותיים פעל ה„עיט צבוע" פעולה גדולה וכבירה מאד על בני דורו, הזקנים והצעירים. הגדיאלים והגעלים והחמולים בכל מקום שהם, החושבים את עצמם לעמודי כנסת־ישראל, הרגישו את עצמם נעלבים והעמידו קול זועות: היהדות בסכנה! בספור זה, שתוכו רצוף אהבה כשרה ותמימה של בת־

ישראל צנועה וחסודה, שגבוריו המתיחסים על בני הדור החדש מוצאים בצר להם נוחם לנפשם בספר התהלים ומקיימים את הלכות הפסח בכל חמר הדין, הריהו הללו ריח־מלחמה, ושם מאַפו נעשה מנאץ בפיהם הרבה יתר משמותיהם של שאר אבות ההשכלה. בחוג היראים בליטא נהיה שמו של מאַפו לסמל הרשעה והחטאת, ההכתה וההדחה לתרבות רעה, שאין להן כפרה עולמית. והדבר הגיע לידי כך, שגזרו חרם על המחבר ועל ספרו. על החרם הזה הכריזו מעל במות בתי־הכנסיות והמדרשות, בשיחות־מוסר פרטיות ואבות באזני הבנים. את הצעירים שנתפשו בשעת קריאת ה„עיט צבוע" רדפו באף ובחימה, ומאת העניים שבהם שללו את תמיכת־הקהל. ולא נפלא הדבר בשים אל לב, כי קראו בני־הנעורים שבאותו זמן את ה„עיט צבוע" מתוך כלות־הנפש, ויש אשר בתוקף רושם הקריאה הזאת התחוללה אצלם בין־לילה מהפכה נמרצה בדעותיהם ובמחשבותיהם. אחד מצעירי הדור ההיא צִיֵר, לאחר עבור חמשים וחמש שנים מאז, את פעולת קריאת ה„עיט צבוע" על חבריו בני גילו בדברים האלה: „יש אשר היה זה רשם־קסם ממש. הצעירים שעלו על מטתם לישון עם הלק קטן של ה„עיט צבוע" בידיהם, לא נסגרו עיניהם עד אם כלו לקרוא את העמוד האחרון, ולמחר קמו נהפכים לאנשים אחרים. כהרף־עין נסתמן במחם מהלך־של־מחשבה אחר; במשך כ"ד שעות נתהוה אצלם הפרוצס של „שינוי־ערכין". הפעולה היתה יותר מרעשת מפעולת הספור „אהבת־ציון? בשעתו".

ואף־על־פי־כן אין ה„עיט־צבוע" תופס באוצר ספרותנו אותו המקום, שנתבצר בו ל„אהבת־ציון". מסבות הזמן ותהפכותיו גרמו לכך, שעם תום הדור השני להשכלה התחיל ערכו של ה„עיט צבוע" הולך ומתטשטש כערכה של כל יצירה טנדנציוזית שעבר זמנה ובטלה נחיצותה. חיי היהודים בליטא כבר פשטו את צורתם, שהיתה להם בשנות השלשים והארבעים למאה שעברה, ולבשו צורה אחרת לגמרי. נשתנו בני הדור הישן ונשתנו בני הדור החדש. כאלה כן אלה אין מכירים עוד ב„עיט צבוע" לא רק את קלסתר פניהם, כי אם גם בבואה דבבואה שלהם, והריהו להם כלוח חלק, שאינו אומר כלום. ולא זה בלבד, אלא שלא נתן ללמוד לדעת

כהויתם מתוך ה„עיט צבוע" אפילו את חיי אותו הדור עצמו, המצויר בו, מפני שהחיים הללו לא נתגבשו בתוכו בצבעיהם האמתיים, כי אם בתערובת זיופים, שנעשו, כמובן, שלא בכוונה מצד המחבר, ורק מחסר יכלת אמנותית. לעמת זאת מלוה יכולת זו את מאַפו ב„אהבת־ציון", וזהו שעומד לו לספור זה להיות נקרא מתוך עונג מרובה מתחלתו ועד סופו עד היום ולהעלות את ערכו למעלת יצירה קלאַסית לא רק במקורו העברי, כי אם גם בתרגום ללשונות אחרות.

IV. כִּגְנוּנוֹ שֶׁל מאַפּוּ.

מאַפו עומד בסגנונו העברי יחיד ובודד בספרותנו. לא היה סופר לפניו, ועד היום גם לאחריו, שסגל לו את לשון המקרא כמאַפו. מימות ה„מאספים" לא חסרו, אמנם, כותבי „מליצה" אצלנו, אבל זו היתה מליצה מ ל א כ ו ת י ת, אם הורשה לאמר כך, מטלית טלואה משברי־פסוקים, שאינם מתאהים, בעוד שלשונו של מאַפו היא מקורית, טבעית־ביבלאית, וברק ועז לה, המזכירים לנו את שפת־הנביאים. אומרים, כי השכיל מאַפו כל־כך לכתוב בסגנון המקראי, מפני שהיו ספרי התנ"ך שגורים לו על פיו. אבל אין טעם זה מספיק. מימות ר' משה חיים לוצאַטו לא מעטים הם הסופרים שידעו את כתבי־הקדש על פה, ואעפי"כ לא כתבו או, כמדויק יותר, לא י כ ל ו לכתוב עברית בסגנונו של מאַפו. באמת אין ידיעת התנ"ך, ואפילו אם תהא מגעת עד כדי יכלת למנות את האותיות שבתורה, כאן העיקר, אלא כשרון האינטואיציה המאַפשרת לעמוד על מהות הסגולות המיוחדות של הרוח הפנימי המחיה את הלשון מראשית צמיחתה, והיונק מליח חיי העם יוצרה ובוראה במקום גִדולו. תפישת מהותו של הסגולות המיוחדות האלה, שהן הן נושאות היופי הפיוטי הלשוני הקדום והאינדיווידואַלי, השפוך על המלה העברית, שמשה למאַפו מפתח אל אותו הסגנון העברי, המכריח אותנו להאמין, כי בו דברו אבותינו הקדמונים בשעתם בשבתם על אדמתם בתור עם חפשי מעקת זרים, טעות

היא בידי אלה המחליטים, כי השתמש מאַפו בסגנון התנכי הזה מלכתחילה לספוריו התולדתיים, משום שהוא נותן צבע ליורה ובהיותו אחד הסמנים המגבירים את רושם האילוזיה ההיסטורית הכללית. מאַפו השתמש בסגנון הזה אַך ורק מפני שבסגנון אחר לא י כ ל לכתוב. היו כאלה, שהאמינו למצוא ב„עיט צבוע" שנוי כגנון ונטיה ללשון המשנה וגינו את מאַפו על ככה, והוא ראה לנכון להתנצל לפני מגניו ולברר להם, כי בלאו הכי אי אפשר בספורים המציירים את החיים הישראליים בעת ה ח י ה. אבל באמת לא היה להגנוי כל יסוד וממילא מיותרת היתה אף ההתנצלות, אחרי כי גם חמשת חלקי „עיט צבוע" כתובים בכללם בסגנון המקרא הטהור והמצוחצח, אלא שבפי הגבורים הנחשבים על התורנים חובשי בית־המדרש שם מאַפו לפעמים „שיחות חכמים", כדי שתהא התמונה שלמה; אולם השיחות הללו נבלעות בתוך חסגנון הביבלאי הכללי של הספור „ולא נודעו כי באו אל קרבו". מאַפו עצמו וודאי שהרגיש בדבר ואם מצאַ בכל זה צורך להתנצל, אין זה אלא רק מפני שהיה בהול על כבוד סגנונו העברי, שהביא את קהל הקוראים בזמנו לידי התפעלות שאינה מצויה, עד שמצאו ביניהם כאלה, שראו את כל ערך ספוריו לא בתכנם, כי אם בשפתם. מאידך גיסא כוללת התנצלותו של מאַפו רעיון חשוב מאד, אשר אם הוא עצמו היה מחוסר יכלת א ו ר ג א נ י ת להחזיק בה, נעשה תורה שלמה לסופרים הבאים אחריו.

עד כמה לא יכל מאַפו להשתחרר מן הסגנון הביבלאי,— על זה מעידה אותה התנצלות עצמה, שנתפרסמה לצורך ענין שאינו זקוק, לכאורה, לשפור פיוטי כלל, ואעפ"כ היא כתובה כולה מליצות וראמות כהאי לישנא:

„ותשאני רוח העבריה אל אשר היה רוחי ללכת, ואשמע אחרי קול אחר, קול רעותה ההולכת לרגלה, ואפן ואביט אל פניה, והנה שחרחורת היא ונאוה, עיניה צופיות הליכות גברתה ואזניה קשובות לכל מוצא פיה, תשא מדברותיה על שפתיה, תשוב תהפוך בם וכפטיש סלע תפוצצם.

„והעבריה שלחה אצבע ותאמר: ראה יקירי! הבט ודע את אשר לפניך, הן תוליכני אל בני עמי בעת חיה, אשר למענם

שלחתי בבלה, ובשבתי בארץ שבותי הכירתני הבבלית הזאת ותדבק בי, ובני דבקו בה, ותהי להם סוכנת, ותניקם משוד תנחומיה, ותשעשעם על ברכיה ותשיחם, ותבאר למו פשר דברי, ועד היום היא הולכת לרגלי, ועמי ישמחו בה, ויאהבו שיחתה מני אז ועד כה, לכן בשובך אל עת חיה קח עמך גם דבריה, כי חיים הם בפי דור ודור, ושמת אותם בפי הנפשות אשר יצרת לשחק בהן על גיא החזיון החדש, ודברי אני לא ימוש מפיך, כי כאשר הייתי כן אהיה עם פיך, ויצקתי רוחי על חזון לבך ויצורי דמיוניך, אשלח רוחי ויבראון, אפתח שפתי והם נצבים חיים"*).

וכעבור שנתים ימים שב מאַפו לדון בשאלת הסגנון העברי שלו, וגם הפעם בלשון מדברת גדולות:

„יבינו נא הדוברים לא בדעת, כי פי הוא המדבר צחות ב„אהבת-ציון", אשר יסודתה בימי-קדם קדמתה, וכי על כן בחרתי שיחות חכמים בעיט צבוע, באשר הנפשות אשר יצרתי לשחק בו, מתהלכות לרוח היום הזה, והדברים אשר אשים בפי תופשי-התורה, הם שיחות חכמים, אשר הסכינו לדבר בהן בקדש ובחול, כי לא ידברו אלה מליצה. הישיחו איפוא בלשון יושבי-קרנות? הן נאוה למו מאד לשון חכמים; וזולת זאת הלא מודעת זאת לכל משכיל על דבר, כי כל לשונות העמים, אשר מליהן עצמו מספר, מבקשות מעוז מלשונות אחרות, ומה נעשה לאחותנו העבריה? הנקח לה דברים מן לשונות זרות, לשונות צרפת ואשכנז? הלא לשון המשנה קרובה לה, ושחות חכמים נאות לערכה, בהן תשתרע יריעת קדשה, ולא יאמרו עוד קצר מצע שפת עבר מהשתרע על כל ענין ועל כל חפץ, כי יתכנס בה הרעיון ולא יצא למרחב. ואמנם כן הוא, הן שירי דוד וחזון בן-אמוץ כדבש וחלב תחת לשונו, הבהם יביע איש חפצי יום יום? ממתקים ערבים לנפש, הבהם ישבר איש רעבונו? על כן אמרתי לכל תופש-עט: הנה לשון המשנה רחבת-ידים לפניכם, לכן הבו לעבריה סופרים, הבו לה כבוד וחן, הבו לה עז ותעצמות, הבו לחכמים כבוד

*) במכתבו לשניאור זק"ש בסוף החלק השני של „עיט צבוע".

שמם, שיחו בכל אמרותיהם הצרופות אשר תמצא, ודבריהם בין שורותיהם יצהירו, כי רק בהם תצא שפת-עבר למרחב-יה"*).

כל-כך הרבה מליצות גבב מאַפו כדי לתבוע את הרעיון הקצר והפשוט, כי אין הלשון העבריה מספקת כדי לתת בה בלוי לצרכי יום יום, ולפיכך נחוץ להרחיבה ולהעשירה ע"י תערובת מלים ומבטאים לקוחים מן המשנה ומן הספרות המאוחרת שאחר התלמוד.

אפילו במכתבי-חולין לרעים ולידידים נגרר מאַפו גררה עורת אחרי מליצת הפסוק. המשורר יהודה ליב גורדון שלח למאַפו את ספורו הראשון „שני ימים ולילה אחד" בבקשה להוציא את משפטו עליו. וזה אשר השיב לו מאַפו בצורת משפט:

„הדברים אשר התבוננת בם בשני ימים ולילה אחד היו לבגד-עדים אשר ילבישוהו רבים ועצומים מבני עמנו כמעיל צדקה, כדברי הנביא: וכבגד עדים כל צדקותינו. המראות האלה אשר ראית בעפעפיך הבוחנות ובעיניך המשוטטות בכל מחזה קטן וגדול, המראות האלה יתנגשו ויתלכדו כבגד העדים הזה, כבלויי-סחבות וכטלאי על גבי טלאי, אשר שמו את בני עמנו לגועל נפש, לשמצה, לחרפה, לקלסה ולדראון, ויורידו את כבוד ישראל אל בור צרה בכל מקומות סכלותם, ואתה, ידידי, היית כעבד מלך, אשר שלח את בלויי-הסחבות ובלויי-המלחים להעלות את ירמיהו הנביא מן בור הטיט אשר טבע בו, כן אתה ידידי את בלויי-הסחבות אשר לקחת בידך תוריד אל בור הסכלות והעלית בהם את כבוד ישראל, והיית לכבוד לאצילי בני ישראל ולי אני אוהבך ומכבדך כל הימים".

וכשמודיע אותו מתתיהו אחיו שבא להשתקע בפאַריז, מביע לו מאַפו את שמחתו על החדשה הזאת בדברים האלה:

„בפאַריז קריה עליזה יתלונן עתה כל חמדתי בימי חלדי, סמל אהבתי ומשאת נפשי. על נהר ניעמאַן נפשי כעוטיה, נחבאה בחזיונותיה, ועל נהר סענא רוחי מרחפת על כנפי אהבה וידידות! אלה הם הדברים אשר אשיב אל לבי לרגעים ורוחי יתעודד אף נפשי תשמרך ותחבק ימיני, ושפתי נושקות לשפתך ובהמון מעי-

*) בפתחי-שערים לספרו „חוזה-הזיונות".

אקרא: אחי! אחי! ונחומת חיי! ישעי וחפצי הודי כבודי ומאדיז ובהגיגי זאת תבער אש בכל עורקי, ורוחי יתנשא רום שמי שמים, עד יוצר הכל בורא אהבה ואחוה, אז כל יצורי דמיוני כאין לפני, כי אנכי בראתי יצורי ואהבתי אותם בריאה תבראני. ואחשבה לדעת הליכותיך בחוצות פאריז אשר לא ידעתי ולא ידעו אבותינו"*).

הענין שעליו מדובר בטורים המובאים למעלה אינו יוצא, כמדומה, מגדר „חפצי יום יום", ואעפי"כ כל ניב הוא מושג ציורי מקראי וכל פראזה היא מליצה תנכית ובניני האמרות הבודדות הם כבניני אמרות הנביאים. ואל יאמר האומר, כי בחר לו מאפו את הסגנון הזה רק לדברים שבהשתפכות-הנפש. כל מכתביו, בלי יוצא מן הכלל, שערך בזמנים שונים ולאנשים שונים, ואפילו בענינים פעוטים שבפעוטים והולין שבחולין, כתובים באותו הסגנון התנכי. מכאן אנו למדים, שלא היתה זו בחירה חפשית, אלא שלא יכול מאפו לכתוב אחרת, אף כי הכיר וגם הודה בפומבי, כי צריך לכתוב אחרת. ואין לדרוש את הדבר לגנאי, אלא דוקא לשבח — בתור כשרון שאינו מצוי לחדור אל חביון נשמת הלשון, לקלוט באזניו קליטה עמוקה את הד דפקה וסוד שיחה בכל צליליהם הדקים מן הדקים, ולהזדווג אתה הזדווגות נפשית. ואין זו רק מליצה נאה. מאפו נתמזג עם נשמת הלשון העברית, והתמזגות זו היא ששמה בפיו מלים והיא שדברה מתוך גרונו. ואין הדבר ידוע אם צריך לבקש בזה את הסבה או את המסובב של החזיון הידוע שלא היה סופר בישראל כמאפו, שחבתו אל הלשון העברית היתה כ„אש עצורה בעצמותיו", ממש, ושהשתמש בכל הזדמנות שבאה לידו להנעים זמירות לאהבתו זו בקהל בדברים נלהבים, כדי לחבב אותה גם על אחרים. באחד ממכתביו לשנאור זק"ש, שנדפס בסוף החלק השני של „עיט צבוע", הוא כותב, למשל: „אני ראיתי את הרומית העתיקה בגאון עוזה, את האשכנזית בשכל מליה, את הצרפתית בקסם שפתיה ובעצמת

---

*) במכתבי מאפו לאחיו, שפרסם הד"ר נ. סלושץ בחוברות ירחון „הזמן" לשנת תרס"ה.

כשפיה, ואת הרוסית בפרח עלומיה, הליכות עולם להן, ועליהן יציץ נזרן. ובכל אלה קול מי אלי קורא? הלא קולך זה יונתי; מה צרופה אמרתך כי תצפצף מארץ הריסותך, לניב נביאיך הומה לבי, וכל עורקי דופקים ברגש, לקול תתן המון מליך יקיצו הגיוני ויתעוררו, כמו שמעה אזני המית נבלי שמים, כמו ראו עיני שרפים מעופפים; לעומתו תתנשא רוחי, נפשי נמוגה, וקרבי הרת מלין. זאת פעולת מדברותיך בקרב לבבי". יפה מגדיר ב ר י י נ י ן את ההבדל שהיה בנוגע לאהבת הלשון העברית בין מאַפו ובין המשורר אד"ם הכהן. אד"ם הכהן היה אוהב לתאר את „השפה היפה, השרידה היחידה" בדמות זקנה, אלמנה עוטיה ובוכיה לעורר עליה בלב בניה רחמים והנינה. אולם מאַפו היה רגיל לתאר את השפה העברית בדמות אהובה, בדמות יונה, לעורר בלב הבנים העזובים אותה אהבה וחבה. אהבתו של מאַפו לשפה העברית, למליה ומבטאיה, ניביה ומליצותיה לא ידעה גבול וחוק; בגללה שכח פעמים רבות את התוכן, ההגיון הבריא ופשיטות הענין אשר על אודותו ידבר. בהתפעלות עצומה, העוברת את גבול מושגינו היום, היה מדבר בכל עת על אדות יפעת העבריה. בהקדמתו לספרו „הנוך לנער" הוא אומר: „השפה העבריה אשר בעדן גן אלהים גדלה שעשועיה, אשר ירעש כלבנון פריה וריח תנובתה עולה באף כל איש ישראל אשר אף לו להריח".

וצריך להתפלא על מאַפו, שבתמימותו ובפשטותו לא הרגיש כלל בכשרון המיוחד שהצטיין בו, הוא כשרון סגול הלשון הציורית של הנביאים בשלל צבעיה המזרחיים, והאמין, כי הסגנון המקראי נתן להקנות ל כ ל איש, וכלום חסר אלא שידע להשתמש בסגולה שישנה לדבר. על הסגולה הזאת העמיד מאַפו את ידידו הסופר א. ש. פ ר י ד ב ר ג בתור עצה טובה. „מאַפו היה אומר—כך מסר פרידברג לבריינין—: לכתוב בסגנון הראוי לענין, אין טוב לסופר עברי כי אם לקרוא מספרי-הקדש באיזה מקום הדומה לעניננו ואח"כ ישב לכתוב, ואז תנוח עליו הרוח ויצלח לכתוב בסגנון ההוא. כן גלה לי הסוד לכתוב נשגבות במליצה רוממה: להוציא מנביאים אחרונים פסוקים אחדים הדומים לענין שהכותב עסוק בו, לכתוב על הגליון ולהניחם לנגד עיניו, ואז בטוח הוא, כי יהיו

כל דבריו נמשכים והולכים בסגנון ההוא. ואגב אספר לך בלחישה מה שמצאתי אצלו בלי ידיעתו בקראי בחלק השלישי מספרו „עיט צבוע" בעודו עמו בכתובים. מצאתי בין הדפים גליון קטן ובו תערובת מבטאים משולשים, כמו „נקטה נפשי בחיי", „אעזבה עלי שיחי", „חמתם שותה רוחי". שבעה מבטאים כאלה היו סדורים כעין רצפט זה מתחת זה בשבע שורות קצרות. ובהתבונני אל הדף הזה מצאתי כי בכולם השתמש שם לחפצו, וגם זאת ראיתי, כי באמת היה כל הענין כתוב שם בסגנון הזה, כי מבטאים אחדים כאלה היו דים לרוחו להתלבש בסגנון הנביא ולדבר נשגבות כמהו".

אין אנו מטילים ספק בכל אותו ספור-המעשה המסופר במכתבו של פרידברג, גם מניחים אנחנו, כי היה מאפו נוהג באמת בשעה של יצירה להוציא מנביאים אחרונים פסוקים הדומים לענינים שהוא עסוק בהם, לכתבם על הגליון ולפרשם לנגד עיניו; אבל אין אנחנו יכולים להאמין בשום אופן בממשות של סגולה זו. ובכלל הן לא יתכן, כי השתמש מאפו בפרוצידורה זו גם לצרך עריכת מכתביו, שאף אותם כתב בסגנון המליצי כמוכח למעלה.

הסגנון העברי המאפואי לא מצא לו, אמנם, מחקים—דבר שהספרות לא הפסידה על ידו, כי אם הרויחה; אבל הוא גרם לדחות מפניו את סגנונו של מרדכי אהרן גינצבורג היפה בקצורו ובמעוטו המחזיק את המרובה, ולעכב על-ידי זה לזמן ידוע בעד התפתחות הטעם הטוב של הסופרים והקוראים העברים בנוגע אל הלשון הספרותית.

V. מאפו הַפֵּדַגוֹג.

מלבד ספוריו חבר מאפו גם ספרי חנוך ולמוד. אחרי עסקו בהוראת הלשון העברית בבתי אנשים פרטים ובבתי-ספר, כתב על יסוד הנסיונות שרכש לו במקצע זה את ספרו „חנוך לנער".

בנגוד גמור אל שאר המורים העברים בני דורו, שהיו ספים להם לתלמידיהם כתורא כללי־דקדוק חמורים על פי ה„מסלול" ו„תלמוד לשון עבר", בחר לו מאַפו שיטת־הוראה חדשה, קלה ונוחה, וכל זה כדי שלא להכביד על התלמידים. מאַפו בקש לחבב את הלשון העברית על הקטנים, ולכן השתדל שלא תהא ידיעת השפה עולה להם בטורח מרובה. לתכלית זאת בחר לו בהוראת הלשון העברית דרכים חדשים לא שערום ראשונים, וכולם למטרה אחת נתכוונו: לעשות את הלמוד להתלמיד לא למשא, אשר עד מהרה תקוץ נפשו בו, כי אם לקורת־רוח, המעוררת את החשק. ואת המטרה הזאת סמן בהקדמתו לספרו „חנוך לנער" בקוים הכוללים הללו: „מנעו הילדים מכל עמק ונשגב, ותנו להם דברים נכוחים וקלים, תתן התבונה קולה. אל נא לילדים, מורים! אל נא לילדים עלות הרים ולשדד עמקים אחריכם, כי לא רגליכם רגליהם, לאט לו לנער, אל ירקד ואל ידלג בחפזון ובכל מאמצי־כח בלכתו עמכם רגל ישרה, כי אם בשובה ונחת ילך נתיבו. אוי לאומן אשר דפק את עולליו, ואוי לילדים, אשר קצתה נפשם בעמלם וראשית דעת היתה למו לזרא". במבוא לספרו „אמון פדגוג", שנתפרסם בדפוס סמוך למותו, מברר מאַפו את מטרת חבורו זה, ואומר „שלא ללמד על עצמו יצא, להראות חריפות בדיני שוא ודגשים, המבלבלים את מח הנער בראשית למודיו, לבלתי תת אותו לבוא אל הקדש פנימה; לא זה דרכי, כי הוא ללמד את הנערים לשון ספר יצא, לכן יסיר כל דבר קשה וכל כבדות מראשית דרכם". בכלל מצא מאַפו, כי אין להלאות את התלמידים יותר מדאי בלמוד הלשון העברית, כדי שישאר להם פנאי גם לצרך שאר למודים. בהקדמתו לספרו „חנוך לנער" הוא מוחה נגד אלה המיגעים את מח הנער על־ידי למוד הספר „תלמוד לשון עברי" ואומר בתוך שאר דברים: „העל תלמוד לשון עברי לבדו יחיה? הן בלע זה את מבחר עתותיו ומה היה לו חלף עבודתו? הלא בעת הזאת יכל הנער לקנות לו ידיעה בלשון רוסית ובאשכנזית הדרושים מאד להכצו בחיי המדינה. על כן אמרתי תנו לנער ראשית דעת בדקדוק, רק אל יבלה עתותיו בכנויי הגיון, כי אותם ידע מלשונות אחרות. תנו לו ראשית דעת ונער נבון תחבולות יקנה, כי ישלים

הקו במקראי קדש בהעתקה קלה, וגמלה בו השפה, וקרא ספרים כתובים בטוב טעם וידע חין ערכה".

מדאגתו להקל על הקטנים את רכישת דעת השפה העברית ראה מאפו לנכון להעיר, כי מן הראוי הוא לנטות מן המנהג המקובל אצל המורים המשכילים בדורו ושלא ללמד לנערים את כתבי־הקדש בתרגום לשפת גרמנית, אלא לשנן להם את התנ"ך בעזרת הלשון היהודית. בדברו על דבר לקויי הוראת הלשון העברית באופן שהיא נוהגת בזמנו, הוא מתאונן: „גם במקרא עבטו ארחות הנערים, וישימו רגלם בסד באורים שונים והשערות שוא ותפל, וינהגום בכבדות העתקת הכתובים בשפה אשכנזית ברורה; הלא מודעת זאת השפה האשכנזית רבתי במלין, על כל מלה עברית שבע פנים באשכנזית, והנערים השומרים את השנות ההעתקה בכל פעם לפי הענין, עובדים עבודת־פרך לא לעזר לשפה המעתקת ולא להועיל להנעתקה. על כן אמרתי ילמדו הנערים שפת אשכנזית לבדה, ולקחו ממנה להעתקת שפת עבר רק המלין הנעדרים בלשוננו המדוברת. צאו וראו כל מליצי ישרון, חזו מפעלותיהם והתמהו תמוה, הן אלה העתיקו כתבי־הקדש בלעגי שפתנו המדוברת, ובעבור זאת היו כל מעיניהם רק בשפת־עבר הנעתקה וישיתו לבם לתפארת עוזה, להדרת קדשה, לנעימות ניבה, לשכל מליה ולחין ערכם".

ראוי להעיר, כי בנוגע להצעה זו היה מאפו רק נאה דורש. בספרו „אמון פדגוג" הנזכר למעלה, שהוא מלמד בו את הלשון העברית על־פי שיטת התרגום, הוא משתמש בשפה הגרמנית, אלא שהמלים הגרמניות באות בכתב האשורי. אפשר שתבואר סבת השניות הזאת בזה, שהיה מאפו מורה שפת עבר בבתי האינטלי־גנטים שבעיר, שגם הגדולים גם הקטנים דברו בהם רק גרמנית כמנהג העת ההיא. ומה שנוגע לבתי־הספר של הממשלה הלא נאסר באלה באותו זמן ה„ז'ארגון" בבל יֵראה ובל ימצא.

יש להוסיף על זה, כי בכל התקונים שהציע מאפו לעשות בלמוד כתבי־הקדש והלשון העברית, נתכוון רק לבית־הספר ולבית, אבל לא לחדר. כל מה שדבר במקצוע החנוך — דבר רק אל המורים, ולא אל המלמדים. מן החדר והמלמד כמו הסיח

את דעתו לגמרי, וצריך להניח, כי עשה זאת לא מפני שחשב את החדרים והמלמדים כדברים שאין כדאי לטפל בהם, אלא מפני שהאמין, כי כבר נשתרשו הללו ברעתם, ולא דעתו הוא ודעות אחרים שכמותו עלולות לעקור אותם משרשם. ואולי צריך לבקש בזה את סבת העובדה המתמיהה, לכאורה, כי מאַפו שלא הניח ב„עיט צבוע" כמעט שום קלקול מקלקולי החיים הישראליים בדורו, שלא קטרג עליו קשה ולא דן אותו ברותחין, עבר בשתיקה מוחלטת על החדרים ומלמדיהם, כאלו לא היו אלה בזמננו כלל או שלא ניכר רשומם בו. אמנם, יש מלמד אחד בין הנפשות הפועלות ב„עיט צבוע", נ ח מ י ה, אבל מלמד זה הוא מן הגבּורים חחיוביים, שהציג אותם מאַפו מופת לרבים.

וכאן, במקום שאני מדבר אודות יחוסו של מאַפו אל החנוך העברי בשעתו, הריני מוצא לנכון להסיר מעליו את הקולר הפד־גוגי, שתלה בו ראובן ב ר יי נ י ן. בריינין אומר: „מהמורה בכלל הרוצה להיות נאמן לתעודתו, הננו דורשים, כי יהיה גם פסיכולוג לדעת ולהכיר את נפשו של כל אחד מתלמידיו ואת עצמיותו המיוחדת. הננו דורשים מידו, כי ידע את ה„עולם הקטן", את עולם־הילדות בכל פרטיו ודקדוקיו. ומהמורה העברי הננו דורשים ביחוד, שיהיה לא רק „מורה", כי אם גם מחנך ומדריך לילדים,— יען כי הוריהם טרודים תמיד בדאגות־הפרנסה, שקועים במלחמת־הקיום יותר מדי,—רע וחבר לתלמידיו. המורה אשר מסרו לידו את המפתחות לנפשותיהם הרכות של תלמידיו, החמר המוכן לקבל צורה, עליו להיות אמן מיוחד בחכמת נפש הילדים. והסגולות האלה אמנם חסרו למאַפו. את ה„עולם הקטן" לא ידע מעולם. י ו ת ר מ שׁ ל ש י ם שנה ר צ ו פ ו ת ה י ה מ אַ פ ו מ ו ר ה ל י ל ד י ם ו ל נ ע ר י ם ו ל א נ ת ן ל נ ו א ף ת מ ו נ ה א ח ת, א ף ש ר ט ו ט א ח ד מ ח י י ה ם; א ו ת ה ו א, כ י ה ח י י ם ה א ל ה ה י ו ר ח ו ק י ם מ מ נ ו" (השרטוט הוא שלי)*).

הדברים המשורטטים האלה מוכחשים מתחלתם ועד סוכם על־ידי ספרו של מאַפו „אמון פדגוג". בחבורו זה אנו מוצאים

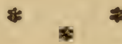
---

*) בספרו „אברהם מאַפו" עמוד 39.

ספור מחיי הנערים, שהוא כולו מלאכת־מחשבת, הראויה למכחולו של אמן גדול. בספור זה מכניס מאפו את הקורא לפני ולפנים מן ה„עולם הקטן" עם „עצבו ומשושו, שברו ומאויו". הננו רואים בעינינו את הקטנים בתקופת־המעבר שלהם, כשהם הולכים ומתפתחים התפתחות גופנית ושכלית ונעשים לגדולים עם חליסות נטיותיהם, אינטריסיהם, שאיפותיהם, דאגותיהם ומלחמותיהם. הננו רואים את יחוסם אל אבותיהם ומחנכיהם, אל בית־הספר ואל הלמודים ואל מאורעות־החיים השונים; הננו מכירים לדעת את השקפותיהם על מושגי הטוב והרע, על המוסר ונועם־המדות; הרינו מלוים אותם צעד אחר צעד בששת ימי־המעשה ובימי־השבתות ומועדי־ישראל. מה יפה ומה מלבב, למשל, ציור זה של ההכנות הנעשות לחגיגת חג השבועות, שאחד הנערים הקטנים מגבורי הספור, מצייר אותו במכתבו לאחיו הגדול ממנו בדברים האלה: „אפרים אחי היקר! חנן יחג את חג השבועות במשכנותינו אשר בנאות־שדי, וטוביה רעי בדעתו כי אוהב אביו לפאר את משכנותיו בחג הזה בפאר חמדת־האביב, העירני טרם יעלה השחר. השכמנו בעב קל לבוא אל חלקת הגן, ויאמר לי טוביה: זרענו טרם יצמח ועת לנו לעשות לחג לפאר משכנותינו בעצים רכים ובענפים מלאי ציצים ופרחים נותני ריח ניחוח, כי אותם אוהב אבי לראות במשכנותיו בחג הזה. באנו אל היער ומשם כרתנו עצים וענפים מלאי ציצים ופרחים ונביאם הביתה בעלות השחר. והנה דבורה עם שתי משפחותיה עושות לביבות ומאכלי־חלב ליום מחר, יום חגנו, ובראותה את אשר הביאונו לפאר את החג, ותשמח ותאמר: התפללו בנים ונתתי מעדנים לנפשכם. התפללנו תפלת השחר, ואחת השפחות קראה לנו לבוא אל הגן. שם מצאנו את חנן ואשתו הכבודה עם מורנו יושבים סביב לשלחן ערוך בצל עצים רעננים, ונתת שלחנם מלא מעדנים, מאכלי־חלב, וזקן השיב תודות לנו על אשר שקדנו לפאר את חגנו לתת לו פאר וכבוד, ענג ושעשועים. השמש יצא על הארץ, ואורו זרח בעפאי העצים הרעננים, ואני ורעי אכלנו למעדנים. ראה נא, אחי, כתבתי לך זאת למען תתענג נפשך על כל תענוגי אחיך אוהבך חנניה".

ציורים כאלה, שחן התמימות הילדותית מתוח עליהם,

נמצאים למכביר בספור זה, וצריך לתמוה על הדבר, שאיש מן הסופרים והמבקרים שלנו לא שם אליו לב עד כה. רק בעת האחרונה, אחרי עבור למעלה מיובל־שנים למן היום שנתפרסם „האמון פדגוג" בדפוס, עמד הד"ר יוסף קלוזנר על יפי הספור הנזכר הנמצא בו והבדיל אותו מתוך החלק הלמודי, המשמש לו מסגרת, והוציאו בספר מיוחד בשם „ב י ת ־ ח נ ן", הראוי להחשב כמרגלית טובה גם בספרות־הילדים המודרנית של דורנו.

מאַפו לא יסד בית־מדרש בספרות העברית, ולא העמיד בה תלמידים. הוא לא שמש סמל ודוגמה למספרים שבאו אחריו לא בתוכן ולא בנוסח. הרומאַנים ההיסטוריים „אהבת־ציון" ו„אשמת־שמרון" נשארו יחידים במינם בספרותנו עד היום, כי לא נמצא איש בין המספרים שעמדו לו כשרונותיו להסתגל אל הז'אַנר היצירתי הזה. בודד בספרותנו עומד גם ה„עיט צבוע". הוא לא האיר נתיב באמנות לאיש מן המספרים. כולם בחרו להם דרכים חדשים, המתאימים יותר לטעמו של הקורא, שהספיק בינתים להשתפר במדה ידועה. מימות מאַפו ואילך לא היה אצלנו מספר, שהכניס לספורו מקרים ומאורעות, המיוסדים על מעשי־נסים, היוצאים מגדר הטבע; לא היה אצלנו מספר, שכתב את ספוריו בלשון המליצית של הביבליאה. כבר העירותי למעלה, כי סגנונו של מאַפו, שהביא את הקוראים בני־זמנו לידי התפעלות ושהוא מצוין במינו באמת, לא מצא לו מחקים בין המספרים החדשים. אפילו סמולנסקין, המספר הראשון אחרי מאַפו, שהעריץ את מאַפו וחשב אותו למורו במובן ידוע, לא היה מושפע ממנו, ואין אנו מוצאים בין שני המספרים הללו שום דמיון לא באופן היצירה ולא בלשון שלהם. אבל מאפו קנה לו את עולמו כיוצר הרומאַן העברי וכסופר קלאַסיקון, שרוחו מאציל מזיוו נגוהות לעולמנו לדור־דורים.

מִיכָה יוֹסֵף לֶבֶנְסוֹן.

תולדותיו.

מעטים ורעים היו ימי המשורר הלירי הגדול הזה. אך עשרים וארבע שנים חי עלי אדמות. בשנת 1828 נולד ובשנת 1852 מת. כמעט מחצית שנותיו עברו עליו ביסורי מחלה קשה ומענה מאד, היא מחלת השחפת, אשר היתה לו מורשת אבות ונגלתה בו בהיותו בן ארבע-עשרה, והוא אז עליז, שמח, ושותה מחדות חיי-הנוער במלוא לוגמיו בסביבה ספוגה ורויה אהבת-הורים ומורים עם רוך ידידות-רעים.

ולא לחנם היה הנער מיכה יוסף אהוב וחביב לכל יודעיו ומכיריו, כי מלבד יפי פניו וחן מראהו, גם נכרו בו עוד בשחר ילדותו שאר-רוח וכשרונות בלתי-מצוים. בן שתים-עשרה ידע את השפות: רוסית, פולנית, גרמנית וצרפתית, ובאיחור זמן קצת גם איטלקית, ויותר מכל את הלשון העברית, אשר בעודנו ילד מוטל בערישתו כבר תפשה אזנו את משק כנפיה על ראשו, כי משכן אביו המשורר אד"ם הכהן שמש בית-ועד לראשוני משכילי ווילנה, לחכמיה וסופריה, ש„השפה היפה, השרידה היחידה" היתה שיחם והגיגם ולכל בה חיי רוחם. ספירה זו, שגדל ונתחנך בה מיכה יוסף בנערותו, מלאה אותו חבה עצומה לשפת-ציון עם תשוקה עזה ונמרצה להכיר לדעת את סגולותיה, לתכן את רוחה ולדבקה בו. בעת ועונה אחת הגה בספרי הנביאים ובספרי ווירגיל והומיר ויקרא את שירי ר' יהודה הלוי ור' שלמה בן גבירול עם שיריהם של מיצקביץ, של שילר וויקטור הוגא. אבל ביהוד היה כרוך

אחרי יצירות החוזים העברים, אשר שקד עליהם שקידה מתמדת, שאינה פוסקת.

בשנתו השלש=עשרה עשה מיכה יוסף את הנסיון הראשון לתרגם לעברית משירי משוררי=הנכר, הקדמונים והחדשים, אשר מצאו חן בעיניו. בזה חקה את גדולי הסופרים העברים שבאותו זמן, שעבודתם הספרותית התחילה בדברי תרגום מן השפות הלועזיות. את שיריו המתורגמים היה מסתיר מעין איש וגם מעיני אביו, כי פקפק ביכלתו והביט על תרגומיו כעל מעשה=נערות, שאינו כדאי להטריד את הגדולים אפילו טרדה של שעה קלה. בענותנותו זאת נשאר גם לאחר שנתפרסם לפייטן גדול. אבל—כך ספר לי פעם אחת הסופר ר׳ קלמן שולמאַן—בלילה אחד נרדם הנער כשהוא יושב ומתרגם את שירו הידוע של שילר „העלם על שפת הנחל״, וכשוב אביו מעסקיו לביתו וימצא את השיר המתורגם, התפלא מאד וכמעט שלא האמין למראה עיניו. כל כך מצוין היה התרגום. למחר הראה אד״ם את התרגום להמשכילים באי=ביתו, וגם הם השתוממו על יפי לשונו וסגנונו, ויקראו לנער ויאַמצו את ידיו להמשיך את עבודתו, ואז—כן חשו לו עתידות—יהיה למשורר גדול כאביו (משורר יותר גדול לא יכלו המשכילים שבאותה עת לצייר להם). פני מיכה יוסף התאדמו ו״תחמק ויצא מן החדר.

אולם התהלות, אשר פזרו לו הסופרים המשכילים, ועל כולם דבריו המעודדים של אביו, אשר העריץ אותו מיכה יוסף מאד ויחסרהו מעט ממלאך השירה, פעלו עליו במסתרים, כי מאז נסה לכתוב גם שירים מקוריים. אבל בעת ההיא לא נפתח לבו עדיין לפני ההרגשה הלירית הדקה. גרם לכך מצד אחד הסביבה החיצונית העכורה והמעציבה של הגיטה הליטאית, ומן הצד השני התאמצותו לצאת בעקבות אביו ולקחת לו לסמל ודוגמה את שיריו שנושאיהם היו ענינים מפשטיים ופרובלימות נפתרות לא על= ידי רגש שבלב, כי אם על=ידי מחשבות שבמח. אפשר מאד, כי הרבה השפיעו בדבר השיחות, שהיה הנער המתרגם רגיל לשמוע בחוג המשכילים והסופרים מבקרי=ביתם ושנסבו לא על היופי וההוד והנעימות ועל האמנות ומלאכת=מחשבת, אלא על דברים

שיסודתם במהות האמונה והכפירה, הדעת והמות, שכר ועונש והשארת-הנפש וכיוצא בטימות כאלה, שאין בהן כדי לעורר את הרגש, ולהזין את הנשמה. רק כעבור איזה זמן השתחרר המשורר מן ההשפעות האלה יותר ויותר ומעט, מעט מצא את נתיבותיו אל השירה הלירית.

מתוך תולדותיו של המשורר, שנתפרסמו עד כה ברבים לא בפרוטרוט, כי אם רק בראשי-פרקים שלהן, אין לדעת בדיוק איזה הוא השיר הראשון המקורי שלו. עד כה האמינו רבים, כי שירו המקורי הראשון של מיכל היה השיר „האחוה" (כתוב ליום הולדת אחיו הבכור נח אריה לבנסון), אשר לפי הערת אביו המוסר אותו לדפוס, חובר בשנת תר"ה, היינו בהיותו בן שבע עשרה שנה. השיר הזה, אם כי מרובים בו הרעיונות המופשטים על הרגש, והרעיונות לעצמם הם תמימים יותר מדאי, כמו בירור המובנים השונים של מלת „אחוה" בלשון העברית וכדומה, אף-על-פי-כן אפשר למצוא בין שורותיו ניצוצות של כשרון פיוטי גדול וגם של אמנות לשונית וסגנונית. אבל עפ"י מאמר אחר שנדפס בעת האחרונה בקובץ הרוסי „Пережитое" (כרך שלישי) יוצא, כי שירו המקורי הראשון של מיכל היה לא „האחוה", כי אם שיר אחר לגמרי, שכתב אותו שנה קודם לכך, והוא אז בן שש עשרה שנה, תחת רושם ההתפעלות העצומה, שנתפעל בראותו את ה„לוח לשני אלפים שנה" מעשה ידי אחד ממכיריו, יעקב גורדון שמו. הואיל והשיר הנזכר הוא אופיי מאד לראשית צעדיו של מיכל על שדה היצירה הפיוטית העברית, וגם לא לא נדפס עדיין בשום מקום מלבד בהקובץ הנזכר, הרינו להביאו בזה במלואו:

מַה יָּקָר לָאָדָם מַשְׂכִּיל מַה נָּעִים
לַרְהִיב עֹז וֶאֱיָל בִּמְעַט שָׁנָיו
וְלָשִׂים עֵינוֹ אֱלֵי כָּל-הָיָה לְפָנָיו
לְפַעֲנֵחַ שָׁם צָפְנַת שְׁנֵים הָאֲלָפִים.

אַךְ מֵהֶם נוֹרָאוּ אַף יָקְרוּ
לָדַעַת עֲתִידוֹת עוֹד בַּתֹּהוּ יִשְׁכָּבוּ:
עֵת לֹא עוֹד נוֹלְדָה, יָמִים לֹא יֻצָּרוּ:
אֲהָהּ! עֵת עַצְמוֹתָיו בַּקֶּבֶר יִרְקָבוּ.

כֵּן בִּרְעָדָה וָגִיל בַּלּוּחַ קָרָאנוּ:
בַּלּוּחַ זֶה יָדִיד, יַעֲקֹב, כּוֹנְנוּ,
לָדַעַת מַה יְהִי שָׁנִים מָאתַיִם,
עֵת יִמַּח זִכְרוֹנֵנוּ מֵאֶרֶץ הַחַיִּים.

לָשִׂים מִשְׁטָרוֹ עֲלֵי מַזָּרוֹת בִּגְבֹהִים,
לִפְקֹד כָּל מַעַרְכוֹת צִבְאוֹת אֱ־הִים.
לָדַעַת חֻקּוֹת קֹר, חֹם, אוֹר וָאֹמֶשׁ
לְצַפֵּה הֲלִיכוֹת עוֹלָם, הֲלִיכוֹת שָׁמֶשׁ.

לָכֵן יַעֲקֹב יוֹדוּךָ אַחֶיךָ,
וּמִפִּי כָּל־מַשְׂכִּיל יְבָרֵךְ־נָא שְׁמֶךָ,
וּמְכַפְּרְךָ זֶה כִּי יֶרֶב תּוֹעֶלֶת,
יֶאֱלַם מְחָרֵף אַף תִּדֹּם אִוֶּלֶת.

השערתו של בעל המאמר הרוסי, כי השיר הזה הוא נסיונו המקורי הראשון של מיכל, מוצאת לה תוקף גם בתכנו גם בצורת בנינו הטכני. הרעיון היסודי של השיר הוא — בוסר, ואינו אלא פרי תמימות ילדותית. אם מחבר הספר יודע, למשל, להגיד עפ"י חשבונות תקופות ומזלות, כי יום הראשון להג הפסח שלאחר מאתים שנה, יהא חל לא בחמישי לשבוע, אלא בששי, הרי זה נחשב בעיני המשורר כאלו „חדר אל ערפלי העתיד וכספר נגלו לפניו כל האותיות מראש", והוא עומד לפני ה„לוח" ברטט של התפעלות. לקוי הוא, כמו שאמרתי למעלה, גם הצד החיצוני של השיר. המשורר הצעיר לא הקפיד על דיוק הריתמוס, לא השגית

בכללי י״א תנועות ומלעיל, ביתדות ובסוגרים וגם לא נרתע לאחור מפני „שוא בראש המלה״ וכיוצא בזה, מה שאיננו מוצאים בשיריו המודפסים של מיכל, ובכלל זה גם בשירו ה„אחוה״, שעל כל פנים הוא מן המוקדמים בזמן, שבהם הוא מדיק בדיוק קלאַסי את המשקל והמדה והסגנון מלוטש מעשה ידי אָמן.

את עונת־הקיץ היה מיכל מבלה עם אבותיו מחוץ לעיר. ישיבתו בחיק הטבע השפיעה עליו במדה מרובה לרומם את רוחו ולפתח בו את חוש היופי עם דקות ההרגשה. שם התחיל קורא מעל ספר־הטבע ומתעמק מתוך התרגשות נפשית בפלאי־הבריאה וצאצאיה; שם גם צמחו כנפים לדמיונו.

המקום, אשר בחר לו לבנסון לישיבת־קיץ, קנה לו פרסום גדול בתולדות השכלת יהודי־ליטא, ובכמה פנים טבוע חותמו על ראשית צעדי הספרות העברית החדשה. הוא נמצא בקצה עיר ווילנה לפאת מזרח ביפה־נוף בין הר גבוה, שעליו צומח יער־ארנים ובין הנהר הקטן ווילייקה, השוטף לרגליו בהמולה חרישית. במחצית הראשונה של המאה התשע־עשרה עמדו שם בשורה אהלים קטנים, שישבו בהם יהודים מבני השדרות העניות, בעלי־מלאכה ותגרנים פעוטים, אשר לא השיגה ידם לגור בתוך העיר מפני יוקר שכר המעונות. אבל לא ארכו הימים והאהלים האלה דלי־המראה התרוממו משפל מצבם. המקום הזה זכה על גבהו ואווירו המבריא וקרבתו אל היער הנחמד לבונישוק ולהנחל הזך המוקף עלי־ערבה ושיחים סבוכים, למשוך אליו לירחי־הקיץ את בני־העיר האמידים, הזקוקים לנופש ולרוח צח. ביחוד חמדו אותו ה„משכילים״ לשבתם. בשנות הארבעים הראשונות באו לגור באחד האהלים האלה גם הפייטן אד״ם הכהן עם בנו חלוש־הגו מיכה יוסף. מאז היה בתוך היערים, ההרים והעמקים הסמוכים, העוטים כולם יפי ירקרק מופז, עולה ובוקע תמיד הד שיריו המפורסמים של אד״ם „דל מבין״, ה„חמלה״ ה„תמורה״ וכיוצא בהם מושרים בלוית מנגינות מחוברות לדבר. עוד מעט וכמו התלבשה הסביבה כולה מחלצות־הפיוט. הרי ליבונישוק היו להרי הלבנון, מן העבר השני של נהר ווילייקה נשקפה ירושלים ;ביפיה ומאחריהם — בית־לחם. במקומות האלה היו הצעירים והצעירות מפזזים ומכרכרים ויוצאים

במחולות כבנות-ציון לפנים בכרמי עין-גדי. מובדלת ומופרשת היתה פנה שקטה וצנועה זו מן העולם הגדול, עולם-המעשה; מלחמת-ההשכלה עם שאונה והמונה לא חדרה אליה. קודש היתה כולה להרוח הרומאַנטי, אשר רחף על מראות-הקסם שלה, ואשר פעל ביחוד פעולה כבירה על הסופרים והמשכילים תושבי-המקום. אצלם נעשה הרוח הזה נרדף עם הרוח המתנשא על שדמת ציון וירושלים. הוא ששם דבריו בפי מרדכי אהרן גינצבורג במכתביו על ארצות-המזרח, ממנו ינק קלמן שולמאַן את שירת ציוריו הדמיוניים מחזיונות ארץ-ישראל, שכל-כך התענגו עליהם בני-הנעורים בדור-העבר, ופה קבל יהודה ליב גורדון את האתערותא הראשונה ליצירת הפואימה שלו „אהבת דוד ומיכל".

מושפע מאותה סביבה צלחה רוח השיר גם על מיכה יוסף. מאז הבקר היה מטפס ועולה על ההרים, מקפץ בבקעות ובעמקים, משתרע על הדשא, מאזין ומקשיב לסוד שיח בעלי-כנף ולארשת זיז-שדי. יש שנעלם ליום תמים ובשעה מאוהרת בלילה נמצא שוכב חוזה על אחת הגבעות כשעיניו נעוצות בככבים המתנוצצים ממסלותם בתכלת-השמים. הדר הטבע וחמודותיו מלאו את נפשו רגשי התפעלות אין קץ, וכאשר לא יכל למלט משא רגשותיו, הריק אותם בשיחות-חברים או שנתן להם בטוי על גב הנייר בפרוזה או בפיוט. בין הכתבים הפרוזאיים הראשונים בלשון העברית, שכתב אותם מיכל בסביבה נחמדה זו ושלא נתפרסמו בדפוס עד היום, נמצאים מאמרים אחדים על-דבר הרי-האַלפים*) וארזי-הלבנון. שם תרגם גם את הפרקים הראשונים של „הריסות טרויא" ושם נצנצו בדמיונו שרטוטי יצירות פיוטיות חדשות, שהעלה אותן על הנייר בהמשך הזמן כשנתבגר כשרונו הלירי, וזה היה כעבור שנה בשבתו בברלין.

---

*) כך מספר אד"ם הכהן בסוף החלק השני של „שירי שפת-קדש", ובטעות, אפ"א, כותב ראובן בריינין במאמרו על-דבר מיכל בירחון „האסכול" לשנת 1902, כי את המאמר על-דבר האלפים חבר בלשון ערמנית.

באותו זמן התמיד מיכל גם בלמוד ובקריאה. ידיעתו את הלשון הגרמנית היתה לו מפתח אל הספרים בחכמת ישראל, הכתובים בשפה זו. על פיהם למד לדעת את דברי ימי העם העברי, את קורות התפתחות שירת ישראל בתקופותיה השונות, את מחקרי לשון עבר ובקורת המקרא. בכל הדברים האלה התעניין מאד לעומקם וידע לדון בהם ולהשמיע את השקפותיו עליהם כזקן ורגיל, ויהי לפלא בעיני רבים.

באמצע החורף של שנת 1847, והוא אז בן תשע-עשרה שנה, שבה מחלתו לתת בו את אותותיה. חליו העציב אותו מאד וידכא את רוחו בו. הוא ידע, כי ימיו ספורים בעוד נפשו מלאה חמדת החיים. פעם אחת ראה בחלומו את המות הולך וקרב אליו וייקץ משנתו כולו רצוץ ושבור. לא הוקל לו גם בתחלת האביב, אחר שעבר לשבת בנאות-דשא, כי היו הימים ימי-גשמים וקור. על מעמד נפשו של המשורר החולה בעת ההיא מעיד המכתב הבא לקמן, שכתב אותו עם כניסת הקיץ לקלמן שולמאַן, שהיה ידידו היותר מקורב אליו:

„הנני יושב בדד בחצי הלילה, כל אנשי הבית נמו שנתם ואני ער, שנתי נגזלה מעיני, מחלתי לא תתן דמי לי אף בלילה; זו מחלתי תכביד עלי אכפה, אף תצעידני מהר למלך בלהות — כי מאנה הרפא. נואלה עצת הרופאים, כל חכמתם נבערה, הם לא יעלו ארוכתי, אך יאריכו חליי ללא הועיל, ואני — ... כבר נואשתי מחיים ואתעתד למות — אך מדוע זה יתנהג בעצלתים? מדוע לא יעשה לו כנפים? אהה! היצור הנמאס בתבל הוא האדם! כל ימי עברו את גשר החיים המתנודד הנהו זעום התולדות, וכל היקום מתקומם לו — וגם המות הנחם הנורא והאחרון הזה — המות — גם הוא אכזרי!! הה רחפו עצמותי!... שם יצפו יגיעי-כח הולכי שחוח תחת סבל זוקן וחולי, עיניהם כלו מיחל לו אף יושיטו לו ימינם, אך הוא יחלוף ולא יבן לו, ולא יניף את חרמשו לבצור קנה יבש, זה הוא מות האדם האובד בכל היקום!

וכל היקום מה הוא?! ענגה נוסעת על כנפי רוחות סוערות, הרת יללות, טעונת אנחות, מלאה דמעות ודם... מסע העננים הזה — עין איש לא ראתה לו תחלה ותכלה — נוסע הוא מימות

עולם ממקום נעלם בדרך נסתר אלי מטרה כמוסה וחתומה. . ,
לפעמים ירוב הברק מתחת חשרת העבים, אחריו ישאג הרעם...
עדת הנשיאים תתנודד מעט... ומעדתם נפקד אחד — ומבלי שים
לב נוסעת הענגה הלאה, עדי ירוב הברק שנית... אך עד אָן
נשאוני כנפי דמיוני?! מה לי הענגה כולה אם אנכי העב אשר
יבדל מהר מעדתם... אהה יד ההוה הויה בי מחדש, היא קצצה
כנפי דמיוני ותשם ידה בין שנינו...

מראש המגדל קול הפעמון נשמע שתים-עשרה פעם. אנכי
עודני ער, גם מחלתי לא תישן בקרבי — כנר הכהה הזה הגוע
לעיני, ילחך עתה את שאר השמן מסביב לו ויחשך—כן ידעו נר
נשמתי... ואני הנני נכון לעזוב את החלד ולרדת בדמי ימי שאולה
—לעזוב אבי ואמי, אחי ואחיותי, רעי ומיודעי; אבי השחת, אמי
הרמה, אחי המות ורעי הקבר! הנני רואה אותי שוכב על ערש
המות, קול בוכים הומה מסביב לי, אבותי יאנקו, אחי ואחיותי
יילילו, ורעי ינהו ויאנחו... הנני רואה אותי יורד ושוכב בקבר, ממעל
לי אשמע קול פעמי המבקרים, ובכי מאד נורא עוד יריע לי מעל.
הנה עיני רואות את המבט האחרון, אשר עוד יביטו עלי הורי
בהניחם אותי בדד בזרועות הנצח האיום — אנכי הרואה את ידי
הכותבת עתה איך תרום תולעת, הנני רואה את לבבי כי ירקב,
ואת קדקדי כי מתקו רמה... אחה! מה נורא המות, ומה נעימים
החיים!! אנכי מעודי כן דמיתי, כי נכון אנכי ללכת למות, אך
בדמי ימי—באביב עלומי, בן תשע עשרה שנה לבות?! — — —
אהה! עוד לבי מלא חמדת החיים, עוד יקר לי אור השמש, עוד
אחפוץ למוץ ולהתענג מזיו כבוד מלוא כל הארץ, עוד יפשוט יעוף
רוחי על רחבי אין קץ, הה! חיים, חיים!—חיים חפצתי! הפצתי??
— והנה עתה רופפו ידי ועצמותי עששו, חמרי החיים יחמרו
יביעו בקרבי, עורקי יחפזו ותקצר רוחי — עתה, עתה אראה את
המות, הה! המות הולך וקרב אלי, ובא בעוד ימים. . . המות —
אויה לי!...

עתה הנה אבדו כל רעיוני, והגיוני ספו תמו, מתו כל
מורשי לבבי בקרבי ובנפשי שוררת דממת וחשכת-צלמות. ההוה
והעתיד יערכו לעיני תמונות מבהילות, צלמי בלהה, מראות מות.

קבר, רקבון ורמה... אַך מבינות לפחדי־בלהות אלה תופיע תמונה יקרה לעיני, היא תָאֵר לי את המאפליה הנוראה מסביב לי אף תפיץ צללי צלמות אלה מעל עיני. התמונתך היא שולמַאן?! התמונתך היא היקרה לי בחלד? — אותך זכרתי מחמל נפשי והנחמתי! לו גם תהרס מכונת גויתי, אם אך אהבתנו לא תמות ולא תמוש, והיא הלא בת אל־מות היא! וחיה נא וצלח בחלד אשר אני עוזב — ואך זאת הנני ומבקש ממך ידיד עולם, כי במותי לא אמות גם בקרב לבך, וברקוב גם גויתי בקבר אל נא ירקב שמי בזכרך; זכור את אוהבך אשר אהבת עולם אהבך".

אבל באו ימי השמש והאורה והביאו למיכל מרפא וישע לפי שעה. בימים ההם התאמץ להסיח דעתו ממחלתו ולהביט אל העתיד מתוך תקוה מרובה. בשקידת־משנה שב רוחו לעבוד בו באותו זמן התעמק בחקר־אלוה והגה בספרי הפלוסופים העברים של ימי־הבינים, ונטיה מיוחדת היתה לו להציע את כפקותיו ופקפקויו ותמיהותיו לפני רעיו המשחרים אותו, ואגב שיחה היה מפליט פיו מחשבות־מרגליות, שהפליאו את השומעים. הארודיציה שלו בספרות התלמודית, בהלכה והגדה, במדרשים ובילקוטים, גדלה מיום ליום, ואיש לא יכול להבין מאין בא לבעל הגו חסר־האונים הזה כח גדול כ"כ של שקדנות. באותו קיץ הרבה גם לכתוב, וביחוד דברי־תרגום מגרמנית ופולנית; אבל הוא גנז את כתביו אתו בקופסתו במצאו, כי עדיין לא הגיעה השעה לפרסם אותם ברבים.

כך עברה שנה שלמה על מיכל ללא־מכאוב, מה שהגביר את תקותו ואת תקות הוריו, כי כבר חלפה הסכנה מעליו. אבל בקיץ שנת 1843 חזרה אליו מחלתו, והפעם ביתר עוז מאשר בתחלה. אז נסע בעצת הרופאים הווילנאיים לברלין; משם שלח אותו רופא־המלכות הפרופיסור שֶׁנליין לזאַלצברון לשתות ממי בארה, אבל המים לא העלו לו ארוכה, והוא שב לברלין ויבלה בה את ימי־החורף. בברלין התודע אל אברך משכיל וסופר יליד־רוסיה, ששמע שעורים בפלוסופיה באוניברסיטה מפי שלינג, וישב שם עם אשתו ובתו הילדה. זה היה שניאור זקש, שנתפרסם בהמשך הזמן כחוקר ומלומד בספרות ישראל העתיקה,

ושבשבתו בנעוריו בעיר מולדתו זאַגר היתה לו השפעה מרובה על חבורת המשכילים הראשונים בליטא ובזאמוט, וביניהם גם על אברהם מאַפו. זק"ש הכיר תיכף את כשרונותיו הפיוטיים של מיכל, את רוחב דעתו במושכלות ואת מעלות-נפשו המצוינות, ויקרבהו אליו משעה ראשונה ואילך. ומיכל אף הוא עמד על חין ערכו של זק"ש ויכרות אתו ברית-ידידות. בעצת זק"ש התחיל גם מיכל ללמוד פלוסופיה מפי שלינג, ומאז היו שני הרעים מאירים זה את עינו של זה במחקר ובאמונות ודעות, וכך הלכו והתקרבו האחד אל השני, עד שנעשתה ברית-ידידותם לאהבת-אחים, שמצאה לה עוז ותוקף מיוחדים בחבתם המשותפת אל הלשון העברית. מושג על-דבר אהבת מיכל וזק"ש אפשר לקבל על-פי הדברים האלה, שכתב קלמן שולמאַן באחד ממכתביו לזק"ש אחרי מיתת המשורר: „כאשר הלכתי עם בן-אדם זה לשוח תחת השיחים ונשיח ברגשי-קודש על-דבר אמת וענוה צדק, אז התנשאה נפש המשורר הנעלה מיכה, ובקדוש הלך נפשו קרא: קניתי לך רע יקר ומאד נעלה, צוד צדיתי לך נפש טהורה, נפש זכה מאין כמוה, נפש ז ק ש! והיום או מחר כבוא חליפתי, ואפרד מעליך לנצח, אז תחיש מפלט לרחשי לבבך ותשפוך הגות רוחך במשכיות לב החכם המרומם הזה"*).

באותו החורף, תרגם מיכל, בשעות שרפתה מחלתו ממנו, את הספרים השלישי והרביעי מיצירתו של ווירגיל „איניאידאַ" התרגום נעשה על-פי העתקתו של שילר „הריסות טרויא". בהקדמתו לתרגומו זה הוא אומר: „אנכי—אחד הבנים בילדי בני-ציון, המתגלגלים תחת שואה, על גלי אבני-קדש אשר השתפכו בתוך חרבות מקדשי לשוננו הקדושה, ללקט לנפשם חלוקי אבנים ולחוננם כאבני-נזר, ולקמוץ למו מעפרותיהם ולרצותם כעפרות זהב—אנכי בקראי את המחברת הזאת והתבוננתי אל טובה ואל יפיה, קנאתי לשפתנו זו השרידה היחידה מכל מחמדינו ההיו לנו בימי-קדם וערבתי את לבי לקרבה אל המלאכה, ולהעתיק גם אליה את הספר השלישי והרביעי מ „ה ע נ ע א י ד ע" אשר יכילו קורות הריסות עיר התהלה טראָיא ומשבתיה".

*) ב„קסת הסופר" לר' יעקב לאַפין עמוד 85.

עוד בשנה זו יצא הספר „הריסות טרויא" בדפוס על־ידי אבי המשורר בווילנה, ונתקבל מאת המשכילים והחכמים ברוסיה וגם במערב אירופה בדברי תהלה ושבח. בגדולי הז'ורנאַלים העברים־הגרמנים, כמו ה„אוריענט", „מאַגאַזין פיר דיא ליטעראַטור דעס אויסלאַנדעס" ואחרים, הרימו את התרגום על נס, וגם היו מבקרים כאלה שאמרו, כי במקומות הרבה הוא מצטיין בחריפות מבטאיו ובקצורים הנמרץ מתרגומו של שילר. המליץ קלמן שולמאַן אומר בתוך שאר דברים בהקדמתו הקטנה ל„הריסות טרויא": „מי האמין לשמועתנו, כי השיר המרומם הזה, אשר גם המליץ הנפלא, אבי כל תופש כנור בבני אשכנז שילער, התאונן, כי רק בזעת־אף ויגיעת־נפש העפיל עלות על תועפות הררי־עזו, יורק עתה אל שפת עבר צחה ונמרצה, וביד נער צעיר ורך, ויעמוד טעמו בו, אף ריחו לא נמר? צאו נא וראו בני ציון היקרים! מפעלות בן פורת, בן חכם, לכו חזו בכורי פריו, פרי־חמד, אשר הביא לכם תשורה בכלי טהור, כלי־קדש". הד"ר מאיר הלוי לטריס, שנחשב לאחד מגדולי המשוררים העברים שבאותו זמן, כתב על מתרגם „הריסות טרויא" כי „הזמרה בכנף רננים עליו מרחפת, ואור עולם יהל על פועל כפיו".

אולם עם כל התהלות והתשבחות, שפזרו חכמי־ישראל שבמערב למיכל על תרגומו המוצלח של „הריסות טרויא", נמצאו שלשה מהם, והם הד"ר יום־טוב ליפמאַן צונץ, שמואל דוד לוצאַטו (שד"ל) וד"ר יחיאל מיכל זק"ש, אשר השיאו עצה לעלם המשורר, כי „יעזוב שירי בת אל נכר וישיר שירי בת ציון". במובן זה השפיע על מיכל גם שניאור זקש. המשורר נשמע לעצת המלומדים הנזכרים, ומאז עזב את התרגומים התחיל לעסוק בעבוד היצירות הפיוטיות המקוריות שלו, שתכניותיהן עלו לפניו המחשבה עוד בימי שבתו בנאות־דשא בווילנה.

עוד במשך החורף הזה כלה מיכל לכתוב את ספרו „שירי בת ציון", הכוללת את ששת הפואימות הללו: „שלמה", „קהלת", „נקמת שמשון", „יעל וסיסרא", „משה על הר העברים" ו„ר' יהודה הלוי", בצירוף הקדמה קטנה, שהוא מביע בה תודה

להחכמים המלומדים הנזכרים למעלה על אשר הורוהו „את הדרך ילך בה במישרים במלאכת מעשה השירים". אופיים הם דברי המשורר המבארים להקורא מה ראה על ככה לנוע על קורות העבר הישראלי הקדמון ולשיר שירי ציון.

„הנה שירי בת ציון, שירי בת עמך תחזינה פה עיניך, כי מה לי ולך אל ארץ צור וטרויא אַרצות נערצות ולאומים עצומים, אשר היו עתה כלא היו, ומה גם לנו ולאלהי=הנכר, אשר היו להם אז, אשר עתה כבר נעו נפלו כולם ויאבדו בתהו. הנה בת ציון בת עמנו עומדת עוד על יד הריסות ארצות קדם האלה, הנה עליה לבדה שב אחור צר חרב הזמן (בטן וקבר לכל היקום) וברזל מגלו קהה ופנים קלקל, כי אלהיה חי לעולם ולשמו מקטר מוגש מאפסי תבל עד קצה. לכן, ידידי הקורא, אשר עמך עמי ואלהיך אלהי, קומה נא ולכה עתה עמדי, כי על כנפי שירי אל אדמת=קדש אשאך היום (ואם גם בעלוה אדונים זולתנו, הנה אך לנו היא, כי בנהרי נחלי דם ודמע קנינו לנו את עפרות=קדשה). שם מחזות=שדי אראך מראות אלהים, מלך ביפיו, נביא בקדשו, חכם בחכמתו, גבור בגבורתו, ולוי בשירתו גם מוצאי ערב ובקר על הררי ירושלים תחזינה עיניך. שם מימי הירדן המפכים עוד לגדות אדמת=קדש; לקול המית ארזי=הלבנון, אשר יניעו עוד ראשם על משבתי=ציון, שם תסלח לקול המשורר קול מארץ יצפצף אשר קול מליו נחבאו בין קולות שדי אלה, ואולי תאצל לי גם ברכה, כי שמתי לנכח פניך זכרוני=קדש, זכרון ימי=קדומים, שחרות ימי בת עמנו".

בצמצום קרוב לדוחק חי המשורר כל עת שבתו בברלין, כי לא יכול אד"ם אביו, שמצא אז את פרנסתו בעמל רב מהוראה בבית=הספר, לשלוח לו כסף כדי מחיתו לרוחה. אבל מיכל היה חושך מפרס=חדשו הדל, שקבל מווילנה, וקונה בפרוטותיו האחרונות כרטיסים לשעורים בחכמות ומדעים, ויש אשר גם הרשה לעצמו לבקר את התיאַטרון בלילות, שהציגו בהם על הבמה את חזיונות גדולי הדראַמאַטורגים הקלאַסיקונים. הוא היה אומר אז בשיחות=רעים, כי בקוריו בתיאַטרון פותחים בכל פעם בקרבו מעינות מפכים שירה וזמרה וממתיקים לו את יסורי=חליו. במכתב לאחד

מידידיו הוא מתאונן, כי סר לראות את נפלאות דרזדן, אבל מחוסר כסף לא יכול להתמהמה שם יותר מחמש שעות.

עם בוא הקיץ נסע מיכל בעצת הפרופיסור שנליין לשתות מי באר בריינהרץ. אבל גם שם לא נתן לעצמו מנוח, כי ישב והגה בספרים, גם עבד ולטש את הפואימות שלו והחליף מכתבים בעניני ספרות והכמת ישראל עם אביו ועם גדולי החוקרים המלומדים. אדם הכהן מספר, כי באגרת אחת באר לו בנו המשורר את כל שיטתו של הפלוסוף שלינג בדעת אלהים. עם שד"ל היה מתווכח בדבר רוח כתבי-הקדש. בתחלה היה מיכל מחסידי בקרת המקרא, אבל תחת השפעתו של שד"ל היה למתנגדה. על זה מעידים הדברים האלה, שכתב בהערתו להפואימה שלו „קהלת": „צר לי על חכמת הבקור — קריטיק — אשר היתה בימים האלה למלאכה ולא להכמה ומגמת פניה אך לבלע כל קדש ולברוא אך חדשות וליחס כל ספר אל מחבר אחר ולעת אחרת".

מי ריינהרץ פעלו לטוב על מצב בריאותו. אבל לבו נמשך כל עת שבתו שם בגעגועים גדולים לרעיו וידידיו אשר בברלין ולהיי-הרוה של המטרפולין הגרמנית בכלל. במכתב אחד, שכתב מריינהרץ לזק"ש, הוא מביע את געגועיו בדברים הללו:

„עופה נא אלי על ראש הר נופל—ריעזנגעבירגע—הר נשפה ומצוק, שם תהזינה עיניך עלם יושב ערירי, דלת ראשו יכוף לרוח, בימינו היוני העתיק האָמער, ועיניו תפנינה על כל אפסים להזות נפלאות נוראות והוד איום מסביב לו, כרגע יזכרך רע נצח, יזכרך ונפשו עליו תשוח. או רדה נא עמדי אל מחילות צור ומערות סלע, שם בתהו לא-דרך — ריינערצער לאַבירינט — הרחק מאדם ושאון כל חי, שם אל קול המית ערוץ נחל וזרם קיר המפכים מימיהם כרעם בגלגל, שם אשמעך מדבר אלי. חי נפשי, רע אהוב, כי מן ההרים אשא עיני אליך וממעמקים קראתיך! לא מעת עזבי אותך, לא מימי האביב אזכרך, אנכי מימי החורף אזכרך. הימים האלה היו אביב אהבתנו ולנצח לא עוד יבולו! לא דמעות עיני, לא תוי עטי יתארו לך את המית נפשי בהעלותי על לבבי את לילי הסתיו אשר עברו לנו, לילות כשעות ושעות כרגעים, עת הקרי לבנו השכילו ויהגו על כל ישנו בארץ, אז נטעת

בלבי אהבת הפילוסופיא אהבה נצחת אשר כל עוד רוח באפי לא תתום*).

ובשולי הגליון כותב המשורר החולה דברים אחדים, ורובם גרמנית, אל ידיד שני, בירזוביץ שמו, שישב בדירה אחת עם זק״ש: „הודיעני גם אתה מחדשות ברלין וחדשות בתי־הצחוק אשר תוכל דעת אותם פאָן דען טעהאַטער צעטטעלן. וועלכע בעקאַנטע שטיקע וואורדן געגעבן? ווירד ראַהעל באַלד קאָממען? וואַגט נאָך דער שרעקליכע ליטקע אין העלדנ־ראָלען אויפצוטרעטן״?**)

את כל ימי הקיץ בלה מיכל בריינהרץ. פעולת המים עליו הלכה הלך וטוב, ונראה היה כמו מצא פה באמת את מעין־הישועה. זה אמץ את לבו בו, ונפשו הצעירה נתמלאה תקוה ומחשבות גדולות לעתיד לבוא, שרמז עליהן במכתב אשר ערך לזק״ש בטרם צאתו מריינהרץ לשוב ברלינה. במכתב הנזכר הוא אומר: „זיע ווערדען זיך ניכט קינפטיג מיט מיר צו שעמען האַבען. יא, איך האפפע דען קינפטיגן ווינטער גראָסעס צו ליעפערן; איך קאן איהנען ניכט זאגן וועלכע אונענדליכע פּלענע מיין געהירן ערפיללען, אונד וואָלטע איך יעצט, זאָ קענטע איך בענדע פיללען—אבער עס האָט צייט!—ר׳ יהודה הלוי האבע איך געענדיגט אונד עס איזט מייסטערהאַפט געלונגען. אויך האבע איך שאָן מיינע הקדמה צו די „שירי־ציון״ פּערטיג. מאָרגען שיקע איך זי צום פאטער״**).

בעת ההיא התחוללה מהפכה בהלך מחשבותיו של מיכל

---

*) ממכתבי מיכל, שנמצאו בעת האחרונה בילקוט כתביו של שניאור זק״ש ונמסרו לדפוס ברבעון „יובראיסקאַיה סטאַרינאַ״ (שנת 1914) ע״י א. איזראַאילסון.

**) פירוש המלים בעברית: איזו חזיונות חדשים הועלו על הבמה? התבוא ראַשעל בקרוב? המעיז עדיין ליטקע הנורא למלא תפקיד של גבורים?

**) פירושם: לימים הבאים לא תצטרך עוד להתבייש בי. כן, מקוה אני לברוא גדולות בחורף הבא. אין אני יכול להגיד לך מה רבו המחשבות הפיוטיות הממלאות את מחי; ואלמלי חפצתי הייתי יכול לכתוב כרכים שלמים אבל—עוד חזון למועד—את ר׳ יהודה הלוי כבר כליתי, והוא מצוין באמנות מרובת. כבר מוכנת אצלי הקדמתי ל„שירי ציון״. מחר אני שולח את הכתב־יד לאבי.

בעניני אמונות ודעות. הוא התחיל נוטה להרהורי־כפירה, ומזלזל באלהיו ובעמו, בנגוד לזק״ש, שהתחזק ברעיון האמונה יותר ויותר. במכתבו אל זק״ש, הנזכר למעלה, כותב המשורר: „לא אעשה בנפשי שקר להאמין בשוא נתעה, כי עתיד אנכי לעלות על מוקד אש בעד עמי ואלהי. לא! לו ירא ייראוני בכאב קטן ותפשתי שם אלהי; ולו אך יאמרו אך לענות נפשי כרגע, אז לבול־עץ אסגוד ולפסל אשתחו. ערום לבי ואין כסות למזמותי! כאשר הנני כן אתראה! כי גם ידעתי, כי אך כסל והוללות הוא לסבול בעד אמונה. איך האבע קיינע רעליגיאָן! מיין ברודער די מענש־הייט! די וועלט מיין פאַטערלאנד! מיינע רעליגיאָן די טוגענד! אָפּפער דער רעליגיאָן בריינגען איזט דומם, גיעדריג אונד זינג־לאָז, אונד האט נור אימּמער ביי ראָהען ווילדען ערבאַרמונגס־לאָזן מענשען שטאט געפונדן. ואם אתה תכתוב לי, כי עתיד הנך להקריב את נפשך בעד האמונה, לא אאמין לך, דען עס איזט אויסגעמאַכט: ווער פעהיג איזט זיך פיר זיינע רעליגיאָן צו אָפּ־פערן, איזט אויך פעהיג איהר אַנדערע צו אָפּפערן. אך את הצדקה אוהב עד נצח, לא את הצדקה הנמצאת בספרי־האהבים (ראָמאַ־נען) ובשירי הרועים לגעסנער, אָבער די פראַקטישע מענליכע טוגענד״*).

אולם פעולת רייינהרץ היתה רק כברק־אור מתעה. כי מעינותיה לא העלו ארוכה להמשורר החולה, ותקותו נהפכה לאכזב. בשובו ברלינה ככלות קיץ שבה מחלתו לענותו ביתר כח. שבועות אחדים התהפך על משכבו בברלין, ובראשית חורף שנת 1851 שב מדוכא בבשר ונפש אל בית הוריו ווילנאה.

מאז והלאה הלכה מחלתו הלוך והתגבר, אבל אתה יחד נעשתה גם יצירתו הפיוטית כמעין המתגבר. בשעותיו המרות מצא לו נוחם בדעת הקהל על ספרו „שירי בת ציון״, שהספיק בינתים

*) בעברית: אין לי אמונה! אחי—האנושות! התבל—מולדתי! אמונתי—הצדקה! להביא קרבנות להאמונה—הוא שטות, שפלות ורעות־רוח; תמיד מצאו להם מקום בין האנשים הפראים מחוסרי רגש החמלה. דבר שבוודאות הוא: מי שמסוגל להקריב את נפשו בעד אמונתו, מסוגל להקריב לה גם אחרים.

להתפרסם בדפוס. אך נודע טיבו של הספר ברבים, התחילו מביעים מעברים בפה ובכתב רגשי התפעלות והערצה ל„כוכב החדש, אשר דרך על שמי השירה הלירית העברית". גם המבקרים הלועזיים נתנו כבוד לשמו ויעלוהו למדרגת גדל־הפייטנים העברים מימי ר' יהודה הלוי. תנחומות לנפש המשורר המדוכא ביסוריו הקשים היו גם רעיו וידידיו, בהם אַייזיק מאיר דיק, מרדכי פלונגיאַן, יהודה ליב גאָרדאָן וקלמן שולמאַן, שהיו באים אליו יום, יום לשמור חליפות על מטתו. זה האחרון העתיק את דירתו לבית אד"ם, כדי שיהיה קרוב תמיד לבנו החולה אשר אהבת־נפש אהבו. ומיכל התאמץ להסתיר את מכאוביו מעיני רעיו, כדי שלא להעציבם. המשורר יל"ג מספר על־דבר יחוסו של מיכל לרעיו בעת ההיא כדברים האלה: „ומי כמונו, כרעי־נעוריו, היודעים למוד את גדל רוחו בכלכלו מחלהו שנים רבות מבלי האָנח? הן מדי דברו אתנו דבר תמיד כאיש העומד הכן להפקיד רוחו בידי אל אמת, כאיש השם דבריו האחרונים באזני אוהביו הנשערים מאד. אנחנו נעוינו משמוע, והוא לא עוה פניו בדברו; אנחנו נאנחנו, והוא דבר במנוחה וינחמנו; אנחנו בכינו במכתרים, והוא הלך וישורר שירי בת ציון".

גם על משכבו בחליו, בעוד בית־חמרו הולך ונהרס, הפיץ מיכל על סביביו אור וחום מזיו נשמתו הגדולה. בכל פעם לא נפטרו רעיו ממנו מבלי לשמוע מפיו איזה חדוש במושכלות או בפיוט. בשיחותיו אתם היה מעשיר את אוצר ידיעותיהם, מרחיב את חוג מבטם ופותח לפניהם עולמות שלמים של יופי ונעימות לא שערום עד כה. כדי לדעת עד היכן הגיעה השפעתו של המשורר החולה על ידידיו הצעירים, שבקשו קרבתו, די לקרוא את דברי יל"ג אלו: „כשתיל זית רענן מצאתיו (הדברים מכוונים למיכל) במדבר על דרכי. בצלו חמדתי וישבתי אני ואחרים אתי ובסנסניו אחזתי ביום החלותי עלות בהר (החיים) ונגוע בקצהו". „הימים היו לי ימי התפתח הסמדר, ימי האפרוח היוצא אך יצא מקליפתו. קו אור נבקע לי וארא כי קרוב יומי לצאת בבר לבקש לי זרעונים ואני עוד לא העליתי נצה ולא שנותי את חרטמי. כותלי בית־המדרש החלו לנפול ואני עומד רגלי האחת בתוך ד'

אמות של הלכה ורגלי האחרת בארצות החיים, ובהחלי להתהלך בברכים כושלות ללקט אורות ואתי אין איש ואין סומך, פגעתי על דרכי את שש ועושה צדק זה, וגם הוא אפרוח כמוני וכבר רוחו נכונה ונצתו צמחה, ויהי לי לעינים להורות לי איזה הדרך יחלק אור. צעדים אחדים עלינו יחדו, הוא עובר לפני כנר לרגלי, ואני הולך אחריו, הולך ושומר עקביו. אפס כי לא ארכו ימי לכתנו יחד".

ובשעה שהעניק המשורר הגוע מאוצר רוחו ביד נדיבה לאחרים, עוד בקש ללמוד אף הוא עצמו ולקבל תורה מפי חבריו, ולתכלית זו החליף מכתבים עם גדולי החכמים שבמערב: אופיים הם הדברים האלה, שכתב לזק"ש זמן קצר לפני מיתתו. "הודיעני נא, יקירי, את שמות החכמים, אשר גננו על הרמב"ם ועל מורה הנבוכים עת דברו עליו תועה חכמי צרפת, והודיעני נא אם נאמר בתלמוד דבר רע על הפרושים מן חכמי התלמוד עצמם כמו דברי יעזוס "חנפים" וכו'. הלא הרב משה בן נחמן ראש המקובלים, אשר ממנו יצאה הקבלה השפינאָזיס כדבריך? הודיעני נא והורני נאָ יקירי ותצא נא תורה ואהבה כאחד ממכתביך"?

ולא רק את תנובת-רוחו פזר נתן המשורר הצעיר על ימין ועל שמאל, כי גם את פרוטותיו האחרונות. לפי עדות רעיו וידידיו הקרובים אליו היה מיכל סמל החמלה והחנינה, רך-לב מאין כמוהו, אשר למראה דמעה בעיני אחרים, נפתחו ארובות עיניו אף הוא. אד"ם אביו מספר על אדותיו את העובדות המעניינות האלה: "הכסף המעט, אשר נתתי לו כל שבוע להוצאה, הוציאו הוא תמיד אם לחסד לחבריו אם לצדקה לעניים, ואנחנו לא ידענו, עד שגם העוגה לחם חקו לפת שחרית, נתן בכל יום בסתר לשאר-בשר איש אביון וזקן, כפי שגלה לי זאת האיש הזה אחרי מות הבן. אבל עוד התאמץ בכל יכלתו להעלים צדקתו גם מן העני עצמו. ואך אחת אספר: כי כהרבותו לאכול פירות לרפואתו, ומוכריהם היו באים אליו יום, יום וביניהם היתה באה גם אשה זקנה וחולה נושאת סל גדול על זרועה והיה מרבה לקנות מאתה, אך בהפנותה לצאת עם משאה דרך הפתח, היה הוא צועד אחריה בלאט וינח בנחת את כל מקנתו אל הסל בקצהו אשר מאחריה, והיא לא ידעה. זו צדקה וזה שכרה: כי ימים אחדים

לפני מותו רבו ועצמו תחלואיו עד מאד, עד שלא נתן לאוהביו לבוא אליו ההדרה וג"כ לבל ידעו את רעתו ויעצבו".

עם בוא קיץ שנת 1851 העבירו את המשורר אל מחוץ לעיר. שם, בנאות-שדי, הונח קצת להחולה, וכדרכה של המחלה המשקרת הזאת חזרה והפריחה בו את התקוה, כי חיה יחיה וישוב לאיתנו. אז התחיל להכין לדפוס ספר של שירים חדשים, ורובם של שירי-אהבה, שאמר לקרוא לו בשם „שושנים וחוחים". באותו זמן שבו ונעורו בו געגועיו על ברלין ועל ידידיו שם, והוא כותב לזק"ש: „הוי לבי מלא כים מלים! הציקתני רוח אהבתי אליך! ומה אכתוב ומה אדבר! כל מורשי לבבי, כל מעיני רוחי יהמו יחמרו יתפלצו בהגיגי בך, כי חי האלהים (לא אלהי הנוצרים, היהודים או הישמעאלים, לא אלהי כל דת ואמונה), אך אלהי עולם אלהים אמת אלהי לבבנו. חי כל קדש, כל יקר ונשגב, כי חמודות אתה לי כל הימים ונפשי דבקה בך לנצח נצחים. זכר אזכרה ואהמיה, כי היום הזה לפני שנה הלכנו שנינו בערב אל הפריעדריכס-האין ושם בין קברות האנשים, אשר הערו למות נפשם*) שם השתפכה נפשי הלוהטת אל נפשך הטהורה והמרגשת ורעיונות רמות ונשגבות התמלטו אז מחקר לבבי. אז שפכת רוחך עלי. דאנן זאגטן זיע מיר, דאס איהרע רעליגיאן אים גלויבן, ד א ס י י ד י ש ע פ א ל ק א ו נ ד ז י י נ ע ר ע ל י ג י א ן ע ו ו י ג ז יי ן ו ו ע ר ד ע ן, ב ע ס ט ע ה ע.**) הה עתות עדנים!"

לפני כלות הקיץ הורע מצב המשורר מאשר בתחלה. הוא התחיל יורק דם מגרונו בלי הפוגות. וכמעט נפשו בו הובא אל העיר. אבל גם אז לא חפץ עדיין להניח מידיו הרועדות את הספר ואת העט, למרות האסור, אשר אסרו עליו הרופאים לעסוק בשום עבודה רוחנית, כי בנפשו הוא. כמו הרגיש המשורר כי עוד מעט ויכבה נר חייו, התאמץ בשארית כחותיו להריק מתוך נבכי נשמתו הפיוטית את כל מה שאפשר עדיין להריק ולהנאות בו את בני-האדם...

---

*) כנראה מכוונים הדברים להללי המ"ד בברלין בימי מרץ שנת 1848.

**) פירושו: אז אמרת לי, כי דתך נכללת באמונה, כי עם ישראל ואמונתו יעמדו לעד.

הידיעה כי ימי המשורר העלם ספורים, החרידה מא:ד את לבות אוהביו וידידיו אשר במערב, ואיש איש מהם בקש להמתיק לו את רגעי חייו האחרונים. ובמה יוכלו לעשות לו נחת-רוח יותר גדולה אם לא במשפט כתוב על יצירות עטו? ושניאור זק"ש לוקח את הספר „שירי בת ציון" ושולחו להבלשן והחוקר הגדול בדורו יש"ר, הנערץ בפי מיכל, בצירוף המכתב המעניין הזה: „המחבר שירי בת ציון אלה, הוא אחד מבחירי מאהבי עלי ארץ, והוא צעיר לימים עד מאד, והמחברת הזאת חוברה פה ולפני ועל פי עצתי, ועוד יעץ להחל לחבר חבורים רבים כאלה, שירים ומליצות וספורים, אשר על אדני ספרי-קדש הטבעו. אך ה' חפץ דכאו החלו מימי עלומיו, והוא חולה במחלה, אשר ימותו בה כל החולים ולא יקומו, היא המחלה הרעה, מחלת החזה ר"ל... ויבוא פה לדרוש ברופאים לפני שנתים ימים ויותר. אך שוא תשועת אדם... וישב לבית אבותיו היקרים מדוכא ומעונה אלהים. ועתה גברה עליו מחלתו עד מאד וכפשע בינו ובין המות כמעט, ולבי עלי דוי עד מאד, כי לו יתרון הכשר בחכמת השיר העברי, והוא בעל מדות יקרות, ומאז שבתו פה עמדי דבקה נפשו היקרה לאהבה אותי עד מאד, וגם נפשי קשורה בנפשו, והוא הולך למות בדמי ימיו... ואני עם לבבי לסבב לו נחת-רוח כל עוד אשר הוא חי, לכן נפשי בשאלתי ובקשתי ממך, אדוני היקר וידידי הנכבד, ענה מהרה לידידי זה על אגרתו והגידה נא לו משפטך על פועל כפיו, כי ידעתי גם ידעתי אשר נחת ינחת עד מאד בדבריך היקרים".

יש"ר, שהיה אף הוא עצמו פייטן, פלוסוף, בלשן ואָמן גדול במלאכת-הציור ומחבר כמה ספרים בלשונות-הנכר במקצעות אלו, התרגש מאד למקרא שירי-מיכל, ולא אִחַר מהוות עליהם את דעתו בבקורת מפורטת, שהיתה כעין אַפותיאוזה להמשורר הצעיר. את הבקרת הזאת קבל מיכל בעודו מתאבק עם מר המות. בקול נחר וכשהוא נושם בשארית כחו קרא את דברי המכתב באזני רעיו היושבים על-יד מטתו, ועיניו התחילו זולגות דמעות-גיל.

בימיו האחרונים לא הניח מיכל מידו את התנ"ך. ספר-הספרים המתיק לו את ענוייו היותר נוראים. ביום שלפני מותו

שאל אותו אביו המשורר למקום כתבי־ידו. מיכל הראה לו באצבעו על אחת מקופסאות שלחן־הכתיבה ויאמר בכבדות:

— הנה הם; בטחתי, כי הם לא יבולו.

ביום העשרים והשבעה בשבט שנת תרי״ב (1852) מת המשורר, והוא בן עשרים וארבע.

מות מיכל היה אבל כבד לחובבי הלשון והספרות העברית שבכל העולם. גדולי הסופרים והחכמים הספידו לו מי בפרוזה ומי בשיר. היפה שבקינות היא זו של ידיד־נעוריו יהודה ליב גורדון, אשר חבר לזכרו חזיון בשם „הוי אח״, שנתפרסם בדפוס ב„השחר״ בשנת תרל״ז, במלאת עשרים וחמש שנה למותו.

II. יְצִירוֹתָיו הַפִּיּוּטִיּוֹת.

שלשה ספרי־פיוט השאיר לנו המשורר האומלל בירושה: א) „הריסות טרויא״, ב) „שירי־בת־ציון״ וג) „כנור בת־ציון״. השנים הראשונים נתפרסמו בדפוס בחייו, והשלישי—לאחר מותו.

„הריסות טרויא״ הוא, כמו שכבר העירותי בפרק הקודם, תרגום החלק השני של הספר „אֶנֶאידא״ מאת המשורר הרומאי ווירגיל, ולא מן המקור, כי אם על־פי ההעתקה הגרמנית. בכמה מקומות קצר המתרגם וגם הכניס בהם שנויים. בשעתו, לפני יותר משבעים שנה, עשה התרגום רושם חזק מאד בנועם לשונו ובצליליה העדינים והמוסיקאַליים, שלא נשמעו כמותם עד מיכל. „הריסות טרויא״ היתה הנסיון הראשון והמוצלח ליצירת סגנון פיוטי קלאַסי בעברית. אולם את עקבות מיכל הפייטן החובק בדמיונו את העולם המצויר עם אנשיו וחייהם ורגשותיהם, עוד טרם נמצא בספר זה.

הספר „שירי־בת־ציון״ כולל ששה שירים אֶפיים מקוריים, שיסודתם בהיסטוריה הישראלית הקדמונית. ששת השירים האלה אין ערכם הפיוטי שוה: כל אחד מהם יש לו מעלותיו המיוחדות ולקוייו המיוחדים. מה שמציין את כולם במדת אחת הוא — הטכניקה הנפלאה ואמנות הסגנון. בשיר הראשון „ה א מ ו נ ה

ו ה ח כ מ ה" המורכב משני חלקים (או מ ש ל י ם , כמו שקורא להם המשורר): „שלמה" ו„קהלת", אנו מוצאים עדיין קצת מאותו היסוד ההקרני, שבנויים עליו כמעט כל שירי אד"ם אביו. אף הוא, מיכל, אינו יכול לשחרר את עצמו מן הרעיון, כי אין שיר בא אלא ללמד, ובמבוא הפואימה שלו „שלמה וקהלת" הריהו מקדים ומודיע, כי תכליתה היא „ל ה ו ר ו ת, שהאמונה תנחיל לאדם נחת בחייו ונעימות גם במותו, והחכמה באין אמונה תוליכנו שולל מכל נועם בחייו ובאחריתו". על־פי הדברים האלה אפשר היה לחשוב, לכאורה, כי עוד מעט וקרא לפנינו המשורר שעור בחרוזים על הנושאים האנושיים הכוללים „האמונה והחכמה". אבל לא מיניה ולא מקצתיה. אך נתחיל לקרוא את הפואימה, מתיצבות לנגד עינינו תמונות נהדרות מלאות פלאַסטיקה וחיים. אנו רואים את המלך שלמה בהוד עלומיו, כשהוא שותה לרויה מחמודות החיים, כשהוא אוהב ונאהב, ולבו מלא אמונת־תום, כי העולם הוא כולו שלו, וכי לנצח יהיה כה צולח ושמח. בכל אשר יפנה משחקת התקוה לפניו, עד כי ישחק גם ליום אחרון. את מרירות־החיים אינו יודע, צוק־העתים ופגעי בני־האדם כמו זר נחשבו לו. גם בצער הספקות והפקפוקים המוסריים אינו מכיר; הפרובלימה הנצחית הארורה: מ ד ו ע ? אינה מעצבת אותו כלל, כ י ה א מ ו נ ה , שהיא „אזור מתניו", מגינה עליו מכל הרהורי־שפק. כל זה מרומם את רוחו של המלך המשורר, וממיתרי כנורו מתמלטים שירי „הללויה" לטבע, לאדם ולאהבה. הפואימה „שלמה" כולה אומרת שיר לזיו הנוער, להאהבה „שלהבת־יה" ולתענוגיה, לקסם הנשיקה הראשונה, לשפעת החן והתפארת השפוכים על ציון וסביבותיה ועל חיי־הטבע השלוים והמרוממים של המזרח העתיק.

בהפואימה שכנגדה, ב„קהלת", מצייר לנו הפייטן את המלך שלמה בזקנותו. התלהבות החיים עם ששונם והמונם כבר עזבוהו, את מקום התפעלות לקחה הבינה והמחשבה נצחה את הרגש. הוא בקש מאלוה חכמה, ובקשתו ניתנה לו; אבל החכמה הביאה לו מכאוב ושבר ברוח, כי הרעידה את א מ ו נ ת ו בו.—

שָׁוְא יִקְרָא לָאֱמוּנָה הִיא בּוֹ בָּגָדָה
הָהּ עוֹד הֵסִיתָה בּוֹ חָכְמָה אַכְזָרִיָּה

אֶת שֶׁפֶק; הִיא לָהּ בֵּן לִשְׁאוֹל יָלָדָה
הוּא הָפַךְ לִבּוֹ לִישִׁימוֹן וּשְׁאִיָּה.

לבו חלץ מרעים ומרעות, הידידות והאהבה נעשו לו מלים שנתרוקנו מתוכנן, תענוגיו כבר היו לו לזרא ויצאו מאפו, שבתה שלות חייו ושמחתו כעוף התעופפה. האמונה, צור מעוזו, התרופפה בקרבו ויאוש נורא התחיל מנקר במחו, ובמר נפשו הוא שואל: „מי יודע רוח האדם העולה הוא למעלה?" ולאחר שלא מצא תשובה על שאלתו זאת, וגם על שאלות אחרות של הצדק העולמי וחידת הטוב והרע, התפרצה מלבו הקריאה: „הבל הבלים, הכל הבל!" הכל—ואפילו החכמה, שאין יתרון לה מן הסכלות, וזהו שהביא אותו לבסוף לידי הכרה, כי „טוב יום המות מיום הולדו".

בפואימה הזאת עולה ובוקעת כמעט מכל שורה פסימיות קיצונית, היונקת ממצב-נפשו המדוכא של המשורר „הגוע מנוער", שפחד המות לא פסק מרחף על פניו. אנחנו קוראים את הפואימה ומאמינים לשמוע בה את השתפכות נפשו של המשורר, המתעטפת ביגונה, מה שמגביר את רושם הדברים ביתר עז.

הפואימה „קהלת", עם כל אריכותה היתרה קצת, היתה יכולה להחשב כפנינה יקרה באוצר השירה העברית, אלמלא צרף לה המשורר סוף, המקלקל את הרושם במקצת. המשורר משלים בין החכמה ובין האמונה, ולא עוד, אלא שגם רואה אותם כתואמים בבטן. מובן מאליו, כי הזדווגות זו אינה מניחה עוד מקום לשום ש פ ק.

זֶה שֶׁפֶק שָׁם הוּטַל תַּחַת רַגְלֶיהָ (כלומר תחת רגלי החכמה)
יִשְׁכַּב דוּמָם וּבְפִיו אֵין יֵשׁ עוֹד רוּחַ.

והאמונה עושה נפלאות:

וּפִתְאוֹם עֵינֵי הַמֶּלֶךְ נִפְקָחוּ
וַיִּקְרָא: סוֹף דָּבָר הַכֹּל תִּשְׁמָעוּ
הָאֵל תִּירָאוּ מִצְוֹתָיו תִּקָּחוּ
זֶה כָּל הָאָדָם! — — —

האמונה נצחה את ההכמה, חדלו הספיקות ואפסו הפקפוקים והלב נח מזעפו.

הפואימה „משה על הר העברים" היא חציה אֶפית וחציה לירית. המשורר מצייר את הטראַגדיה הנפשית העמוקה של המחוקק והמנהיג הגדול, אשר נשא את עמו „כנשוא האומן את היונק" והקריב את חייו לטובתו ולאשרו, והעם לא שלם לו כגמולו, כי השביעהו כעס ומכאובים כל הימים; אבל המנהיג נשאר באהבתו את העם, וכראותו את בני־דורו הולכים וכלים לעיניו, נמוג בצער ויגון. בעניו היתה תנחומתו האחת, כי יכנס בראש הדור החדש אל ארץ־החמדה, אשר נשא את נפשו אליה מתוך כמיה כל־כך נמרצה, והנה נשמע קול אלהים ברעו: „ואתה לא תבוא אל הארץ!" המומנט ההיסטורי המעציב הזה, בעלות משה על הר נבו לראות אך מרחוק את ארץ־הסגולה, מתאים התאם הארמוני ברוח היגון השפוך עליו לבת־שירתו של מיכל. בהיות השיר הזה טבוע בחותם כאבו של המשורר החולה, הרואה לפניו את העולם היפה והמזהיר ומרגיש, כי כל היופי והזוהר לא לו המה, לפיכך הוא מלא חיים ועושה על הקורא רושם חזק. רואים אנחנו לפנינו את המנהיג הגדול כשהוא עומד עצב ונכה־רוח ומביט בעינים דולפות אל הארץ הקדושה, ועל ידו אנו מאמינים לראות את הפייטן החוֵר והחולה, בלכתו הלוך וקרב אל פי קברו...

יותר יפה ממנו הוא השיר הבא אחריו „ר' יהודה הלוי". ציור געגועי המשורר לארץ־אבות והתרפקותו על הדר הטבע המזרחי מגיע לגובה פיוטי־אמנותי, שלא רבים כמותו בשירה העברית. מצוין השיר הזה גם בטכניקה שלו, בעוז מדברותיו ובסגנונו המלוטש והמבריק, ובכללו הוא צריך להחשב במרגלית יקרה באוצר היצירות הפיוטיות שלנו. ראוי להעיר על ההטעמה שמטעים המשורר, כי אוהב הוא אהבה רומאַנטית את מולדתו העתיקה לא רק על יפיה הגשמי, אלא גם מפני הרוח המיוחד החופף עליה, הוא רוח החוזים הקדמונים:

הָאָרֶץ גַּן עֵדֶן שֵׁנִי הָיְתָה
בָּהּ עֵץ הַדַּעַת כִּי רוּחָהּ רָמָה –

אֶרֶץ כָּל אֶבֶן בָּהּ מִזְבַּח אֵל חַיִּים
כָּל סֶלַע מַעֲמָד לְנָבִיא אֵל גָּבוֹהַּ.

ערך יותר פחות יש להפואימות „נקמת שמשון" ו„יעל וסיסרא". הפואימות הללו אינן מצטיינות לא בעוז הפיוט ולא בפשטות. מורגש בהן חוסר הדבר שקוראים לו סוד הצמצום, כלומר המדה הנכונה, הרחוקה גם מן הקצור גם מן האריכות, המטשטשים את בהירות התמונה ומקלקלים על ידי זה את רושם הדברים. אין העובדות והמומנטים ההיסטוריים המצוירים בהן מגלים לנו סבות וטעמים הדשים וכמוסים, שאין העין הפשוטה יכולה לעמוד עליהם ומה שרגילים לסמן בשם נשמת העובדות.

כחו של מיכל יפה וגדול ביחוד בשיריו הליריים, שנכנסו ברובם לספרו „כנור בת ציון", ונתפרסמו בדפוס לאחר מותו על־ידי אביו. השירים הללו עושים עלינו רושם כביר מאד. על כולם מרחף כאב עמוק, ועל כן הם נוקבים ויורדים עד התהום, ובקראנו אותם אנו מרגישים, כי יש כאן לפנינו בעל־כשרון גדול, שהליריות היא דרכו הנכונה. שיריו הליריים של מיכל הם כראי מלוטש, שמשתקפים בו נשמתו הכואבת, לבו הפצוע, עצביו הרפים, וריב שרעפיו עמו עצמו ועם העולם כלו. מרה־שחורה עמוקה מוליכה ומלפפת את הפייטן העלם, וכל מה שהוא מעורר עליו את מיתרי כנורו, יהא זה הדבר היותר יפה והיותר מרנין, מכיון שהוא יוצא דרך גנזי נשמתו, הוא נעשה כל־כך נוגה ומילאנ־כולי, עד ששופך מעצבו ומיגונו גם על הקורא.

הנה מנעים המשורר זמירות להאביב השמח בעיר הגדולה והעליזה ברלין. הכל חי, הכל מזהיר, אבל העליצות אשר מסביב עוד מגדלת ומעמקת את הצער והיגון, השוררים בלבו של המשורר החולה, המרגיש, כי אביבו הוא כבר עבר עוד קודם שהתחיל...

מַשְׁמִים אֵשֵׁב בֵּיתִי, אָנוּשׁ עַל שִׁבְרִי
עַל נַחְלָה מַכָּתִי רוּחִי נֶעְכֶּרֶת —
הָהּ, בִּדְמִי יָמַי יִהְיֶה לִבִּי קִבְרִי
וְיָגוֹן נִשְׁמָתִי בּוֹ כָּאֵשׁ בּוֹעֶרֶת! („חג האביב").

כבר יבש מקור דמעותיו, כבר נלאה מרוב אנחותיו. בעצבו הוא רואה, כי אחריתו הנוראה הולכת וקרבה, והוא קורא:

הִנְנִי חַי, אַךְ עֲיֵפָה נַפְשִׁי לַמָּוֶת!
חַי אָנִי! אִם נִקְרָא לַמְוֶת חַיִּים...
אִם עֶלֶם נוֹשֵׂא כָּל עָקַת צַלְמָוֶת
עוֹד חַי יִקָּרֵא תַּחַת הַשָּׁמַיִם!!

המשורר מטייל ברחוב הראשי „תחת האלונים", המלא תשואות מאדם רב, והוא מקביל לעומת החיים הסוערים האלה את דממת חייו ה ו א:

שֶׁקֶט תֹּהוּ בִּי וּמְנוּחַת הַקְּבָרוֹת
כַּיַּעַר אַחֲרֵי הִתְחוֹלֵל בּוֹ רוּחַ—
כַּצִּי אַחֲרֵי נִפַּץ אֶל יָם הַסְּעָרוֹת
אוֹיָה! כִּי כֵן גַּם לִבִּי בִי יָנוּחַ!—

והוא קורא בחמת־רוחו:

הוֹי מַה נּוֹרָא הוּא לָשִׂישׂ אֱלֵי קָבֶר
עֵת בַּחַיִּים תִּדְבַּק נֶפֶשׁ וָרוּחַ!—

ובאחרונה הוא צועק צעקה גדולה ומרה:

אָרוּר הַמָּוֶת! אֲרוּרִים הַחַיִּים!

בשירו היפה מאד „ע ל ה ח ל י ־ ר ע ב ע י ר ב ר ל י ן" אנו מוצאים מלבד כאבו העצמי של צעיר חולה, גם רעיונות יותר עמוקים. זהו „צער־העולם" הכללי, היאוש. אין החיים שוים כלום; כל העולם מלא רשע וחמס. הוא מטייל בחוצות ברלין, במקום שבלעה מגפת החלי־רע כל־כך הרבה קרבנות אדם, ואין בלבו מתעורר שום רגש של חמלה להגוססים והגועים, ולא עוד, אלא שרוצה הוא, כי יבוא קצם חיש מהר.

מות נָא נוֹעַ! מוּתָה נָא וּמוּתָה!!
מִשְׁכָּבְךָ בְּקֶבֶר הֲלֹא אַךְ נָחַת—
אַשְׁרֶיךָ! אָבְדַן וּשְׁאוֹל טוֹב מֵחַיִּים
טוֹב מֵאֶרֶץ—מִמְּעָרַת הָרֶצַח!

ואף־על־פי־כן אין המשורר יכול לראות בצערם ולמראה אסונם לבו זב דם, והוא מבקש, כי יבוא המות גם אליו, יען טוב מותו מחייו:

לֹא שָׁם עָרוּךְ תָּפְתָּה וּשְׁאוֹל לֹא שָׁמָּה
אַךְ פֹּה אֶרֶץ הֵם, פֹּה תִּרְאֵם עֵינֶיךָ!

בדברים פיוטיים מלאים כאב נעכר ומזעזעים את הלב מצייר המשורר בשירו „א ב ל י ח י ד" תמונה מעציבה זו: „אם רחמניה מבכה בדמעות שליש את בנה יחידה, שמת עליה בעלומיו; המת אינו יכול לשכב במנוחה בקברו; יללת אמו מרגזת את מנוחתו. אבל לא עברו ימים מועטים ומרוב צער ומצוקת־לב מתה גם האם... ובמותה שָׁלַו גם הבן.

עַתָּה שָׁלָה הַנַּעַר וַיָּנוּחַ
וּבְאָזְנוֹ קוֹל בּוֹכִים אַל עוֹד יָרִיעַ
הֵן עִמּוֹ גַּם אִמּוֹ בַּבּוֹר תַּרְגִּיעַ
לָכֵן לַיְלָה לֹא עוֹד יָנוּעַ הָרוּחַ.

וכך הם כמעט כל שיריו הליריים של מיכל. כל שורה היא מנגינת־בכי, וכל מלה אנחה עמוקה, החודרת אל לב הקורא ושופכת עליו רוח של עצבות רכה ומתוקה.

כבר ספרתי למעלה, כי באחד ממכתבי מיכל לשניאור זק"ש הודיע לו, כי הוא חבר קובץ של שירי־אהבה בשם „שושנים וחוחים". אבל הספר הזה לא נדפס לא בחיי המשורר וגם לא לאחר מותו. שירי־אהבה אחדים אנו מוצאים בספרו „שירי־בת־ציון". בתחלה החזיקו רבים בהשערה, שנתמכה מאת זקני

המשכילים בווילנה, בני־דורו של מיכל, כי חנה אהובתו לא היתה ולא נבראה, ואינה אלא יצירת דמיונו של המשורר. אבל השערה זו מוכחשת על־ידי אחד המכתבים, שכתב מיכל לזק״ש כשנה לפני מותו. במכתב זה נאמר בתוך שאר דברים: „אין לי פה כל בווילנה; בודד אני כערער בערבה! קאפלאן*) — אין: הוא זנח את תורתו ויהי לפקיד בבית־מכס הי״ש ונודד בערי־ליטא; זה כארבעה ירחים אשר לא ראיתי אותו, ויגוני גדול מאד! נשאר רק שול־מאן לבדו, אבל עוברים ימים ושבועות, ואין אני רואה את פניו. כך נפוצו איש לעברו גם יתר ידידי ומכירי. ומה שנוגע ליתר משכילי ווילנה הלא יודע אתה, כי אין הללו שוים בנזק הזמן שאבלה בשיחתי אתם. אף אני עצמי נהפכתי והייתי לאיש אחר; אינני עוד אותו העלם קל־הדעת ושש לקראת החיים, שהייתי עד כה. כל חשקי העלומים ותענוגי־הנוער אבדו את חנם וזהרם בעיני, ואני הלא אך היום מלאו לי עשרים ושלש שנים! ובשעה שאני מנשק ומחבק את העלמה אהובתי, שאשאנה כחותם על לבי (אתה יודע מי היא), רחוק אני ממנה במקום. רק זכרונך, ידידי היקר, וזכרון העיר ברלין ושחר אהבתי אל העלמה**) הזאת מעודדים קצת את רוחי״. מכאן אנו למדים, שאהבתו של המשורר לא היתה דמיונית, אלא ממשית.

אחד הסופרים בזמננו***) מחווה את דעתו על שירי־האהבה של מיכל בדברים הללו:

אהבתו של מיכל היא טבעית, פשוטה. אבל גם אהבה תמה, צנועה ויהודית באמת. המשורר אוהב את חנה בהתלהבות, עד שלא נדע בה את הגבול בין התמימות והרגש:

מַה מִּנְחָה לָךְ אֶתֵּן יוֹם לָךְ הוּלֶּדֶת
לוּ שֶׁמֶשׁ יָרֵחַ מֵעַל זְרוֹעוֹתַי!
כּוֹכָב וְשַׁחַר לוּ אַרְצָה הִנַּעְתִּי

---

*) מכוון לזאב קאפלאן, שנתפרסם אחר־כך בעולם שמו: „זקן״.

) כל השרטוטים שלי הם. *) הד״ר נ. סלושץ.

מִנְחָה לֹא תִרְצִים לִי נַפְשִׁי מַגֶּדֶת...
כִּי שֶׁמֶשׁ יָרֵחַ מִמֵּךְ יִקְדָרוּ
שַׁחַר יֶאֱסוֹף נָגְהוֹ מֵהוֹד פָּנַיִךְ.

המשורר עף במרומים, בשמי-החשק, אבל מה צנועה שירתו—

מִשְּׁמֵי רוֹם כִּי עָפוּ
וּמִשָּׁם הֵמָּה יִנְהוּ אַחֲרַיִךְ
גַּם שִׁירַי גַּם לִבִּי לָךְ
אַהֲבָתִי עוֹלָם לָךְ אֶתֵּן.

אין בשירה הזאת אף אבק של ארותיות, אף צל של חמדת בשרים מגושמה. אהבת-ישראל היא צנועה וטבעית, אהבת אמנון ותמר.

יש שהמשורר באש דם-עלומיו ישקע באהבתו וחמדתו בלבד, כמו שנראה בשירו היפה.

שָׁם אִתִּי בְּאָחוּ חַנָּה יוֹשֶׁבֶת
וִימִינִי תְּצַחֵק בִּשְׂעַר תַּלְתַּלֶּיהָ
וּלְחַבּוּק יָדַי וּנְשִׁיקוֹת שַׁלְהֶבֶת
תִּקְצוֹף כְּרֶגַע אַף תַּצְהִיל פָּנֶיהָ...

חנה כבת ישראל מתחמקת מידו, והוא קורא לה:

מַה זֶה יָפָתִי! הוֹי מַה תִּתְחַמָּקִי,
אַל נָא כֹּה תִיפִי—אֲיֻמָּה וּנְעִימָה!
וּבְהֵן שִׂפְתוֹתַיִךְ אַל עוֹד תְּצַחֲקִי
אָז בִּנְשִׁיקוֹת פִּי לְחַיֵּךְ לֹא אַאֲדִימָה!

מִבְּנוֹת כָּל אָדָם מַה יָּפִית מָה רוֹמַמְתְּ
מִזִּו שֶׁמֶשׁ רֻקַּמְתְּ, מִיפִי שׁוֹשַׁנִּים

בִּצְחוֹק הַצַּק עַל יָפְיֵךְ, הוֹי מַה נָּעַמְתְּ
—בִּצְחוֹק כָּזֶה בָּרָא אֵל גַּן הָעֲדָנִים!

אבל יש שהמשורר „פורע חוק מוסר" ועובר גדר הצניעות, אז הוא רואה וקורא:

וּמַה תִּיפִי יָפָתִי! כִּי תִּקְצוֹפִי
אֶת עֹז אַהֲבָתִי חֹק מוּסָר פּוֹרֵעַ
מַה נּוֹרָא הוֹד אַפֵּךְ חָרוֹן וְיוֹפִי
וְישׁוֹבֵב נַפְשִׁי עֵת לִבִּי קוֹרֵעַ..

מְעַצֶּבֶת לִבִּי עֵת פָּנַי קָדְרוּ
עֵת עֲנָנֵי תוּגָה אֶת מִצְחִי יָעִיבוּ
אָז מִנִּשְׁמַת פִּיךְ הֶעָבִים נִפְזָרוּ
וְיָפִי עֵינַיִךְ אֶת פָּנַי יֵיטִיבוּ!...

ואמנם הלילה לו למשורר העברי לפרוע חוק מוסר. הוא, המשורר, מצטדק על זאת בשירו „האוהב הנשבע".

סִלְחִי תַמָּתִי! אִם חֹק דַּת הַצֶּנַע
עָבַרְתִּי אַהֲבָתִי—עַתָּה אִשָּׁבֵעַ
כִּי הַצֶּנַע לֶכֶת לֹא עוֹד אֲחַלֵּלָה
אִם גַּם מֵאִשֵּׁךְ תּוּקַד נַפְשִׁי סֶלָה.

אבל לא למשורר ההולה נתנו חמדות האהבה. מחלתו הרעילה את אהבתו ושירתו גם יחד, ובמר הכוות הוא עוזב את חנה, עוזב את החיים שהוא רואה ומרגישם—אבל משם לא יאכל.

גַּם אַהֲבַת חַנָּה יָפָתִי הָאַחַת
מִלֵּב קְרַעְתִּי עוֹז אַהֲבָה כַּמָּוֶת.
מַה לָּהּ אֶל לִבִּי? שָׁם עָרוּךְ הַשַּׁחַת!
אוֹר־הַחַיִּים הֲיִשְׁכּוֹן בִּמְקוֹם צַלְמָוֶת?!

שיריו האחרונים של מיכל מחודרים פסימיות יתרה, ואנו מכירים בהם את השפעת אביו. נפש המשורר מתעטפת ביגון הכללי, והוא מתמלא יאוש. במחו מנקרות שאלות=ההויה ופרובּ=לימות של האין=סוף. אחד מאלה הוא שירו היפה „אל הכוכבים". בשירו זה הוא מצייר את כמית נפשו אל האמת, את עריגתה אל האלמותיות ואל עולם יותר נעלה, ואת יחס=הבוז שלו אל „הרשעה המתקדמת, תעושקה ובוכה, חומסה ומתפללת".

שירת=הברבור של מיכל היתה, לפי עדות אד"ם אביו, שירו „התפלה". זו היתה תפלתו האחרונה של המשורר הנוטה למות; בה התנשאה נפשו אל הנצחיות, אל מקור הטוב. „בשיר הזה השלים המשורר האומלל עם גורלו". התפלה מרגעת את המשורר החולה, הרגעה זו מוצאת לה בטוי בדברים היפים האלה:

וּבְרוּכָה אַתְּ הַתְּפִלָּה בַּת־הַלְּבָבוֹת!
הֵן בִּכְנָפַיִךְ מַרְפֵּא אֶל כָּל שֶׁבֶר,
כְּטַל שֶׁיּוֹרֵד פֹּה מִשְּׁמֵי הָעֲרָבוֹת
תַּרְוִי לֵב אֱנוֹשׁ תִּנְהִי רוּחַ גֶּבֶר!!—

III. מִיכַל הַמְּתַרְגֵּם.

מלבד „הריסות טרויא" תרגם מיכל כמה שירים ומשלים מלשונות שונות, ובכולם הוא מצטיין כאמן הלשון והסגנון. תרגום השירים הללו הוא יותר מוצלח מ„הריסות טרויא", אפשר מפני שתכנם יותר קרוב ללב המשורר, ואפשר מפני שהם שייכים לזמן יותר מאוחר, בשעה שכשרונו של מיכל כבר התפתח הרבה. וזה מביא אותנו אל הרעיון המעציב, כי כשרונו של מיכל התגבר רק בשתי השנים האחרונות שלפני מותו. אך התחיל להתפתח, קטף אותו המות.

ביחוד הצליח למיכל תרגום השיר „ערל=קעניג" (מלך=בלהות) מאת גיטו. הצלילים המילודיים של גיטו, הבעת עצבון פחדו של הילד האומלל והדברים המשקיטים והמרגיעים של האב הנבהל, כל

אלה מלאים עוז והוסן גם בתרגום העברי. השיר כולו עושה רושם נמרץ בעצבותו וביפיו. לא כל־כך מוצלחים משלי לאפונטין בתרגומו של מיכל, ובזה עלה עליו יהודה ליב גורדון. על כל פנים אנו רואים במיכל המתרגם יד אמן, אשר ביכלתה להתגבר על כל קושי שבטכניקה. בתור מתרגם גבוה מיכל משכמו ומעלה מכל המשוררים שקדמוהו. שפתו היא יותר עשירה, יותר מלאה תנועה ויותר מצלצלת, וסוג השירים, אשר בחר לו לתרגומיו מעיד על טעמו הספרותי היפה.

מָרְדְּכַי אַהֲרֹן גִּינְצְבּוּרְג.

I. תּוֹלְדוֹתָיו.

מרדכי אהרן גינצבורג נולד בעיירה סאַלאַנט, פלך קובנה, ביום העשרים והאחד בכסלו תקנ״ו (3 דצמבר שנת 1795).

אביו, יהודה אשר גינצבורג, או הסאַלאַנטאי, כמו שנקרא בפי רבים, היה למדן גדול, בקי בש״ס ופוסקים, ועם זה גם מושפע מבן־דורו, הגר״א, שהתיר ללמוד חכמות חצוניות בתור „שפחות ורקחות אל התורה והדת״. אבל מעט, מעט התחיל חושב את חכמת־החול כענין נחוץ בפני עצמו, ובשעות־הפנאי שלו עסק במדעים, וביחוד בהנדסה ובדקדוק, שאין להם שום שייכות אל האמונה. הוא היה חרד על דת, מדקדק בכל מצוה קלה כבחמורה, אבל ההגיון ההנדסי השפיע על השקפותיו הדתיות, והדקדוק סייע לו להשיג בלמוד כתבי־הקדש את פשוטו של מקרא. עיר מגוריו נמצאה על גבול גרמניה וקורלאַנד, ובשביל כך היתה לו ידיעה בלשון הגרמנית וספרותה. הוא ידע גם את הלשון הפולנית וקצת רוסית. בהיות כח זכרונו מופלא במינו, רכש לו ידיעות מרובות בדברי ימי עולם, בגיאוגראַפיה, במדעי־הטבע, וביחוד בהנדסה ובתכונה. הוא היה מדקדק מצוין וכתב עברית קלה ובסגנון מדויק. הוא הניח אחריו כתבי־יד בעברית בדקדוק, באלגברה, בגיאומטריה ובאופטיקה, אבל בהמשך הזמן אבדו כולם.

בשעה שהיה יהודה אשר פנוי מעסקיו, טפל מתוך קורת־רוח מיוחדת בחנוך ילדיו, וביחוד בחנוכו של מרדכי אהרן,—

הבכור בין שלשת בניו. הוא השתדל לפתח בו את הנטיה לעבודה עצמית ואת יכולת המחשבה המקורית. הוא בקש לעורר במרדכי־אהרן את כח־השופט ואת השאיפה אל האמת האַבסולוטית; על־ידי שאלות וחידות שונות היה מחדד את שכלו של הנער, כדי שיוכל לעמוד בעצמו על דברים לאמתם ולא להגרר גררה עִוֶרת אחרי אחרים. אבל לא תמיד נמצא מ"א תחת השגחת אביו; יש שהיה יהודה אשר עוזב לרגלי עסקיו את ביתו ושוהה בדרכו חדשים הרבה, ואז נעזב הנער ברשות מלמדיו, שהטביעו עליו כל אחד את חותמו המיוחד.

כמנהג הימים ההם בליטא ופולין הובא מרדכי אהרן אל החדר במלאת לו ארבע שנה, ובשנתו השביעית כבר למד גמרא עם המפרשים. ומלמדיו היו שונים זה מזה בכשרונותיהם ובמעלות־רוחם. מלמדו הראשון היה בעל כשרונות פדגוגיים, ישר־רוח וטוב־לב, וידע למשוך אליו לאהבה את תלמידיו, שראו אצלו ברכה בלמודם. אבל חסרון גדול נמצא בו, כי היה מפטם את תלמידיו הקטנים בספורי־מעשיות על־דבר מלאך המות בעל אלפי העינים, על יסורי חבוט־הקבר, על שדים ומזיקים ומלאכי־חבלה, והקטנים היו שבים בכל פעם מן החדר ספוגי רשמי תמונות־חושך והרהורים מרים, המענים את הנפש. מלמדו השני היה איש בעל־הגיון ולמד את תלמידיו את כתבי־הקדש על פי הדקדוק ושמוש הלשון, ולא העסיק את מח הילדים בספורים ובמעשיות מן הצד, שאין להם שום שייכות אל עצם הלמוד. אולם הוא היה אדם קשה ורע־לב, מטיל אימה יתרה על תלמידיו וזורק בהם סרה, מכה אותם בלי חמלה על כל עבירה קלה ודש את בשרם בשוטים. כדי להנצל מן העונשים הללו, היו הילדים מרגילים את עצמם להשתמש בכל מיני תחבולות של ערמה, בשקרים וכזבים ודברי־רכילות וכיוצא בהם. בחדר השלישי למד מ"א גמרא אצל מלמד עקום־השכל, שהוגיע את מחו בפלפולים חריפים ומסובכים ולא העשיר את ידיעותיו בכלום. אולם סוף, סוף יצא מ"א לחירות מכל ההדרים האלה, כי מסר אותו אביו למלמד הגון ומומחה לאומנותו. בחדרו של מלמד זה ישב הנער חמש שנים, ויצא ממנו מזוין בידיעות הרבה בתנ"ך, בלשון העברית וגם בגפ"ת.

ומרדכי אהרן לא הסתפק בלמודי רבו בלבד, והוא התחיל מחפש באוצר־הספרים אשר לאביו, ומצא בהם הרבה ספרי־היס־טוריה מעניינים ומושכים את לבו, שלא נודעו לו עד כה כמו: „יוסיפון", „צמח דוד", „שארית־ישראל", „שבט־יהודה" ו„שלשלת־הקבלה". בתשוקה נמרצת התנפל על החבורים האלה ותאורנה עיניו. אבל מתוך שקרא מכל הבא בידו, באין לו מנהל ומורה מה לזרות ומה להבר (כי אביו חלה בעת ההיא ובמצות הרופאים נסע להתרפא בליבאָווה), לא יכל הנער בן עשתי־עשרה השנה להוציא בספרים האלה את הבר מן התבן ובלע את כולם יחד, מה שהולידה ערבוביא במחו. ביחוד קשה היה לו למצוא ידיו ורגליו בספר „שלשלת הקבלה", למשל, שהוא תערובת של מעשים ומאורעות אמתים עם ספורי־הגדות ומעשיות שיסודתן בחכמת הנסתר והקבלה. הספורים על־דבר מצור־ירושלים וחורבן־הבית, ועל־דבר השחיטות והטביחות של ימי־הבינים עשו רושם כביר מאד על הפאַנטאסיה הילדותית שלו והשפיעו על נשמתו השפעה מיסטית. בעת ההיא התהלך הנער בלב חרד לשלום אביו האהוב השוכב חולה הרחק מביתו ומשפחתו. על זה היה לבו דוה במסתרים, ומעוגה מהרהורי־עצב התהלך קודר בצל, מה שהשפיע לרעה על התמדתו בלמודים. הנער הרגיש בדבר וידר נדר לתקן את מעשיו ולהעשות מתמיד כבתחלה, כדי שישלח ה' רפואה שלמה לאביו. והוא מלא את נדרו וישב אל למודיו בתשוקה גדולה ונמרצה.

אחרי שכבו ימים רבים על ערש־דותו בליבאָווה, חזר אביו לביתו, ומאז שבה המנוחה ללב מרדכי אהרן. אביו שב להתעניין בחנוכו; הוא הורהו בעצמו את הלשון העברית ובחר עבורו את הספרים הראוים לקריאה, ובניהם את „ספר־הברית", שממנו שאב מרדכי־אהרן את ידיעותיו הראשונות בחכמת־הטבע.

בעת ההיא מלאו למרדכי־אהרן שלש־עשרה שנה, ואז מסר אותו אביו למלמד חדש. הנער התחיל לומד „יורה־דעה" ועשה חיל רב בלמודו. לחגיגת בר־מצוה שלו דרש מ"א בקהל־עם דרשה מצוינת, שהפליאה את גדולי המלמדים בעירו, ויהי לנס.

תקופת־הזמן הזאת היתה תור־הזהב בחיי מרדכי־אהרן. תחת

כנפי אביו החביב לו הרגיש את עצמו הנער יפה מאד. הוא למד הרבה וקרא הרבה, ובזה ראה את עולמו ויהי אך שמח.

אולם ימי־שלותו לא ארכו. ביום אחד הודיע אביו בחוג־משפחתו, כי החליט החלטה נמרצה להביא את בניו במסרת ברית־הנשואין עוד טרם תבא להם עת־דודים. מחלתו הקשה, אשר הפילה אותו למשכב ורפתה ממנו לפי־שעה, שבה לענותו כבתחלה, והוא הרגיש בנפשו, כי לא יקום עוד מחליו, ולמען אשר לא ישארו בניו יתומים אומללים, החליט להביאם אל בתי־אבות חדשים, שידאגו לטובלם.

השדכנים בקשו ומצאו למרדכי־אהרן שדוך עם בתו של אחד מתושבי שאַוול, איש לא מגדולי־היחש, אבל עשיר גדול, ועוד בטרם מלאת לנער חמש־עשרה שנה נעשה חתן.

באותה עת נתעוררה בו בפעם הראשונה תשוקת־הכתיבה. בחור חתן צריך היה להחליף אגרות עם המחותן, וכמנהג כל הכותבים עברית בימים ההם, שהעיקר היה להם לא להביע את רעיונותיהם הבעה ברורה ומובנת, כי אם לגבב מליצות על מליצות ולהתהדר בצרופי מלים ופסוקים שונים, השתדל ביחוד לכתוב ראָמות בלשון מליצית מורכבת משברי־מקראות ומחרוזים לקוחים מפייטני ימי־הבינים מחברי הסליחות והקינות. אבל סגנונו לא הפיק רצון מאביו, שהיה אדם בעל טעם טוב ובהיר־השכל, והוא למדהו לכתוב בשפה צחה ופשוטה, בבארו לו, כי צריך לשפר את עצם הרעיון, ולא את המלים, המשמשות לו לבוש. מ״א שם את הדברים אל לבו, ומאז התחיל מדקדק בסגנונו העברי עד שהעלה אותו למעלת סגנון אמנותי המשמש מופת לרבים.

אחרי חתונתו בשנת 1810 (תק״ע) עבר מרדכי־אהרן לגור בבית־הותנו בשאַוול. חותנו, איש בלתי־קנאי, נמצא רוב ימיו בדרך לרגלי עסקיו המרובים, ומ״א נשאר כלו תחת השגחת חמותו החשוכה, אשר מ״ירח הדבש״ ואילך התחילה ממררת את חייו. מרדכי־אהרן, הבעל בן חמש־עשרה השנה, היה דל־בשר וחלש, ואשתו הגדולה לימים ממנו היתה, להפך, בעלת־בשר ו״בריאת־אולם״, וההבדל הגופני הזה עשה את הזווג לבלתי־טבעי. לב אשתו נהפך לשנוא אותו, ואמה, שחפצה להטיב את המצב, אמרה

להבריאו ולהחלימו על־ידי תחבולות וסגולות משונות. אבל כל דבר לא הועיל. אז התחילו שתיהן לענות את נפשו ענויים קשים ומרים, עד כי חלה מחלה אנושה וכפשע היה בינו ובין המות. כשהבריא לבסוף עוד לא יכול זמן רב אחרי רדתו ממטתו להתעודד ולהחליף כח.

תיכף לאחר חתונתו נתן אותו חותנו על־ידי מלמד, איש שקרא ושנה הרבה, והוא השפיע על מ"א השפעה נמרצה. בבית־רבו זה נפגש מ"א בסביבה של למדנים מופלגי־תורה, וגם מצא בו ביבליאותיקה גדולה. ביום ישב ולמד ש"ס ופוסקים, והלילה היה לו לעיון בספרי־קבלה. עוד בשבתו בבית־ו בסאַלאַנט נמשך לבו אחרי הקבלה, ועתה נדחף אליה בתגרת הרדיפות האכזריות מצד אשתו וחותנתו. על־ידי התעמקות בתורת המסתורין של הקבלה בקש להפיג את צערו ולהמתיק את מרירות־חייו. הוא התעמק כל־כך בקבלה, עד כי התחילו חושבים אותו למטורף, מה שנתן אמתלה לאשתו ולחמותו להציק לו ביתר עז. יסורי־נפשו גדלו ביחוד לאחר שעלה בידי קרובי אשתו לשלוח ע"י דברי־רכיל רוח רעה בינו ובין משפחת רבו השאוולי, ודלתות הסביבה האינטליגנטית, ששמשה מקום מרגוע לרוחו הנדכא, ננעלו לפניו. הוא התהלך נפעם ונדהם, ותשוקת־הלמוד עזבתהו. בהמשך הזמן הוטב אמנם מצבו קצת, אבל הצרות, אשר עברו עליו, השפיעו עליו לרעה בחמר וברוח.

בשנת 1812 נזדמנו לידי מרדכי־אהרן „ספר־הברית", אשר כבר קרא אותו לפנים קריאה שטחית עוד בשבתו בסאַלאַנט, והספר „פעדאָן", מאת מנדלסון בתרגום עברי. את שני הספרים האלה קרא פעמים אחדות, וככל אשר הרבה להגות בהם, כך תפס יותר ויותר את עמק רעיונותיהם. הטבע הגשמי נעשה לו יותר מובן, ומחו התחיל עמל ומבקש תשובות לשאלות הפלוסופיות העצומות, שמצא ב„פעדאָן". בתחלה גרמו לו שאלות־הכפירה האלה כאב־לב, ואז הלך אל רבו וישפוך את שיחו לפניו. רבו הרגיע את רוחו באמרו, כי לאדם בעל אמונה כבירה אך טוב לדרוש בחכמה, כי על־ידי שכלו המזוקק אמונתו בו הולכת ומתחזקת, וכי צריך לעשות את האמונה לעיקר ואת השכל לטפל. הוא הביא לו ראיה מן הרמב"ם, שבכל גודל תורתו וצדקתו לא דחה את

הפלוסופיה, כי אם עשה אותה שפחה לתורתו. הוא הביא לו ראיה גם מספר „קהלת", שהוא מלא סתירות, לכאורה, ומנדלסון בביאורו אומר, שאין אלו אלא שאלות ותשובות, וטבעו של המחקר הוא, כי השואל מדבר ככופר, אבל העונה מדבר דברי־אמת, עד שהוא מכריח אותו להודות בדברי־התורה, הרעיונות האלה השקיטו את רוחו. שני הספרים הנזכרים, „ספר־הברית" והפעדאָן, עוררו בו את החשק למדעי־הטבע ולמחקר וגם את כשרון הכתיבה, שנרדם בו עד כה. יש אשר התבודד בחדרו והרבה שעות רצופות היה קורא וחושב וכותב.

מנדלסון עשה על מרדכי־אהרן רושם כביר, ומאז התחיל לומד בחשק נמרץ את כתבי־הקדש עם באורו, וביחוד את ספר „קהלת", שלא הבין אותו קודם, ועכשו נתברר לו.

עוד מימי ילדותו אהב מ"א להתעמק במחשבות, ומטבעו היה נוטה לספקנות; עכשו, כשראה עפ"י הספר „פעדאָן" והביאור „לקהלת" כי מותר לחשוב, נתן חופשה לרעיונו הצעיר, ורעיון גורר רעיון, וכולם מנקרים כיתושים במחו. ספיקותיו רבו והעיבו את שכלו, ודעותיו לא היו עדיין חזקות ונמרצות כ"כ די יכלת לפתור לעצמו את כל השאלות הקשות העומדות ברומו של עולם: מה היה קודם ומה יהיה במאוחר? והעת מה היא? מה היא הסבה הראשונה של העולם? ומה הוא העולם בכלל? מה הוא עצם קיומה ותכליתה של הבריאה כולה?

בתחלה היו לו המחשבות לשעשועים, כאבנים חדות, הלוטשות את השכל, אבל אחרי־כן הכבידו על מחו כעופרת ותפצענה את לבו. הוא הרגיש, כי הקרקע נשמט מתחת רגליו וכי שולח ם הספיקות את חציהם אל לבו, אל יסודי אמונתו, שהיו עד כה חזקים כסלע־איתן. הוא ראה ונוכח, כי לאמתו של דבר לא הורוהו מלמדיו את עיקרי האמונה ולא בררו לו את יסודותיה ודרכיה; הם רק מלאו את מחו פלפולים ודינים וסחולאסטיקה צנומה ויבשה ואמונה פגה וחסרת־טעם. הוא ראה, כי הנהו איש לא לומד מחוסר דעת־העולם ובלתי מוכן אל החיים, בטלן פשוט ואיש שאינו מן הישוב.

ושוב נבוכו רעיונותיו בו והוא התהלך נפעם ונדהם, כאיש אשר אין ברוחו נכונה. מן המצר הזה נחלץ מרדכי־אהרן בעזרת אדם מופלא במינו, אשר התודע אליו. זה היה רופא זקן, איש מלומד מאד וחוקר גדול, שעסק למעלה מחמשים שנה באומנתו, ועזב אותה מחמת זקנה, ועתה הוא עוסק רק בתאוריה. בהיותו חלש ומחוסר אונים, היה שוכב תמיד במטה. חותנו של מרדכי אהרן, שהיה ממיודעיו, בא לבקש ממנו, כי ירפא את חתנו בתור יוצא מן הכלל והרופא הזה הביא למרדכי־אהרן רפואת הגוף והנפש. מרדכי־אהרן שב לאיתנו ונעשה לגבר מלא כח ועוז, מה שהשפיע לטוב על מצבו בתוך משפחת אשתו.

במשך חדשים הרבה, ואפילו לאחר שהבריא, היה מרדכי־אהרן מבקר לעתים קרובות את האדם המופלא הזה ומבלה אצלו שעות שלמות בחקירות פלוסופיות, אשר שמשו לו אחר־כך יסוד להשקפת־עולם שלו.

הפלוסוף הישיש השפיע על מרדכי־אהרן גם במקצע אחר. הוא עורר אותו לעזוב את השאלות המטאפיזיות ולעסוק בלמודים, שהשכל תופס אותם, כמו הלשונות האירופיות והמדעים. וגינצבורג שמע לו ויסתלק מאת הפרובלימות של מה למעלה ולמטה וישם את פניו אל הלמודים הכלליים, וכך כמו נהפך ויהי לאחר.

במלאת למ״א עשרים שנה, התחיל לומד מתוך התמדה מרובה את הלשון הגרמנית, ובמשך עת קצרה ידע אותה על בוריה. אז הרבה לקרוא בספרות הגרמנית, ושילר, גיתה ולסינג נעשו הסופרים היותר חביבים עליו. הוא שקד הרבה על מדעי־הטבע השונים, ועל השתלמותו העצמית בכלל. רכישת השכלה לשם ההשכלה גופא נעשתה לו לאידאל ולתעודה היחידה בחייו.

באותו זמן ירד חותנו מנכסיו ולגינצבורג פסק המן, והוא הוכרח לרדת מעל שולחנו ולדאג בעצמו לפרנסתו. אז עבר לעיר פאלאָנגן, ושם עסק במלמדות וגם בתרגום ללשון גרמנית תעודות שונות בשביל בתי־הערכאות. אבל עסקיו אלה לא נתנו לו די מחיתו, ואז התחיל גינצבורג חי חיי־נדודים. הוא נדד לליטא ולקורלאַנד, לגרמניה לאוסטריה, ובכל מקום פרנס את עצמו בצמצום גדול קרוב לדוחק מן המלמדות, שהיתה שנואה עליו, ואשר הובישה את

למדו ותעיק על נשמתו, שהתנשאה רחוק, רחוק ואל עולמות אחרים לגמרי.

תנאי חייו הכריחו אותו להסתיר את כל דעתו וחכמתו אתו בחובו חבויות וסמויות מעין הסביבה הקנאית, אשר נמצא בה. כמנהג הימים ההם האריך את פאותיו ואת בגדיו. גם בהיותו מלמד בבתי אנשים עשירים בערי-קורלאנד כליבאווה ומיטאווה, אֻלץ לשים לו כתר-פנים במסוה-היראה, והמסוה הזה הציק לו מאד. הוא הרגיש את עצמו כנמכר ממכרת עבד לבעלים זרים לא רק בגופו, כי אם גם בנשמתו, אבל יש אשר לא עלה בידו להסתיר את השכלתו הסתר גמור, ולפעמים היה „המשכיל" שבו מבצבץ ובולט, ואז הורע מצבו מאד, כי התחילו מביטים עליו כאל אפיקורס, המבזה את קדשי-האומה, ורדפו אותו בכל מיני רדיפות. יש אשר היה מוכרח ללבוש דו-פנים. כבאו לווילנה היה לובש ארוכים כבגדי יהודי-ליטא, ובקורלאנד היה מחליף אותם בבגדים קצרים, כדרך הגרמנים. אבל גם בקורלאנד לא היה רשאי לעסוק בחכמות חיצוניות, בלתי אם רק בש"ס ובספרי-יראים.

אולם גם במצבו זה של עבדות ושפלות עלה לגינצורג לקרא במסתרים את מבחר יצירות הספרות הגרמנית וגם לכתוב הרבה.

חיי-הנדודים והלחץ השפיעו סוף-סוף לרעה על גופו החלש, ובתחלת חורף שנת 1325 לקה גנזבורג קשה בריאתו ומחלתו נמשכה זמן רב עד שנעשתה תכופה, והוא לא נרפא עוד ממנה. כשהוקל לו מעט, אסרו עליו הרופאים לעסוק במלמדות, ומצבו החמרי הורע מאד, כי כבר היה בעת ההיא מטופל בארבעה ילדים. בשעת-דחקו זו עמדו לו אחדים מידידיו בווילנה בסכום כסף, והוא פתח שם בית-מרזח. אבל מתוך שלא היה מוכשר לעסק כזה, הפסיד בו את מעט כספו, ושוב התערה המחסור בביתו.

בימים ההם קבל מכתב אחד מידידיו בפאָלאָנגן, שֶׁבְּשֶׁלֶוִויק שמו, בבקשה, שיבוא אליו לעירו, כי חולה הוא ורוצה לראותו טרם מותו. שם נתן לו שבשלוויק לזכרון-אהבה חמש מאות זהובים וי עצהו לשוב ולהתישב בפאָלאָנגן וליסד איזה עסק. גינצבורג שמע לעצתו. אבל המעמד אשר כונן לו, התרופף מהר, והוא הסתבך בחובות מרובים, אשר כרע תחתיהם. אז התחיל שוב נודד בערים

ובעיירות בליטא ובקורלאַנד בתור מלמד באחוזות־שדה של עשירים, וגם בתור מורה פרטי ללשונות עברית וגרמנית.

באחת מנסיעותיו, וזה היה בשנת 1819, קרהו בעיירה ווילקי מקרה־גנבה. עם חפציו נגנבו ממנו כל שטרי־החובות, תעודותיו, הרבה מכתביו וגם מכתבי אביו ואגרותיו. הגנבה הזאת גרמה לו צער מרובה, אשר נגע אל לבבו מאד.

שנים רבות בלה גינצבורג בטוקום, בליבאַווה ובמיטאַווה, ובכל עיר נשא וסבל הרבה על־ידי הפוליציה, שהתיחסה תמיד בכל חומר הדין אל זכיות־הישיבה של היהודים בקורלאַנד. כל עמלו ויגיעו של גינצבורג לבצר לו מצב בקורלאַנד, לא הביאו פרי, כל זה ענה את כחו מאד, עד כי לא יכל עוד להמשיך את נדודיו, וסוף, סוף התיישב בשנת 1835 בווילנה, במקום שבלה את שארית ימיו. גינצבורג שאף תמיד, וגם עשה כמה נסיונות להשתקע בווילנה, אבל לא מצא בה את חית ידו, ובשביל כך הוכרח בכל פעם לעזוב „עיר ואם בישראל" זו, שאהב אותה מאד, מפני שבה בא אביו למנוחת־עולמים ובה ישבו אחיו וידידיו המשכילים, ומפני שהיתה בעת ההיא בכלל המרכז התרבותי היהודיי היותר גדול.

בתחלה נעשה גינצבורג מורה לשעות בבתי אנשים פרטים, ואחרי־כן נתקבל למשרת עורך ספרי־חשבון בבית־המסחר של המשכיל העשיר ניסן רוזנטאַל. בשנת 1841 פתח גינצבורג יחד עם ידידו המשורר שלמה־זלמן זאַלקינד בית־ספר בעל שתי מדרגות. זה היה בית־הספר החילוני הראשון בווילנה, שלמדו בו בני המשכילים העשירים, שהתכוננו להכנס אל הגימנאַזיה.

אחרי הנדודים והטלטולים והמון הצרות והתלאות והרדיפות, אשר עברו על גינצבורג עד כה, בא עתה בווילנה אל המנוחה והנחלה, ובשנות־חייו האחרונות התבסס מצבו ביסוס איתן בחמר וברוח. יצירותיו הספרותיות, אשר נקראו על־ידו בכתב־יד בחוג הצר של חכמי־ווילנה, עשו לו שם גדול והעמידו אותו בשורה ראשונה של משכילי־ליטא. מיום ליום רבו רעיו וידידיו, אשר תמכו בו בכל אשר יכלו ולא נתנו למוט רגלו. המלומד והביבלי־

אוגראַף הגדול יצחק אַייזיק בן־יעקב, המשוררים אד״ם הכהן, בנימין נאַטאַנסון, שלמה־זלמן זאַלקינד, הסופרים אליעזר ליפּמאַן הורוויץ, אליעזר רוזנטאַל וניסן בנו, אלעזר האַלבערשטאַם, בנימין מאַנדלשטאַם ומתתיהו שטראַשון, הצנזור וואָלף טוגנהאָלד והעסקנים הצבוריים אברהם פרנס, אברהם מאָרגנשטרן, יודל אַפּאַטוב ואחרים, כל אלה, גדולי אנשי־השם, במחצית הראשונה של המאה הקודמת, נעשו ממכבדי גינצבורג ומטובי ידידיו וימנו לו עזרה להדפסת ספריו.

בית־גינצבורג נעשה מרכז ההשכלה בווילנה ובית־ועד לחכמים וסופרים. שמו נתפרסם בעולם יותר ויותר וגדולי החכמים והסופרים באו אתו בכתובים בעניני חכמה וספרות. לא היה חכם וסופר מן החוץ, שסר לווילנה ולא בא להתודע אל גינצבורג. כל השאלות הצבוריות החשובות בחיי היהודים נתבררו ונתלבנו בביתו. וכך הלך ונהיה הסופר־המשכיל היותר חביב ומכובד על בני־דורו.

אבל שנותיו הטובות של גינצבורג לא ארכו. מרוב עבודה נהרסו כחותיו ומחלתו הישנה שבה לענות אותו ביתר עז. הוא התחיל יורק דם, וביום החמשה־עשר בחשון תר״ז (4 ב־ובמבר שנת 1846) מת בשנתו החמשים והאחת.

מות גינצבורג הרעיש את לבות ידידיו המשכילים וחושבי־שמו. נאומי־מספד נלבבים ונלהבים נשאו עליו בפה ובדפוס אד״ם הכהן ומיכל בנו, שלמה זלמן זאַלקינד, וואָלף קאַפּלאַן (הזק״ן), מיכל גורדון ו־וואָלף טוגנהאָלד. וביום השלשים למותו שבו משכילי־ווילנה וערכו נשף־אבל עם מספדים חדשים, שנתפרסמו אחרי־כן בדפוס בשתי מחברות מיוחדות „קול בוכים״ ו„קינת־סופרים״. כל המספידים הדגישו פה אחד, כי במות מרדכי־אהרן גינצבורג אבד ללשון ולספרות העברית כח יוצר פורה ומפרה ממדרגה ראשונה.

II. יְצִירוֹתָיו הַסִּפְרוּתִיּוֹת שֶׁל גִינְצְבּוּרְג.

כבר ספרתי בפרק הקודם, כי גינצבורג התחיל עוסק בכתיבה עוד בימי נעוריו. אבל אז כתב לעצמו, ולא היה זה אלא שפך שיח והגות-לב. לכתוב על מנת לפרסם את הדברים בדפוס, חחל גינזבורג רק לאחר שנתמשכל והחליט בלבו לחלק את השכלתו עם „אחיו בני עמו, ההולכים בחשך". בהבדל מיתר המשכילים בני-דורו, החזיק גינצבורג בכלל: „מעט מן האור דוחה הרבה מן החשך". המלחמה בחשך אינה מביאה פרי; צריך להכניס אור לתוך המבואות האפלים—והחשך יעבור מאליו. הוא הבין, שדי לתת לדור הצעיר מושג נכון מתולדות הארץ והעם, שבתוכה ובקרבו הוא יושב, כדי לעורר בו את התשוקה והרצון ללמוד את לשון הארץ והעם, שדי לתת מושג ליהודי-התלמוד מן ההסטוריה הכללית, כדי שיוָכח, שהתלמוד ומפרשיו אינם האל"ף והתי"ו של כל המדעים ושל כל הידיעות האנושיות. „הוא לא נלחם בעד ההשכלה, אלא הכניס השכלה זו עצמה לתוך הספרות העברית".

גינצבורג היה סיפר מרובה-הצדדים, והוא כתב בעברית על הכל. הספר הראשון שבהר אותו מיתר כתבי-ידו למסרו לדפוס, היה „גלות ארץ החדשה או מסע קאָלומבוס" בשלשה חלקים, שעבד אותו על-פי חבורו של קאַמפּה בלשון הגרמנית. בשנת 1822 שלח את הכתב-יד לאביו, שישב בעת ההיא בווילנה, בבקשה, כי יתקן את סגנונו, וכשימצא אותו מוכשר לדפוס, יתן עליו את הסכמתו הוא, גם יאסף בשבילו הסכמות מגדולי רבני-ווילנה. באותו זמן היה כמעט בלתי-אפשר להדפיס ולהפיץ ברבים ספר-השכלה, שלא נתקבל עליו הכשר מאת איזה רב מפורסם. אביו של מ"א, שהיה חשוב בעיני רבני ווילנה של העת ההיא, השתדל, והשתדלותו עלה בידו, לקבל הסכמה מאת הגאון ר' אברהם אבלי הפאָסוואָלי.

ההסכמה הנזכרת של רב וגדול בישראל זה, שנגרר אחרי דעת הגר"א בענין ההשכלה, מעניינת מאד בתור תעודה היסטורית

חשובה לתאור הרוחות, שהיו מנשבות בקרב יהודי־ליטא באותה תקופת־הזמן, ולפיכך אני נותן אותה כאן ככתבה וכלשונה:

„ה"ה הרבני המשכיל החכם הישיש הנכבד מהו' אשר סלאנטער ביותר שהוא חכם עוד רצונו ללמד לבני יהודא קסת הסופר ולשון עירומים בספר לספור ספירות דברים אשר היו לעולמים אשר מלפנינו, אשר גם בעולם השפל הזה הי' נעלם וטמיר מאתנו, כמה וכמה מדינות רחבות ומלאות אדם, וגם נתוודע שבני אדם דרים נכח כפות רגלינו אשר הי' נחשב לזר מאד בעיני הקדמונים. מזה יביטו ויראו פעולת ה' אשר אין קץ ותכלית לנפלאותיו ולברואיו אשר בשמים ממעל ובארץ מתחת, ולכן הקריב אל מזבח הדפוס ההעתקה הנעימה וההדורה הזאת אשר העתיק בנו הרבני המליץ הגדול מוהר"ר מרדכי אהרן נ"י תחת השגחת אביו הנ"ל. והנה אחרי אשר ההכם הנ"ל הוא דובר צחות ודבש וחלב תחת לשונו למשוך בקסת הסופר בכתב אשורית*) לזאת יתאוו מטעמותיו, ולמען היות שכר לפעולתו העתיקו גם ללשון אשכנזי הנהוג למען יתענגו בו גם ההדיוטים והנשים**). והנה אחרי שהחכם הנ"ל טרח בזה לכן נוצר תאנה יאכל מפריה וחתיכא דאסורא להשיג גבול החכם הנ"ל ולהדפיסו לא בלה"ק ולא בלשון אשכנזי הנ"ל מבלעדי רשיון החכם מהו' אשר הנ"ל וליקום ההוא גברא העובר ע"ז בארור בו קללה וכנ"ל. והשומע לדברינו ישכון שאנן דשן ורענן עד ביאת ינון".

רק על־ידי הסכמות רבניות כאלה יכול המשכיל—הסופר שבאותה עת להגן על עצמו מפני רדיפות מצד הקנאים ומהסגת גבול.

כשהיתה ההסכמה בכיסו התחיל גינצבורג, כמנהג הימים ההם, מאסף חתומים על ספרו, ובקושי גדול השיג רק מקצת מסכום־הכסף הדרוש לצורך ההדפסה. אז בא לעזרתו ידידו שבשלוויץ

---

*) השרטוטים של הרב בעל־ההסכמה.

**) את ספרו זה תרגם מ"א גם ללשון היהודית בשם „די ענטדעקונג פאָן אַמעריקאַ" ויצא בשנת 1824 בעילום שמו של המתרגם.

מפאָלאָנגן הנזכר בפרק הקודם, ושלו הקדיש את ספרו לאות־תודה. אבל בעת ההיא לא נמצא בית־דפוס עברי בווילנה, וזה שהכריח את גינצבורג לקנות בכספו אותיות עבריות בכתב רש"י, — כנראה בתור סגולה לעין הרעה של הקנאים, — שחזר למכור אותן לאחר ההדפסה בהפסד גדול לכיסו.

הספר „גלות הארץ ההדשה" נתקבל בשעתו מאת צעירי־הדור בהתלהבות מרובה ועזר הרבה להפצת ההשכלה והלשון העברית בשנת תרמ"ד, כשלשים ושבע שנים לאהר מות המחבר, יצא הספר במהדורה שניה*).

הצלחת ספרו הראשון בין הקהל אמצה את לב גינזבורג להמשיך את עבודתו על שדה ההיסטוריה הכללית, ובשנת 1832 הוכן אצלו לדפוס החלק הראשון מספרו „תולדות בני האדם" מעובד על פי חבורו של ההסטוריון הגרמני פעליץ. בשנת 1835 יצא החלק הזה הכולל 115 פרקים, מראשית מקדמי ההיסטוריה עד חורבן הממלכה הרומאית בשנת 476 לאחר ספירת־הנוצרים.

הספר הזה עשה רושם כביר ומצא עליו קופצים הרבה, ואף־על־פי־כן לא עלה בידי גינצבורג לפרסם בדפוס גם את יתר שלשת חלקיו, שהיו מונחים אצלו בכתובים, יען כי הדפסת ספרים גדולי־הכמות כאלה עלתה בדמים מרובים מאד, וזה היה למעלה מכחו. עשרה פרקים מן החלק השני נדפסו זמן רב לאחר מות גינצבורג בקובץ „לקט אמרים", שנתן „המליץ" דורן לחתומיו בשנת 1889.

לעמת זאת עלה בידי גינצבורג להוציא באותה שנת 1835 את אגרונו „קרית־ספר", שיצא כשנה לאחר מותו במהדורה חדשה עם הוספות, ומאז זכה לעוד מהדורות אחדות. הספר הזה הוא מעשה ידי אמן גם בסגנונו המעובד והמלוטש גם בתכנו הראַלי, הלקוח ממאורעות־בחיים, ומעלותיו אלה, העושות אותו עד

---

*) ראוי להעיר, כי למרות הזהרה זו מפני הסגת גבול, הדפיס המשכיל הגאַליצאי אברהם מענדל מאָר את הספר הזה עוד בימי המחבר (1846) וקרא אותו על שמו.

היום לאחד מטובי האגרונים בלשון העברית, עמדו לו להתפשט בעם כל מהדורה בהרבה אלפים.

בשנת 1837 נדפס בווילנה הספר החשוב כל־כך לישראל „מלאכות פילון היהודי אל הקיסר קאיוס קאלי־גולה", שתרגם אותו גינצבורג עפ"י תרגומו הגרמני של אקהארדט מיונית; בשנת 1834 יצא הספר במהדורה שניה.

עטו של גינצבורג נעשה, ממש, כמעין המתגבר, והוא כתב ספר אחר ספר, וכמעט כולם מתורגמים מגרמנית. אבל גם לאחר שכבר נתפרסם בתור סופר גדול, זכה לראות רק את מקצת ספריו מודפסים בחייו, והרבה מהם יצאו לאחר מותו על־ידי אחרים, וישנם גם כאלה, שלא נדפסו עדיין עד היום. בשנת 1839 הוציא את ספרו „עתות־רוסיה", הכולל את תולדות העם הרוסי. זה היה הספר הראשון במינו בלשון העברית, שנכתב מלכתחלה בשביל ילדי העברים. בשנת 1842 יצא ספרו „הצרפתים ברוסיה", שבו מסופרים פרטי מלחמת נאפוליון הראשון ברוסיה בשנת 1812. בשנת תרמ"ד נתפרסם הספר הנזכר במהדורה שניה.

לאחר שנתקבל האגרון „קריח־ספר" מאת קהל־הקוראים במאור־פנים, חבר גינצבורג ספר חדש בשם „דביר", והוא כעין קובץ של מאמרים שונים, מתורגמים ומקוריים, מכתבים ארוכים, תולדות אנשי־שם, משלים ומכתמים. המאמרים והמכתבים הם ציורי־מסע בארץ־ישראל, במדבר־ערב, תאור חיי היהודים באפריקה הצפונית ובהינה, וספורים על־דבר הקראים ובני־רכב. הספר הזה יצא בפעם הראשונה בחיי המחבר (בשנת 1844), וגם לאחר מותו בכמה מהדורות.

כעבור שלש שנים (בשנת 1845) פרסם גינצבורג ספר בשם „פי החירות", המשמש המשך ל„הצרפתים ברוסיה" וכולל מלחמת הגרמנים והרוסים בצרפת בשנות 1813—15 עד שהגלה נאפוליון אל האי ס"ט הֶלֶנָה. גם הספר הזה יצא במהדורה שניה בשנת 1881.

זמן רב לאחר מות גינצבורג, בשנת 1860, יצא ספרו „ימי

הדור", הכולל דברי ימי צרפת בתקופת המהפכה המדינית הגדולה משנת 1770 עד כניסת נאַפוליון לרוסיה בשנת 1812.

גינצבורג חבר גם את תולדות נאַפוליון הראשון, שיצאו בשנת 1878 בוואַרשה על־ידי המו"ל אליעזר יצחק שאַפירא בצירוף עוד שלשה ממאמריו בספר מיוחד בשם „המוריה".

אחרי מות גינצבורג יצא על־ידי אחיו משה־ליב ותלמידו ורעו יעקב קאַצנלסון גם הספרים האלה:

„דביר" חלק שני (יצא בשנת 1862) כולל מאמרים ומכתבים, שיש להם ערך אבטוביאוגראַפי וגם עשרה ממכתבי אביו של גינצבורג, שנשארו לפליטה מהמון כתביו שאבדו בהמשך הזמן.

„חמת־דמשק"—פרטי מאורע עלילת־הדם, שאורע בדמשק והישועה שבאה ליהודים הנאשמים על־ידי השתדלותם של ר"מ מונטיפיורי ויצחק כרמיה. (נדפס בקניגסברג בשנת 1860).

„אביעזר" (יצא בשנת 1863)—תולדות־גינצבורג כתובות בידי־עצמו. בספרו זה צייר גינצבורג בצבעים בהירים ובקוים אמנותיים את ארחות חיי יהודי־ליטא בסוף המאה השמונה־עשרה ובתחלת המאה התשע־עשרה, הכה בשוט סאַתירה עוקצת את החנוך העברי הפרוע, בקר בקרת קשה וחריפה מאד את מנהג נשואי־הבוסר, שנשתרש בין היהודים והרב עולמות הרבה מישראל, לנתן לנו תמונה אמנותית של פרצופי־מלמדים שונים למיניהם.

„תקון לבן הארמי"—ספור־התולים כתוב בחרוזים בצורת שיר על־דבר בדחן, שהתחפש לבעל־שם, וכולל הלצות ושנינות אודות רופאי־אליל, קדרים, עושי־נפלאות ובעלי־מופתים, המתעים את העם בסגולותיהם ובקמיעותיהם ולחשיהם ובכיוצא בהם.

גינצבורג כתב גם מאמרים בודדים, שנתפרסמו בקובצים העברים, שיצאו בזמנו, כמו „פרחי־צפון" (הוצאת רש"י פין) ואחרים.

עפ"י הספרים האלה מופיע אמנם גינצבורג לפנינו לא בתור סופר גדול ולא כהוגה דעות מקוריות, אבל כאדם בעל השכלה

מרובה, שיש לו אידעאל נעלה, והוא שואף בכל כחו להגשים אותו בחיים. האידאל הזה הוא — ללמד בינה לתועי-רוח מבני-עמו, להוציאם ממחשכי-הבערות ולתת את העולם בלבם. לאותה תכלית, שצמצם בה את כל ישותו, השתמש בעט-הסופרים אשר לו, — כלי-זיינו היחיד והמיוחד במלחמה בשלום זו, אשר נלחם נגד הישן והרקוב בחיי יהודי-ליטא. ספריו ההיסטוריים, שעכשו כבר נתישנו ובשביל הקורא דהאידנה אין להם כמעט שום ערך, מלאו במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה תפקיד גדול מאוד בהשכלת הצעירים העברים, שלא היתה להם בזמנם שום אפשרות אחרת לטעום מעץ-הדעת. לעומת זאת נקראים בהתעניינות מיוחדת עד היום ספריו המקוריים, וביחוד אלה שיש להם אופי אבטוביאוגראפי, מפני שהם פותחים לנו פתח לתולדות הקולטורה של יהודי-ליטא בשנות השלשים והארבעים למאה שעברה, ומתוכם משתקפות הרפתקאותיה ושאיפותיה של האינטליגנציה הישראלית, שנמנה גינצבורג עליה, בימי-החשך ההם.

אבל מה ששוה הוד מיוחד על יצירותיו הספרותיות של גינצבורג הוא — סגנונו העברי היפה, שלא קדמהו בו איש מן הסופרים לפניו. עוד בקדמת ימי-נעריו, אך התחיל מושך בעט-סופר, הורהו אביו לדקדק בלשון, ומאותה שעה ואילך הרחיב והעמיק בעצמו תורה זו, מה שיוצא כבר מתוך הקדמתו לספרו הראשון „גלות הארץ החדשה". בהקדמה זו „מראה לנו גינצבורג מעט משכלו הישר ועמק הגיונו וטעמו הטוב, — הלא הם הדברים, אשר הצטיין בהם תמיד בעבודתו. בעת ההיא כבר הבין (והוא היה הראשון בזמנו בהבגה זו), כי אין חפץ לרדוף אחרי מליצות קשות, כי ראשית חכמה לסופר להקל את הקריאה ולהסביר דבריו על-ידי מלים ומבטאים פשוטים ומובנים לכל, כי מלות תלמודיות אינן פוסלות את הלשון ואינן מקלקלות מאומה, ולהפך עושר הן לשפה. ושיטתו זו בסגנון ובעבודת-הספרות היא היא שהרימה את גינצבורג על כל סופרי דורו. הוא הרגיש ויבן את אשר לא הרגישו ולא הבינו רבים מן הסופרים הבאים אחריו, אשר החרו לכתוב במליצות הקשות אשר באיוב וביתר הספרים הקשים ויבואו ברוב דברים, בסירוס מקראות ובגבוב מלים על מלים שלא לצורך, ויעכול

לכתוב בסגנון פשוט וקל, „אשר יובן לדעת לכל מבין בלשון נביאים הראשונים" (לשונו בהקדמת ספרו „גלות הארץ החדשה") ויברא לנו את הסגנון המקובל לבחירי הסופרים הצעירים, והוא עברית מדויקת על-פי כללי דקדוק הלשון ושמושה, בלי כפל לשון, שאין לו מקור בהגיון, בלי מליצה כתומה, שאין בה רעיון או ציור ברור לקורא, ובהוספת כל מלה תלמודית, שיש בה תועלת לשפה מאשר אין דוגמתה בכתבי הקדש או מפאת קצורה ותוקף הוראתה".

גינצבורג, אשר הפצת הלשון העברית בין העם נחשבה לו לעיקר גדול, הנכנס לגדר עיקרי-השכלה, השתדל, שיהא סגנונו משמש מופת לרבים. בכמה ממכתביו אנו רואים אותו מזהיר את הצעירים להתרחק מן הערפליות שבלשון ולחתור יותר ויותר אל הבהירות. לדוגמא הריני מביא בזה קטע קטן ממכתב שכתב לאחד הצעירים באותו ענין: „השמר לך, בני, להעתיק פסוקים כצורתם בלי שנות איזה אותיות במקום הצורך, כי כאשר תמלא כפיך ממליצות כתובים שלמים ולא תשנה כפי שנות כוונת המקרא מכוונת דבריך, יסתבכו יעלו בידך טעותים רבים, כאשר קראתי ממכתבך על דרך המקרא באיוב". בהקדמתו לספרו „קרית ספר" הוא אומר: „רק הפשוט אשר יפיו נקנה לו מאת הטבע בלי יגיע כח, ימשוך את העין על נפשו לראוה בו, ולא המליצה העמלה אשר יראה הקורא את העמל, אשר עמל הכותב לאסוף כביצים עזובות רעיונות נשגבים משמים ומארץ מתהום ומשאול".

ודייקנותו היתרה של גינצבורג בלשון ובסגנון, הביאה אותו, ממילא, לידי כך, שכל מה שכתב — כתב במיטב הגיון, ובכל מה שבחר לתרגום, לא חטא אל הטעם הספרותי הטוב. בזה עלה גינצבורג על רוב המשכילים בני-זמנו, שהעבירו מבין כתלי בית-המדרש אל הספרות העברית את ההתפלספות הדרשנית ואת הפטפטנות הבטלנית. דברים בלתי-מתוקנים לא הוציא גינצבורג מעטו מעולם. בלי הכנה קודמת לא נגש לכתוב דבר, וטרם גשתו לאיזה מקצוע ספרותי, בדק את עצמו תחלה בדיקה מעולה אם הוא מוכן אליו מצד ידיעותיו וכשרונותיו. הרי כאן דוגמה, שממנה אפשר להקיש על השאר. כרוב המשכילים שבדורו נסה גם

גינצבורג את כחו על שדה השירה העברית, ושירו הספורי „תקון לבן הארמי", שנכתב בחרוזים יפים מאד, שמצאו חן בעיני הקוראים, צריכים היו, לכאורה, להזיח את דעתו עליו כדי חשוב את עצמו למשורר, ולהמשיך את עבודתו באותו מקצוע; אבל לא כן היה. אחרי טעמו את טעם השירה האירופית ועמד על תביעותיה של היצירה הפיוטית המודרנית, הרגיש בנפשו, כי לא נוצר להיות משורר, ולא עוד אלא שמענוותנותו היתרה הוציא דין על עצמו, כי לא לו לשפוט בדברי-שיר, יען חסר הוא את המבינות הראויה לדבר. במכתב לאחד מידידיו המשוררים, ששלח לו את קבוצת שיריו לבקורת, הוא כותב: „אולם, ידיד יקר, בכל זאת אל ירום לבבך בהקטורה הזאת אשר שמתי באפך, כי באמת לא רוח-משוררים נכונה כפעמני לבחון בין טוב למוטב. על כן, ידידי, אל תחטא למהר להוציא שיריך לאורה על-ידי הדפוס על-דבר התהלה אשר אצלתי לך אני בעניי, טרם ישפטו עליהם מבינים אחרים מהירים ממני, כי נכונים המה לדפוס". ולהלן הוא כותב: „חכמת השיר הוא דבר בלתי-נקנה על-ידי למוד ויגיעה לבדו, אם לא הערה עליו הטבע רוח משוררים ביחוד, ואך לשוא יתיגע הסופר לספור מספר הברות שקולות על פרקי אצבעותיו ולבקש את התבה הנצרכה לו להשתוות החרוז על-פי סדר א"ב אם אין רוח השיר נוספה בו. האמינה לי, ידידי, כי לא נכונה נמצא בפי אחד המלמדים, אשר צמצם את החלוק בין הגדה פשוטה (פראָזע) לשיר (פאָעזיע) במלים מעטים לאמר, אם אני אומר: „השלך את העט לחוץ", היא הגדה פשוטה, אולם אם אומר „קחה את הנוצה, והשלך אותה חוצה", או יהי המאמר הזה שירי". ובמכתבו להד"ר קושלווסקי כותב גינצבורג: „לא משורר ולא בן משורר אני. הן אמת בימי הרפי נסיתי גם אני להרוז חרוזים ולספור מספר הברות שקולות על מספר אצבעותי כאחד מבני-גילי. אבל אחרי אשר לא מצאתי נחת בהם, כי נחלי עשתונותי פרצו ויעברו חוק החרוז ולא הצטמצמו במצר המשקל, נערתי חצני ועזבתי את גן-הפרחים הזה, ואבחר תחתיו את שדה-הפרוזה לעבודתי".

וכל פנם ולקוי בטעם הספרותי הטוב, ובמלה המודפסת בכלל, שהיו שנואים עליו עצמו, בקש להשניא גם על אחרים.

יבר זה יוצא לנו מתוך הרבה ממכתביו, שנתפרסמו לאחר מותו.

לחבר משכילים, למשל, שנוסדו יחד להוציא מעת-לעת לצורך השכלת הרבים קובצים בלשון העברית, ואל הפרוגראַמה שלהם הכניסו גם באורי אגדות ומדרשים, כתב גינצבורג לתשובה על בקשתם, שישתתף אתם בעבודתם וימשוך אליה גם סופרים אחרים מידידיו, כדברים האלה: „כחצים היו בעיניהם (כלומר בעיני חבריו הסופרים) דברי קול הקורא בראותם מגמת פני החברה להתגדר באגדות ומדרשות, ולטפול במאמרי חז"ל הקדמונים דברי עיונים ומחשבות פלוסופים אחרונים, אשר לא ידעו הקדמונים שחרם כמעשה הדרשנים חדשים גם ישנים. ואין אנחנו תוהים על באורי האגדות הנבארים על-פי ארחות החכמה, אשר היו נהוגים בימים ההמה, כי אם על הבאורים הרחוקים, אשר יתעקשו לערב את משלי ימי-הקדם עם רעיונות פלוסופי הדור האחרון, ויחברו יחד את אשר לא יחוברו להראות עד מה הגיע כחם בתורה ובפילוסופיא יחדו, ותחת אשר אנחנו עמלים לתת בינה בלב בני העם להבין, כי יש חפץ בדבר חכמה אף כי לא נמצא רמז לה באגדה ובמדרש, ימשכו אותם בהבלי-שיא לבוז לכל חכמה ולכל דיעה, אשר לא ידעו הקדמונים ממנה כאלו נתן זמן ועת להכמה ויאמר לה עד העת ההיא תגלה לבני-האדם ולא תוסיפי".

עובדה מתמיהה היא, כי מכל אלה, שכתבו עד כה על ערך יצירותיו הספרותיות של גינצבורג, לא נמצא איש שהרגיש בכשרונו המיוחד להומאָר בריא ועליז. כשרונו זה בולט לעין גם בספרו „תקון לבן הארמי" וגם במכתבו הספורי, שנדפס בתור הוספה להמהדורה השניה של „קרית ספר" בעילום שמו „דאָקטר פראנקאָלס", ואין שום ספק, שאך הוא שהיה בעוזריו לתרגם תרגום כל-כך אמנותי את מכתבי היינה וברנה. אחד ממבקרי הדור העבר*) כותב באותו ענין: „קראו את המכתב מפאַריז על-דבר החלי-רע, אשר ספח גינצבורג אל ספורו הנקרא „ריב-משפחה", ותשתוממו לראות, כי רוח היינה מרחף עליו, ובכל זאת הוא נכתב עברית לכל פרטיה. קראו את מכתב ברנה בהעתקת

---

*) י"א טריווש.

גינצבורג ותראו, כי את ברנה אתם קוראים, את ברנה בכל עקיצותו, בכל מנוחת־רוחו החיצונה, אשר מתחתה יִתֹּר ים רגשות הומה בשיא גליו ומשבריו, ובכל זאת אתם קוראים עברית, כאלו נולדו המכתבים בשפה הזאת".

חבה יתרה הראה גינצבורג להיסטוריה, בחשבו אותה כלי־שרת להשכלה, הנותנת תוכן לחיים, ואת החבה הזאת חפץ לעורר גם בין העם, ולפיכך הרבה לחבר ספרי־תולדה. בהתעניינות מיוחדת התיחס גינצבורג אל תולדות עם צרפת, ותהפוכות גורלו נגעו אל לבו. ספרו הגדול „תולדות בני־האדם", שלא נשלם, מבליט בו חוש היסטורי מפותח יפה. נראה, כי יש לנו כאן עסק עם איש מומחה לאותו דבר, בנגוד אל הרבה מן הסופרים המשכילים של אותה תקופה, שטפלו ברובם בענינים, שלא מצאו בהם ידיהם ורגליהם.

על ספרו של גינצבורג „ח מ ת ־ ד מ ש ק" כותב אחד המבקרים, כי „הוא אחד הפרקים הרבים בדברי ימי ישראל הקטנים בכמות זמנם ומקומם והגדולים באיכותם הנוראה, וגם הוא כתוב ברב כשרון, בשפת אמת ובטוב־טעם. מיום היות ישראל לגוי עד אשר החלו מכתבי־עת עברים לצאת לאור, לא היה לנו כותב זכרונות כגינצבורג (בכתבי־הקדש לא עסקינן). מכל שנות ראינו רעה, מכל ימי התלאות והרדיפות והעלילות והגירושים ונתינת הזכיות והגזרות ובטוליהן והתחדשותן, אין לנו אף ספר אחד כ„חמת דמשק", אשר נכתב בעברית על־ידי סופר נאמן ויודע לספר דברים כהויתן לזכר עולם, ואין צריך לומר, שהספר הזה יהיה ראוי לקריאה תמיד וערכו יהיה חדש עמו לעד".

עד ימי גינצבורג לא היה קהל־קוראים לספרים עברים. על־ידי ספרי־גינצבורג התחיל קהל שכזה הולך ומתיצר. גינצבורג זכה למה שלא זכה שום סופר עברי אחר בזמנו: כל ספריו שיצאו בחייו נמכרו, בכמה אלפים אקזמפ־ארים. במכתב לאחד מידידיו כותב גינצבורג: „הספר „גלות הארץ" איננו נמצא בעד כל מחיר; גם מחברותי „קרית ספר" ו„עתותי־רוסיה" ספו תמו בידי הקונים עד תומם, וגם ספר „דביר" הוא יקר המציאות מאד". גם ספריו

שנת־נרסמו בדפוס לאחר מותו התפשטו הרבה, ואחדים מהם יצאו בכמה מהדורות, וזה אות, כי רצו הקוראים את פעלו.

בנוגע לפעולת ספרי־גינצבורג על העם בזמנו כותב אחד אחד מזקני הסופרים כדברים האלה: „בדורו התנוססו ספרי־גינצ־בורג כאבני־נזר על שדה הספרות הדלה והשפלה, ובקסם החן והנעימות השפוך עליהם לקחו נפשות ויפחו רוח חדש, רוח חיים ותנועה גדולה ועצומה בלבות קוראיהם, אשר התענגו וישתוממו יחד למקרא דברים נעימים ומועילים בלשון פשוטה וקלה ונמלצה כזאת, ואשר למרות רוחם התעוררו בקרבם על ידם רעיונות ורגשות חדשים, אשר לא נבא להם לבם מראש, ולפעמים גם שאלות וספיקות בדברים שאסור לשאול ולהסתפק בהם כלל לפי הדעות המשובשות והנבערות, אשר נחלו למו עוד בימי־היניקה עם חלב אמם. והרעיונות והשאלות ההם לא נכתבו וגם לא נרמז עליהם לפעמים בתוך הספר, אך מאליהם באו וימצאו קן למו עמוק, עמוק בלב הקורא. עתה כשכבר רחבה הספרות ותגדל הרבה מבראשונה והדעות והחיים בכלל נשתנו מאד, אי אפשר עוד לכתביו לפעול פעולה רבה כזאת, אך ערכם העצמי לא יאבד לנצח. כל עוד אשר ילמדו בני־ישראל לקרוא ולכתוב עברית, יהיה להם גינצבורג למורה טוב ומועיל".

אולם עם כל התמכרותו של גינצבורג אל הלשון העברית והשתדלותו היתרה להפיצה בעם, לא היתה אהבתו אליה אהבה עזה, רומאַנטית. הוא אהב את הלשון הגרמנית יותר ממנה, ובעצמו הודה, כי „אוהב הוא את הכלב החי מן הארי המת". כפי שמספר גינצבורג עצמו עברו עליו שלש תקופות ביחוסו לשפת־עבר. „בימי־נעוריו אהב אותה כאשר יאהבו נערי־פולין את כלותיהם, אשר בחרו אבותיהם להם, לא מפאת אהבה אמתית, כי אם מפאת בחירת אבותיהם; בימי־עלומיו אהב אותה, כאשר יאהבו בחורי־פולין, אשר עתם עת־דודים, את נשיהם, וגם זאת לא מפאת עצם אהבה, כי אם מפאת היותה יחידה לו, וכבאו בשנים אהב אותה כאשר יאהבו בני־פולין כערכו את נשיהם, אף כי עיניהם רואות, כי לא נמצאה בהן השלמות המפארת את בנות־

אשכנז, ובכל זאת יזכרו להן את אהבת־נעוריהן, ידידות כלולותיהן, ובפרט אשר אהובת נעוריו זאת המציאה לו טרף בימיו האחרונים"*).

III. גִינְצְבּוּרְג בְּתוֹר עַסְקָן צִבּוּרִי.

מרדכי אהרן גינצבורג לא צמצם את שכינתו בדי אמות של הלשון והספרות גרידא, ולא פירש את עצמו מן החיים המהלכים. השאלה על־דבר הטבת מצב בני־עמו בחומר וברוח נקרה תמיד כיתוש במחו, ומיום באו להשתקע בווילנה היה הראש והראשון בחבורת־המשכילים שם, אשר עמלו לבקש את הדרכים הראויים להעמיד את אחיהם יושבי־חשך בקרן אורה. למרות היותו כל ימיו ידוע־חולי ואיש מכאובות, לא פסק לעבוד עבודתו לרבים, אלא שמפני עניוותו הגדולה ובריחתו מן הפרסום, עברה עסקנותו הצבורית בלי רעש וקולי־קולות, ולא נודעה בשעתה בלתי אם בחוג המצומצם של רעיו וידידיו, שהיו עמו בעצה אחת, מה שגרם, כי כמה ממפעליו הצבוריים נזדקפו בטעות על חשבון אחרים מבני־דורו.

גינצבורג נתן ערך רב להשכלה, ואף בה ראה את גאולתם של ישראל, ולפיכך פחד ורחב לבבו משמחה לקראת השמועה שבאה, כי החליטה ממשלת־רוסיה להשכיל את היהודים על־ידי פתיחת בתי־ספר. החלטה זו היתה ענין לענות בו בחבורת המשכילים מתי־סודו של גינצבורג. בחבורה זו ידעו יפה, כי לא כל־כך נקל יהיה להטות את לב ההמונים היהודים, שנשתרשו בבערותם, להחלטת הממשלה, ולכן ישבו ונדונו בשאלה, כיצד ובאיזו אמצעים להשיג את התכלית הנרצה. באותה שאלה נחלקו המשכילים בדעותיהם. הקיצונים שבהם אמרו, כי צריך יהיה לשבור את קשיות ערפם של המתנגדים על־ידי מלחמה ברבנים, המאשרים המתעים; והמתונים חוו את דעתם, כי צריך לכלכל דבר בשובה ונחת ובאמרי־נעם,

---

*) ר' מרדכי אהרן גינצבורג", מאת דוד מגיד.

כדי שלא להקניט את החרדים, שהם רב מנינו ורב בנינו של העם. גינצבורג נמנה על המתונים. הוא נשאר נאמן לשיטתו, כי לא בחיל ולא בכח תבקיע לה ההשכלה דרך אל העם, אלא על-ידי ברורי-דברים והפצת דעות ישרות העלולות לפשט את העקמומיות שבלב. אבל עם זה היה גינצבורג כמעט היחיד והמיוחד שבחבורה, אשר לא הסתפק בהשכלת בית-הספר בלבד, ולא שאף להפוך את כל היהודים למשכילים. גינצבורג המשכיל הליטאי בא לאותה מסקנה, שהגיע אליה המשכיל הוואָהליני ריב"ל, כי מקור דלותם וענותם של המוני היהודים מונח בעסקיהם האויריים, והלכך צריך לחנכם לעמל וליגיע-כפים, למלאכות המחיות את בעליהן. גינצבורג, שרב שנותיו עברו עליו בלחץ ודוחק, שידע והרגיש יפה, כי מצבו המדולדל והתלוי על בלימה אינו אלא פרי חנוכו הלקוי, מצא לתקנתו של החנוך העברי שני אמצעים אלו: השכלה ועבודה. צריך ליסד בתי-ספר ללמודים הכלליים וגם בתי-ספר לאומנות והרשת-המעשה. על הדעה הזאת הגין גינצבורג בחבורת-המשכילים, והוא היה לא רק נאה דורש, כי קם ויסד יחד עם רעו המשורר שלמה זאַלקינד בית-ספר מתוקן ללמודים העברים והחילוניים. בבית-הספר הזה התכוון גינצבורג להראות להחרדים, כי אין למודי-קודש וחול צוררים זה לזה, כי אין הדת מפסידה כלום על-ידי ההשכלה, וכי יכולות הנה לדור בכפיפה אחת, ולא עוד, אלא שהוא עצמו השתדל להראות על-פי חיי יום יום שלו, כי אפשר לו לאדם להיות משכיל ועם זה גם חרד על דת ומקיים את המצוות המעשיות*). וכך הורה גם לאחרים. בספרו „אביעזר" הוא אומר: „אל יבטח האיש בשכלו להורות הלכה למעשה ע"פ דעתו חלילה, באמונה יחזיק ולא ירפנה, על פיה יחיה ועל פיה ירים את ידיו ואת רגליו, והמחקר יהיה רק כלי שעשועיו

---

*) המשורר אד"ם הכהן בהספדו על גינצבורג מעיד עליו, כי מעודו לא בטל אף תפלה אחת ערב ובקר וצהרים, ולא אף מנהג אחד, שיש לו שרש בדת, לא שח אפילו שיחה קלה בשעת התפלה בצבור, וכי בתיבתו, אשר שמר בה בחייו את כתביו, מצאו אחרי מותו כמה גזרי-סוכר כרוכים בנייר „ושל פסח" כתוב עליו.

להדד את שכלו ולחזק את הרגשותיו; המחשבה חפשית כפרא למוד מדבר, והמעשה אסור בעבותות עד קרנות התורה".

על דעותיו אלה הגין גינצבורג בחוג ידידיו המשכילים, ולפיהן ערך את תכנית עבודתם ברהוב־היהודים. ומתי־סוד העמיד לו גם בערי־השדה מקרב אנשים תמימי־דעים, משכילים מסותרים, שבאו לעתים קרובות לווילנה, ושם היו משכימים ומעריבים לפתחו, כדי לקבל מפיו עצות והוראות. כך הלך והתפתח מצב־הענינים, עד שלא ארכו הימים ובידי גינצבורג התרכזו כל חוטי תנועת ההשכלה בליטא. במחשך היה גינצבורג מחליף מכתבים עם כל אלה, שידע על אודותם, כי מתעניינים הם בתקנת מצבם של יהודי־ליטא, ומשך אותם אל העבודה. על־ידי זה קנה לו פרסום גדול בארץ ובחוץ־לארץ. ובשעה שהחליטה ממשלת רוסיה לשלוח את חד"ר לילנטאל אל ערי־התחום כדי לעורר את היהודים להשכלה, היה גינצבורג הראשון, שהודיעו לו ממקור רשמי על־דבר המלאכות הזאת. עוד קודם שבא לי־לנטאל לווילנה, החליף מכתבים עם גינצבורג אודות מלאכותו ובקש ממנו, כי יכין בשבילו ובשביל עבודתו את הבסיס הנחוץ בין הצבור העברי בירושלים דליטא, שצריכה לשמש סמל ודוגמה ליתר הערים מקום מושבות היהודים. לכתחלה תלה גינצבורג במלאכותו של לילנטאל תקות מרובות וחשב את הצעד הזה מצד הממשלה כהתחלת תקופת־אורה בחיי היהודים, ולפיכך התחיל הוא וחבורת רעיו מכינים את העם לקראת הדברים החדשים, אשר ישמיע להם המלאך הנוסע אליהם עם בשורת־הגאולה בפיו.

מרגע הראשון לבוא לילנטאל לווילנה, נעשה בית גינצבורג המרכז, שאליו התכנסו כל המתעניינים במלאכות ובמטרותיה. שם המתיק לילנטאל סוד עם פרנסי־הצבור בשאלות־ההשכלה, ומשם שלח על פניו אל היהודים שבערי־התחום את מגלת־הספר „מגיד ישועה" המבאר את תכלית בואו לרוסיה בתור מגשים המחשבות הטובות, שהממשלה הרוסית חושבת על השכלת היהודים. כאמור למעלה תמך גינצבורג בתחלה בלילנטאל, והוא עצמו עם המשכילים הנגררים אחריו היו לו לעזור בכל אשר דרש מהם. אבל אחרי כ שנה גינצבורג את יחוסו ללילנטאל ונעשה מתנגד לו ולמלאכותו

אפס כי נשא את התנגדותו אתו בלבו ובעת הראשונה הסתיר אותה גם מבעלי־בריתו, בקוותו לפעול על לילנטאל בשיחות־ויכוח, שיתקן את אשר עות לפי דעתו.

הסבה, שגרמה לשנוי שנתהוה ביחוסו של גינצבורג ללילנ־טאל ולמלאכותו, מונחת בחלוקי־הדעות, שנפלו ביניהם בשאלת הרבנים החדשים. לילנטאל ראה לנחוץ, כי קודם שיוסדו ברוסיה בתי־מדרש לרבנים, יביאו לשם מגרמניה את הדוקטורים לתורת הפלוסופיה המוסמכים גם להוראה, וגינצבורג מצא, כי האנשים האלה, אשר רבה ידיעתם בחכמות החיצוניות שבתורה, יסכנו רק להיות מטיפים או מנהלי בתי־ספר, אבל לא רבנים, כי בנוגע במעלת הרבנות תתיחסנה החכמות החיצוניות אל התורה ביחס „הנולין" אל המספר שלפניהם: כרבות החכמה בלב הרב, כן ירבה תורתו בגללן, אולם אם אין בו תורה, אז יחסר בו המספר, אשר בלעדיו לא נחשבו כל „הנולין" לכלום, כי לו גם יקום אַריסטו מקברו, לא יזכה לפסוע על ראשי עם קדש ברבנות, בקהל חכם ישראל לא יחד כבודו, חכם יקרא, אבל רבי לא יקרא". גינצ־בורג נתן ערך גדול מיוחד לרבנים. „שם רב בישראל — כך כתב במקום אחד — שם גדול הוא ונכבד עד למאד, וע"כ תורת הרבנים צריכה להיות תורת אמת, חכמה ולא ערמה, בקיאות בתלמוד ופוסקים, בינת אדם ישרה לדמות דין אל דבר ומעשה אל הלכה, ודעה שלמה להשיב את סעיפי ה„שלחן הערוך" אל שרשם ואל עמקם בתלמוד, למען הבין טעם הדין ומקורו". מובן מאליו, כי בהיות לגינצבורג תביעות כאלה להרב האמתי, לא יכול בשום אופן להסכים להצעתו של לילנטאל בדבר הבאת רבנים מחוץ־לארץ.

בכלל לא נחה דעתו של גינצבורג מהחלטת לילנטאל, כי אין בקרב יהודי־רוסיה אנשים מוכשרים לעמוד בראש תנועת־ההשכלה, ולפיכך צריך להכניס אליהם כחות נאורים מן החוץ ולמסור בידם את הנהגת חנוך הדור הצעיר. גינצבורג האמין לראות בדבר עלבון בכבוד יהודי־רוסיה, והוא מצא לנכון לתבוע את העלבון הזה מאת לילנטאל במחברת „מגיד אמת", שפרסם בדפוס בליפסיאה בעילום שמו „יונה בן אמתי". במחברת זו,

שנדפסה בהוצאות אחד מידידיו, הוא מוכיח בדברים נמרצים, כי לילנטאַל בתור יהודי יליד ארץ נכריה, אינו מבין ואינו יכול להבין, את תנאי־החיים של יהודי־רוסיה, כי באמת אין היהדות הרוסית כל־כך עניה במשכילים ומלומדים, והראיה כי יש להם כפרות עם מספר גדול של סופרים ופייטנים, ולקול האות הראשון של ממשלת רוסיה יענו לה מיד הרבה קאַנדידאַטים הגונים למשרת רבני־העדה.

המחברת „מגיד אמת" היתה בשעתה כגץ שיצא מתחת הפטיש ונפל בערמת אבק־שרפה. היא הטילה סער גדול של מחאות מצד צעירי המשכילים הראַדיקאַלים, עם בנימין מאַנדלשטאַם (מחבר הספר „חזון למועד" ווינה תרל"ו) בראש, הנגררים אחרי לילנטאַל מסגנונה של המחברת הכירו תיכף את מחברה, והמלחמה נסבה מעברים על גינצבורג. גינצבורג, שהיה בעת ההיא מדוכא ביסורי־הגוף, לא חפץ להכנס בריב עם ידידיו מאתמול, ומצא לנכון לפרסם ברבים מחברת חדשה בשם „קיקיון דיונה" התומה בשם המפורש, שבה הוא מותח קו בקרת על המחברת האנונימית „מגיד־אמת" וסותר את טענותיה נגד לילנטאַל. אבל גם ההערות הבקורתיות גם הסתירות הן כל־כך קלושות ורפויות (והמבין היודע לקרוא בין השיטין רואה, כי נעשה הדבר במכוון מלכתחלה על־ידי המחבר), עד כי לא הפילו מדברי בעל ה„מגיד אמת" כלום, וכל טענותיו נשארו בתקפן.

גינצבורג השתדל תמיד לדעת את הרוחות המנשבות בספירות השלטון העליון בפטרבורג ביחס לשאלת־היהודים. לתכלית זו היה מחליף מכתבים עם אחדים מחשובי השתדלנים שבזמנו, המבקרים לפרקים בעסקי־הכלל את עיר־המלוכה ויש להם שם מהלכים בבתי־השרים הגבוהים. השתדלנים שהיו נוסעים אל המטרפולין ושבים ממנה דרך ווילנה, לא נמנעו מבקר בכל פעם את גינצבורג ולמסור לו מה שנודע להם מאחורי־הפרגוד בנוגע ליהודים ולהתיעץ אתו על־דבר ענינים צבוריים חשובים. סמוך לראש־השנה שנת תר"ד (1844) בא לווילנה על דרכו לפטרבורג הגאון הגדול ר' איצילה ראש ישיבת וואלוזין, שהוזמן לבוא לשם כדי להשתתף בועדה המטפלת בעניני־היהודים. פרנסי העדה הווילנאית נכנסו למועצה,

שבה הקריא גינצבורג הרצאת־דברים על המצב הכלכלי של המוני היהודים בליטא והאמצעים הראוים לתקנתו, כדי שידע הגאון מה להשיב לשואליו. עבודה גדולה ונכבדה עבד גינצבורג בשנת 1846 כשבא מונטיפיורי לווילנה בנסעו לפטרבורג להשתדל לפני הממשלה לטובת היהודים. אז ערך גיגצבורג את ראשי פרקי מגלת־הספר אשר נכתבה ע"י קלמן שׁוּלמַן נתנה על־ידי מונטיפיורי, הכוללת סקירה על חיי היהודים בליטא והסבות הגורמות לדלדולן. על יסוד מגלת־הספר הזאת הרצה מונטיפיורי את השתדלויותיו ודרישותיו לפני הרשות העליונה בפטרבורג. ובאותה שעה היה גינצבורג היחיד והמיוחד בחבורת המשכילים, אשר לא נתן ערך לשתדלנות, ומטעם זה גם לא תלה תקוות מיוחדות בנסיעתו של מונטיפיורי. גינצבורג דרש מאת היהודי הכרת כבוד־עצמו, זקיפת־קומה וגאון־אדם ושאת לא יכל את ההתרפסות הזחלנית בגלוייה השונים. כנראה היתה בזה השפעת האויר הקורלאַנדי.

וגינצבורג לא טעה אמנם. נסיעתו של מונטיפיורי לפטרבורג לא הביאה לידי תוצאות, כי עוד ימים רבים אחריה כבדה ידו הקשה של ניקולאי הראשון על יהודי־ארצו. גם התקוות, ששמו המשכילים הראַדיקאַלים בלילנטאל, לא נתקיימו. לילנטאַל נמלט פתאום מרוסיה ויעלם, ומאז רפו ידי המשכילים. גם גינצבורג, אף־על־פי שלא היה מחסידי לילנטאַל, נתמלא יאוש בראותו להיכן פני הממשלה הרוסית מועדות בהתרת שאלת־היהודים, והוא התחיל שוב מיגע את מחו, מהרהר וחושב ומבקש עצות מה לעשות. הוא היה מן המעטים אשר הבינו, כי בחצאי־אמצעים, בסגולות ולחישות על המכה לא יוָשע העם, וכי כדי לתקן את מצב יהודי רוסיה בהמוניהם תקון גמור, צריך שיעשה מעשה רב.

ולא ארכו הימים ולגינצבורג נדמה, לשמחת לבו, כי כבר ממשמשת ובאה שעת־האורה של אותו המעשה הרב, שאליו הוא מנשא את נפשו. זה היה ביום שקבל מאת ידידו הביבליאוגראַף המפורסם יצחק אייזיק בן־יעקב היושב בליפסיאה ידיעת־סתרים על־דבר תנועה, שנתעוררה בחוץ־לארץ לטובת יהודי־רוסיה. ואלה פרטי הידיעה: אחד מגדולי עשירי היהודים בעיר מאַרסל, אַלטאַ־ראַס שם משפחתו, והוא נשיא הקונסיסטוריה הישראלית שם,

ודאש-השופטים בבית-המשפט לעסקי-המסחר, נדר נדר, לאחר שמתה עליו אשתו וילדים לא היו לו, לעשות בכספו דבר טוב בישראל, אשר לא ישכח. והנה הגיעה לאזניו השמועה המעציבה על דבר מצב היהודים ברוסיה, כי תכפו עליהם חוקים מגבילים להצר צעדיהם, וחם נמצאים בתנאי-חיים קשים ומרים מאד. אז החליט להקדיש לתשועתם את כל רכושו וגם לקרוא לנדיבי-היהודים אילי-הכסף בפאריז להשתתף עמו בדבר. אַלטאַראַס בא לפאַריז ושם השמיע לשועי-ישראל את הרעיון אשר עלה על לבו, להוציא מרוסיה עשרות אלפי משפחות של יהודים ולהעמידם על הקרקע באלג׳יר ולנהלם בכל מחסוריהם עד אשר תתן להם אדמתם את יבולה. בפאַריז התיצב אַלטאַראַס לפני מלך צרפת לואי פיליפ, והלה נתן לו את הבטחתו להנחיל ליהודי-רוסיה אחוזות-אדמה חנם. עתה מתכונן אַלטאַראַס ללכת לפטרבורג ולבקש מאת הקיסר, שיתן את הרשיון ליהודים לצאת מן הארץ. הידיעה הזאת עשתה על גינצבורג רושם גמרץ והרנינה את לבבו מאד. בדבר אשר אמר אַלטאַראַס לעשות, ראה את גאולתם של יהודי-רוסיה, והוא לא נח ולא שקט, ומבלי הסתפק בידיעה הכללית הזאת חקר ודרש מאת ידידיו ורעיו בחוץ-לארץ לפרטי-הדבר. וכשהגיע היום ואַל-טאַראַס עזב את ארצו ויסע דרך ברלין לפטרבורג, הגיעו לגינצ-בורג ממקורות שונים ידיעות מפורטות על-דבר מכתבי-ההמלצה, שהוא מוליך אתו אל רבי-המדינה ברוסיה מאת גדולי שרי צרפת ועל משאו ומתנו בדרכו עם אצילי-ישראל שבגרמניה, אשר הבטיחו לו עזרתם. וגינצבורג הפיץ את הידיעות האלה במכתבים לחבורות-המשכילים אשר בערי-השדה, כדי להכין אותם לקראת השעה הגדולה של הגאולה הקרובה לבוא. אַלטאַראַס בא לפטר-בורג ושהה שם עשרה ימים, אבל כל העת שם לו סתר פנים ולא נתן לאיש מעסקני היהודים להראות את פניו. וכבואו כן היתה גם צאתו מן המטרפולין בסוד כמוס ולא נודע בחוץ מאום על-דבר תוצאות השתדלותו. גינצבורג, שחכה לידיעות מיום ליום ולא קבל, נרעש לשמוע כי אַלטאַראַס חמק עבר מפטרבורג ואין יודע את אשר אתו. אז עשה חוזה עם העסקן המפורסם ר׳ דוד לוריא מביחוב להשפיע יחד על פרנסי-הקהלה הווילנאית שישלחו צירים להפגש עם

אַלטאַראַס בדרכו ולברכו בשלום בשם עדת ווילנה, ולהציל מפי דבר אודות מלאכותו לרוסיה. אבל הצירים לא נשלחו באשמת ראש הגבאים ר׳ חיים נחמן פרנס, שהתרשל בדבר. בין כך נתקבלו ידיעות ממקומות שונים, וכולן סותרות זו את זו. קשה היה לו לגינצבורג להניח, כי גם תקותו זו לגאולתם של יהודי־רוסיה לא תקום ולא תבוא, וחזק את דברו במכתבים תכופים לידידים ולמכירים בכל אשר עבר בהן אַלטאַראַס בדרך חזרתו לביתו, שישתדלו בכל האמצעים להתראות אתו פנים ולקבל ממנו ידיעות נכונות בדבר מחשבתו הגדולה על יהודי־רוסיה. לאחד המשכילים מידידיו של גינצבורג עלתה להזדמן עם אַלטאַראַס בברלין ולשמוע מפיו את הדברים האלה: ראיון עם הקיסר עצמו לא קבל, אבל ראש־המיניסטרים ניסלרודה הודיע לו בשמו, כי יסכים להצעתו רק בתנאי אם יכניס לאוצר הממלכה ששים רובל לגלגלת בעד כל איש יהודי, שיוציא מן הארץ. ומאשר כי לא יכל אַלטאַראַס להסכים לתנאי זה, מכובד ההוצאות, בטל הענין. הידיעה הזאת הלמה את גינצבורג כרעם ברקים ממש. הוא לא מצא תקנה אחרת להטבת מצבם של המוני יהודי־רוסיה בלתי אם יציאה אטית מן הארץ, בהיותה עלולה להמעיט את הצפיפות והדחקות בתוך התחום, והתגשמות הצעתו של אַלטאַראַס היתה בעיניו כעוגן־ההצלה האחרון של היהודים הללו מן ההתנוונות והכליון, שהם צפויים אליהם. עכשו, כשנתבטלה ההצעה נתמלא גינצבורג יאוש והתהלך קודר בלחץ לבו. מאז רפו ידיו בעבודתו לרבים והתחיל מתרחק מן העסקנות הצבורית, ומעט, מעט תכפה עליו אַפאַטיה נוראה ביחס אל החיים אשר מסביב, שהלכה ונמשכה אצלו עד יומו האחרון.

קַלְמָן שׁוּלְמַאן.

I. תּוֹלְדוֹתָיו.

קלמן שולמאַן נולד בעיר ביחוב-ישן אשר בפלך מוהילוב על נהר דניפר בשנת 1817. אמו מתה עליו בילדותו, והוא גם לא הכירה ולא זכר אותה. אביו, איש בלתי-אמיד מנכבדי החרדים בביחוב, חנך את בנו על-פי דרכו הוא בחדרי מלמדים מופלגי-תורה. הנער, שהיה בעל-כשרונות מצוינים, עשה בלמודו חיל רב, אשר הפליא את גדולי הלמדנים שבעיר. עוד בנערותו התפתחו בו מדותיו העדינות, אשר נעשו אצלו לתכונות טבעיות והטביעו את חותמו על כל מהלך חייו: תום-עברי ונעם-רוח, ענוה ונדיבות, טוב-לב ורך-נפש. במלאת לו עשתי-עשרה שנה מת אביו, וחנוכו נמסר בידי אחותו הגדולה ממנו. אחותו זו השיאה לו אשה על כרחו בשנתו השתים-עשרה, ובחזקת-היד אמרה גם להרחיקו מלמודו ולהכניסו לעולם-המעשה. אבל האברך-הנער לא נשמע לה, וכאשר לא יכל לבצע את חפצו במקומו מפני הרחים שעל צוארו, החליט בלבו לעזוב את עירו ולגלות למקום-תורה. בראשית 1832 עזב בסתר את ביחוב וילך ברגל לוואַלוזין — מרכז התורה בימים ההם. שם נעשה שולמאַן מתלמידיו המובהקים של הגאון ר' איצה'לי. בוואַלוזין שקד שולמאַן על התלמוד והפוסקים, ושם התחיל לומד גם את כתבי-הקדש, נאמן למסורות הגר"א מווילנה, אשר שלטו עדיין בישיבה בכל תקפן.

בוואָלוזין העשיר, אמנם, שולמאַן מאד את רוחו ונפשו, אבל כחות גופו רשו וידלו. גרמה לכך במדה ידועה דרכה של תורה בעת ההיא: מעוט שֵׁנה על הארץ, פת במלח ומים במשורה וחיי-צער בכלל. הרבה נשא וסבל גם בתגרת אשתו הצעירה, אשר התנגדה אל הדרך בחר לו בכל תקף, ובתחבולות שונות נסתה להפריעהו מלמודו למען יתעשת וישוב לביתו. פעמים הרבה באה לוואָלוזין, ושם דברה אתו קשות, וכאשר לא הועילו לה דברי-תוכחתה, השיגה מליצים לפתותו ולדבר על לבו, כי ימאס בישיבה. הבקורים התכופים האלה הציקו לשולמאַן מאד ויאמר לעזוב את הישיבה היקרה לו ולעקור את מושבו לאהלה של תורה בעיר אחרת. אבל זממו זה נודע לאשתו ותשתדל לפני הרשות בביחוב לבל יתנו לו תעודת-מסע. אז לא זז ממקומו מוואָלוזין ונשאר יושב ולומד שם שש שנים רצופות.

מרב קריאה בספרים ונדודי-שנה חלה שולמאַן בעיניו. ראש-הישיבה, הגאון ר׳ איצה׳לי, אשר אהב את תלמידו זה כאהבת אב את בנו יחידו, ואשר הוחזק ליודע בטיב חכמת-הרפואה, נסה לרפא את עיניו על-ידי תרופות שונות. ואולם תחת להועיל, עוד הזיק. כראות ר׳ איצה׳לי, כי סכנה נשקפת לעיני תלמידו, יעצהו לנסוע ווילנאה אל הפרופיסור המפורסם בשעתו, פורציאַנסקי. בשנת 1838 בא שולמאַן לווילנה, ובהיות לו מכתב-המלצה - מאת ראש-הישיבה הוואָלוזיני, נתקבל ברצון בבית-התפלה של הגר״א. בית-התפלה הזה השפיע עליו השפעה עזה ונמרצת מאד, אשר נכרו רשומיה בו כל ימי חייו. באחד מכתבי-היד, שנשארו בעזבונו, הוא אומר, כי „אין מלים בלשון-עטו לתאר אף שמץ מהמון רגשי-הקדש ורחשי-הטהר ורוממות-הנפש, שמלאו את לבו ברגע דרכו על מפתן בית-התפלה". „המחשבה, כי במקום שהוא לומד, למד והתפלל גם גאון-ישראל, העלתה את רוחו במעלות-הקדש ותלהיב את נפשו לתורה ולתעודה". בעת ההיא למדו בביב-התפלה של הגר״א יום ולילה חבל ישישים ואברכים גדולי תורה ויראה. ביניהם נמצא איש זקן אחד כבן שמונים שנה, ושמו ר׳ מאיר ראַסיינר. הזקן הזה היה שנים רבות ממכירי הגר״א פנים בפנים וכמה פעמים דבר אתו פה אל פה. באהבו את שולמאַן בגלל מעלות

נפשו, היה מספר לו תמיד ברגעי־המנוחה על־דבר מנהגי הגו״א והליכותיו וארחות־חייו ועל יחוסו החיובי אל כתבי־הקדש ולהחכמות הדי־צוניות. הספורים האלה פעלו על שולמאַן פעולה גדולה, כי עודרו בו ראשונה את התשוקה אל הלשון העברית ולהשכלת־חוץ.

בווילנה גרש שולמאַן את אשתו, גם נרפא ממחלת־עיניו; אבל הוא לא מצא בה די מחיתו, וחיי הדחקות והעניות, נוסף על עמלו הרב, כלו את מבחר כחותיו. זה הכריח אותו להפרד, לדאבון לבו, מבית־התפלה של הגר״א ולבקש לו מנוח בעיר קטנה, שצרכי־החיים בה מועטים ובלתי־יקרים. הוא התישב בעיר קאַלוואַריא אשר בפלך סובאַלק. שם רכש לו בקיאות עצומה בתנ״ך והתחיל משתלם בחשאי בלשון הגרמנית—הלשון, שהמשכילים הראשונים הראו לה חבה יתרה. באותו זמן התעוררה בלבו ראשונה התשוקה לכתוב צחות בשפת־עבר ולחקות את לשון הנביאים ומליצותיהם הנשגבות. הוא נסה את כחו על פסות נייר בלוי ו„שערי־ספרים״ בעריכת חרוזים ושירי־רעים, במליצות רמות של השתפכות־הנפש והגיוני־לב ורחשי־תודה וכדומה. ובראשית בכורי פרי־עטו אלה כבר התבלטה שאיפתו המיוחדת, שלותה אותו בכל עבודתו הספרותית הארוכה, לכתוב על „טהרת לשון המקרא״.

אבל ימי מגורי־שולמאַן בקאַלוואַריא לא ארכו, כי לא יכול לשבת בכפיפה אחת עם רב־העיר, שהיה אחד מגדולי־התורה ומקטני־המדות, ורדף באף ובחמה את כל אלה, אשר לא נהגו בו את הכבוד, שהוא ראוי לו לפי דעתו. בין האחרונים הללו נמצא גם שולמאַן, שהיה יוצא ונכנס בבית אחד ממתנגדיו, ולפיכך סמכה חמתו אף עליו ויבקש רעתו. אין לדעת בפרוטרוט את אשר עולל הרב הזה לשולמאַן, אבל יש ראיה נמרצת לדבר, כי המיט עליו רעה גדולה מאד. במכתב, שכתב שולמאַן שלשה שבועות לפני פטירתו לידיד ושהוא מספר בו אי־אלו מזכרונות ימי־נעוריו, אנו מוצאים את הדברים האלה: „קשי־יומי השתער עלי בסערת חמה, וישערני ויהדפני מבית ה׳ (בית תפלת הגר״א) ויטלטלני טלטלה גבר וישליכני אל עיר... עיר ובהלות, עיר אשר ממנה נפתחה

רעה על כל ימי חיי, רעה אשר כל שומעה ישערו שער ויעוּ משמוע".

אז עזב שולמאַן לווילנה, ושם נכנס אל הישיבה של הגאון המפורסם ר' ישראל גינצבורג ונחשב על התלמידים היותר מצוינים. בעתות־הפנאי שלו היה משתלם בלשון הגרמנית ומתרגל במלאכת־סופרים בעברית מבלי חשוב עדיין כלל על־דבר פרסום ילדי־רוחו בדפוס. שֵׁמע שולמאַן בתור כתבן מליץ הגיע במקרה לאזני אחד מנכבדי ווילנה, ר' יעקב יאָג, ויאספהו אל ביתו בתור מורה תנ"ך ועברית. על־ידו השיג שולמאַן עוד שעורים אחדים בבתי עשירי־העיר, ומאז הוטב מצבו, כה שנתן לו את האפשרות להתמכר ללמודיו מתוך מנוחת־נפש. צריך להעיר, אגב, כי שולמאַן היה הראשון בווילנה, שהנהיג מנהג של הוראת־שעה.

זמן רב היה שולמאַן מענותו היתרה נחבא אל הכלים, ולא התודע אל משכילי־ווילנה. אבל סוף, סוף בא המקרה ויעש לו שם. הדבר היה בשנת 1846, בימים ששהה ר' משה מונטיפיורי בווילנה על דרכו לפטרבורג. מפני שרבו האנשים, הפונים למונטיפיורי בבקשות שונות, הודיע בקהל, כי לא יתן תשובה בלתי אם על דברים שבכתב. בתוך מגישי־הבקשות היו גם שמונה משפחות של יהודים בני־כפר, שנגזר עליהם מטעם הרשות לעזוב את מקומות מגוריהם באשר נמצאים הם בתוך רצועת הגבול הגרמני. כאשר קרא מזכירו של מונטיפיורי, ד"ר לוי, את בקשת הכפריים, השתאה מאד על סגנונה העברי היפה, שלא ראה כמותו עד כה לרך ולנעם, ויבקש ויביאו אליו את כותב הדברים — זה היה שולמאַן — והוא הציג אותו לפני מונטיפיורי ולפני שר־הפלך, שנמצא שם באותו מעמד. מן היום ההוא נשא שם שולמאַן על שפתי כל תושבי ווילנה, וכולם, לזקנים כצעירים, דברו ב„ספרא רבא" הצעיר, „הרודה במכמני שפת־הנביאים". מאז מצא לו שולמאַן מהלכים בבתי אחדים מגדולי משכילי ווילנה, כמו: המשורר אד"ם הכהן, שמואל יוסף פין, מרדכי פלונגיאַן ואחרים, אשר פזרו תהלה לשפתו העברית המצוחצחת. התהלות הללו עוררו בשולמאַן זו הפעם הראשונה את החפץ לפרסם דבר בדפוס. אבל הוא לא ערב עדיין את לבבו לצאת ברבים עם יצירות־רוחו, כי

ירא לעמוד במקום גדולים. ותהי ראשית מעשהו לתרגם לעברית את נאום־המספד, אשר נשא אחד מראשוני המשכילים שבאותו זמן, וואלף טוגנהולד, בלשון גרמניה על מות הסופר מרדכי אהרן גינצבורג, ויקראו לו בשם „קול בוכים". בתרגומו זה התכוון שולמאַן גם לשלם את מס־הכבוד לרמא"ג, אשר העריץ אותו מאד ויהשבהו למורו ורבו. אף כי רבצה ביניהם תהום עמוקה בנוגע ללשון ולסגנון. שולמאַן עצמו הרגיש יפה, כי במובן הספרותי נסיונו זה הראשון רפה וקלוש עדיין מאד, ולפיכך עוד לא מצא את השעה כשרה להדפסת עניני־ספרות מקוריים מפני אימת דעת־הקהל. אבל בשנת 1848 בא לווילנה המשורר אברהם בר גוטלובר (אב"ג), ובמקרה נזדמן אתו שולמאַן והראה לו מאמרין אשר אתו בכתובים. אב"ג היה הראשון, אשר סמך את שולמאַן למלאכת־סופרים ויחזק את ידיו ורוחו לעבודתו. עוד באותה שנה פרסם שולמאַן בדפוס את מחברתו „שפה ברורה", ששמשה פתיחה לעבודתו הספרותית, שהלכה ונמשכה בלי־הפסק למעלה מחמשים שנה.

בשנת 1849 נתמנה שולמאַן למשרת מורה הלשון העברית בבית־הספר הראלי של הממשלה, שנוסד על־יד בית־המדרש לרבנים. שכרו אמנם לא רב היה — עשרים וחמשה רובלים לחדש; אף־על־פי־כן נעמה לו משרתו זו, בתפסו על־ידה מעמד חשוב בצבור.

כעבור שנתים ימים, כשנתבצר מצבו החמרי, נשא שולמאַן את אשתו השניה, שראה עמה חיים עד יומו האחרון. האשה הזאת היתה לו רעיה נאמנה וחברת נעימה, וכל ימיה השתדלה להמתיק את חייו בכל אשר יכלה, והיא שעמדה לו להחזייק מעמד על משמרת עבודתו בספרות עד ימי זקנה ושיבה.

בסוד חבריו הצעירים עמל שולמאַן תמיד להפיץ את דעת הלשון העברית ולחבבה עליהם. אלמלא שולמאַן לא היה לנו המשורר הנעלה מיכה יוסף לבנסון.

שולמאַן היה מן הראשונים המועטים, שעמדו על כשרונותיו המצויינים של מיכל בעודנו נער קטן. בהיותו יוצא ונכנס תדיר בבית אד"ם אביו, היה מבלה בכל פעם שעות הרבה בשיחות עם הנער, ועל־ידי השיחות הללו הטה את לבבו להקדיש את

כשרונותיו ושאר־רוחו להלשון העברית. מאז נקשרה נפש מיכל בשולמאַן בקשרי ידידות, אשר הלכה ונתעצמה ותהי לאהבת אחים נאמנים, שנתבלטה בעצם תקפה בימי מחלתו של המשורר, וכל זה בשעה שבעניני אמונות ודעות היו מיכל ושולמאַן שני עולמות שונים ורחוקים זה מזה תכלית ריחוק, בהיות הראשון חפשי בדעותיו עד הקצה האחרון, כמעט כופר בכל, והשני היה מאמין אדוק וחרד על דת וזהיר במצוה קלה כבחמורה!

עבודתו הכפולה של שולמאַן בשדה ההוראה והספרות הוגיעה את כחו הדל בלאו הכי, והרופאים מצאו, שאין דרך אחרת לפניו בלתי אם להסתלק מן האחת לטובת השניה. אז התעוררה אצלו השאלה: מה נדחה מפני מה? היעזוב את ההוראה, המשמשת מקור נאמן למחיתו, ולהתמכר כלו אל עבודת הספרות, מבלי היות בטוח אם תמצא לו את לחם חקו? ולא חשב שולמאַן מחשבות הרבה ויחלט להתדבק בספרות. מאז נטש את שעוריו ויחי רק על עטו. בקושי גדול הוציא על חשבונו את ספריו הראשונים הקטנים בכמותם, אבל הם לא הביאו לו בפרים כמעט כלום, ולא מחסרון קונים, כי אם מהעדר ידיעה איך להוציא סחורתו לשוק כדי להפיצה בעם. זה הכריח אותו למכור את כתבי־ידו להמדפיסים ראָם, ששלמו לו את שכרו שלא ביד רחבה, באופן, שלא הספיק לו כדי צרכי פרנסתו, אלא לחיי צמצום קרוב לדוחק. אבל מצבו הדחוק היה כאין בעיניו לעומת הספוק הרוחני, אשר מצא בעבודתו הספרותית. הוא שם לילות כימים ועבד ויצר בלי חשך, ומשנה לשנה העשיר את הספרות בספרים חדשים, שנתפרסמו בדפוס בהוצאות האלמנה והאחים ראָם ונתפשטו על ידם בתפוצות־ישראל באלפי אקזמפלאַרים.

בשנות חששים האחרונות נעשה שנוי גדול לטוב במצבו של שולמאַן, כי בעת ההיא התחילה חברת „מרבי השכלה" בפטר־בורג לתמוך בו. היא מלאה אֶת ידו לכתוב ספרים אחדים, שיש בהם כדי להפיץ דעת בישראל, ותשלם לו מחיר כל גליון בעין יפה, גם הפרישה לטובתו את הריוח הנקי, שהכניסו לה החבורים האלה. בשנת 1867 קרא לו ועד החברה לפטרבורג ושם נערך לכבודו נשף־ספרותי, שהשתתפו בו הרבה מחשובי האינטליגנטים

קוראי עברית. בהיותו בפטרבורג הציע לפניו הבארון יוזיל גינצ-בורג לחבר ספר בעברית על-דבר עיר-המלוכה למען ידעו היהודים תושבי הארץ, שנתנה להם אז הרשות לשבת בכל רחבי-המדינה וגם במטרפולין, את מבואי-העיר הגדולה הזאת ומוציאיה, רחובותיה, שוקיה ומגרשיה. ויתן לו הבארון את מרכבתו ויסע בלוית המלומד חיים יונה גורלאנד בכל חוצות קריה. גורלאנד מדבר וקורא לפניו בשם כל רחוב ומבוא, כל שוק ומגרש, כל בנין נשא והיכל מפואר, כל בית-תפלה ובית-ועד, ישנים גם חדשים, ושול-מאן רושם את הדברים על הגליון. הרשימות האלה שמשו לו אחרי כן חמר לספרו „קרית מלך רב" (תולדות פטרבורג מיום הוסדה עד השנים האחרונות, היכליה, טירותיה ובתי-סגולותיה, 1869). הכבוד הגדול, אשר נחל שולמאן מאת טובי האינטליגנציה הישראלית בפטרבורג, הרהיבהו עוז, וכשובו לביתו נתן חילו לעבודת-הספרות מתוך התמדה כפולה ומכופלת והכרה פנימית משמחת, כי יש שכר לפעולתו.

וכך לא זז שולמאן כל ימיו מאהלה של הספרות, אלא ישב וכתב ספר אחר ספר, שכולם יחד מצטרפים לסכום של הרבה מאות גליונות-דפוס, — כמות שלא הגיע אליה עד כה שום סופר עברי.

במשך הזמן הארוך הזה נשתנו פני הדור שנוי נמרץ; בעולם העברי רבו התנועות והזרמים והתהפוכות, על במת הספרות העברית עלו וירדו סופרים חדשים עם אמרות חדשות, והוא, שול-מאן, לא נסה ללכת לשדה אחר ולא עזב את חלקת עבודתו השוקטה והפוריה, שאחת בחר לו ושעשה אותה למטרת-חייו עד יומו האחרון.

בשנת 1896 חגגה עדת ווילנה ברוב פאר יום מלאת יובל שנים לעבודתו הספרותית. אבל זה היה חג עברי-לאומי כללי, כי השתתפו בו ברוח מוקירי הלשון והספרות העברית שבכל הארצות על-ידי אלפי ברכות-נפש ומכתבי-תודה ל„המורה והסופר הגדול". אחרי חג-יובלו פרסם שולמאן בדפוס עוד שלשה ספרים, והמה האחרונים, כי מאז — והוא כבר הגיע למעלה משנות גבורה — הלך

כחו הלך ודל, עד כי לא יכל עוד להחזיק עט בידו, וביום הששה עשר ביאַנוואַר שנת 1899 (ב׳ שבט תרנ״ט) מת.

II. סְפָרָיו.

בין סופרי הדור הראשון להשכלה בליטא עומד שולמאַן כיחיד במינו. כמוהם התחילה עבודתו הספרותית בתקופה הומיה וסוערת, בשעה שההשכלה חדרה לבוא אל מושבות היהודים בתוקף כח אדיר מן החוץ והתנגשה בקירות־ברזל של בערות וקנאות מבית; כמוהם הכיר גם שולמאַן בצורך הגדול לטהר ולחדש את רוח ישראל, אשר נכלא בדי אמות של הגיטה הצרה וההשכה. אבל הוא נבדל מהם הבדל גמור באמצעים אשר בחר לו להשתמש בהם כדי לבוא אל מטרתו זו.

הבדל זה סבתו מונחת בחנוכו הדתי ובההשפעה העזה והנמרצה שהושפע בימי־נעוריו, עם התחלת התפתחותו הרוחנית, מדעותיו של הגר״א, שהודה בנחיצות החכמות החיצוניות כל זמן שהן משמשות אזנים לתורה. שולמאַן האמין בכל לב, כי אין האמונה הצרופה צוררת להשכלה וכי אפשר מאד לזווג את היהדות והאנושות על טהרת־הקדש, על יסודות האידיאלים ההיסטוריים של הלאום הישראלי ותורתו, ואת השגת הזווג הזה שם לו למטרתו. כיתר משכילי שנות הארבעים הסתייע אף הוא בלשון העברית להפיץ על ידה את דעותיו בקהל, אבל לא כאמצעי לפי שעה להטיף בעזרתה לעם את תורת ההשכלה המערבית, כי אם „בחר לחלקת־עבודתו את שפת־עבר בתור כח עצמי, בתור סגולה עממית, אשר בלשדה ההיסטורי, בתכנה המוסרי, בגאונה הפנימי וביפיה הנצחי היא נחוצה לעם ישראל בהוה ובעתיד״.

בהבדל משאר משכילי דורו, שאמרו להסיע את ההשכלה לגבול ישראל על כרחו, ושדרך עבודתם היתה בסופה וסערה וברעש מלחמה, מה שגרם להרחיק מהם את המוני היראים והחרדים, רוב מנינה ורב בנינה של האומה, לא בא שולמאַן

לשנות ולתקן ביד חזקה; הוא לא התנפל ולא הרס, לא קרא לריב ולא הקים בנים על אבותיהם, כי אם הפיץ דעת בעם. בשובה ונחת והקנה להם את מושגי ההשכלה בנעימות ובפשטות, ולכן נקראו דבריו בחשק ובאהבה בכל פנות הצבור העברי, ומתוך כך הועיל בספריו למשוך את לבות הזקנים והצעירים אל הלשון העברית, לחבבה עליהם ולהפיצה ביניהם. בשורה אחרונה נלחם גם שולמאַן את מלחמת־ההשכלה, ואף הוא שר אל הבערות והחשך ויוכל להם; אבל הוא עשה את „מלחמת ההשכלה" למלחמה בשלום, אשר לא נשמע בה קול אנקת חלל או אנחת נפצע; ולא עוד אלא שנלחם עם זה גם על קדשי האומה הישראלית וקניניה הרוחניים, נכסי צאן ברזל שלה משנות דור ודור.

שולמאַן לא היה סופר מקוריי; הוא לא חִדש כלום ולא העשיר את אוצרנו הרוחני בשום רעיון, שכבר לא קדמהו בו אחר. אם אנו מוצאים בספריו פה ושם אי־אלו הדושים, אין הללו נכנכים לגדר הספרות, כי אם לאותו סוג, שקוראים לו סכולאַס־תיקה. שולמאַן היה מתרגם. אבל מלבד שנים, שלשה מספריו הראשונים, שתרגם אותם לשם הרחבת ידיעת הלשון, בחר לו תמיד לתרגום רק חבורים ממקצעות ההשכלה השמושית הכללית והעברית, כגון ספרי־היסטוריה וגאוגראַפיה ואתנוגראַפיה וכיוצא בהם. הספרים הללו, שנכתבו בלשון מליצית נחמדה, לפי טעם הימים ההם, משכו אליהם המון קוראים, ומתוך כך קרעו חלונות במבואות האפלים והכניסו אליהם אור.

את ספרו הראשון הוציא שולמאַן בשנת 1848. הספר הזה, שקרא לו בשם „ש פ ה ב ר ו ר ה", הוא קבוצת ענינים שונים, מקוריים ומתורגמים, ביחוד מהלשון הגרמנית. המקוריים הם מאמרי השתפכות־הנפש, הצריכים להחשב על־פי תכנם כבחינות־הקולמוס של תלמיד גימנאַזיה, כמו הרשמים „הבקר", „הערב", „הלילה" „נגף החולי־רע", „שמחת בית־השואבה", המבליטים בכותבם תמימות ילדותית, שהולכת ומגעת אצלו עד לבטלנות. התרגומים הנם שיחות על נושאים מפשטים קלי־הערך, ציורי־טבע קטנים, משלים ומכתמים ועוד איזו דברים בדומה להם, שאין ביניהם שום עייכות, ולא נסדרו זה בצד זה אלא במקרה. בעיני הקורא העברי של

-ו יראה, בלי שום ספק, ספר שכזה, שאין בו לא תוכן מעניין ושסגנונו מורכב ממליצות על גבי מליצות, לעומד למטה מכל בקורת. אבל להקורא של שנות הארבעים היה סנסאַציה ממש, וכל זה בגלל שפתו, שהאמין למצוא בה, לפי טעמו, „יפעת המליצה הנשגבה, ברק חזון נאדר, זיו ארץ קדומים — ארץ־הפלאות, עדן וצחות, רוך ונעם”. ולא רק הקוראים הפשוטים והבלתי־מפותחים בלבד כך; גם אנשים בעלי־השכלה גבוהה, שיש להם חיך טועם בספרות, קראו את הספר בהתלהבות מרובה. כמעט כל גדולי הסופרים והחכמים בארץ ובחוץ־לארץ הרימו אותו על נס, לאמר: כזה ראו וקדשו! וגם העתונות הישראלית־הלועזית הרבתה לדבר ישבחו ולעשות לו פרסום. לפי דברי אנשים עדי־ראיה בזמן ההוא נתפשט הספר במשך עת קצרה בערך בכל תפוצות ישראל ורכש לו קהל־קוראים גדול מאד, שלא זכה לו שום חבור עברי לפניו, ואפילו ספרי גינצבורג.

בנגוד אל יתר הסופרים שבאותו דור, שנהגו לכתוב הקדמות ארוכות לספריהם, וביחוד בראשית כניסתם אל הספרות, הכתפק שולמאַן במבוא של מלים מועטות, פשוט, מפני שלא היה לו מה להגיד ומה לברר להקורא. כך הוא מעיד על עצמו באמרו: „אנכי אשר עוד לא נטיתי הצג כף רגלי בדרכי־הסופרים, כי צעיר אנכי לימים, אין מלה בלשוני לדבר עם הקורא היקר בפתח דברי, ועל כן הנני נותן את המחברת הזאת לאוהבי שפת־קדש בלי כל הקדמה”. אולם מפני „שפטור בלא כלום אי אפשר” הוא משתמש בהזדמנות זו להודיע, כי בקרוב עומד להתפרסם בדפוס תרגום „מסתרי פאַריז”.

אפס כי בינתים הספיק שולמאַן להוציא שני ספרים לא־גדולים אחרים, והם: „הליכות קדם” (1854) ו„אריאל” (1856). בספריו אלה יצא שולמאַן בעקבות מרדכי אהרן גינצבורג לצייר ציורי־נוף וציורי־חיים מן המקומות הקרובים אל לב היהודים. הספר „הליכות־קדם” הוא האתנוגראַפיה של ארץ־ישראל בפרט ושל יתר ארצות־המזרח בכלל, ו„באריאל” מסופר על־דבר המכתבים הנפלאים החצובים בהר סיני, על עשרת השבטים ונהר־סמבטיון, בני־הרכבים, עתיקות אשור, נינוה ובבל, ועל מנהגי היהודים

תושבי־ירושלים וסדר תפלותיהם. ושולמאַן נבדל מגינצבורג בזה, שכל מה שכתב בעניני ארץ־ישראל—כתב מתוך פאתוס דתי והתלהבות לאומית, שמצאו את בטוים בעז סגנונו המליצי, והיא שעמדה לספריו אלה למשוך אליהם גם את לב הרבנים והחרדים.

במשך שלשת השנים 1857—1860 פרסם שולמאַן את הרומאן „מסתרי־פאַריז" בארבעה חלקים, שתרגם אותו לא מן המקור הצרפתי, כי אם על־פי התרגום הגרמני. הספור הזה, מעשה ידי אחד מכנסית הסופרים הרומאנטיקים הצרפתים במחצית הראשונה של המאה שעברה, אֶ י י ז י ן ס י, תורגם לכל הלשונות האירופיות, ושולמאַן ראה לנכון לתרגמו גם לעברית כדי להוכיח „כי עוד שפתנו אתנו, עוד היא בחיים חיתה למחזיקים בה, ויש עוד לאל ידה להתחרות גם את הלשונות החיות המתנוססות כאבני־נזר בארץ החיים, ועוד לה יתר שאת עליהן בקצר מליה, בנעם צלצול ניבה ומתק מוצא אמריה, ויתר עז לה על כלהן בעזוז להט מדברותיה, וברעם גבורות מבטאיה, רוחה רוח אל אלים וקולה קול שדי בדברו".

ובפתח חשער להלק הראשון עומדים ראשי המשוררים העברים שבאותו זמן: אד"ם הכהן ובנו מיכל, מלאי התפעלות עצומה, כי „כל יקר ראתה עינם בתרגום הזה". ה א ב המשורר אומר: „וירא שולמאַן ויקנא לעמו ולאמו, אם כל הלשונות והרת כל הקדש, השפה העברית, מכל קרן ישראל השארית, וישלח את ימינו אל הספר ויפתח את מסתריו, וינערם ויערם אל כלי־הקדש, והנה הנם לעיניכם היום כל ישרי לבב בבני עמנו הנחלים על חרפתנו והשמחים לשיבת תפארתנו! שפתנו, עניה זו, אשר ישבה בדד עזובה ונשכחה גם מבניה והיא גם זקנה ונושנה, עלתה היום ותעמוד בשער עלי קרת עיר פאַריז ותתיצב הכן על יד אחותה העלמה הצרפתית ותעש בכח זקוניה ובמעט מלותיה כל אשר עשתה אחותה זו בחזקת כח עלומיה ובהמון מלותיה הרבות והעצומות, ולנו בני ישראל תהי זאת לאות ולנס, כי אך בה לבדה רוח ה' נוסס".

ו ה ב ן המשורר מעיר את מיתרי כנורו והוא שר למתרגם „מסתרי־פריז" „שיר־תהלה" נלהב. ג י נ צ ב ו ר ג אינגו, אבל—

(הדברים מכוונים אל השפה העבריה) הלא יש לך שולמאן במקומו.

אֶל שִׁמְמֵךְ כִּי בָא אַל נָא עוֹד תֶּאֱנָחִי
הֵן כּוֹכָב דּוֹרֵךְ אַחֲרָיו לוֹ תִשְׂמָחִי
שׁוּבִי נָא הִנָּחֲמִי אִתָּנוּ יַחַד
וּלְמִסְתְּרֵי פַּארִיז יִרְהַב לֵב וּפָחַד.

— — — — — — — — — —

מֶה הַפְּלָאוֹת—יִשְׁאַל—פֹּה תְּבָרֵאנָה
הַשְׂפַת עֵבֶר מֵתָה חָיָה עוֹדֶנָה
הֵן פֹּה הַנְּעוּרִים כַּנֶּשֶׁר חִדֵּשָׁה
וַתִּפְרַח וַתָּנִיף אַחֲרֵי כִּי יָבֵשָׁה!

ובזה עוד לא תמו ההסכמות. אחרי שני המשוררים=הארזים באים שני משוררים מן האזובים, שלגבי האחד מהם אין מתרגם הספר „מסתרי=פאריז" בן=תמותה כלל, אלא שרף, אראל. „לשמע צלצל מליצתך האמנתי הפעם—כך המשורר הלז אומר— כי אינך בשר ועצמות, כי אם רוח; חוג שמים יתהלך ושחקים לו דרך, רחשי=קדש סוסיו ושפת=אל המרכבת". וכל דברי=התהלות הללו לא נאמרו מן השפה ולחוץ, לתפארת המליצה, או משום חנופה, אלא היו פרי התפעלות פנימית, אמתית ותמימה. ספרו של רומאניסטן צרפתי מתורגם עברית! והלשון—לשון התנ"ך, ממש, בכל יפיה וחנה המזרחי, והגבורים—מי, אפוא, יכיר בהם, כי לא ממקור ישראל המ?

אבל בתוך שאון דברת=שהיבחות האלה ועתר ענן הקטרת הזאת נשמעו גם קולות בודדים של אחדים ממשכילי אותו הדור, שיצאו בטענות חריפות כלפי שולמאן בגלל „זמורת=זר זו, שבא לטעת בכרם הספרות העברית". הראש והראשון בין הטוענים והקובלים הללו היה אברהם מאפו. מאפו לא פרסם אמנם בדפוס שום מאמר מיוחד נגד תרגומו זה של שולמאן, אבל הוא

השתמש בכל הזדמנות שבאה לידו לנעוץ בו מהטיב דוקרים ע״י רמיזות גסות ומובנות. המחטים האלה מפוזרים בהקדמותיו לספריו, וביחוד בתוך ספרו „עיט־צבוע״, במקום שהוא מזכיר לגנאי את אחד המחברים בשם בן־גרה, שאפשר להכיר בנקל על פי סימניו שהטיל בו, כי הוא משמש לו דמות דיוקנו של שולמאַן. היו כאלה, שהאמינו למצוא את פרצופו של שולמאַן גם בשובאל, אחד מן הגבורים השליליים שב„עיט צבוע״. שולמאַן עצמו מדבר בהקדמתו אל החלק הרביעי של ה„מסתרי־פאַריז״ על־דבר איזו אנשים „שכתבו עליו מררות וישפכו מררתם על העתקתו״, והוא מביע את תקותו, כי סוף סוף „ינחמו על מעשיהם וידם לא תאחז עוד במשפט מעוקל ועין בעין יראו, כי תכליתו מוסר השכל, וצדק ומשפק חסד ורחמים הם הם אוצרו״.

והקוראים? — הללו עמדו כאיש אחד על צד שולמאַן. כולם, כחרד וכאינו חרד, חכו לכל חלק „כאל מלקוש״, ובלעו את הדברים „כבכורה טרם קיץ״. „רבים וכן שלמים משלומי אמוני ישראל — כך מספר שולמאַן בהקדמתו לחלק השלישי — האיצו בי מכל הערים וימריצוני מכל עברים לגלות גם את מסתרי החלק השלישי״. הקוראים היראים לא הרגישו ברומאַן הצרפתי שום פגימה במוסר ובמדות ואזנם לא נצרמה כלל למשמע שיחות גבוריו — זולאת מין האדם, כי על הכל כסתה „השפה היפה, השרידה היחידה״.

ואיך היתה פעולת הרומאַן הזה בשעתו על הקוראים?

על השאלה הזאת אנו מוצאים מענה במה שכתב אחד הסופרים העברים המפורסמים, שהוא עצמו הנהו מבני הדור הראשון של קהל קוראי ה„מסתרי פאַריז״.

„תלמידי בתי־המדרש הגבוהים — כך אומר הסופר הנזכר*) — ורוב משכילי הדור בכרכים הגדולים בזו בלבם לאיש המתרגם בימים ההם רומאַן צרפתי כ„מסתרי־פאַריז״, אשר כבר עבר זמנו גם במקומו ובארצו; ובערים הקטנות היתה פעולת הרומאַן הזה חזקה כל־כך, עד אשר העידה רבבות עולי בני־ישראל משנתם

---

*) הוא הד״ר קאַצענעלסאָן.

והוציאה את רוחם חוץ למחיצתם המגבלה והמצומצמת עד למאד, מראש פעל הרומאַן עליהם בתור ענין חדש, והמעשה היפה והמקרים המסובכים והאנשים והחזיונות החדשים לקחו את לבבם ועוררו את כח דמיונם, ואיש מהם לא הניח את הספר מידו בלתי אם קרא אותו עד תומו. אין ספק בדבר, כי אלו תרגמו לקוראים ההם את האַמלעט ואת ספורי טורגעניעוו לא היו מוצאים בהם כל קורת־רוח, ומכש״כ שלא היו קוראים אותם בתשוקה עזה ונמרצה כספר „מסתרי־פאַריז״, ומתוך שהיו קוראים את הרומאַן הזה באהבה עזה ובשקידה יתרה, נמשך לבם אחרי שפתנו השונה מאד מלשון ההסכמות וההקדמות, אשר היו רגילים בה עד כה; וזאת נתנה בלבם להזור אחרי ספרי שפת־עבר אחרים ולקרוא בהם. בין כה וכה היו מבלי משים „לחצי־משכילים״ וכבר נצנץ בהם רוח התנגדות אל המקובל והמקויים, אל חיי החנוטים אשר חיו אבותיהם ואבות־אבותיהם מאות בשנים. והמובחרים שבחצי־המשכילים ההם, מכיון שלא הסתפקו בצעדם הראשון וישובו לקרא גם ספרים אחרים רבים בכל מקום שמצאום. סוף, סוף נמצאו להם גם „הצופה״ לר״י ערטר, גם ספרי גינצבורג, גם שירי אד״ם, ולקצתם גם ספרים כ„מורה נבוכי הזמן״. הם אמנם לא שבו עוד לקרוא ספורים כ„מסתרי־פאַריז״; אבל תודות למרום־חסדו, ערי ישראל הקטנות מרובות באוכלוסין, ועל מקום הראשונים בא דור אחר של בחורי־השדה, אשר הגיע זמנם לעלות למדרגת חצי־משכילים; וכן היו הולכים דור אחרי דור וקוראים ספרי שולמאַן ונמשכים אחרי שפת עבר צחה ואחרי השכלת הדור״.

וסופר־מבקר אחר כתב באותו ענין כעבור תקופת זמן של שלשים ושש שנים אחר הופעת ה„מסתרי־פאַריז כדברים האלה:

„לו בא עתה אחד הסופרים להעתיק לשפת־עבר את ספורי ס י הצרפתי, הלא היה לצחוק, כי מה לנו ולספורי־בדים כאלה הלקוחים מחיי דלת־העם בפאַריז? אך הכי נוכל עתה לשער, כמה חבה לשפת־עבר עוררה ההעתקה הנפלאה הזאת בתוך צעירי ישראל אז, כמה בני־נעורים החלו על ידה לשקוד על כתבי־הקדש ואחרי כן גם ללמוד לשון וספר ולהיות אנשים מן הישוב? החיים

הם נארגים מקוים דקים, אשר לא תמיד בנקל הוא להראות באצבע אופן שזירתם, אנה יחלו ואנה יכלו. גם היום, אשר לפי מושגינו הספרותיים זרים לנו ספורי סי ולא נוכל נשוא אותם, הנה הברק הנפלא של העתקת „מסתרי־פאריז" יכריע את הכף, ובשביל הדמות נשכח את התוכן, וכלי־חמדה היא לנו הספר הזה. היד הקוסמת של שולמאַן ידעה להריק טל אורות של שפת ציון על ההעתקה, עד כי נשכח, כי לפנינו עולות תמונות משונות מהיים זרים לנו בתכלית של האספסוף בפאריז על קרבם ועל פרשם. לשון „מסתרי־פאריז" לשולמאַן הוא לשון פרחי־לבנון, לשון צפרים מומרות, לשון רנת כוכבי־בקר! מי מאתנו, סופרי־ההוה, יוכל לשכח את המתיקות, את הענג הרוחני, ששבענו באביב ילדותנו, כאשר קראנו ראשונה את העלים הנפלאים האלה, והם שעוררו אותנו להתרפק על שפת עבר... כן, להתרפק, להתגעגע לשפת עמנו הגדול, אוצר חמודותיו של רוח ישראל, אשר בהתעוררה לתחיה אחרי אלפי שנה עודנה מלאה לשד עלומים ועוד תתן כר נרחב להביע בה את רוך החיים, את מתקם ואת סודם, כאשר הראינו לדעת בההעתקה הנפלאה הזו"*).

אף־על־פי־כן הכיר שולמאַן, כנראה, בצדקת מבקריו, כי מאז משך את ידו מתרגומי יצירות כ„מסתרי־פאריז", ושב לתרגם ולעבד ספרים, שיסודתם בתולדות ישראל. היותר יפה שבהם הוא הספר „הריסות־ביתר", ציור מימי מרד בר־כוכבא. הספור הזה משך אליו ביחוד את עין צעירי־הישיבה. מעבר מזה הלהיב רוח־העלומים אשר בו, את רוח דמיונם ויהי לבם פתוח לקבל דברי־אהבה ודברי־געגועים, ומעבר מזה היו ר' עקיבא ור' אלעזר המודעי ובר־כוכבא מכיריהם ומיודעיהם על־פי הגמרא, והספור הזה קשר ואחד את שני היסודות האלה ויתן לחניכי־התלמוד ההם רו־מאַנתיקה כשרה וצנועה לפי רוחם.

לסוג זה שייכים גם ספרי שולמאַן המתורגמים „מלחמות־היהודים" ו„קדמוניות היהודים" (1864—1861). על הספרים הללו נכתב בזמנם, כי „הגו בהם צעירים—ויתכמו, ראום

*) כתבי זלמן אפשטיין.

משכילים — ויהללום, קראום חרדים — ויתענגו, רבנים — וישבעו רצון". אחד מגדולי הרבנים הגאונים שבאותו דור, ר' שמחה מאַמצ־יסלאַוו, כתב לשולמאַן: „אורו עיני ושמח לבבי, כי הגיעני את אשר קותה נפשי זה עשיריות בשנים להעתקת ספרי הכהן המשיח ושר צבאינו יוסף בן מתתיהו הכהן, לשפת קדשנו. דבר גדול מאד זכהו ה' להאיר אור חדש על לבות בני עמנו". כדברים האלה כתבו אז לשולמאַן עוד הרבה רבנים ומשכילים, אשר על־פי בקשתם הבר את הספרים ההם. לפי דרישותנו אנו היום לא הוציא אמנם שולמאַן את הספרים הנזכרים מתחת ידו שלמים ומתוקנים, כי לא צרף אליהם מבוא כתוב ברוח החקירה והבקרת למען הודיע לקוראים את מקום הספרים וערכם בדברי הימים שלנו. אבל בזמנם נתקבלו הספרים מאת הקוראים בהתלהבות מרובה כמו שהם, וכמו שהם נעשה שולמאַן על ידם הראשון אצלנו, אשר עורר בין הקהל העברי את החשק לדעת ההיסטוריה העברית, שנחשבה עד כה ללמוד, שאין ליהודי צורך בו.

לאחר ששלם שולמאַן בעטו את המס הראוי ליהוד, שבאדם, התחיל מטפל בצרכי האדם שביהודי. אז תרגם, על־פי הצעת „חברת מפיצי־השכלה" בפטרבורג, את ההיסטוריה הכללית של הפרופיסור וובר בתוספת איזו ענינים הלקוחים משאר מקורים גרמניים בשם „דברי ימי עולם" בתשעה חלקים. גם את הספר השמושי הזה כתב שולמאַן בלשון מליצית־תנכי"ת, שאינה מסוגלת, לכאורה, כלל וכלל להרצאת דעות ברורות על ענפי החיים השונים ורעיונות החדשים יצירי גדולי־הרוח, אבל בשעתו דוקא זו היתה מעלתו. ועוד מעלה אחת, לפי מושגי הזמן ההוא, נמצאה בו, והיא, כי עובד ע"י שולמאַן ברוח קונסרוואַטיווי קיצוני. הרעיון העיקרי המנסר בין עמודיו הוא, כי ההיסטוריה הגה כלי־חפץ בידי ה' לשלם על ידה לעם ועם ולאיש ואיש כפעלו. „היא (הדברים מכוונים אל ההיסטוריה) תראנו עין בעין, כי יש אלהים שליט ומלך עליון המנהג עולמו בחכמה נפלאה עד אין חקר, ובריותיו בצדק ובמשפט, בחסד וברחמים, עיניו חודרות כל גנזי נכתרות, עפעפיו יבחנו קרב איש ולב עמוק, ובתבונתו יטה קו על גוי ועל אדם יחד לתת להם כדרכיהם וכמעלליהם,

אחרית ותקוה לטובים ולישרים בלבותם, נֵכר ומוט להמטים עקלקלותם. בדעתו ימלא ידי אלפי שנים עבודה רבה מבלי אשר ידעו למה זה ועל מה זה, לבעבור ישלימו חפצו באלפי שנים הבאות, ובתבונתו יוציא לאור פעלים נשגבים בירכתי־מזרח, ולעת מצוא ידין בם עמים באפסי מערב. ועוד פלאים ונצורות כאלה תציג התולדה נכח פנינו עד כי תתפעם רוחנו וחרדת קדש תאחזנו מפני הוד אל עולם ומהדר גאון עזו". הרבולוציה הצרפתית ומפלת נאַפוליון הראשון, למשל, מביאות את שולמאַן לידי הרהורים כאלו: „שני חזיונות האלה — מרדות הצרפתים ונאַפאָלעאָן בת נעות המרדות הזאת — היה יהיו תוכחות־מוסר לכל גוי ואדם יחד כל ימי עולם: הראשונה תוכיח לכל עם ולשון מה רעה ומה מרה אחרית גוי עריץ שומר ארחות פריץ, ובכל לב ובכל נפש ובכל מאד ידבק במלכו ובאלהיו לאהבה וליראה אותם ולנצור פקודיהם ומשפטי־פיהם, כי עצם מקור חיים. והשניה תורנו ותלמדנו, כי גם גבר הוקם על אשר הפלה ה׳ אותו לנס דור דורים, גם הוא לא יוחן בעיני היושב על כס שמים אם ברוב גאונו יתאמר, כי חסון הוא כהסין־יה, זרוע כאל לו, ובקול כמוהו ירעים רעם גבורות, כי זה האיש נאַפאָלעאָן עליון ונורא למלכי־ארץ, מופת התבל וצבי עדיה, בעטותו גאות ה׳ ועזו בשחקים יתאזר, ויתן את לבו כלב אלהים. והוא בקסרים התקלס, מלכים ורוזנים משחק לו, וגאון לבו ותפלתו השיאוהו לאחוז החבל ולשום אותה הדום לרגליו, אז בא קצו ורעתו מהרה מאד".

רעיונות תמימים כאלה עוברים כחוט השני בכל הספר, והם הם שרכשו לו המון קוראים מכל פנות העם. בני־הנעורים בדורנו וודאי שימצאו להם מקורים יותר נאמנים לשאוב מתוכם דעת התבל ודברי־הימים; אבל לצעירים העברים בשנות הששים היה ספרו של שולמאַן המקור היחיד והמיוחד לידיעת ההסטוריה הכללית, וכן היה אחר־כך ספרו הגדול (בי׳ חלקים) „מוסדי־ארץ (1874) המקור היחיד והמיוחד, שממנו שאבו הצעירים הללו את דעת הגאוגראַפיה של הארצות השונות.

במקצעות אלו פרסם שולמאַן עוד ספרים אחדים קטנים מהם בכמותם, והחשוב שבהם הוא הספר „מחקרי ארץ רוסיה"

(1873), ואחר חזר ושב לעניני היהודים והיהדות, וביחוד למקצוע ההסטוריה הישראלית, שהראה לו תמיד חבה יתרה. בשנת 1877 הציעו לפניו האחים המולי"ם ווינטר בווינה לתרגם לעברית את הספר "דברי ימי ישראל" של הפרופיסור גרץ. שולמאַן קבל את ההצעה ברצון מרובה ונגש אל המלאכה. בהיות שולמאַן נאמן למסורת-אבות, נטה בדברים שונים מדעת גרץ. בתחילה לא הניא אותו גרץ ממעשהו זה, אבל בראותו, כי מספר השנוים הולך ומתרבה, הודיע להאחים ווינטר, כי הוא מבטל את החוזה הכתוב שעשה אתם בדבר תרגום ספרו. אז סלקו המולי"ם ווינטר את ידם משולמאַן ומסרו את תרגום ספרו של גרץ לאחר. שולמאַן עצמו כתב באחד ממכתביו לידיד על-דבר יחוסו לגרץ את הדברים האלה: "רבת שבעה לה נפשי ענג וגיל בקראי את דברי החכם היקר גרץ, כי מצאתי בו חדשות ומועילות והשתוממתי על גדל חקרי לבבו! ואל מי אדמהו? דמיונו כנשר גדול-כנפים ארך האבר אשר יפרוש כנפי עזו, יפלח מרומי-שחקים, יעוף עד אהל השמש ובזהרי קרניה יטביע עפעפיו. אך פעמים רבות יטוש ממרום עופו על טרפו, יטרוף תור או גוזל, פיו מגואל ועיניו חכלילות מדמי-נקיים—כן יגביה החכם הזה לעוף על כנפי בינתו אל ימות-עולם שנות דור ודור, ועיניו יחזו תעלומות קורות ימי קדם ההם, ועפעפיו יבחנו סתרי תולדות דורות עולמים, וכל רז לא נעלם ממנו. אך פעמים רבות יעבט ארחות מעופו, יוציא משפט מעקל, יטפול גדופים על אנשי-שם, יחלל ישרי-קודש, ינבל את שם כבודם ועל זכר קדשם ישליך שקוצים".

מתוך הדברים האלה מתבררים לנו הטעמים והנימוקים, אשר המריצו את שולמאַן לנטות בתרגומו מן המקור הגרמני. רואים אנחנו, כי התיחס שולמאַן לגרץ יחס של הערצה. אבל הוא לא יכול לראות כבלע ההיסטוריון הגדול את הקדש בעיניו, וכדי שלא לסייע לעובר עבירה, התיר לעצמו לבלתי הגרר אחריו בכל מסקנותיו ושִׁנה מה ששנה. יש ראיה לדבר, כי נמצאו בין הקוראים החרדים כאלה, שלא היתה דעתם נוחה משולמאַן מלכתחלה על גשתו לתרגם את ספרו של גרץ, בכלל. זה יוצא לנו מן המכתב הגלוי, שפרסם שולמאַן ב"הצפירה" באותו ענין לאחד הרבנים,

ושנאמר בו בתוך שאר דברים: „אמת הדבר אשר שמעת כי אנכי מעתיק לשפת קדשנו את החלק הראשון מספר „תולדות היהודים" להד"ר גרעץ, וכבר יצאו שתי חוברות מההעתקה הזאת לאור; ולא אכחד ממך אלופי כי מאד יפלא בעיני למה זה חרה לך בשמעך את הדבר הזה? הטרם תדע כי חלילה לי לעטות מעטה שפת־קדש על ילדי נכרים ובנים כחשים, אשר לא יבואו בקהל לנו? ואיך לא הבינות מראש, כי גם בהעתקה הזאת דרך אמונה בחרתי, ופסחתי על כל הדברים אשר ברוח החקירה החפשית יסודם? גם עלי החובה לגלות את אזנך, כי שמע שוא שמעת על הד"ר גרעטץ, וכל יודעי שמו וחין ערכו יעידו ויגידו, כי בסוד הרעפארמער לא תבוא נפשו, ובקהלם לא יחד כבודו, כי הוא רד עם אל ועם קדושים נאמן, וכלנו חייבים בכבודו בגלל ספרו הנכבד „תולדות היהודים," אשר כאבן נזר יתנוסס בספרות העברית ורב טוב צפון בו לבית ישראל."

הדברים האלה, שנכתבו באותה התגלות־הלב, שהיתה אחד מסימניו האינדיבידואליים המובהקים של שולמאַן, שמשו אחר־כך חמר לפולמוס של קולמוס בין לילנבלום וסוקולוב בשאלה, אם רשאי המתרגם ספרי־היסטוריה לשנות ממטבע שטבע בהם המחבר, אם אין. לילנבלום חוה את דעתו, כי שנויים כאלה, שעשה שולמאַן בספרו של גרץ, אינם אלא זיופים פשוטים, שהוא צריך ליתן עליהם את הדין, וסוקולוב מצא, כי מחובתו של שולמאַן היתה רק למסור בדיוק את ההרצאה הספורית, כלומר: את העובדות והמעשים, אבל הרשות ניתנה לו לבלי להסכים עם אופן ההארה, שהמחבר מאיר את העובדות והמעשים הללו ועם הרעיונות, שהם מעוררים אצלו, וגם לבלתי הביאם בקהל. שולמאַן עצמו לא התערב באותו פולמוס כלל, בהיותו בורח מן המחלוקת הספרותית מטבעו.

שולמאַן חבר עוד ספר חשוב אחד, והוא: „תולדות חכמי ישראל" בארבעה חלקים (1879—1873), הכולל תאור פרצופי גדולי חכמי היהודים בראשית תקופת הרבנים, חייהם וספריהם, דעותיהם ומפעליהם. להקוראים העברים של אותו זמן, שלא יכלו לשאוב את ידיעותיהם ההיסטוריות ממקורות ראשונים,

הספר הזה, שנכתב באותה רוממות־הרוח ובאותו הפאתוס המיוחדים לשולמאַן, כעין גלוי אַמריקה, ממש, והוא הבקיע אל בתי־המדרש והישיבות בפנות היותר נדחות, ועשה על הצעירים תופשי־התורה רושם חזק מאד.

בשנות השמונים הראשונות, כשהתחילה הדעה הלאומית מנסרת בעולם הישראלי ונתעורר רעיון חבת־ציון, שלם שולמאַן לתנועה הזאת, שהיתה קרובה לרוחו מאד וחשב את עצמו במקצת לאחד מאלה, שהכשירו בעטם את הלבבות אליה, את המס הראוי לה בשלשה ספרים חדשים, המטפלים ביחוד בעניני ארץ־ישראל, כמו „דברי חפץ" (1891), „הצבי לכל הארצות" (1893), „שפת ציון" (1896); אבל הספרים הללו, שכבר נראו בהם עקבות הזקנה המפטפטת, אינם מוסיפים כלום על ערך עבודתו הספרותית.

III. סִגְנוֹנוֹ.

סגנונו של שולמאַן הוא מליצי—תנכ"י וקשור כולו אל הפסוק; אבל יש הבדל דמינכר בינו ובין סגנונו של מאַפו, שאף הוא ביבלאי ואסור בכבלי־המקרא. כשאנו קוראים את ספרי מאַפו, אנחנו מרגישים, כי לא רק הלשון בלבד, כי אם גם עצם הרעיונות, או, כיותר נכון, הפרוצס של המחשבה, וההגדרה הציורית של המושגים טבועים בחותם המזרח, שבזה מונח סוד האילוזיה, המעברת אותנו בשעת קריאת ספוריו ההיסטוריים אל החיים העבריים הקדמונים שלפני שלש אלפי שנה. אולם סגנונו זה של מאַפו, המורכב משברי־פסוקים וממליצות שקשה לעמוד על כוונתם גם במקומם בתנ"ך, אם נחשב מעלה יתרה לגבי ספוריו ההסטוריים, נעשה טעם לפגם בספוריו הראליים מחיי־ההוה של יהודים, היושבים זה דורות הרבה בלב אירופה. לא כן שולמאַן, אשר משעה ראשונה ואילך שאף לתת לסגנונו את הקלות והרוך של הלשונות האירופיות עטופות בצורה ביבלאית יפה וערבה לאזן. סגנונו של שולמאַן רחוק אמנם מאד מהסגנון הברור והמדויק של המערב, ולפיכך אינו יכול לשמש מופת לסופרי־זמננו; שולמאַן הרבה להשתמש במליצות כתבי־הקדש גם במקום שאפשר היה לו

לעזוב את לשון הרחוב ולדבר בלשון בני-אדם פשוטים בלי אותה ההפלגה המצויה בסגנון הנביאים והכתובים; שולמאן אהב לפאר את מליצתו בצעצועים שונים, בלשך נופל על לשון וכיוצא בזה. אבל אחרי כל אלה עוד כתב שולמאַן פרוזה יפה, רכה ונעימה. הריני להביא כאן איזו דוגמאות מן הבאות ראשונה בידי מסגנונו הפובליציסטי של שולמאַן:

..."כל חכמי העמים התפלאו פליאה נשגבה מאד איך לא נִכְחַד יעקב כי קטן ודל הוא בתגרת יד הַשֶׁטֶף העז השוטף תחת השמש, אשר מְרִי עֶבְרוֹ ישטוף גוים גדולים ולאֻמים עצומים יְכַס עליהם בהמון גליו. חכמת חכמים תתבלע, ובינת נבונים תסתתר למצוא את פתרון החידה הזאת בארח הטבע. הוי כל יושבי תבל ושוכני-ארץ! הביטו נא וראו את המראה הגדול הזה! הביטו נא וראו אֳנִיָה סֹעֲרָה בלב ים סֹעֵר — אניה סֹעֲרָה אשר נִטשו חִבֵּלֶיהָ, אין מחזיק כֵּן תָּרְנָהּ, אין פֹּרֵשׂ נֵס, אין חֹבֵל ומַלָּח, אין מָשׁוט וּמְנַהֵל לָהּ, ורבבות גַּלֵּי שַׁחַת וּמִשְׁבְּרֵי מָוֶת דָלְקוּ אחריה גם פערו פיהם ברצח לבַלעה ולהשחיתה; סופות וסערות וכל צבאות בלע הדפוה וַיְקַלְעוּהָ וַיְטַלְטְלוּהָ מתהום אל תהום ומאבדון לאבדון, ואלפי אניות גדולות עם מַלחיהן וחובליהן, מַחזיקי בִּדקן וכל אנשי מלחמתן צללו מְצֻדָה כעפרת בלב יַמִים וְעָלֵימוֹ יִתְעַלֵּם צלמות, והיא — הפלא ופלא! — היא עלתה שמים, ירדה תהומות, אף חִשבה להשבר לרגעים, ובכל זאת היא עוד בעצם תֻּמָּהּ! בְּהַשְׁקֵט וּבִטְחָה היא מדלגת מִגַּל אל גָּל, מקפצת ממשבר אל משבר, ובכל יום ובכל עת ובכל שעה היא חֹתֶרֶת וממהרת להגיע אל מְחוֹז חֵפֶץ ה׳ ואל המטרה אשר הִצִּיב לה! כי רוח ה׳ תְּנִיחֶנָּה וימינו תַּנְחֶנָּה..."

או:

..."ימי מֶרֶד ההם היו חֶבְלֵי יוֹלֵדָה לארץ הנרעשה הזאת, ובת צרפת הָרָה לָלֶת, הִתְיַפְּחָה בַּחֲבָלֶיהָ, הִתְחַפְּתָה בצִריה, וַתִּזְעַק זעקת מות, ורעשו כל קצוי איירופא. ימים רבים התחלחלה הַמַּבְכִּירָה בחבלי שאול, באה עד מַשבר, וַתִּכְרַע וַתֵּלֶד את נאפאָ-לעאָן!... כי לא כַלֵּת כל אדם יִוָּלֵד איש כנאפאָלעאָן. ארץ רבה כצרפת תְּחַבֵּל חֶבֶל נִמרץ, גם כל רחבי אַיירופא יחילו וירגזו

בְּהִוָּלֵד אֵיל גבורים וַעֲנָק נַערץ כזה! אמנם לא ביום אחד יוחַל ארץ, ולא פעם אחת יִוָּלֵד אדיר באדירים כנאַפּאָלעאָן, שנות מאות רבות עברו עד כי נִמלאו ימי התבל לָלֶדֶת איש כזה, ושנות מאות רבות עוד תעבורנה עד כי תקום הַיוֹלֶדֶת מֵעֶרֶשׂ דְוֹהָה, ועד אשר תחליף כח לחולל ולהמליט שנית מופת דור דורים כאיש המופת הזה!"

או דוגמא זו:

..."כוס זהב רומאָ ביד ה', כוס זהב מלאה יין תרעלה, מיינה שתו כל הגוים ויתהוללו ויתגעשו ויפלו ולא יספו לקום. אך אחרי עלותה על הררי־עז והגיעה עד מרום קץ הגבורה והתפארת וכבוד, השחיתה את דרכה על הארץ, השחיתה התעיבה עלילה, הלכה שובב ארחות עקלקלות וַתִּצָּמֵד לכל תועבות ה' אשר שנא: גבוריה השביתו מטהרם, נפחו רוח אמונתם לאחיהם אנשי גאולתם וַיֵּהָפכו לאריות שואגים משַׁחרים לטרף; אזרחיה עזבו או חות ישֶׁר ויתיצבו על דרך לא טוב לבצוע בצע ולמלאות בתיהם כסף".

הרי כאן לפנינו לשון מליצית תנכי"ת; אבל מליצה זו אין בה הקושי שבמליצת מאפו ואינה נזקקת לפירוש, כי היא מובנת לכל, קלה היא ונוחה ושוטפת; אמנם יש כאן אריכות יתרה וסרח עודף של מלים, שנפש הקורא המודרני תקוץ בהם, אבל לאָזני הקורא בן־זמנו של שולמאַן צללו הדברים כמוסיקה ערבה.

"ברחוב היהודים — כך כותב אחד המבקרים ה"יפים" מדור הולך — שררה אז שפת עבר חסרת־טעם, יבשה וכסוחה, דרשנית ופטפטנית, והנה בא קלמן שולמאַן ויביא לרחוב שפת־עבר חדשה, מקושטת ומבוסמת, אשר ריח לה כלבנון, אשר שפתיה שושנים נוטפות מור עובר ודבש וחלב תחת לשונה! שמים חדשים וארץ חדשה ראה הרחוב בהסגנון החדש הזה, שכמוהו לא ראה מעודו ולא ידעו. חובש בית־המדרש, העץ היבש, אשר כל חמודות החיים זרו לו, אשר הטבע בכל יקרותיה היתה לו כספר החתום, אשר הדרשנים ובעלי־הסודות העיבו לו את היפעה הנצחית של כתבי־הקדש, עד כי כמעט השליך אותם אחרי גוו ורק לצאת ידי חובת הלמוד הגה בהם לפעמים — חובש בית־המדרש הזה בלע כבכורה טרם קיץ את המטעמים שהביא לו שולמאַן בספוריו הקלים

ובמליצותיו. אם בער באדם זה לא הבין קול רעמם של נביאי-אל חוצבי להבות-אש, אם נפשו היבשה לא חשה נועם מנגינותיו של נעים זמירות-ישראל, בהשתפך עליו נפשו לצור ישעו ומגנו; אם הנאומים המוצקים, הנאדרים והנשגבים של איוב ורעיו היו לך כתפל בלא מלח ובתוכו השתוממה נפשו, שדברים זרים ומשונים כאלה „מצוה" לקראתם, — הנה „מי השלוח" של קלמן שולמן, פלג ברכה זה הנוזל בנעימות, בפשטות, בענות-צדק, באו כשמן בקרבו, ויחי טעמו, ותחי לו גם השפה העבריה, אשר צודדה את נפשו בקסם שפתי הסופר החדש".

לא רחוקה היא מן האמת השערתו של סופר אחר, כי לו כתב שולמאַן בזמנו את ספריו בשפת „המהלך החדש", שהתנצלה את המליצה ואת החזון, לא היה רוכש לו קהל-קוראים כ"כ גדול מכל המפלגות ולא עלתה בידו לחבב כ"כ את הלשון והספרות העברית על הגדולים והקטנים. ולא זה בלבד, אלא אלמלא כתב שולמאַן את ספריו „הליכות קדם", „הריסות ביתר", „מלחמת היהודים", „תולדות חכמי ישראל", „צבי לכל הארצות", בשפת הנביאים המעולפת הוד ושירה, כי אז מי יודע, אולי עוד היה עד כה למוד תולדות ישראל נחשב „לחתיכא דאיסורא" „ללא יבוא בקהל", ומי יודע אם היו עוד עתה יותר משנים במדינה נותנים את לבם להתעניין בתרבות העברית ובקנינינו הלאומיים בכלל.

*

במה נתגלתה פעולת עבודתו הספרותית של שולמאַן בחיי עמנו?

שולמאַן היה הראשון שלמד את היהודים לדעת את עצמם, ע"י המון הקומפילאַציות ההיסטוריות שלו, ע"י תולדות חכמי ישראל בתקופות השונות, וביחוד ע"י תרגום ספריו של יוסף פלאַוויוס ללשון העברית, נתן ליהודי רוסיה ופולין את האפשרות להכיר ולדעת את עתיקותם ואת ההסטוריה שלהם בת אלפי השנים, ולא רק להכיר ולדעת בלבד, כי אם גם לאהוב, כי האהבה היתה הקו היסודי בהאינדיבידואַליות שלו, ואהבה זו יחד עם אמונתו

הכבירה בקדושת עבודת-הסופרים, הם שאצלו על סגנונו אותה ההתלהבות ואותו הלבוב, שבעלי-טעם איירופיאי ימצאו אולי בהם תמימות ילדותית, אבל בשעתו התאימו התאם גמור למעמד רוחם של הקוראים. כי הקורא העברי שבימים בהם היה קורא מצוין במינו: איש שלבו מלא דאגת-פרנסה וראשו מלא פלפולים ומחקר והוא קורא בחשק ובהתמדה ומעמקת בדברים קלים, שמקומם, לכאורה, בספרי-ילדים, ושולמאַן היה הסופר המסוגל מאין כמוהו לברוא קוראים כאלה.

שולמאַן היה סופר עת היקיצה, עת ההתעוררות הראשונה, הסופר שעליו לברא קוראים ולמשוך את לבם לספרות, ואת תעודתו זאת מלא באהבה, מונה ובשקידה יתירה. בזה כבשם דרך לחבל הסופרים, שבאו אחריו ושהרחיבו העמיקו את פעולת בבנין הספרות העברית החדשה ביתר כשרון וביתר טוב-טעם

תֹּ כֶ ן:

אד"ם הכהן לבנסון 5

אברהם מאַפו 35

מיכה יוסף הכהן לבנסון (מיכ"ל) . . 83

מרדכי אהרן גינצבורג . . . 114

קלמן שולמאן . . . 143

ש. ל. ציטרון.

יוצרי הספרות העברית החדשה.

תולדותיהם, יצירותיהם, סגנונם וערך פעולתם

חלק שני.

הוצאת / ש. שרברק.

המכר בחברת „צנטרל" ורשה, נובוליפקי 7.

DRUK. SIKORA i MYLNER WARSZAWA. NOWOLIPKI 6

יְהוּדָה לֵיב גּוֹרְדוֹן

תּוֹלְדוֹתָיו.

א.

יהודה ליב גורדון נולד בוילנה להורים אמידים, מחזיקי-מלון-אורחים, ביום כ״א כסלו תקצ״א (1831). אביו „אָשר, יליד העָיָרה הקטנה מיֶדניק בפלך וילנה, היה, לפי עדותו של המשורר, איש משכיל ומלומד בדורותיו, בעל „לבב-חכמה וכשרונות טובים לקבל דֵעה והשכֵל. מבלי מורה ומלמד למד לשון פולין ולשון רוסיה על בוריָן. בדברו בשפות האלה לא הכירו בו, כי איש יהודי המדבר, כי דבר צחות כלשון עמו ומולדתו. אף כתב בשתי השפות ההנה כמשפט בלי שבושים, אף כי לא למד דקדוק מתוך הספר. גם בלשון עבר היה מהיר לכתוב בלשון נקיה והיה אוהב לקרוא ספרים ומכתבים כתובים על טהרת הלשון. בנערותו הסיקוהו גם בגפ״ת ועודני זוכר, כי מסכת ביצה כֻלה היתה שגורה על פיו ולא פעם ופעמים בחָנַני בתלמוד בבואי מבית רַבִּי. ידע פרק בשיר וקולו היה עָרֵב והיה עובר לפרקים לפני התיבה, אף היה מנגן מאליו בכנור וזה היה כל שעשועיו בשעות הפנאי. מטבעו היה איש טוב מאוד, איש אמת וצדק, איש אמונה ומאמין לכל אדם, נוח לבריות ומעביר על מדותיו יותר מדי, עד כי מעלתו זאת היתה לו תַקָלָה, כי השתמשו בה רמאים ובני-אדם שאינם מהוגנים ויבזו את רכושו וירושׁהו ויציגוהו ככלי-ריק לעת זקנתו, כי האמין בהם והמה בגדו בו וירמוהו״.

אמו של המשורר, פריידה שמה, בתו של ר' שמואל השוחט בעיר מצער אָסטרין בפלך גרודנה, היתה, אחת מנשי-החיל אשר בהן יתפאר ישראל: אשה כשֵרה וצנועה ויראַת-שמים, מפקחת על פרנסתה, מגדלת בניה וצופיה הליכות ביתה. הַכָּרַת פניה ענתה בה, כי בימי-נעוריה היתה יפת-תאר ובריאת-בשר. תורה לא למדוה אבותיה, היא ידעה רק לסַדֵר התפלות ולקרוא ספרי עברית-אשכנזית; כתוב לא ידעה אפילו עברית; והנסיון, הכ-למד להועיל, לִמַד לשונה לדבר כן בשפת רוסיה ופולין ככל הדרוש לצרכיה, ולחשוב על פיה חשבונות ומספרים עד להפליא, עד כי פעמים רבות הֶראתה את כּחָה בזה נגד אנשים ותוכל".

בהיות יל"ג בן ארבע שנים וארבעה חדשים כבר ידע קרוא עברית כתקונה. ברשימות לתולדות-עצמו, שכתב המשורר בסוף ימיו, הוא אומר, כי איננו זוכר עוד מי לִמדהו זאת. לפי השערתו היה בא אליו אחד הצעירים מעוזרי-המלמדים ללמדהו בבית הוריו, כי היה יחיד לאמו באותו זמן ולא נתנתהו ללכת החדרה בימי-החורף. על זה מוסיף יל"ג: „אפס זכר אזכר, כי אבי היה מקפיד מאד להבחין בין ימין לשמאל ובעצמו לִמדני לבטא בשפתים שין ימנית ושין שמָאלית, עד אשר היה המבטא הזה שגור בפי". בראשית ימי הקיץ החל ללכת אל החדר וללמוד חומש אצל רבו הראשון, ר' ליפא.

את ר' ליפא זה היה יל"ג מַזכיר כל ימיו מתוך הערצה וחִבָּה מיוחדת, ובמקום אחד אומר המשורר על אודותיו: „האות הראשון אשר עשתה ההצלחה עמי לטובה הוא, כי בבוא עִתי עת-ל-ודים נפלתי בידי אדם כר' ליפא מלמדי הראשון". ובאמת היה ר' ליפא לפי תנאי הזמן ההוא, כשנמצא החִנוך העברי במצב לקוי ופרוע, מלמד מצוין במינו. הוא היה אחד מתלמידיו המובהקים של ר' חיים מוואלוזין, ולא עוד, אלא שבנערותו יצק מים ממש על-ידי הגאון ר' אליהו מוילנה, כלומר, שבהיותו בן י"ג שנה היה נער משרת את פני הגאון ויוצק מים על ידו בשעת נטילה. בבחרותו נכנס לישיבת ר' חיים והיה מבחירי-תלמידיו. אחר חתונתו נסה ר' ליפא לעסוק במסחר, ולרגלי עסקיו בִקר ערים שונות וארצות

אחרות. אבל הוא ירד מנכסיו ואז עשה את תורתו אומנתו ויהי למלמד בוילנה.

על-דבר שיטת-הלמוד של ר׳ ליפא מספר יל״ג את הדברים האלה: „בישיבתו של ר׳ חיים בוואלוזין, אשר הלך בעקבות רבו הגר״א, ואולי גם מנסיעותיו אשר נסע לרגלי מסחרו בארצות אחרות ויראה מעשיהם, למד ר׳ ליפא להקים לו בתלמודו שיטה קבועה, ולנהל את תלמידיו צעירי-הצאן בדרך ישר מן הקל אל הֶחָמור לפי שִׁקול דעתם. כמעשה שאר המלמדים המתחילים מן הגמרא לא עשה, כי אם בתחלה למד לתלמידיו תורת ה׳ מפֹרָש ושום שכל על-פי הפשט. וכאשר סִיַמנו חמשה חומשי תורה שבנו לחזור עליהם עם פירוש רש״י, ובאותו זמן בעצמו קראנו נביאים ראשונים וס׳ תהלים, ורק אחרי אשר כלינו את החח״ת שנית עם פירוש רש״י הגענו להתחלת גמרא, וגם אז לא הלעיטנו כבקר, כי אם האכילנו את המן הזה מעט מעט, למען יהיה נבלע באברינו הרכים. ויחד עם שעורנו בגמרא לא גרע חִקנו גם בשאר ספרי-הקדש. נוסף לזה לִמדונו ר׳ ליפא כתיבה תמה וגם—ראשית כללי-הדקדוק כפי אשר השיגה ידו. ומפאת שדקדוק הלשון מצד עצמו איננו דבר המושך את לב ילדים צעירים כגילנו, התחכם ר׳ ליפא וימצא לו תחבולות להביא את החכמה הזאת בלבנו כשעשעים. וזה אשר עשה: לקח לו פסות-נייר או קלף ויכתוב לנו את כללי הדקדוק, אשר היו לנו לשַנֵן, בכתב אשורית, כעין מגלה קטנה. ועתה הגע בעצמך את שמחת הילד הקטן כבן שש או כבן שֶבע, בהִנָתן לו מגִלת-קלף קטנה כעין מזוזה ועליה כתוב באותיות מְרבעות: „אחה״ע מן הגרון״, וכו׳ וכו׳! המגלות העפות האלה היו לנו לשעשועים יום יום, ומדי שחקנו והשתעשענו בם קראנו את הדברים הכתובים אליהם ונאכלם ויבאו כמים בקרבנו. גם בלמדו אותנו מלאכת הכתיבה דקדק ר׳ ליפא עם תלמידיו, ויקפיד מאד שתהיינה האותיות יפות ומתוארות כבמחוגה. זכורני שאני בכתבי לא הייתי מדקדק בכתיבת הו׳, ויגער בי רבי ויאמר: אל יהי דבר זה קל בעיניך! אפילו ו׳ וי׳ שבא״ב צריכות עיון והשתדלות, שתהיינה כתובות כראוי״.

במלאת ליל״ג שבע שנים סִיֵם החח״ת עם פירוש רש״י ותרגום אונקלוס, ובן שמונה התחיל ללמד גמרא. באותה שנה למד מסכת

ביצה וכתובות בשלימות ופרקים מקוטעים ממסכת פסחים. עשרה „זמנים" למד יל"ג בחדרו של ר' ליפא, עד קיץ שנת 1839, ויצא ממנו בקי בתנ"ך וכשהוא כותב עברית בכתב יפה ובלי שבושים עם ידיעה קטנה בדקדוק. ידיעתו בתלמוד הגיעה עד כדי „לקרוא" ולהבין מעצמו „עמוד" אחד בשבוע. ב„זמן" האחרון קרא לפני רבו מסכת כתובות עם כל פרטיה ודקדוקיה.

בצאת יל"ג מחדרו של ר' ליפא התחיל להתהלך מחדר לחדר וממלמד למלמד, ובמשך חמשה „זמנים" היו לו ששה מלמדים. אבל—כך מספר המשורר—בכל החדרים אשר התהלך שם, לא מצא קורת-רוח כמו מרבו הראשון. כל המלמדים היו פחותי-ערך, והוא לא למד מהם כלום. באותה עת קנה לו אביו ספר תנ"ך דפוס לונדון בכרך אחד, שהובא זה עתה ראשונה לרוסיה. הנער שמח על המתנה הזאת שִׂמחה גדולה, ויהי מהפך והוגה בו בשעות הפנויות בשובו מן החדר הביתה. ביחוד ערבה עליו לקרוא בספרים החדשים, אף כי לא בכל מקום עלתה בידו להבין את אשר הוא קורא. במשך „הזמנים" האלה למד יל"ג כשנה כתוב עברית אצל ר' אהרן יונאַטאַנזון מחבר הספר „כלי-שיר". על אדות מורו זה כותב יל"ג, כי אף-על-פי שעיקר חובתו היה ללמדהו יפי-הכתיבה, אבל הוא היה משתדל לערוך לפניו תמיד כְּתָבים מעשי-ידיו ערוכים על טהרת הלשון, ובלי ספק הועילו גם המה להעיר בו את רוח השפה ואת התשוקה להביע בה את רעיוניו.

עד שנת 1838 נמצא אבי יל"ג במעמד טוב, כי רבים מאצילי-פולין, אשר מהם פְּריו נמצא, היו סרים אל בית-מלונו, באשר אהבוהו על ישרת-לבו ועל אמון רוחו ועל דַברו צחות בשפתם. אבל משנת 1839 והלאה החל לרדת ממעמדו. בגלל הקשר, אשר נמצא בין בני-פולין בשנה שלפני זו, באו ימים רעים לאצילי-הארץ, ואז נהפך הגלגל גם על כל אלה, שהיו מתפרנסים מהם, ובתוכם אבי יל"ג. מאין עובר ושב היו חדרי בית-מלונו שוממים, ומעט, מעט נסתמו צנורות מחיתו.

בימים ההם, ויל"ג היה אז בן י"א שנים, נתן אביו אחותו הגדולה לאיש ל מ י כ ל ג ו ר ד ו ן. מיכל זה היה אחד מצעירי-ישראל המשכילים שבאותו זמן, אשר פנו עורף אל התלמוד ויתנו

את לבם ללמוד את השפה העברית ולשונות-הגוים. למופת שמו להם את הסופרים המפורסמים ר׳ מרדכי אהרן גינצבורג ואדם הכהן לבנזון. המטרה, אשר הציבו להם הצעירים האלה חָברה אותם לאגודה אחת. הידועים שבהם, אשר לא עזבו את דגל ההשכלה גם אחרי-כן ונעשו סופרים עברים היו: מיכה יוסף לבנזון, אשר מֵת בדמי ימיו, קלמן שולמאן, זאב קַאפלַאן, מיכל גורדון, יצחק רומש, ח״ז אליאַשֶׁויץ. שבע שנים ישב מיכל זה בבית אבי יל״ג ואכל לחם על שֻׁלחנו עד מות אחותו זו אשתו בשנת 1849, וההתקרבות הזאת פעלה על המשורר ועל דרך חייו פעולה גדולה, אם כי אמצעות, כאשר יסופר להלן *)

מאותה עת ואילך למד יל״ג בחדרי המלמדים היותר מפורסמים שבוילנה ויעש חיל רב בתלמוד ובנושאי-כליו, ויהי לנס גם בתורתו גם ביראתו את האלהים. „בבוא העת להניח תפילין—כך מספר יל״ג—נתתי אל לבי להיות ירא-שמים ויהודי כשר ונעשיתי בעל-תשובה, אף-על-פי שלא אזכור מה היה פשעי ומה חטאתי קודם

---

*) יל״ג עצמו מתאר את מיכל בדברים אלו: מיכל נמנה בין צולי-הימים המשכילים בוילנה, אשר זאת היתה כל השכלתם, כי פנו מאחרי התלמוד ויתנו את לבם לכתיב צחות בשפת-עבר; ולפי שרבם היו משכילים הלומדים מאליהם (אויטאדידאקטען), מורים ומנהלים לא היו להם ובבתי-הספר לא באו, על כן לא נתקיימה השכלתם בידם, לא למדו שום חכמה מן החכמות על בורים, לא סגלו להם לשון מן הלשונות החיות למשוך בה בשבט-סופרים; אף לא למדו איזו אומנות נקיה ומשלח-יד להתפרנס בו, כל כחם היה על דרך השלילה לסור מן הדרך, אשר דרכו בה אבותיהם המולידים אותם; ואולם על דרך החיוב לא עשו מאומה, ומסלה חדשה בחיים המוליכה אל מטרה טובה ממנה, לא סלו להם, על כן גם כלו בהבל ימיהם ושנותם בצער ודוחק. מהם נעשו מורי-שעות, מהם חנונים וסוחרים קטנים, ומהם היו רועי-רוח ורודפי מקים שוגים כל ימיהם. מיכל דנן היה כאחד מהם. גם הוא הסתפק בזהרורי-ההשכלה ובקליפתה, ואל תוכה לא ירד, לשון וחכמה יסודית לא סגל לו, זולת לשון עבר, אשר בה מהר לדבר צחות, לא ידע לכתוב בשום לשון, וכן כלו ימיו בטלטולים ונדודים, ויעבור מעיר לעיר ומפרנסה לפרנסה, ויבא לשבת במכס היין, ויהי לחנוני, ולבסוף נעשה מלמד וימת בבית-החולים אשר בקיוב״. (עיין „ממזרח וממערב״ הוצאת ברייגין, כרך ג׳ עמוד 114).

לכן. בהניחי בפעם הראשונה את התפלין התפללתי בכונה עצומה ובקול-בוכים, ומיכל גיסי עומד מאחורי כמפיסתֹּפל הידוע ושוחק על תומתי, ובעוד אני עומד בתפלה בלב נשבר ונדכה ומתיז היטב את המלות „וקבל ברחמים וברצון את תפלתנו" שמעתיו אומר:...! (הנקודות האלה תורינה שם חרפות, שלא נִתן לכתוב) יבוא היום ותהיה גם אתה מתרשל בתפלה. ברגע ההוא מלאתי עליו חמה. ובעצם העת ההיא קרה ליל"ג מקרה בלתי-טהור: בשבתו ביום אחד בחדר נכנס מלַמדו פתאם וירא והנה פִסת-גליון קצרה וארוכה בידו, והגליון כתוב מזה ומזה שורות קצרות. מה זה בידך? — קרא מלמדו בחרדה גדולה ויקח את הגליון מידו בחזקה. על הגליון היה כתוב שיר מעשה גיסו מיכל גורדון, אשר שר על החורף". המלמד סטר ליל"ג על הלחי פעם ושתים ויקרא: שקץ משֻׁקָץ! תועבה תביא אל ביתי! בשירים ובמליצות אתה עוסק! ויקרע את השיר לקרעים ויזֶר על-פני הרוח. המקרה הזה, שהיה גמולו הראשון על אהבתו לשירה העברית, עשה על יל"ג רשם קשה מאד ולזמן ידוע הסיח את דעתו מן הלשון העברית בכלל ומן השירים בפרט.

בהיות יל"ג בן חמש עשרה שנה פרק אביו מעליו את עול המלמדים, ומאז ישב ולמד לעצמו בבית-המדרש הקטן אשר בשער המים, ובקיץ היה הולך ללמוד לביה"מ של ר' ליב לייזר'ס ברחוב-היהודים. תחת זאת החל בעת ההיא לבוא אליו מורה-לשעות, שלמדהו שפת-רוסיה. שמו היה היימאן, והיה בא שעה ליום וקבל שכרו רובל וחצי לחדש. למורה זה לא היתה שיטה מסוימת, ויל"ג לא למד ממנו הרבה. אז התחיל ללמוד את הלשון הזאת בעצמו בלי עזרת מורה וראה ברכה בלמודו.

על אודות למודיו ודרכי חייו משנתו השלש עשרה עד השבע-עשרה, מסר יל"ג במכתב לאחד מידידיו את הפרטים הללו: „במלאת לי י"ג שנה סִיַּמתי „הבבות" ודרשתי בהם לפני הקרואים, ואחד מהם נתן עיניו בי ונעשיתי—חתן לבתו. אחרי כן כאשר נהפך הגלגל על אבי ויורידהו בסֻלם ההצלחה מעלות רבות אחרֹנית במעלות אשר העלה את האיש הבוחר בי ובדרשתי, מרום ונשא וגבוה ממנו, ובהִשָׁנות „מְאותיו" נשתנו „דעותיו" וינער חצנו ממני ויוציאני לחרות. במלאת לי י"ד שנה הוציאני אבי מתחת יד אפוטרופסות

של המלמדים ויתן עתותי בידי, ויושיבני בד׳ אמות של הלכה ללמוד בנפשי באחד מבתי המדרשים. אבל בעת ההיא החל לבי לנטות מן הדרך אשר תארו לי ולא מנעתי את עצמי מן ההגיון ואָהל להגות בספרים חיצונים, ויהי לי רוב היום למלאכה בבית מדרשי, ושעות אחדות גנבתי יום וגנבתי לילה ללמוד הקריאה והכתיבה בשפות זרות. עד השבע עשרה שנה מלאתי אחרי דברי אבי ופרשתי אֲרבות ידי וחציתי עד צואר בים התלמוד, עד כי כמעט עברתי את כֻלו, ורק אז נפקחו עיני לראות כי לא זו הדרך, המולכת אותנו למחוז החֵפץ בימינו אלה; כי על אי שָמֵם וסלע קֵרֵח באתי אשר לא ישלם לי שכר טוב, די העבודה הרבה, אשר העבדתי את נפשי עליו. כך נפלה המסכה הנסוכה מעל עיני ואפן כה וכה ואבט עלי ועל כל אשר לי מסביב, ואֵרא כי אֲזיי פרא אנכי בתוך אירופה הנאורה, וכי מנהג המקום שיצאתי משם בידי ומלתו על לשוני במקום אשר הלכתי שם שלא על מנת לחזור, שלא כדת וכדין. בראותי כל זאת ונָתון אל לבי ואמהר לתקן את אשר עֻותו אחרים ולמנות את אשר החסירו, ואאזור כחי ללמוד דקדוק שפת עבר על מכונתה ושפת רוסית, פולאנית, אשכנז וצרפת ושאר הידיעות הנצרכות לאדם באשר הוא אדם ומדיני בטבעו, ואני לבדי ואיש אין אתי. אין מורה ואין מנהל ואין מודיע דבר, ואהיה מתהלך כצפור נודד, מספר לספר ככל אשר אִנָה המקרה לידי ואַלמד ואקרא הרבה ואחכם מעט ככל אשר נתן אלהי אל לבי״.

צריך להעיר, כי במקום אחר מספר יל״ג, שבימי שֶבת מיכל גיסו בבית אביו השפיע עליו במדה ידועה והטה אותו לדרך ההשכלה. „בראותי אותו עוסק במליצה ושיר נמשכתי גם אני אחריו לעשות כמהו, ולפי שהיה מביא מן החוץ ספרי־השכלה שאולים והייתי משתמש בהם גם אני, אם בגלוי או בסתר, בידיעתו או שלא בידיעתו, ולפי שהיו משכילי־הדור, בני־גילו, באים אליו לפעמים ונודעתי ונתחברתי להם גם אני״. על־פי מקורות אחרים מתברר לנו, כי השפעתו של מיכל על יל״ג באה על־ידי קנאת־סופרים, ששררה בין שני הגיסים. מן היום שהתחיל יל״ג מרגיל את עצמו בכתיבת שירים עברים, היה מיכל מלעיב בו ושוחק עליו, ומשתדל למצוא מגרעות בדבריו ובמבטאיו, כדי לרפות את ידיו. אפינית היא עובדה

זו, שרשם אותה יל״ג בזכרונות־הנֹעַר שלו: פעם אחת, ואני כבר החלותי לצאת ולבוא בין בני־הנעורים המשכילים, הייתי מטַיֵל עם מיכל ברחוב אנטוקול על יד גן־המלך, והוא מספר לי את פרשת גדולת המשוררים לבנזון, האב והבן, ואת כל תֹקף כשרון רוחם, ואשאלהו בתֹם לבבי: איזה הדרך יבוא לאדם הכשרון להיות משורר, ובאיזו מדה שלמות זו נקנית, ויענני, כי כשרון כזה איננו נקנה בדרך מן הדרכים, אם אינו לאדם מתחלת בריאתו, כי מַתַּת־אלהים היא. אז לא יכלתי להתאפק, כי הציקתני רוח תשוקתי, וארהיב בנפשי עֹז ואשאלהו: ומה דעתך על אודותי? היש בי כשרון זה? — ויענני תשובה נמרֶצת: לא מיניה ולא מקצתיה!״ אבל יל״ג, שידע, כי רק צרות־עין מדברת מתוך גרונו של מיכל, לא זנח את שיריו והמשיך את עבודתו במקצע זה ביתר חשק ואֹמֶץ־לב.

בשנת 1850 נשלח יל״ג מאת אביו לעיר פינסק להבוע סכום־כסף, שהגיע לו מאדון אחד, שהיה מורה בבית־הספר שם. לרגלי התביעה הזאת הוכרח יל״ג לשהות בעיר ההיא ירחים אחדים, וכדי לפרנס את עצמו בכל ימי שבתו שם, עסק בהוראת-שעה. כשוב יל״ג לוילנה התודע לחבורת המשכילים העברים, שבראשה עמדו המשוררים אדם הכהן ומיכל בנו. בזכרונותיו של יל״ג, שנמצאים בכתב-יד המונח למשמרת בגנזי החברה ההיסטורית-האֶתנוגראפית היהודית מיסודו של אנ-סקי בוילנה, הוא מספר על אדות התיחסותו של אדם הכהן אליו בעת ההיא כדברים האלה:

„מדי דברי בהאדם״ ובהנהגתו את המשכילים בני־דורו, אזכור כי אנכי הייתי בר-מזל ועמי התנהג תמיד בחסד ובאהבה רבה. ימים רבים הייתי נכנס בביתו בהתרועעי עם בנו מיכל ז״ל לפני צאתו לברלין להתרפא, והאד״ם היה רואה אותי יושב במסבת בנו ומרעיו, ומעולם לא נסה אלי דבר, וגם אנכי לא הרהבתי עז בנפשי לשאת פני אליו ולדבר אתו, כי היה מוראו עלי תמיד ומפני שמו נִחַתִּי. ועתה שערו נא את שמחתי כי בשובי יום אחד בימי הקיץ לביתי, אמר אלי אבי: בא הלום „בֶּריל מיכאלישֶקר״ ויבקש אותך לבוא אליו מחר בבקר. מובן מאליו, כי ביום הקבוע ובשעה הקבועה לבשתי את בגדי, בגדי־שבת החמֻדות, ובאתי אליו. הוא גר אז בשוק־הסוסים בחצר בלאָך. וזה הדבר אשר הניעהו לבוא אלי ולבקשני בבית־אבי. מיכל

בנו היה אז בברלין, ואביו גמר לגרום לו שמחת־פתאם ולהדפיס את קבץ שיריו בלה"ק אשר נמצאו באמתחתו בביתו. השירים ההם לא היו עדיין מוכשרים ומתוקנים לדפוס, כי היו כתובים בקולמוס ראשון ובלתי מוגהים; והאד"ם שם אל לבו להגיהם ולתקנם כדבעי. אפס כי השירים היו כתובים בכתב מטושטש ובאותיות פורחות ונחוץ היה בתחלה להעתיקם בכתב נקי ולסדרם על גליון חדש, כי לרגלי מחלתו היו ראשי אצבעותיו של מיכל עשוים כיתֵדות וכָתַב בכתב גרוע מאד, אשר לאו כל אדם היה יכול לרוץ ולקרוא בו, ואנכי אשר כרֵע כאח התהלך עמי והיה מראה לי תמיד את כתביו לקרוא בם, נִסיתי לקרוא את כתב-ידו במרוצה ובלי קושי, ודבר זה היה ידוע להאד"ם, על כן קראני מבית-אבי ומלא את ידי לעשות עמו ועם בנו אֶת החסד הזה, ולהעתיק את השירים המחוקים והמטושטשים על גליון חדש בכתב נקי. מובן מאליו, כי חשבתי לי את הדבר לכבוד גדול וקרבתי אל המלאכה בשקידה רבה ואעש אותה בחפץ כפי. האד"ם נתן לי מקום מיוחד בחדרו והעמיד לי שם שלחן וכסא וכל צרכי-הכתיבה, ובשעות הבקר, כשהאד"ם לא היה בביתו, כי אם בבית ספר-הרבנים, הייתי בא ויושב אל שלחני ומעתיק וכותב שעות אחדות ויוצא ומניח את אשר כתבתי, והאד"ם בבאו היה מעיין ורואה את אשר כתבתי, ולמחרתו הייתי שב וכותב, וכן נמשך הדבר ימים אחדים, כי היו הכתבים רבים — הלא המה השירים הנדפסים בספר „שירי בת ציון". ויהי היום ואנכי יושב בחדרי בבית האד"ם ועושה את מלאכתי, ואיש אחד אשר בא ויחכה לשוב האד"ם אל ביתו, ואשר אני לא ידעתיו מי הוא, נצב עלי ורואה את מלאכתי. ובעוד אני כותב והוא עומד ומביט, שב האד"ם ונכנס אל חדרו. ויען האיש העומד על גבי ויאמר אל האד"ם: הנער הזה ממהר לכתוב בכתב יפה בלה"ק. „הנער הזה, אתה אומר, ממהר לכתוב בכתב יפה? — ענה אחריו האד"ם בכֹבֶד-ראש ובקול תמיהה מַקְיֶמֶת—הנער הזה היא ליב גאָרדאָן והוא מבין ויודע היטב בשפת-קדשנו. הגע בעצמך, אנכי בקשתי מאתו להעתיק את כתבי-מיכל אל הנקי, למען אוכל להגיהם ולתקנם כראוי להַשׂוֹת המשקל ולהסיר השְׁוָאים הנעים מראשי התיבות, והנה אני בא אחריו יום יום וקורא את אשר העתיק ומוצא, כי בדרך הלוכו הוא בעצמו תקן את כל מקום אשר יש שם בֶדק, וכמעט לא נשאר לי

אחריו לעשות מאומה". זאת הפעם הראשונה, אשר שמעתי את האד"ם מספר בשבָחי בפני ויהי לי הדבר לקורת-רוח ולשכר טוב בעד עמלי ועבודתי בהעתקת השירים".

זמן רב היה אדם הכהן בעיני יל"ג כסמל השלמות הפיוטית, והוא חשב את עצמו למושפע משירתו. באחד ממכתבו משנת 1858 הוא כותב: „מיום החלותי להבין בספרים לא מצאתי בין משוררי שפת-קֹדש החיים בארצנו נעלה ויקר ממנו, ומדי צאתי להתהלך ביער הלבנון, גָעַם דִבשו לחִכִּי ואתעמל גם אני לעשות כמתכֻּנתו". במקום אחר*) הוא אומר: „מיום החלותי להתהלך בין ערוגות גן שפתנו, גרסה נפשי לתאבה אל שירי האד"ם המסולאים והנשגבים, ומיערת דבשו אריתי מורי ובְשמי". כי גדלה מאד אמונתו של יל"ג בכח ההשפעה, ששירי אדם הכהן משפיעים על התפתחותו הפיוטית— דבר זה יוצא ברור גם מתוך השורות המעוטות האלה, שאנו מוצאים באחד ממכתבי-יל"ג לאדם: „שובה אלי, רוח אפי! כי קצרה רוחי בהוחילי לך. שוב ורחם את שארית יהודה וחזק ידי לתושיה למען עמנו ולמען שפת אלהינו. כי בעת אראה אותך—אותך אָבִי משוררי עמך מדבר אלי בכתב, עת אראה מלותיך מבין שורותיך יצהירו, כולם אומרים טוב על מעשי ידי, אז יאצל מרוחך אלי, ונפשי תדמה להיות במספר המשוררים הפוצחים ברנה פיהם על הררי ציון בין יריעות שלמה, אולם כמעט תשוב תהפיך ידך בי ונפל לבבי והייתי בעיני למשורר משוגע מתנבא תחת שיחי יער בין אהלי קדר"**). בהקדמתו של יל"ג להפואֶמָה שלו „אהבת דוד ומיכל", שהיתה ראשית נסיונו בתור משורר ושהקדיש אותה לכבוד אדם הכהן, הוא אומר מפֹרש:

„תַּלְמִידְךָ אָנֹכִי—אַף כִּי לֹא בָאתִי
אֶל בֵּית סִפְרְךָ קַחַת מִפִּיךָ לֶקַח,
צוּף מָצִיתִי מִשִּׁירֶיךָ קָרָאתִי
וּבְדִבְשָׁם רָקַחְתִּי גַּם לִי יֵין רֶקַח

*) בראש ספרו „משלי יהודה" בהערה לשירו של האד"ם.

**) עיין „המליץ" שנת תרס"א גל ון 61.

וּבְתָפְשִׂי בְּעֵט וּבְעוֹדֶנִּי עֶלֶם
אַתָּה הָיִיתָ לִּי סֵמֶל וָצֶלֶם".

וכשיצא אחד המשכילים בעלי-הטעם בדור ההוא והוכיח ליל"ג על פניו בגלל אשר הקדיש את ספרו לאדם, וקרא אליו במכתב: „חדל לך מן האדם כי במה נחשב הוא?" — התנצל יל"ג ואמר: „לא נסוגותי אחור מהודות נגדה נא לכל עמי את אשר רחש לבי בסתר, כי מציתי והתענגתי משד שיריו בספרו הראשון ובספרו „אמת ואמונה" ועוד רבים אשר אתו בכתובים, וכי מעודי אותה נפשי להיות יודע ומבין בשפת קדש למצער כמהו, ומי זה יאשימני על התגלות לבי?*)

אולם ברבות הימים שִׁנָּה יל"ג את דעתו על-דבר ערכו הפיוטי של האדם, ובאחד ממכתביו המאוחרים הוא כותב: „כשאנחנו לעצמנו אומר לך, שלפי דעתי ה' לעבענזאָהן איננו משורר מטבעו. אמת כי ידיעתו בשפת עבר ודקדוקה רבה ורחבה, מפני שעסק בה כל ימיו כרומס בחמר וכאשה העוסקת בעיסתה, אע"פ שכל זה לא יצילהו לפעמים משגיאות קטנות בדקדוק ובלשון. אבל איננו משורר אמתי בעבור חושו בו היבש כעץ. כותב הוא את שיריו בהשכל ובעיון דק, אבל לא ברגש ובהתפעלות; דברים יוצאים מן הראש ולא מן הלב. אדם כזה יוכל להיות חוקר ומבאר ומדקדק ופילוסוף וכל מה שתחפוץ, אבל לא משורר, מפני שהכלי היותר פועל בשיר הוא הלב וההרגשה, וזה אין לו".**)

לאחר שנתדלדל מצב אביו התחיל יל"ג לדאוג לנפשו ולבקש לו מוצא נאמן לפרנסתו. מאז הוסיף להשתלם בשפת המדינה, והוא נשא את נפשו לקבל משרת מנהל בית-ספר ומורה לשון רוסיה. בהיותו בן כ"ב שנה עמד למבחן בבית-המדרש לרבנים אשר בוילנה וקבל תעודת מורה. בשנת 1853 נתנה לו משרת מורה בבית-הספר העברי, אשר להממשלה בפוניבז פלך קובנה בימים ההם קרה אסון ליל"ג ויהי כפשע בינו ובין המות, כי פעם אחת נמלא ביתו קיטור גחלים ויתעלף, „ורגעים מספר עמד על הגשר העומד

---

*) אגרות יל"ג כרך א' עמוד 11.
**) שם עמוד 32.

כגבול בין חיים ומות״, אך אנשי-ביתו השיבו את רוחו אליו ויחי. בפוניבז לקח לו יל״ג אשה, יפת-תואר וטובת-שכל וממשפחה חשובה ותהי עקרת ביתו עד יום מותו.

אחרי חתונתו השתתף יל״ג עם איש אחד בעסק של ספרים, אשר השקיע בו את כל הונו, שעלה לכמה מאות רובל, ולא הוציא ממנו אף פרוטה, כי רִמָהו שותפו מרמת-ערומים. תחת רשם המאורע הזה, שדִכָּה את רוחו מאד, חבר המשורר בזמנו שיר קטן בשם „באבוד עֳשרי בעינין רע״. בשיר זה, שמשתקף בו מצב-נפשו של המשורר באותה שעה הוא אומר:

הָלַכְתִּי עִם שָׁוְא וָאַעַשׂ לִי עֹשֶׁק,
וַיֹּאבַד כָּל הוֹנִי; אוֹ אָז נוֹאַשְׁתִּי
וָאֹמַר: מַר לִי מָר, עַתָּה רַשְׁתִּי
וּבְבֵיתִי יִהְיֶה הָעֹנִי בֶּן-מֶשֶׁק.

אָמְנָה נִחַמְתִּי—לַחָכְמָה כִּחַשְׁתִּי,
הִנֵּה טוֹב סַחְרָהּ מִכָּל הוֹן דַּמֶּשֶׂק;
וּבְאַהֲבָתָהּ כִּי אֶשְׁגֶּה בְּעֶזוּז חֵשֶׁק—
אָז אֶשְׁכַּח רִישִׁי, אָז הַרְבֵּה רָכַשְׁתִּי.—
כָּכָה זַמּוֹתִי כָּכָה גַּם עָשִׂיתִי,
הַחָכְמָה שַׂמְתִּי כַּצִּיץ לִי עַל מֵצַח,
וחמֻדוֹת חֶלֶד חָעַבְתִּי כָּרֶפֶשׁ —
אָז טוֹב לִי חֶבְלִי וּדְאָגָה נָשִׁיתִי.

וָאֲבָרֵךְ שֵׁם מוֹרִישׁ וּמַעֲשִׁיר נֶצַח,
שֶׁהִצִּילַנִי מִפְּזוּר הַנָּפֶשׁ.*)

ואמנם בִקש יל״ג מאז להשיב לו את נזקו החמרי על-ידי עֹשר רוחני, כי התמיד בלמודו והגדיל את ידיעותיו במושכלות. הוא קרא הרבה ושנה הרבה בספריות-הנָכְרִי, וביחוד שקד על יצירותיהם של פייטני-המופת, והיא שעמדה לו להכָּנֵס אל הספרות

---

*) „כל שירי יל״ג חלק א׳.

לא כדרך הסופרים והמשוררים העברים שקדמוהו, כי אם מזֻיָן בהשכלה כללית גדולה ורחבה וברכוש גדול של לשונות ומדעים.

ב.

בשנת 1857 (תרי"ז) פרסם יל"ג בדפוס את הפואמה הראשונה שלו „אהבת דוד ומיכל". בשיר-ההקדשה לאד"ם שקרא לו בשם „הבאת בכורים", אומר המשורר בתוך שאר דבריו:

„עֶבֶד לָעִבְרִית אָנֹכִי עַד נֶצַח
לָהּ כָּל חוּשַׁי בִּי לִצְמִיתוּת מָכַרְתִּי".

הדברים האלה היו ליל"ג כעין נדר, אשר מִלא אותו מתוך הקפדה יתֵרה בכל ימי חייו. בכל גלגולי-הדעות אשר עברו עליו נשאר נאמן באהבתו אל הלשון העברית. מאמריו הראשונים של יל"ג ב„המגיד" של שנות החמשים האחרונות, שחתם עליהם בעילום שמו דן גבריאל, היו מאמרי-פולמוס חריפים מאד נגד אחדים מגדולי חכמי-היהודים במערב, ובראשם הד"רים שטיינשניידר, ופיליפסון שזלזלו בכבודה של השפה העברית בגלותם את דעתם בפומבי, כי הטִפול בה ובספרותה אינו אלא מעשה-ילדות וחִזיון עובר בחיי בני-ישראל בליטא ופולין*). הפואימה „אהבת דוד ומיכל" נתקבלה

---

*) את אחד ממאמריו הנזכרים חתם יל"ג בדברים האופיים האלה: „ואתם כל משכילי-ארצי וכל מחיי לשון הקדש באמת בכל הארצות, אשר שפתנו הקדושה בלשונכם, אהבת-עמכם בלבבכם ודמי-ישראל נוזלים בעורקיכם, אל תפנו אל אחיכם מנדיכם אלה והדומים להם, אשר רוח סנבלט וטוביה וגשם מדבר מתוך גרונם לבהלכם ולרפות ידיכם מבנות את חומת שפת-ציון. האינכם רואים מה המה חפצים? המה חפצים לגרש את שפתנו העברית מארצות-החיים, להביאה במסגר השפות היבשות ובקהל הדברים העתיקים, אשר נכבדם רק בעבור הזקנה החופפת עליהם, כאשר נכבד כל הדברים הנשארים לפליטה מימות-עולם בארץ תחקדם, אי המוצאים עתה מבטן אדמה מימי מפלת ערי-קדומים. ואולם אתם שמרו את שפתכם זאת מכל משמר, כי היא חכמתכם ובינתכם והיא הפליטה הנשארת לנו מכל מחמדינו". („המגיד" שנה שניה, גליון י"ד).

בתרועת־ששון מאת חכמי ומשכילי הדור ההוא, והאחד מהם (שניאור זק"ש ב„כרם חמד") חש עתידות למשורר הצעיר, כי „יעלה במעלות על כל המשוררים אשר קדמוהו."

עברו עוד שלש שנים ויל"ג פרסם בדפוס את ספרו „משלי־יהודה", והוא קבוצת משלים מתורגמים ומעובדים עבוד חפשי ממבחר משלי אֱזופ, לאַפונטון וקרילוב עם תוספת משלים הרבה לקוחים מתלמוד בבלי וירושלמי ומן המדרשים השונים וגם משלי עצמו. בספרו זה השתמש יל"ג במקום שמצא לנחוץ בלשון המשנה, אף „נתן לשירתו רחב־ידים לעבור בצר לו גם הלאה מגבול המשקל, אשר קימו וקבלו עליהם משוררי־היהודים, ומספר התנועות איננו קצוב בו, פעמים יבאו בארוכה ופעמים בקצרה". בעוד הספר הזה אתו בכתב־יד הגיש אותו יל"ג אל מיניסטר־ההשכלה בהשתדלות, שיודפס על חשבון הממשלה לצורך בתי־הספר העבריים. לאחר שנדחתה השתדלותו, הדפיס יל"ג את הספר בשארית כספו, שחלק לו ממשכֻרתו הדלה ואשר לא שב עוד לידו, מה שהכביד מאד על מצבו החמרי, הקשה בלאו הכי, כי מלבד כלכלת בני־ביתו, אשה ושתי בנות, עוד המציא עזרה לאחותו האלמנה ולשלשת אחיו, הקטנים ממנו, שאחרי מות עליו אביו בשנת 1856 נשארו יתומים עזובים והוזקקו לתמיכתו.

את מצב־נפשו למראה המספר המצומצם של קוני־ספרו, מצייר יל"ג במכתב לידיד בדברים אלו:

„דמות מכירת ספרי כדמות מכירת חמץ. אנכי דחוף ומבוהל לבערו מביתי, והנני מוכר אותו „לנכרים", אשר לא ידעו שפת עברית... ויש מהם אשר ישליכו אגורת כסף אחת בעדו כמו פִּזַּר יתנו לאביון, כי כעני המחזיר על הפתחים מחברי ישראל היו. זה רֹע גורלם בעולם הזה, ובעולם הבא איני יודע כמה!" *)

אָבדן הכסף בהדפסת ספרו, אשר קִוה להבָנות ממנו, הֵמַר מאד את רוח המשורר; אבל יש אשר נִסה להמתיק את מרירות רוחו על-ידי השתפכות נפשית מתוך הלצה במכתביו לרעיו. כך הוא מביא באחד ממכתביו את נוסח המצבה, שהקים על קבר צרור־הכסף, שאבד לו:

*) „אגרות יל"ג" כרך א' עמוד 64.

„פֹּה נִטְמַן צְרוֹר־כֶּסֶף, יָחִיד לִבְעָלָיו!
כַּמָּה רְסִיסֵי זֵעָה גָזְלוּ עָלָיו! — —
כִּי טְמָנֻהוּ בְּכִיסָם עָמֹק וְקָבְרוּ אוֹתוֹ הַמְקַבְּרִים.
הָוָסְרוּ, כָּל סוֹפְרֵי־אֶרֶץ, וּקְחוּ מוּסָר, הַמְחַבְּרִים!" *)

בכל ימי שבת יל"ג בפוניבז הרגיש את עצמו בודד וגלמוד מחוסר רֵעִים כלבבו להתרועע אתם ולבלות בחברתם את שעות-המנוחה בשיחות של תורה וחכמה. בהציק לו הבדידות היה מתגעגע על וילנה עיר-מולדתו מקום מגורי חבריו הסופרים המשכילים. רגשי־הגעגועים האלה, שתקפו לעתים את יל"ג, מצאו להם בטוי במכתבו לידידו ז ק " ן (זאב קאפלאן):

„פעמים בשנה (בעת הפסק העבודה) אנכי חולם חלום נחמד, חלום משיב נפש נהלאה ומשעשע לב נשבר ונדכה, כחלום ישֵׁני אדמת־עפר, בשם „אַלְמָוֶת" נקראהו. בחלומי — והנה סרה מעלי יד עבודתי, דלתות בית־ספרי נעולות, תלמודי מפוזרים ומפורדים, ואין פעמון מצלצל מאסף לנודד; ועירי הקטנה והנכחדת מאין אדם ורוב בהמה בתוכה, נהפכה ותהי לעיר גדולה לאלהים! בתי־מדות והיכלים רמים יכללו הדרה והמון אדם רב ישתקשקו ברחובותיה... ואנכי נופל על פני וקורא: „הה, וילנה! הבי לי נא דודיך! פתחי לי אוצרות חמדתך ומטמוני יקרותַיך, אתענגה נא על חמדות הררַיך, אתעלסה באהבים בחברת משכילַיִך, סופרַיך, חכמיך ומליציך, רעי", והנה יד נוגעת בי ותעירני ואיקץ והנני פה בעירי פ ה - נ ְ ב ֶ ז"... **)

בראשית שנת 1860 עזב יל"ג את פוניבז ויעתק מושבו אל עיר-מחוז אחרת בפלך קובנה, היא העיר ש אַ ו ו ל, שקבל בה משרת מורה בבית־הספר העברי מיסודה של הממשלה. לא ארכו הימים ויל"ג פתח שם לעצמו בית־ספר לנערות, ומשני אלה נמצא לחמו אך בצמצום, מה שהכריח אותו להֵעָשות גם מורה-לשעות בבתי עשירי-העיר. ***) בשאַוול הרחיב יל"ג את עבודתו הספרותית,

---

*) שם עמוד 63.

**) „אגרות יל"ג" כרך א' עמוד 44.

***) ואף־על־פי־כן הוא כותב בעת ההיא למכירו אהרן לוריא מפינסק: „הנני מתפרנס הי.ם בדוחק ובצער. מש רתי הנתנת לי מאת הממשלה לא תספיק לי

וביחוד במקצוע הפובליציסטיקה, ולא רק בעברית בלבד, כי אם גם בלשון המדינה ואף בגרמאַנית. הוא פרסם מעת לעת מאמרים בעתונים העברים, וביחוד ב„הכרמל״, ובעתונים הישראליים ברוסית „ראַזסוֶוט״, „דֶן״, „סיאָן״, וגם היה עוזר לה„אַל. צייט. דס יודנטהומס״. עת ידועה היה יל״ג סופר קבוע גם בגדָל העתונים הרוסים „גולוס״, שכתב בו על הסדר „מכתבים משאַוול״. מאמרי־יל״ג בעברית ולועזית עוררו בתכנם ובסגנונם תשומת־לב מיוחדת מצד קהל-הקוראים משעה ראשונה ואילך. *)

יל״ג הצטיין גם בהוראָה. בשנת 1865 כתב על אודותיו השר המפקח על הגליל הלמודי הוילנאי אל שר־הפלך בקובנה, כי הוא „אחד מטובי המורים העברים בכל גליל וילנה״, והיא שעמדה לו לקבל באותה שנה משרת מורה ומנהל בית־הספר אשר בעיר טֶלז. עבר עוד איזה זמן ויל״ג הורם למעלת „אזרח נכבד״, ובשטר זכיותיו נאמר מפֹרש, כי זכה אל הכבוד הזה בגלל התועלת הגדולה שהביא להרחבת ההשכלה בקרב אֶחיו בני־עמו. ויל״ג עסק אמנם בהפצת ההשכלה בחריצות יתֵרה, ולא רק על־ידי בית־ספרו, כי אם גם באמצעות תעמולה שבעל־פה, בין בני-הנעורים אשר בעירו, מה שגרם להעלות עליו את חמת הקנאים. אבל רדיפות הבוערים הנחרים בו לא רָפו את ידיו, כי אם עוד הגדילו בו את אֹמֶץ לבו להוסיף הרביץ דעת בין צעירי-ישראל. בעת ההיא כבר נתבגרה ביל״ג הכרת הדעה, שהחזיקו בה כל משכילי הדור ההוא, כי אין תקון לאומה הישראלית בלתי אם בהשכלה, מפני שרק היא עתידה לפתוח סוף־סוף לפני היהודים פתח אל האזרחות הגמורה. כמוהם כן היה האידיאל שלו: אדם מישראל בעל השכלה גבוהה, מדופלם, ואם פקיד נושא משרה בממשלה לבוש מעיל־שרָד — מה טוב ומה נעים, ושיהֵא עם זה

ולנפשות ביתי רק ללחם נקודים ולנעלים בלים ומטלאים, ובכן תלויים לי חיי מנגד ופרנסתי תלויה על חוט השערה ועל מקרים כוזבים ובלתי בטוחים, ואלמלא בכל יומא תתרחיש ניסא, כי אז כבר אבדתי בעני״״.

*) פרסומו של יל״ג בעולם הספרות כבר גדל אז כל־כך, עד כי הציע לפניו חיים זליג סלונימסקי למסור לידו את עריכת „הצפירה״ (עיין „אגרות־לי״ג״ כרך א׳ עמוד 76).

חובב את הלשון העברית ושוגה בספרותה. משאת־נפשו זו מצאה לה בטוי נמרץ בשיריו „הקיצה עמי" (1863 ב„כרמל") ו„דרך בת עמי" (ב„המליץ" 1865).

בשנת 1866 בא יל"ג לגור בעיר טֶ ל ז שבאותו הפלך, שנתמנה שם, כמסופר למעלה, למורה ולמנהל בית־הספר. מאז הוטב אמנם מצבו החמרי, אבל בדידותו הציקה לו מאד, כי לא מצא לו בטֶלז חברים-לרוח כלבבו. במכתבו לידידו משה פ ר ו ז ר צייר את מהות האנשים תושבי עיר מגוריו החדשה בדברים האלה: „צבורי בתי־הֶרֶס, גלים נִצים, לא ישבו בם משכילים וחכמים ולא יגורו סופרים ומליצים, כי אם גדודי אנשים משחרים לטרף והמון עברים נצים, מעט מהם סוחרים בסחורת-פרוסיה במעשה צעצועים ובפטורי־צִצים, ושאריתם משמרים הבלי־שוא קנאים ובעלי-חֻצים, או חובשי בית המדרש ומחשבי־קצים, וכולם ישנים שנת מרמוטא נרדמים בחזקה ואינם מקיצים, עומדים על עמדם בקשיות עורף בשלוה ובטְחות, שלא יזיזום ממקומם רוח המושל ורוח הזמן וכל הרוחות, ואילו האחד שיפול ועיניו פקוחות, או אשר שת לו אלהים מעט חכמה בטוחות, כל ימיו יהיה איש־מכאובות וחסר-מנוחות, יתנו בברותו רוש ולצמאו ישקוהו מים מלוחים מנודות נפוחות". *)

מזה עובר יל"ג לְתָאֵר את העיר עצמה:

„העיר טֶלז יושבת על תל הרים גבנונים ועל מֵי-מעינות. בתיה בנויים בלי סדרים כאריח על גבי אריח, זה יוצא וזה נכנס. בימי הגשמים הסוחה בקרב חֻצות מרבה להכיל וכל העיר היא כערֵמַת זבל גדולה, ואֳדים נפסדים יעלו מן הבצות ומן הגְבָאִים ומקלקלים הנשימה ומפסידים הרֵיאָה. זה שבתי העיר הזאת כארבעה ירחים ועוד לא הסכנתי לשאוף אוירה המקולקל ולִשתות מימיה. מסורה היא בידי רושמי קורות הימים, כי בהיות יד האפיפיור תקיפה כבימי גדולתו, היתה העיר הזאת ארץ גזֵרה אשר שמה שִלחו ביד פשעם כל הפושעים והמורדים מכל ארצות הקאתולים לשאת את עונם: ועוד היום יש רחוב אחד, הנקרא „הרחוב הסיבירי". ואני אומר, כי השטן רכב על כנפי רוח זלעפות ועבר בטיסה אחת

*) „אגרות יל"ג" כרך א' עמוד 102.

על פני הככר הזאת, ועל גבו שק מלא חֲרָבוֹת, ויקֹב חור בשקו ויפלו ממנו מלוא כף בתי-חמר אשר בֶּעפר יסודם ויקרא שמם „סֶלֶז״ עד היום הזה״. *)

ואולם דוקא בסביבת יושבי-חשך אלה ובמקום-תהו זה התחילה בחיי המשורר תקופה חדשה, תקופת העֹז והמפעל גם בספרות גם במעשה, כאשר יראה הקורא בפרקים הבאים.

ג.

שנות הששים למאה שעברה היו שנות אורה ותקוה בחיי משכילי היהודים ברוסיה. הקיסר אלכסנדר השני הסביר פנים ליהודים שוחרי-דעת ויפתח לפניהם לרוָחה את דלתות בתי-הספר הבינונים והגבוהים, אף העניק זכיות רבות לאלה הגומרים בהם את חוק למודם. צעירי-ישראל ראו את האור כי טוב ויכירו, כי עץ-הדעת נרדף עם עץ-החיים, ויפרצו אל בתי-הספר כזרם מים כבירים וישקדו על החכמות והמדעים ויעשו חיל. החזיון הזה חזק את ידי אחדים מן הנאורים שבין הסופרים העברים לעורר את העם השָׁכֵם ועורר לבָעֵר אחרי החנוך המקולקל, שהיה הולך ונוהג עד כה ולתקנו לפי דרישות הזמן החדש. ראו זאת הזקנים אוהבי-הנושנות ויחרדו חרדה גדולה, כי אמרו: בא הקץ לתורת-ישראל וליראת-אלהים, ויֵצאו למלחמה גלויה נגד ההשכלה והמשכילים ונגד החכמים והסופרים מגיניהם ומליציהם. באותו זמן יצאו איזו סופרים, עם משה ליב ליליענבלום בראש, בעתון „המליץ״ לדרוש מאת הרבנים, כי יעשו תקונים בדת, כדי שלא תהא סותֶרת את החיים ונמצאת נופלת עליהם למשא. דרישה זו עוד יצקה שמן על המדורה והרחיבה העמיקה את המלחמה. יל״ג, אף כי היה על-פי מהלך דעותיו בעצה אחת עם ליליענבלום, עוד עמד בכל זאת בעת ההיא מנגד למלחמה זו ולא השתתף בין הסוערים והמפלים לפרוץ בחומת „השלחן-ערוך״. גרמו לכך מצד אחד טרדותיו המרובות

---

*) שם עמוד

בשני בתי־הספר ומצד שני — עבודת יצירתו הפיוטית, שהראה לה חִבָּה מיוחדת והאציל לה את שעותיו הפנויות. אפשר, כי היתה בדבר גם סבה זו: הוא לא האמין, כי כל אותו הפולמוס עם הרבנים החרֵדים יביא פרי. זה יוצא מדבריו אלה, שאנו מיצאים במכתבו לשאַצקס בעל „המפתח": „כשם שאי אפשר לעולם בלא ישראל כך אי אפשר לישראל בלא ערלי־לב ותועי־רוח ובעלי הזיות והבלים, ואני מאמין באמונה שלמה, שמעמד הרוחני זה של בני עמנו הוא נצחי, וכי רוח המושל ורוח הזמן וכל הרוחות שבעולם לא יזיזו אותם ממקומם, ומשכילי הרבים כי תבוא בהם הרוח להטיף לעם הזה, אז נכוף כאגמון ראשנו ונט שכמנו לסבול את אשר יטילו עלינו, ואם נמאן בזה נכלא את הרוח ונשב בדד ונדום" *). אולם סוף־סוף לא יכל גם יל"ג עמוד בפני הזרם ונסחף אף הוא עם הגלים. זה היה בשעה שעליו עצמו עברה כוס המתחסדים והקנאים, אשר שמרו לו עברתם בגלל שירי־הסאטירה המעטים, שפרסם ב„הכרמל" ושראו בהם פגיעה בישן שנתקדש באומה משנות דור ודור. הללו התחברו עם היראים שבטֶלז, שלא נחה דעתם מן התקונים החדשים, שיל"ג קצוץ-הפאה ומגולח-הזקן עושה בחנוך הבנים והבנות, ושהתיחסו אל פעולתו בכלל בשלילה גמורה, בהיותו בעיניהם כפקיד שלוח מטעם השלטון להפיץ השכלה בין היהודים שלא ברצונם ועל כרחם, ויחד בקשו ליסרו כדי רִשעתו ע"י הלשָׁנה שהלשינו עליו לפני הרָשות, כי הוא נוטע בלבות תלמידיו דעות של כפירה ופריקת־עול. על יל"ג, שהשב את עבודתו לעבודת־הקדש ושהיה בעיניו כמציל את החנוך העברי מתהום הניוול וההתנוונות, עשתה כפית-טובה זו מצד היראים רשם קשה מאד, שנתן לו בטוי בדברים אלו: „בקש גורדון לישב בשלוה בטלז, קפץ עליו רוגזם של הקנאים. החשוכים האלה לא מצאו קורת־רוח במעשי שאני עושה לטובת בית-ספרי בפרט ולטובת ההשכלה בכלל, לא ישר בעיניהם מה שאני מכריח את הנערים לבוא כותיקין בבית־הספר, ללמוד ולדבר בלשון רוסיה; מה שפתחתי בית־ספר גם לנערות, ונערות רבות יוצאות שמה

---

*) „אגרות־יל"ג" כרך א', עמוד 106.

לשאוב מים של תורה; מה שאני סוגר פיהם של בעלי-הזיות לבלי יטפלו דברים של הבאי בראש גלי. וביחוד העירו חמת המקנאים עלי מכתבים אחדים מטלז ושירי־התול אשר נדפסו ממני ב„הכרמל", אשר בם יריתי בהדי שותא פילכא בסכלותם ובאולתם — — -- -- ויתקוממו כנגדי ויכתבו עלי שטנה ומרורות אל ארבע כנפות הארץ ויעלילו עלי, כדרכם בכל מקום ובכל זמן, כי מרביץ אנכי אפיקורסות ביניהם ומורה מינות בבית-ספרי ודברים כיוצא בהם". *)

מושפע מן הרֹשם הזה החליט יל"ג לצאת גם הוא המערכה ולעזור אחרי לילנבלום במלחמתו עם „המאַשרים המתעים". סימני הרוח הזה, אשר נחה אז על יל"ג, נִכְּרו ראשונה בקבוצת שיריו, שהוציא בשנת 1868 בשם „ש י ר י ־ י ה ו ד ה". בשיריו אלה, שיסודתם בחיי־העבר, נתבטאה ראשונה התמרמרותו העזה של יל"ג על הקנאים החשוכים ועל היהדות החרֵדית בכלל. השירים הנזכרים, שהעידו על התקדמות גדולה מאד של כשרונו הפיוטי, נחתו כחצים שנונים בלֵב היְרֵאים, אשר לא אחרו מהשיב מלחמה שערה. בעתון „הלבנון", ששמש באותה עת כלי־מִבטא להחרֵדים, ובקונטרסים מיוחדים, יצאו „מצדיקי הרבים" לטעון נגד יל"ג ולא נמנעו גם מדברי חרפות וגדופים גסים מאד. בהפצם למעט את דמותו של יל"ג בעיני העם, השתדלו לגלות בדבריו פנים שלא כהלכה ואמרו עליו, כי רוצה הוא לקעקע ביצתה של היהדות ולבטל את התלמוד בטול גמור. זה המריץ את יל"ג להגשים את ההלטתו במעשה, ולא בצורה פיוטית, כשנהג עד כה, כי אם במאמרי־פרוזה. על אפיה וטיבה של פולמוס זה, שהתפלמס יל"ג עם הסופרים החרדים והרבנים, היוצקים עליה מרוחם, ועל פרשת מעשי תקפו וגבורתו במלחמתה של תורה, עוד אשוב לדבר בפרוטרוט בפרק המיוחד, שהקציתי לבירור ערכו של יל"ג בחור פובליציסטן הוגה־דעות. פה אני רוצה רק לסמן את העובדה, כי יל"ג היה, אמנם, מן המפגרים להִסָפח אל לוחמי מלחמת־השכלה, אבל מכיון שנספח אליהם, התיצב משעה ראשונה ואילך בראשם ויהי כחלוץ העובר לפני המחנה.

---

*) „אגרות יל"ג" כרך א' עמוד

מלבד מאמריו בעתונים חבר יל״ג בעת ההיא שורה של ספורים קטנים בשם הכולל „עולם כמנהגו״, שיסודתם אף הם ציור החיים המתוקנים והמשופרים של המשכילים לעומת החיים הלקויים של המחזיקים בנושנות. הראשון משורת הספורים הללו, „שני ימים ולילה אחד״, נדפס בשנת 1869 ב„המליץ״ של צדרבוים, שיצא אז באודיסה. באותה שנה התחיל פרץ בן משה סמולנסקין להיציא בוינה את הירחון „השחר״, שנועד להפיץ השכלה בין היהודים, ויהי יל״ג מן הראשונים, שבאו לעזור לו. כמעט קרוב למחצית ממבחר שירי יל״ג נדפסו תחלה בירחון הנזכר, ועל ידם קנה לו פרסום גדול בעולם.

יל״ג, שהיה מטבעו „איש רעים להתרועע״, הרגיש את עצמו בטלז כמופרש ומובדל מן העולם הגדול, שהתגעגע עליו מאד, מה שפעל לרעה על מצב רוחו. לאחד מידידיו הוא כותב: „שבתי בטלז טוב, לחמי נתן, מימי נאמנים; יושב אנכי בזה במנוחה שאננה ובשלות-השקט. אפס צר לי מאד, כי המקום רחוק ממקור החיים המפכים כעת במקומות הגדולים, רחוק ממסלולי-הברזל וממקום תורה; והמקום צר ואנשי-דעת בו אין, על-כן תפוג תורה מלבי יום יום, ואני הולך אחורנית״*). ולרע אחר הוא כותב באותו ענין: „אני זה שנים רבות אשב בעיר הדומה לכפר, בודד לנפשי, כי אין מבין לדעותי ואין את מי להִוָעץ בבוא ההכרח לזה... אני ותנובות כפי בשפת-קדש או כל מה שאני כותב בעניני-ישראל הננו פה כערער בערבה; אין איש אשר אוכל להראות לו פֹעל ידי לשמוע דעתו ולשאול בעצתו; ומימי לא הייתי מרגיש החסרון הזה, כמו שאני מרגיש אותו עתה, כאשר בא ההכרח לדבר בפומבי דברים בעניני הדת והאומה, שעל כל מלה ומלה אני עתיד ליתן דין וחשבון. **) מאז לא הדל יל״ג לבקש לו מנוח במקום אחר. אבל עוד שלש שנים עברו קודם שנזדמנה לו היכלת לעזוב את טלז. זה היה בתחלת הקיץ של שנת 1872, שאז נקרא לפטרבורג להיות שם מזכיר לקהלת-היהודים ולמנהל עניני חברת „מפיצי-השכלה״. בשנוי מקום

---

*) „אגרות-יל״ג״ כרך א׳ עמוד 141.

**) שם עמוד 155

זה מצא לו יל"ג ספוק רוחני גדול מאד. *)

עסקנותו הצבורית של יל"ג בפטרבורג לא הפריעה אותו מעבודתו הספרותית, ויהי לְהֶפֶךְ, כי מאז נעשה עטו יותר פורֶה בשירה ובפרוזה, בעברית ורוסית. מלחֶמת-הסופרים בשאלת התקונים בדת כבר שקטה בעת ההיא, לא מפני שהיו כאן נצחון מצד אחד ומפלה מצד שני, או משום שנתפשרו בעלי-הריב, אלא מהעדר מקום-מערכה, כי „המליץ", שֶׁשִּׁמש „שדה-קטל" יחיד ומיוחד באין שני לו להתגוששות המחַדשים עם המשַמרים פסק אז לצאת לפי שעה, ולאחר שנתחדש שוב שִׁנָה העורך צדרבוים, מטעמים התלוים בכיס, ממטבע שטבע לו בתהלה ויסגור את שעריו לפני מאמרי-פולמוס כתובים בקיצוניות יתֵרה כאותם של לילנבלום וחבריו. מפני כך הסתלק גם יל"ג מעבודתו הפובליציסטית. אבל הוא הוסיף לכתוב את ספוריו מקבוצת „עולם כמנהגו", ובשנת 1874 הדפיס את ספורו השני מקבוצה זו „אחרית שמחה תוגה", שהוא מצייר בו את חיי-החסידים וממשלת היהודים הטובים שלהם.

באותו זמן עבד יל"ג לפרקים גם בספרות העברית-הרוסית. עבודתו זו נצטמצמה ביחוד בקובץ „יֶבריסקאַיא ביבליותיקא" של לאנדוי. בקובץ זה היה כותב על הסדר מאמרי-בקרת מפורטים ע"ד העתונות והספרות העברית. המאמרים האלה היו בשעתם הנסיון הראשון לקרב את האינטליגנציה הישראלית, המחונכת על יצירות הסופרים הלועזים, אל יצירותיהם של בחירי הסופרים העברים. מעת לעת היה יל"ג מפרסם מַאמרים גם בגדולי העתונים הרוסים הבירוניים, וביחוד ב„הגולוס". בעתון זה יצא יל"ג לעתים בתור טוען ומליץ על היהודים והיהדות ותובע עלבונם מאת הרוגנים והנהרים בהם. אותו יל"ג, אשר בדברו עברית לעברים היה נורא

---

*) על מעמד רוחו של יל"ג בשעת יציאתו מטלז מספרים החרוזים האלה:

„וּבְכֵן שֵׁשׁ שָׁנִים אֶת אַחַי עָבַדְתִּי
עַתָּה אֵצֵא אֵין כָּסֶף—אַף לֹא חִנָּם;
לֹא לְתֹהוּ וָהֶבֶל כֹּחִי אִבַּדְתִּי
עוֹד יֵרָאֶה פָּעֳלִי עַל נֶכְדָם, עַל נִינָם".

(„כל שירי יל"ג" חלק ה' עמוד 19).

מאד בקומו ליסר בשוט בשוט לשונו את „הרועים הרעים" ואת „עם לא בינות", נהפך לאחר בצאתו לריב ריב עמו עם צורריו ומנדיו. מבעל־דין קשה לא יָדַע רַחֵם נהפך למליץ יושר ולפרקליט. במקרים כאלו הרים את היהדות על נס, הוציא את המאור הגדול הגנוז בתורת־ישראל והבהיק זיוה מסוף העולם ועד סופו. אותם הרבנים, אשר לא יכלו לסלוח ליל"ג בגלל הדברים הקשים שהטיח כלפי מנהגים שונים וחוקים אחדים, שאין להם יסוד ושרֶש בספרי התלמוד והמדרשים, לא חפצו להאמין, כי יל"ג זה לוחם מתוך התלהבות את מלחמת התלמוד ונותן את נפשו עליו.

בשנת 1879 אירע מאורע מעציב בחיי יל"ג. באותה שנה נפלו סכסוכים בין עסקני קהלת היהודים בפטרבורג ע"ד מנוי רב חדש. יל"ג התערב בדברי הריבות, וזה העלה עליו את חמת בעלי הצד שכנגד ובקצפם הכו אותו בלשון לפני השלטון, כי ידו תכון עם שונאי המשטר השורר. אלו היתה הממשלה עושה תיכף חקירה ודרישה בדבר, בוודאי שעמדה על הגיחוך שבשׂטנה זו, אחרי כי יל"ג לא התערב מעולם עם שונים, ובמקומות שונים בכתביו הוא מדבר רתַת על הצעירים הרוצים בשדוד מערכות ובהפיכת הקערה על פניה. אבל הממשלה לא ראתה לנחוץ לחקור את הדבר, כי עוד היתה אז עיר־המלוכה כמרקחה על־ידי התנקשותו של הרֵיבולוציונר סולוביוב בנפש הקיסר אלכסנדר השני, ותשם את יל"ג ואת אשתו במאסר, ואחרי שבתם שם כששה שבועות נשלחו בתור גולים פוליטיים לפלך פטראזאַבוֹדסק אשר על הים הלבן, ומשם הובאו אל העיר הקטנה פ ו ד ש.

האסון הזה, אשר קרה באופן בלתי־צפוי ליל"ג, הרעיש מאד את לב האינטליגנטים שבמטרפולין ושבערי־השדה, יודעי ערך פעולותיו גם בתור מזכיר הקהלה גם בתור מנהל עניני חברת „מרבי־השכלה". בשתי המשרות האלה הגדיל יל"ג לעשות. לפני כניסת יל"ג אל חברת „מרבי־השכלה" היו בה אור וצֵל משמשים בערבוביא מחוסר רוח אחד מנהיג ומנהל לבירה, ויד אחת מכַוונת את כל הפעולות והמעשים לתל אחד; משנכנס אליה יל"ג הוציא בה יש מאין וברא עולם מתוקן מן ההיולי הזה. סדרים ישרים הנהיג יל"ג גם בעניני הקהלה הפטרבורגית, שרבה עד כה העזובה בהם.

הוא תקן בה תקנות הרבה לרוח הזמן כראוי לעדת-ישראל שבעיר הבירה. אבל זריזותו היתרה בצרכי-הצבור היתה בעוכריו, כאמור למעלה, כי כשפרצה המחלוקת בפטרבורג לרגלי שאלת הרבנות, חפץ כל צד להטות את מזכיר הקהלה אליו, ומפני שלא יכל כמובן להחזיק בידו שני הצדדים, נעשו בני המחנה האחד לשונאיו בנפש והמיטו עליו רעה גדולה.

מאת ימים ישב יל"ג כלוא בפודש הרחק מבני-ביתו וידידיו. כדי להפיג את עצבונו התחיל מסדר שם את זכרונות ימי חייו, גם כתב את שירו היפה „צדקיהו בבית-הפקודות", שידובר בו להלן. בינתים השתדלו גם חתנו גם אברהם אחיו, שניהם פרקליטים, להוכיח צדקתו לפני השלטון, והשתדלותם עלתה בידם, כי נקרא ליל"ג ולאשתו דרור. אבל כשוב יל"ג לפטרבורג לא הושב עוד אל כנו בתור מזכיר הקהלה, כי בעצת שוטניו כבר ניתנה משרתו לאחר. *) מאז הוכרח יל"ג להתפרנס מעטו, שממנו לחמו נמצא עד יומו האחרון.

בשנת 1880 בא יל"ג לערוך את „המליץ", (אף כי לא נקרא עליו שמו עדיין). מלבד הפרקים „הליכות עולם" (מאמרי-פוליטיקה) ו„חוץ לארצנו", שיצא מעטו, כתב גם הרבה מאמרים ראשיים ופליטונים וספורים, ורובם בעילום שמו. בשנת 1881 נמסרה ליל"ג עריכת החלק המדעי והבקרתי בירחון העברי-הרוסי, שיצא על-ידי לאנדוי.

אף כי יצא יל"ג מן האסון אשר קרהו בשלום וגם פרנסתו לא נתקפחה, עשו עליו, בכל זה, מאסרו וגלותו רושם מדכא למאד וגם השפיעו לרעה על מצב בריאותו. מאותו זמן ואילך התחיל להרגיש תשישות כח בגוף ובנפש. לאחד מידידיו כתב באותה שנה: „מרגיש אנכי כי רוחי חבלה וזמותי נתקו. נר אלהים נשמתי בי כפתילה מהבהבת; יש אשר האור מתמר ועולה ומאיר על סביבו, ואנכי הוגה דעות וכותב לנוגה שביבו; ויש אשר ידעך ויועם וזכרוני בוגד בי, ולא אוכל לצרף ולחבר את מחשבות לבי. אמת

*) לפי נוסחה אחרת נמצא יל"ג איזה זמן לאחר שנשתחרר תחת השגחת הפוליציה; ולפיכך לא יכל לשאת משרה במוסד צבורי. עמוד 10.

כי מעמד רוחי זה האחרון יבוא ויתחדש לעתים רחוקות, אבל בכל זאת הוא מראה ומעיד, כי ממפלתי נשאר לי שבר ברוח".*) קצת נחומים היתה לו החלטת חברת „חובבי-שפת עבר", שנוסדה אז בפטרבורג, להוציא לאור על חשבונה את כל ספריו ושיריו. מפני הפרעות שפרצו בעת ההיא ביהודים תושבי נגב רוסיה, נדחתה הגשמת החלטה זו לאיזה זמן. בשנת 1882 מלא חצי יובל שנים לעבודתו הספרותית של יל"ג, וחובבי שפת-עבר שבעיר הבירה השתמשו באותה הזדמנות לחוג את החג הזה ברב פאר והדר. באביב שנת 1884 הוציא ועד-היובל לאור את כל שירי יל"ג, הישנים והחדשים, בארבעה ספרים, כדי שיהיה זה „למופת לשאר הכמי-לב המושכים בשבט סופרים בשפת עבר, בראותם כי יש עין רואָה את פעלם ואֹזן שומעת את הגיוני לבם, וכי לא יעמלו לריק ולא ילדו לבהלה. **)

לתאור צורתו הרוחנית של יל"ג צריך להעיר, כי חגיגה זו, אף-על-פי שנחל בה כבוד גדול, שלא נעשה כמהו לשום משורר עברי, לא הרהיבה אותו בכל זאת. על זה מעידים הדברים האופיים האלה, שכתב אז במכתב לידיד: „אני לא מצאתי קורת רוח בחג אשר בדו לי האנשים ההמה מלבם. ראיתי את האנשים החוגגים הבאים לכבדני והנה רבם ככלם לא ידעו קרוא עברית ולא קראו את ספרי, ומהם גם אנשים, אשר בימי קדם היו מוכנים ומזומנים לכבדני כמטאטא, שמכבדים בו את הבית. הסתכלתי בששים הקרואים ולא מצאתי בהם רק כששה קוראים, אשר קראו וידעו את ספרי, ויתרם היו רק קוראים בהרים, קרואים והולכים לתומם רחילא בתר רחילא, מהם אנשים, אשר גם לא ידעו חתום את שמם עברית על האגרת אשר נתנו לי, ומהם הודו ולא כחדו, כי לא ידעו בלתי היום, כי סופר ומשורר אני, ואירא מאד לנפשי פן כבודי בקלון אמיר ואהי בעיני כמתעתע וכמשחק בבית-התיאטרון וכן היו בעיני גם הם".***)

---

*) „אגרות יל"ג" כרך א' עמוד 266.

**) לשון המו"ל את השירים בהקדמתם.

***) „אגרות יל"ג" כרך ב' עמוד 7.

אבל מאידך גיסא נגעה אל לבו מאד הוצאת „כל שיריו" על-ידי חברת „חובבי שפת-עבר". הוא ראה במפעל זה אות, כי החבה ללשון העברית ולספרותה עוד חיה. וזה עודד את רוחו לכתוב את שירו „בנערינו ובזקנינו נלך", שבו הוא מרים על נס את גֹדֶל ערך שפת-עבר בחיי האומה הישראלית:

„נַחֲזִיק בֵּאלֹהִים, דָּתוֹ אַל נַעֲזֹבָה,
וּשְׂפַת קָדְשׁוֹ אַל תִּשָּׁכַח מִפִּינוּ
רָאִינוּ רָעָה, עוֹד נִרְאֶה גַּם טוֹבָה
עוֹד נִחְיֶה בָּאָרֶץ כַּאֲשֶׁר חָיִינוּ".

מטעמים שונים עזב יל"ג לשנתים ימים את מערכת „המליץ" והוא שב ונכנס אליה בשנת 1885, והפעם בתור עורך שני רשמי. עברה עוד שנה ו„המליץ" נעשה עתון יומי. מאותה שעה ואילך העביד יל"ג את עצמו עבודה גדולה וקשה מאד, כי מלבד מאמרי-עצמו הרבים עברו תחת ידו כל המאמרים שנדפסו ב„המליץ" ורובם דרשו תקונים גדולים, עד כי לפעמים היתה התוספת מרובה בהם על העיקר. יל"ג היה היחיד והמיוחד בין העורכים העברים, שע"י תקוניו הורה דרך לסופרים הצעירים להשתלם בידיעת הלשון והסגנון העברי. מלבד זה נהג להחליף אגרות עם הצעירים המושכים בעט, ומכתבים למאות, ואולי גם לאלפים, כתב לסופרים שונים, שמצא בהם ניצוצי-כשרון. המכתבים הללו העמידו הרבה סופרים בישראל.

אולם סוף, סוף נפל יל"ג תחת משא עבודה מפרכת זו, ובקיץ שנת 1888 יצא ממערכת המליץ מבלי שוב עוד אליה אבל את הספרות לא עזב, כי כתב עוד הרבה שירים חדשים, שנתפרסמו בקובצים שונים, אם כי לא נתן להם ערך מרובה, בהרגישו בו, כי כבר נסתלק ממנו רוח הקדש. „כל חלומותי — כך כתב לאחד מידידיו — היו לדברים בטלים וכל משאות נפש, למשאות-שוא ומדוחים, וה' סר מעלי ולא יענני בחלומות חדשים".*) בשנת 1889 יצא

*) „אגרות-יל"ג" כרך ב' עמוד 334. ובמכתב אחר מאותו זמן כותב יל"ג: „יניחו לעיף; ימי עברו; זמותי נתקו". בשירו „השארת הנפש" הוא אומר: „כבר אחוש כי הזקנה עלי קופצת, כחי ייבש, לחי ינוס" וכו'.

לאור באודיסה החלק הראשון מקובץ „כל כתבי יל״ג״, הכולל אחד עשר ספורים, שנתפרסמו בזמנים שונים ב„המליץ״. באותו זמן בא יל״ג לעבוד במערכת האנציקלופדיה הכללית הגדולה של ברוקהוז־עפרון, שכתב בה כמעט את כל הערכין המדברים על־דבר היהודים והיהדות. עבודתו זאת השביעתהו רצון, כי היתה לפי כחו ורוחו, וכמעט ראה עולמו בחייו. אבל בשנת 1891 חלה ונפל למשכב והרופאים גלו בו את מחלת הסרטן. בקיץ של אותה שנה נסע לברלין, ושם עשה לו הפרופיסור בֶּרגמאַן נתוח במעיו. כירח ימים שכב יל״ג במטה וסבל יסורים קשים ונוראים. אבל גם בימי־עוני אלה לא עזב אותו רוח ההתול, והוא צִיֵּר את פרטי מעשה־הנתוח שנעשה לו בשיר הסאַטירי הזה, שקרא לו בשם: „גם זו לטובה״:

הָרוֹפֵא הַמְנַתֵּחַ
עַל גַּב הַמִּזְבֵּחַ
כַּשֶּׂה לָעֹלָה עֲקָדָנִי;
יֵין תַּרְעֵלָה הִשְׁקָנִי
(קֻבַּעַת כּוֹס הַחֵמָה)
וַיַּפֵּל עָלַי תַּרְדֵּמָה;
אָז מִבְּשָׂרִי נָתַח נָתַח
וּלְמֵעַי עָשָׂה פֶּתַח
וַיִּקַּח אַחַד מֵהֵמָּה.
הֱקִיצוֹתִי בְּקוֹל מַר צוֹרֵחַ:
„אוֹיָה לִי כִּי נִדְמֵיתִי!״
„הַס, אַל מָה תֵּאָנֵחַ?
הִרְגִּיעֵנִי הַמְנַתֵּחַ—
אָמְנָם מֵעֶיךָ פָּתַחְתִּי,
הַבָּשָׂר הַחַי הוֹצֵאתִי
וּמִצַּלְעוֹתֶיךָ אַחַת לָקַחְתִּי—
אוּלָם לְאִשָּׁה לֹא בְנִיתִיהָ
וּלְךָ לֹא הֲבֵאתִיהָ—
וּמַה-לְּךָ כִּי נִזְעָקְתָּ?״
לִדְבָרָיו אֵלֶּה רוּחִי שָׁקָטָה

וּבְלִבִּי אֶחְשׁוֹבָה:
גַּם זוּ לְטוֹבָה!

אבל הנתוח לא העלה ארוכה לילי"ג. יסוריו הלכו הלך יחָזֵק, ומצבו נעשה יותר אנוש מיום ליום. אף-על-פי-כן התחזק ולא הניח את „עטו מידו. *) בימיו האחרונים פרסם מאמר ב„הצפירה" בשם „מרפא לשון" על-דבר תחית הלשון העברית; אז החליף מכתבים עם אוהביו ותלמידיו, והמכתבים מלֵאים הלצות וחדודים שונים, כאלו יצאו הדברים מפי צעיר העומד בעצם ימי עלומיו. כן עוד הכין את עצמו להוציא קובץ בשם „טל אורות" „להחיות רוח שפלים" ולהחיות לב נדכאים. אך פתאם חזקה עליו מחלתו, וביום כ"ד אלול תרנ"ב מת בשנת הששים ושתים לימי חייו.

מות יל"ג היה אֵבֶל כָּבֵד להמון מוקיריו וחושבי-שמו. בעיר-המלוכה ובהרבה מערי-השדה ספדו לו באספות-עם, ובמוסדות של צבור נעשו אזכרות לעלוי נשמתו. אחדים מטובי הסופרים העברים של אותו זמן הקדישו לזכרו בעתונים מאמרים מאד נלהבים. המשורר דוליצקי קרא מנהמת לבו:

„נִפַּץ גַּלְגַּל חַמָּה בִּשְׁמֵי סִפְרָתֵנוּ
נִסַּח עֵץ-הַחַיִּים בְּעֵדֶן שִׁירָתֵנוּ,
הַשַּׁחַר מִמְּסִלָּתוֹ נָפַל וְאֵינֶנּוּ!

– – – – – – – – – – – – – – – – –

שָׁקְעָה הַשֶּׁמֶשׁ בְּסִפְרוּת יִשְׂרָאֵל".

---

*) בעת ההיא לא חדל עדיין יל"ג ללמוד ולהשתלם בעצמו בלשונו ובסגנונו עד יומו האחרון. ברשימותיו מן החורף שלפני מותו, שאנו מוצאים ביומן שלו (עיין „העבר" כרך 8) הוא כותב: „למלאות שעותי הפנויות נתתי את לבי לעסוק בדברי-תורה, לחזור על התלמוד והמדרשים וספרי הרבנים האחרונים, לא כדי ללמוד מתוכם דברי הלכה ודין, שאין אני נזקק להם, כי אם לדלות את הפנינים המרובות הנמצאות בים גדול ורחב-ידים זה. משכילינו הקיצונים המבזים את התלמוד ואומרים לא-הוא ואין לנו כל חפץ בו, טועים מאד. חומר רב ויקר-ערך נמצא בו לתולדות עמנו ולהרחבת שפתנו, וכל אשר לא עסק בתלמוד ובשאר ספרות הרבנית לא יוכל להיות סופר מושלם ווכם אמתי בישראל".

המשורר יהל"ל פנה אל אלהים בתלונה: המעט לך כל השרפים והכרובים האומרים שירה לפניך, כי לקחת מאתנו את המשורר היחידי, שנולד לבת-ציון אחת לאלפים שנה?

במלאת שנה למות יל"ג נספד מאת הפיטנים הצעירים אז, והגדולים היום, ביאליק וצ'רניחובסקי. הראשון בשירו „אל האריה המת" התחיל:

„עַל מִי אָטַר פִּיהוּ בּוֹר חָדָשׁ? מִי גָלַל
הָאֶבֶן הַכְּבֵדָה עַל פִּי זֶה הַקֶּבֶר?
הַעוֹד אֶחָד נָפַל עַל בָּמוֹתֵינוּ חָלָל?
אִם נָשָׂא הַמָּוֶת עוֹד נֶשֶׁר רַב-אֵבֶר
וַיִּשְׁבְּ אוֹתוֹ שְׁבִי וַיְהִי לוֹ לְשָׁלָל?
הֲיֵדַע יִשְׂרָאֵל מָה רַב הַשֶּׁבֶר?
וּנְשָׁרִים וּלְבָאִים, הוֹי אַחִים נִדְכָּאִים,
הֲרַבִּים אִתָּנוּ הַנְּשָׁרִים הַלְּבָאִים?...

וביאליק סִיֵּם:

לֹא זָכִיתָ, יְהוּדָה! לֹא זָכָה עַמֶּךָ
כִּי יִשְׁמַע מִפִּיךָ שִׁירָה חֲדָשָׁה,
שִׁירַת חֹפֶשׁ וּדְרוֹר לָהּ כָּלוּ כִלְיוֹתֶיךָ
שִׁיר יוֹצֵא מִלִּבְּךָ הָרַךְ וְהַקָּשֶׁה.
בְּלֹא עִתָּהּ, נַפְשְׁךָ, וּבְלֹא יוֹמֶךָ
לִמְעוֹן הַשִּׁירָה מִפְלָט לָהּ חָשָׁה.
תַּנִּים הָיִיתָ לִבְכּוֹת עֱנוּתֵנוּ—
מִי יִהְיֶה הַכִּנּוֹר לָשִׁיר שִׁירוֹתֵינוּ"?...

וצ'רניחובסקי בשירו „על מות למשורר" קרא בפתח דבריו:

„הַךְ מֵיתְרֵי-כִנּוֹר, הַךְ, הַרְעֵם בְּכֹחַ
אַל דָּמִי, אַל פוּגָה, אַל תֵּת לָמוֹ נֹחַ
וּנְגִינוֹת אֲבֶל-יָהּ, חוֹצְבוֹת לֶהָבוֹת
תְּרוֹמֵמְנָה, תִּסְעַרְנָה, תִּסַּקְנָה עֲרָבוֹת
וְאֶל כָּל אַפְסֵי אֶרֶץ תִּהְיֶינָה נְשָׂאוֹת
יְהוּדָה אֵינֶנּוּ—הַכְּפִיר בֵּין אֲרָיוֹת"...

כולם, גם הזקנים בני דורו גם הצעירים בני הדור החדש, התאחדו יחד בהערכת האבדה, אשר אבדה ללשון ולספרות העברית במות יל"ג.

מזה נעבור ליצירותיו.

II. יל"ג בתור פובליציסטן.

א.

יל"ג, ככל הסופרים העברים בזמנו, לא צמצם את שכינתו במקצע ספרותי אחד, ועטו היה באמת פטיש המתחלק לכמה ניצוצות. הוא כתב לא רק שירים בלבד, אלא גם ספורים, פליטונים, מאמרי־פובליציסטיקה, דברי־בקרת, עיוני־לשון ובאורי־מקרא, ואף במקצעות הללו הטביע על יצירותיו את חתם כשרונו והשכלתו המיוחד לו, אשר הבדילו לטוב מחבריו בני־דורו. אבל ביחוד גדול ערכו בתור פייטן. מתוך שבשיריו — ואני מדבר כאן בשיריו בני התקופה השניה, הרֵאליים, שרק בהם נתגלה כשרונו בעצם עֻזו — גבר היסוד הכללי על האישי, וברֻבם הם ניזונים ומתפרנסים לא מן ההסתכלות הפיוטית, וגם לא מן ההרגשה הבלתי-אמצעית שבלב, כי אם מהמחשבה, כמו שיבואר להלן, משום־כך לא נתנו להֵערך הערכה נכונה ומֻקפת קודם שיבורר טיב דעותיו של יל"ג בגלגוליהן השונים זה ממריץ אותי להתעכב תחלה על ערכו של יל"ג בתור פובליציסטן, מפני שהפובליציסטיקה מקבלת את יניקתה העיקרית ממקור הדֵעה.

חושב, וחושב מקוריי על אחת כמה וכמה, לא היה יל"ג כלל וכלל. הוא בא ולקח מה שמצא מן המוכן מכבר על־ידי אחרים. בדעות ההשכלה, ששמשו בסים ליצירותיו, קדמו לו משכילי ליטא וגאליציה. עוד גינצבורג אֶרטר וריב"ל, למשל, בשעתם בקשו, איש, איש בשפתו ובסגנונו, להסיר את לבות היהודים מאחרי ההתבודדות והאמונות התפלות וסדרי־החנוך המקולקלים והפרנסות הבזויות, ואף הם קראו את העם לדעת, למלאכה ולעבודת־האדמה. גם הרעיון על־דבר התאמת הדת עם החיים, התופש מקום כל־כך גדול ביצירותיו

של יל"ג בשירה ובפרוזה, אינו שלו. אבל לעֻמת זאת הכניס יל"ג אל הפובליציסטיקה העברית דברים חשובים מאד, שהיתה חסרה אותם לפניו — את המֶזג החם, שלפרקים הלך והגיע אצלו עד למדרגה של „פאתוס קדוש", הנותן לרעיון ברק ועז, את הסאטירה השנונה, העוקצת והמוחֶצת, ואת קנאת האמת שלו, האוכֶלת כאש. בכל הסגולות האלה היה יל"ג פובליציסטן אחד ואין שני לו בספרותנו. ולא זה בלבד. יל"ג היה גם הראשון בשעתו, שלא הסתַפֵּק בתפקיד של מטיף ומעורר גרידא ויהי גם ללוחם על דעותיו, וללוחם גבור, אשר לא יֵחַת מפני כל.

עבודתו הפובליציסטית של יל"ג התחילה לאחר שכבר קנה לו פרסום גדול בתור משורר. בשיריו מצאו להן דעות־ה־שכלה שלו את בטוין הראשון. אבל בטוי פיוטי זה היה עדיין רך וענוג, בלי שום סימן של מרירות ותוכחה קשה. בדברים רכים קורא המשורר לעמו, שיֵצא מן הגיטה החשֵׁכה:

הָקִיצָה, עַמִּי! עַד מָתַי תִּישָׁנָה?
הֵן גָּז הַלַּיִל, הַשֶּׁמֶשׁ הֵאִירָה,
הָקִיצָה, שָׂא עֵינְךָ אָנֶה וָאָנָה,
וּמְקוֹמְךָ וּזְמַנְּךָ אָנָּא הַכִּירָה.
הָאָרֶץ בָּהּ עַתָּה נִהְיֶה נוֹלָד — — —
בָּנֶיהָ „אָחִינוּ" לְךָ יִקְרְאוּן עַתָּה,
עַד מָתַי תִּהְיֶה קִרְבָּם כְּאוֹרֵחַ,
לָמָה מִנֶּגֶד לָהֶם תֵּלֵךְ אַתָּה?

בשירו „דרך בת עמי" הוא ממתיק את דבריו ביותר. המשורר מנחם את העם ברעיון, כי לא הוא האָשֵׁם באי-הסדרים שבחייו, וכי גרמו לכך סבות מן החוץ, שאינן תלויות בו כלל:

הֵן אֱמֶת, יַעֲקֹב, כִּי עַד כֹּה נוֹאַלְתָּ,
הֶחֱזַקְתָּ בַּסִּכְלוּת, חָכְמָה גָּעָלְתָּ,
וַתַּרְעֵל מִנֹּעַר לְבוֹת-בָּנֶיךָ,
וַתִּמְרֹד בָּאוֹר, וַתֵּשֶׁב בַּחֹשֶׁךְ,
וַיְהִי לֶחֶם-בֵּיתְךָ עָקְבָה וָנֶשֶׁךְ.

וַתִּצְדַּק גִדוּפִים, חֶרְפּוֹת שׂוֹטְנֶיךָ.
אַךְ לֹא בִּשְׁאָט-נֶפֶשׁ כָּל זֹאת עָשִׂיתָ,
לֹא הִכְבַּדְתָּ לִבְּךָ, עָרְפְּךָ קִשִׁיתָ
יַד הָ א ו ֹ נֶ ס הָיְתָה, הוּא הֲדִמָּנוּ.

יל״ג, שנעשה בהמשך הזמן „קטיגור לאומי״, היה עדיין מליץ יושר לעמו ומלמד עליו זכות.

סניגוריא כזו, הרוצה לתלות את קלקולי החיים הפנימיים של היהודים בעָקת ח ו ץ, מצאה לה בטוי עוד יותר נמרץ בשיר-התשובה של יל״ג לבעל „המגיד״ בשם: „מְ שׁ וֹ רֵ ר, מַ א י ָ ק א בָּ כִ י ת ?״

על דָּא קָא בָכִינָא:
הֵן מְרֻדָּפִים אֲנַחְנוּ מִכָּל צַד וּפִנָּה,
עוֹמְדִים אֲנַחְנוּ כַּכִּבְשָׂה תּוֹךְ שְׁבָעִים זְאֵבִים,
הַצְּמֵאִים אֶל דָּמֵנוּ וְלִכְבוֹדֵנוּ רְעֵבִים.
כָּל הַנַּעֲשֶׂה רֹאשׁ יַבְהִלֵנוּ בַחֲרוֹנוֹ
יָגֹז צַמְרֵנוּ כָּרוֹעֶה אֶת צֹאנוֹ.

יל״ג האמין לקפל את תורת-ההשכלה כֻלה בסיסמה זו, שזרק לרחוב-היהודים;

„הֱ יֵ ה אָדָם בְּצֵאתְךָ וִיהוּדִי בְּ אָ הֳ לֶ ךָ״.

מסקירה ראשונה אין סיסמה זו כמו שהיא נותנת מקום לטעון כנגדה כלום. „היה אדם בצאתך״ — פירושו, לכאורה: הישר גבך, זקוף קומתך כאזרח בין אזרחים. אבל כפי שפירש המשורר עצמו את הדברים, קבלו מובן ממש מהופך מזה, מובן של הטפה להתרפסות ולהתבטלות בפני „הגויי״, כדי להגיע על ידן לזכיון. ליליענבלום ואחרים חפצו להסיק ממאמרו הנזכר של המשורר גם כוונה אחרת עוד יותר פחותה: רמיזה, שצריך להתבייש כלפי חוץ במוצא היהודי. אולם באמת לא היה זה אלא חשד-שוא, המתבטל מאליו ע״י כמה מימרות אחרות, הפזורות פה ושם בשירי יל״ג, שבהן הוא עוטר את היהדות בתפארת-גאון. על כל פנים לא היתה זו סיסמה מוצלחת מפני טשטוש המושג.

אולם השנים עוברות והנעימה הרכה של יל״ג הולכת ונחבאת יותר ויותר עד שנעלמת לגמרי מן האֹזֶן, ותחתיה נשמע מפיו

עצמו איזה קול שמתחיל ברֹגֶז ומגיע עד לידי התמרמרות סוֹעֶרֶת. אבל הפעם קול זה עולה ובוקע ראשונה לא דרך שפופרתו של הפיוט, כי אם של המאמר הפובליציסטי — המוקדש אף הוא לבירור דעות־ההשכלה, אך בגלגול אחר. יל״ג ראה ונוכח סוף־סוף, כי לא בשובה ונחת ובסגנון הרך והעדין של „הקיצה עמי״ אפשר יהיה להטות את לב העם אחרי אידיאַלי־ההשכלה, אלא על־ידי מלחמה עם כחות־החשך, החוסמים לפניו את הדרך אל האור. להוכחה זו בא, כמו שכבר העירותי באחד הפרקים הקודמים, רק לאחר שפגעו בו קנאים ומבשרו חזה עד היכן שלטון המשַמרים מגיע. אולם אף כי פִּגֵּר לבוא אחרי האחרים, שכבר התחילו במלחמה, נעשה בה משעה ראשונה ואילך לראש ולשר. עמדו לו בזה כלי־תכסיסו החדשים, שהביא אתו ושלא היו לאיש מן הלוחמים העודרים במערכה לפניו.

בעצם הימים ההם, וזה היה בשנות הששים האחרונות, נִטשה המלחמה בעתון „המליץ״ בין לילנבלום וחבריו מצד זה ואחדים מן הרבנים מצד אחר בשאלת התקונים בדת. הראשונים מצאו צֹרֶך בתקונים לשם חזוק הדת עצמה בין בני הדור הצעיר, שטעמו מפרי עץ הדעת וקשה להם לקיים ולקבל על עצמם כל חומרות הרבנים, ואם לא יתעוררו אלה האחרונים להקל את העול בעוד מועד, יפרקו בני־הנעורים את כל עול התורה מעל צוארם ולא ישאירו שריד. כנגדם טענו הרבנים, כי בטול דין קל שבקלים מדיני „השלחן־ערוך״ עלול להביא לידי התקעקעות הבירה כולה. לילנבלום, שלא היה איש-מלחמה מימיו, צמצם את הפולמוס בחוג העיון והתיאוריה, ועל זה הרצה את טענותיו ודרישותיו בסגנון לא קשה ביותר, ויש שגם דבר רכות. משהתערב יל״ג בדבר לבשה המלחמה צורה אחרת לגמרי. יל״ג לא נלחם ברבנים בכֹח ההלכה, אלא בכח תקפם של החיים. חִציו לא היו מראי-מקומות ממסכת זו ואחרת ומספרו של פוסק זה אל אחר, כי אם עובדות מן המציאות, מעשים שבכל יום. יל״ג לא נכנס מימיו עם הרבנים לויכוחי־תורה, לא קפח אותם בהלכות, אלא תבע מהם את עלבון האדם החי, שדי לתג אחד, לקוצו של יוד לגזול ממנו את חירותו האישית ולשעבדו על כרחו לאיזה מוסר אוילי, שאין לו יסוד ושרש בטבע היהדות. רוצים אתם לראות את הרבנות של עכשו בקלקלתה — באו וראו את דרך הנהגתו

ומעשיו של הגאון דק"ק פלונית ודק"ק אלמונית ושל גאונים א־רים בקקי"ם אחרים בליטה ופולין וידעתם, כמה הללו מעיקים על חיי היחיד ועל הצבור, וכמה עולמות מלאים מישראל הם מחריבים ע"י סיָגי־חנוך וסיָגי־נשואין ושאר מיני סיגים וגדרים שנתקנו לזמנם, ואשר הרבנים הכבידו עליהם עבטיט ועשאום חומה וכבלים לדורות. כך היתה שיטת מלחמתו של יל"ג עם הרבנים, שהשתמש בה בנשק של סאַטירה חדה פוצעת ונשמעת כמהלומות. חריפית הדבור שהכניס יל"ג אל הדיסקוּסיה התיאולוגית עם הרבנים, אם כי עברה לפעמים את הגבול, היתה סוף־סוף כתבלין, הנותן טעם ליורה. אין ספק בדבר, אלו עמד לילנבלום בלבד בקשרי המלחמה נגד הרבנים, היתה תנועה זו נגמרת בלא־כלום ובלי עשות רושם בספרות ובחיים, דוגמת „החלוץ" של שור, שזעזע בשעתו אך זעזוע קל מאד את חיי חובשי בתי־המדרש ועל העם לא נכרה השפעתו כלל.

ויל"ג לא נשאר קופא על־נקודת מבט אחת בנוגע לדעתו ע"ד שאלת התקונים בדת ותפקידם של הרבנים. בהמשך הזמן ראה ונתן אל לבו, כי סוף־סוף לא כל הטענות שהרבנים החרדים טוענים נגד ההשכלה הנן מחוסרות יסוד וכי הרבה מן המשכילים השכלתם דוחפתם אמנם אל המקום, אשר „משם לא ישובו". וגם אל הוכחה זו הגיע על סמך הנסיון העצמי שלו. גרמה לכך הפרובלימה של החנוך, שהטרידה אז את מֹחו בתור אב לבנים. „אנכי עוסק בעצמי— כך כתב יל"ג בעת ההיא לאחד מרעיו—בחנוך בני ובנותי ומצאתי את עצמי מחויב לעיין בדבר, איזו הדרך הישרה, שאורה להם בדברי־שמים? האגדל אותם בלי כל דת ואמונה, כאשר יעשו רבים מן הקוראים עצמם משכילים, לבשתם ולבושת אומתנו ולרוע מזלם של הילדים המגודלים בעצמם? ואם כן לא נשאר לי בלתי אם לזרות המוץ מן הבר ולהורות להם לכתחלה להיתר דברים רבים שהמה אצל העם בחזקת איסור—ומי יַראה לי את הגבול אשר עדיו אבוא ולא אוסיף? ואם על בינתי לבדי אשען, מי זה לידי יתקע כי דרך ישר בחרתי? ובין כה וכה אחרית ילדי תלויה בהם, כי אינני יודע מה יֵעָשֶׂה בביתי אחרי ואיפה ישטפום מי־החיים, והנה מתוך העסק המעשיי בדבר זה באתי גם כן למשא ומתן של הלכה".

„עסקו המעשיי" הזה של יל"ג התחיל, אמנם, להכניס קימעא,

קימעא איזה רוך מיוחד לתוך משאו ומתנו עם הרבנים. תחת אשר היה בתחלה קיצוני בדרישותיו, נעשה עתה וַתְּרָן במקצת, והרי הוא עומד וממתיק את הדינים ומבקש להניח את דעת הרבנים במסירת מודעה, כי אין הוא אומר ללכת בדרך הריפורמאַציה, שהקיפה את יהודי־גרמאניה, כי אינו נמנה על אותם האומרים כַּלֵּה והַשחת הכל, אלא הוא רוצה רק „בתקון ממוצע, שתהיינה בו התורה והאמונה הטהורה לקו, והשכל הישר וצורך הזמן למשקלת". אבל עם זה לא פסק לחשוב את הרבנות והרבנים לעילת כל העילות, המאבדות טובה הרבה מישראל.

עתה בימינו, אם מפני שכבר תש כחה של הרבנות ושליטתה על החיים נתמעטה כמעט עד לאפס, או מפני שעמדנו על אמת זו, כי סוף־סוף אין גופי־היהדות מצומצמים בחומרותיהם או בקולותיהם של „הבאר-היטב" „והפתחי-תשובה", נראית לכאורה כל אותה התנועה, תנועת התקונים בדת, עם כל המלחמה שבה, מלחמה ערוכה נגד פסקי ה„שלחן־ערוך" ע"ד טריפות־הריאה ומשהו חמץ בפסח, נלעגת ומגוחכת; אבל אז, בשנות הששים, ראו משכילי־הדור במלחמה זו שבין הדת והחיים „מלחמה עממית אמתית, מלחמה של התנערות-חיים חדשה מול חומות הדת הקפואה, מלחמה של כחות עממים הדשים „בעבטיט" של הטראַדיציה הרקובה, שבשביל היותר טובים ונבונים כבר כלו כחותיה, והיא נשענת על העִורים והנחשלים ואינה רוצה לעזוב את מקומה; תנועה של התקוממות אנושית נגד האווטוריטֶט—הגולם המט לנפול, התקוממות הבאה תמיד בעת שבני חברה ידועה בתקופה ידועה פוסקים מהיות נמלים ונעשים בני-אדם". אם עכשו נראה תכנה של תנועה זו קטן ופעוט בעינינו מנקודת-ההשקפה של האידיאַלים הגדולים, ששלטו באותו זמן בחוגי טובי המשכילים הרוסים, אין זה אלא רק מפני „שתנאי החיים היהודים בעת ההיא היו קטנונים וצרים ביותר, מפני שמדרגת הצבוריות היהודית היתה אז פעוטה, אפסית. ואולם במה שנוגע לעצם הופעתה של התנועה ההיא — אין כל ספק, שהיה זה סימן נִכָּר לאיזו התחדשות והתעוררות חברתית עברית, שסוף-סוף תביא פרי ישועה לה, שהיה זה אות נאמן ללידת אנשים חדשים, שהחוקים השליטים הישנים, אשר אין להם שחר, נקלו בעיניהם, והם

מורדים בהם ויוצאים נגדם ביד רמה".

אימת-הרבנים נגררה אחרי יל"ג כצל ורצועתם לא פסקה מרחף על פניו גם בראשית שנות השמונים, כשבאה המציאות וטפחה בפני הטוענים, כי רק החומרות היתרות והסיגים המרובים הם הם שגורמים לדלדול מצבו של העם העברי. גם מאז ראה יל"ג בכל תקלה, שאירעה בחיי היהודים, את יד הרבנים באמצע. הרבנים שמשו לו כעין שעיר המשתלח לשאת עליהם את הפשעים והחטאים הנעשים בעולם בכלל. הדברים הגיעו לידי כך, עד כי התחיל להסתכל מתוך השפופרת הצרה של הרבנות לא רק במה שמתהוה במחיצתם של היהודים, אלא אפילו בדברים הנמצאים, לכאורה, מחוץ למחיצה זו. וזה היה בשעה שמפובליציסטן ארעי ולעת-מצוא נעשה, בתור עורך „המליץ", מנהיג לדעת-הקהל ומורה-דרך לרבים.

הרי איזו דוגמאות.

הקיסר אלכסנדר השני נרצח על-ידי טֶרוריסטים. בא יל"ג והקדיש מאמר לאותו מאורע, והדברים אינם אלא דברי פזמונו הישן: תפשו את הרבנים! „אל יתברך הרב היושב על מדין בלבבו — כך כתב יל"ג במאמרו הראשי „המלך מת, יחי המלך!" — כי די לו בד' אמות של הלכה באיסור והיתר, אל יתרומם החסיד בקדושו והמתנגד בתורתו ובזריזותו בדקדוקי מצוות חדשות מקרוב באו, אל יתגרו שניהם יחדו שארית חמות לקראת ההולך לרוח הזמן; ישכח הגבאי והגובה את יקר המשרה והכנסותיה וכוסה רְוָיה, יסתפק עצמו הישראלי הזולל לעליה שמֻנה לעלות רביעי או נוסף לתורה בפרקים לא תכופים". וכו' וכו.

יל"ג כתב מאמר לחג הפסח. זה היה בשעה שחבת-ציון לא עלתה עדיין על פה ולשון, כי פוגרומים טרם יהיו בארץ ויהודים עוד לא נמלטו לארבע רוחות-השמים, ואיש עוד לא השמיע את קולו ברמה: „הביתה!" ובעת הזאת רואה יל"ג בדמיונו חזיון של יציאת-מצרים חדשה. אבל אין החזיון הזה מרהיב אותו. דואג הוא ומיצר, כי „יוצאי מצרים שמלפנים נשאו את משארותם צרורות בשמלותם ויאפו את הבצק ויאכלוהו ויקל להם ממשאם, ועתה הם עמוסים המשא אשר שם על שכמם ר' שמלאי אשר לא יקל ולא

ימעט, כי אם עוד יגדל וירבה במצוות התלויות בארץ. אנשים כדיסקין, בעלה של הרבנית מבריסק, ישבו בראש הסנהדרין והיה הבית-יוסף לאש דת בכל סעיפיו ודקדוקיו, לא יפול מהם דבר ארצה, ושבו ארבע מיתות בית-דין לגבולם ומלקות ומכת מרדות לאיתנם, ובימי מועד ושבת יחדלו פתאום ארחות-הברזל ונדמו קוי-הטלגרף ותעמוד מרוצת החיים וכל צרכיהם כיום תמים בקרב עם היושב על טבור הארץ". כל הדברים האלה נאמרו, כמדומה, שלא לצורך ושלא מן הענין כלל. וכך היתה השפופרת הרבנית נמשכת ונגררת אחרי יל"ג בכל הזדמנות שבאה לידו לדבר אל הקהל מעל עמודי „המליץ", מה שהעיד על כשלונו הפובליציסטי, ההולך ובא.

בעת ההיא התהילה הפובליציסטיקה העברית מתעסקת בחיים ביותר ונעשית ממילא יותר רֵאַלית, ומטפלת בעיקרה בפרובלימות החברתיות-הכלכליות, ובמקצע זה היה חוג מבטו של יל"ג מוגבל ומצומצם מאד. וגם בשעה שבאה סופת-הפרעות ונשאה את כל השאלות יום אחד, כשהתחילו פה ושם בודקין בערכין הישנים ובאמונה שבלב, ובדיקה זו חוללה מהפכה בדעות ובמחשבות, ונתעוררו שאלת חדשות להוֶה ולעתיד, — גם בשעה זו נשאר יל"ג עומד מחוץ למהפכה הזאת, עומד וחי בתקוותיו הישנות ובאמונתו הישנה. הרוחות והזוָעות לא הזיזו אותו ממקומו. בימי-העִצָבון ההם בא יל"ג לנחם את העם, ואף הפעם לא הניח את שפופרתו מידו. „למה— כך שאל אז יל"ג במאמרו „נחמו, נחמו עמי!" — לא יתקנו פרנסי-הקהלות תקון גדול, שכל העיר היוצאת אלף נערים יכנסו מהם רק מאה לישיבה, ואם מן המאה יֵצאו רק עשרה להיות מורי-הוראה בישראל האין די לנו בזה? ומה ממנו יהלוך אם גם תשתכח מעט תורת הפלפול מישראל אם על ידי זה כל העם על מקומו יבוא בשלום והונח לו מעָצבו ומרגזו? ומדוע לא יעמידו הרבנים והמגידים והמלמדים עליהם למצוה חמורה להזהיר את הילדים מקטנותם מכל אונאה? האם עוד היום „החדרים" חדרי-האופל אינם מלֵאים כילֶק עדרי בנינו ובנותינו המגודלים בנעוריהם כּכמהין וכפטריות וכן ישארו בגדלם?" כך בקש יל"ג לברר את סבות הפרעות של שנות השמונים. דומה, שאין היחֵפים פורעי-הפרעות בקיוב ובאודיסה ובֵּיליסאַבטגראַד וביתר ערי-הנגב אשֵמים כלל; אין אשֵמים גם אלה

שעמדו מנגד ביום שבות זרים חיל ענייי ישראל ביום הֶרֶג רב וכובד פגר; אשמים הם רק הרבנים והמגידים וראשי־הישיבות והמלמדים! מזה אנחנו רואים עד כמה נשתרש יל״ג בדעותיו ע״ד הרבנות והרבנים, שלא עמל ולא יגע בהן, ע״י הרהורי־עצמו וחפושי־נשמה, אלא קלט אותן מתוך סביבת ראשוני המשכילים, שהיו לפניו.

אם נסַכֵּם את עיקריו החיוביים של יל״ג, כפי שהם יוצאים לנו מתוך מאמריו הפובליציסטיים של התקופה הראשונה, המקפת את משך־הזמן שמשנות הששים עד השמונים, נראה, כי למעלה מכל עומדת אצלו הפצת ההשכלה, שהוא רואה בה את עוגן ההצָלה היחיד והמיוחד של היהודים. אם בעבר היה נרדפים ונלחצים, צריך לבקש את סבת הדבר רק בבערותם ובפראותם. במדה שיתנו אל לבם וישתדלו להזריח עליהם שמש ההשכלה, בה במדה עתיד להשתנות גם יחס העמים אליהם ובטלו הסִבות הגורמות לאיבה ולהבדל חברתי. אבל אותה „שמש ההשכלה״ שבכחה להפיל את הקיר המבדיל בין ישראל לעמים ולפתור, ממילא, את שאלת־היהודים, מכשולים סביב לה, שצריך להסירם תחלה. המכשולים האלה הם: הרבנים, ראשי־הישיבות והמלמדים וכיוצא בהם. זהו העיקר השני שלו, שהוא תולה בו את גאולתם של ישראל. יל״ג, שסִגֵל לו את דעותיהם של משכילי־דורו כמו שהן ומבלי בדיקה קודמת, לא הבין כמוהם, כי אם לא יצורף אל שני העיקרים האלה גם עיקר שלישי, המגין על הדרישות הלאומיות המיוחדות של היהודים בתור עם, עלולים הם לפנות את הדרך לפני טמיעה חלקית או גמורה. על הדבר הזה עמד רק כעבור שנים אחדות, כשעבר את התחום ובא לגור במטרפולין ושם נפגש פנים בפנים עם צעירי היהודים החדשים, שראה אותם בחזון־לבו. בעצם העת ההיא שאל את נפשו במרירות:

וּבָנֵינוּ? הַדּוֹר הַבָּא אַחֲרֵינוּ?
הֵם מִנְּעוּרֵיהֶם יִתְנַכְּרוּ אֵלֵינוּ;
— לָמוֹ פְּצָעֵי לִבִּי יִדְווּ, יָזוּבוּ —
הִנָּם הוֹלְכִים קָדִימָה שָׁנָה שָׁנָה,
מִי יֵדַע הַגְּבוּל עַד מָתַי, עַד אָנָה,

אוּלַי _עַד מָקוֹם – מִשָּׁם לֹא יָשׁוּבוּ . . .
וּלְמִי אֵפוֹא אֶעֱמוֹל אֲנִי הַגֶּבֶר ? — —
הוֹי, מִי יָחוּשׁ עֲתִידוֹת, מִי זֶה יוֹדִיעֵנִי
אִם לֹא הָאַחֲרוֹן בִּמְשׁוֹרְרֵי צִיּוֹן הִנְנִי,
אִם לֹא גַּם אַתֶּם הַקּוֹרְאִים הָאַחֲרוֹנִים ? !

אלו היה יל״ג עקביי במקצת, כי אז צריכים היו ההרהורים המרים האלה להביא אותו סוף-סוף לידי מסקנה, שלא מן ההשכלה ומבטול הרבנות והמלמדות תֵּצא תשועת-ישראל וכי גורל היהודים תלוי במדה ידועה מתנאיה המדיניים, הכלכליים והתרבותיים של הסביבה הזרה, שהם נתונים בה. אבל צעוֹ למראה סימנה הראשון של שאיפת-הטמיעה — שִׁכחת הלשון העברית, החביבה עליו, מלבות בני-הנעורים, לא העביר אותו על דעותיו. תגבורת האנטישמיות וסופת-הפרעות, שפרצה לרגליה, הוציאה, אמנם מפיו את קריאת-היאוש:

כּוֹס זָהָב מָזַגְנוּ שָׁפְכוּ לָנוּ עַל פָּנֵינוּ !

אולם רק קָרא קָרָא וכן הֵתַם. עדיין נשאר אוחז בכל תוקף בתורת רבותיו המשכילים הראשונים, שהיתה בעיניו כמושכל שאין להרהר אחריו ואין לזוז ממנו.

ב.

חולשתו הפובליציסטית של יל״ג התחילה מתבלטת ביחוד בתקופה השניה. עדיין הבהיקו מאמריו בזיו סגנונם המלֻטש מעשה ידי-אָמָן, עדיין הבריקו בהם פה ושם בִרקי הסאַטירה החריפה, אבל התוכן כבר נעשה רָפֶה וקלוש, מרפרף ואינו נוגע בעיקר. זה היה לאַחר שבתקף מאורעות-החיים באו איזו סופרים, עם לילנבלום בראש, והעמידו את הפרובלימה היהודית על שֶׁטַח לגמרי חדש, שאין לו שום שייכות לא עם הפצת ההשכלה ולא עם ההֶגמוניה הרבנית, והמבקש את פתרונה של אותה שאלה בקרן-זוית עצמית, במולֶדֶת. פתרון חדש זה, שנתנו הסופרים הנזכרים לשאלת עתידות היהודים, הביא לידי התגברות הרגש הלאומי ולחבת-ציון כרוכה ברעיון ישוב ארץ-ישראל. חבת-ציון

היתה לתנועה כבירה בקרב העם, ורבים מן הצעירים, תלמידי בתי-הספר הגבוהים, נספחו על חברת בני „בילו" ויצאו לארץ-ישראל לעבוד אדמתה ולהקים חרבותיה. יל"ג, כמנהיג בדעת הקהל, נסה אף הוא להוות דעתו בדבר, ולא מצא חזון. הוא היה נתון כבין שני מאגניטים. מצד אחד היתה תוססת בו עדיין תורת המשכילים הראשונים ולא אבד בטחונו בנצחונו הגמור של הרעיון הקוסמופוליטי, שיביא אתו גם את תשועת-ישראל, ומנקודת מבטו זאת ראה בדעה הלאומית הישראלית כעין תנועה רֶאַקציונית, שצריך להלחם בה בכל האמצעים. עם זה היה יל"ג כל ימיו מאלה, הרואים את הטוב ואת היפה ואת הטעם ואת הסדר ואת עוז-הרוח וחוסן-הרצון רק אצל אחרים, ואצלם עצמם הם מוצאים אך רקבון מן המסד עד הטפחות וחולמים „עבדות נצחת ודראון-עולם". ובתנאים כאלה הלא אי-אפשר אפילו לחשוב מחשבות רחוקות על שדוד מערכות החיים הגלותיים ועל יצירת חיים עצמיים במרכז חדש. אבל מצד אחר לא יכול יל"ג לבלתי התחשֵב עם המציאות המוחשית, עם המציאות של יום-יום ההולכת ומתרקמת לעיניו, ואי-אפשר היה לו להכחיש בחיל הרב שרעיון התחיה העברית הלאומית עושה בתוך העם, וביהוד בקרב המעולים שבבני-הנעורים תלמידי בתי-המדרש העליונים למדע, אשר בהם האמין תמיד לראות רק מעוז ומחסה להשכלת-הרבים. שני הזרמים האלה התרוצצו במהלך מחשבותיו של יל"ג ומשכו אותו לכאן ולכאן. מצד אחד איננו כופר בעיקר נחיצת טריטוריה מיוחדת לישראל והוא אומר: „כל זה וכיוצאַ בזה מראה לנו באצבע אלהים, כי אין שלום לישראל כל זמן שלא תהיה לו תחת שמי ה' קרן זוית אחת ושליש עפר אחד אשר יאמר עליו, כי הוא זה מקומי ונחלתי", או, בדברים יותר ברורים: „מחויבים אנחנו לתת את היתרון להעליה לארץ-ישראל על הירידה לאמריקה, אבל בתנאי, שתהיה העליה עלית-מצוה, כלומר לשם ישוב ארץ-ישראל וקבוץ-גליות, כי רק עי"ז יִוָשעו בני עמנו תשועת-עולמים הם וזרעם אחרידם ועמם גם אחיהם, אשר ישארו נפוצים בארצות אחרות. כי הנה השנים האחרונות, שנות ראינו רעה, הודיע לנו חכמה, כי באה העת לדאוג לאחריתנו אם לא נחפוץ שיכחד קימנו ותכבה גחלתנו

הנשארת מעוצר רעה ויגון". ומצד השני הוא מוציא מבית-גנזיו את שפופרתו הרבנית הישנה ומתוכה הוא מסתכל באותה שאלה וטוען, כי איננו מקוה לגאולה ולצמיחת קרן ישראל בארץ אבותיהם, כל זמן שיד הרבנים תקיפה. שניות זו השתקפה מכל מאמריו, ולפיכך לא יכלו לעשות רושם.

ולא זה בלבד, אלא ככל שהוסיף יל"ג להסתבך בפולמוס של קולמוס עם המתנגדים לדעותיו, כלילנבלום וחבריו, כן נראה יותר ויותר, כי איננו עומד כלל על טיב-רעיון התחיה העברית ועל עצם מהותו של האידיאל הלאומי כמו שנתפס במחשבתם. בעיני יל"ג היתה התנועה הלאומית החדשה לתנועה רֵאַקציונית האומרת: „בשומינו ובבצלינו נלך ונשובה למקומנו הראשון; שקר ההשכלה והבל היופי! בני אזיא אנחנו וכבני אזיא נחיה!" ורק בקושי גדול הוכיח לו לילנבלום, כי אין הלאומים חושבים כלל לבעוט בהשכלה האירופית ולסלק את עצמם מן התרבות וקניניה. אבל הוכחה זו לא הניחה עדיין את דעתו ולא הועילה, אלא רק להביאו לידי פקפוקים וספיקות ופסיחה על שני הסעיפים. מאז יש שפסק הלכה לעצמו ולאחרים, כי „הרעיון הלאומי דוחק את הקולטורה האירופית", ויש אשר מצא, כי הלאומיות והקולטורה הכללית יכולות „לשבת כשבת אחיות גם יחד".

במקרים ידועים יוצאים מן הכלל אנו מוצאים במאמריו של יל"ג על-דבר רעיון חבת-ציון גם חֹם פנימי והתרגשות-נפש טבעית, שמסקירה ראשונה הם מפליאים אותנו לכאורה; אבל תוך כדי דבור אנחנו רואים, כי בענין הארצי-ישראלי, שהוא דן בו ברגש כזה, נמצאת יד מפריעה של רבנים באמצע, וסרה פליאתנו. כך היה מעשה, למשל, בשעה שנתעוררה ראשונה בא"י שאלת-השמיטה וכמה רבנים בקשו לאסור על האכרים היהודים לעבוד בשביעית; כך היה גם בזמן שפרצה מחלוקת במושבה „זכרון יעקב" בעֵטיו של איזו ד"ר קנאי, חניך ישיבת „בעלי-המוסר" שבסלובודקה, ובימים שנפלו מריבות וקטטות בירושלים בין הפרושים ובין בעלי הישוב החדש. בכל המקרים האלה נתעורר ביל"ג הלוחם הנלהב ודבריו נעשו חריפים ונסערים מאד. כשם שהאשים יל"ג בתקופה ראשונה את הרבנים והחרֵדים הנגררים אחריהם באסונותיו של הכלל והפרט הישראלי,

כך חפץ עתה לתלות בהם את הקולר בעד כל מקרה לא טהור, שקרה בחיי הישוב העברי החדש בארץ-ישראל.

בכלל היה אופן מחשבתו של יל"ג פרימיטיבי-שטחי, בלי שום התעמקות וחדוש מקורי. זה נראה לעין מכל שאלה, שטפל בה ובקש לה פתרונים. פתרונו לשאלה זו ואחרת, היה על פי הרב ההפך הגמור מכפי שהוצרך להיות בהתאם לדעותיו. הרי דוגמה אחת מהרבה: בשעה שבא הד"ר ל. קאַנטור והנהיג חדשה בעתונות העברית: עתון, שאינו מצמצם את עצמו בגבול ישראל בלבד, אלא משמש אורגאַן כללי מדבר „על גוי ועל אדם יחד", מצא יל"ג, כי עתון עברי, צריך שיהא מוגבל בעיקרו במצרי הענינים והאינטרסים העבריים, וכי אין הדברים הכלליים צריכים להיות לו אלא טָפֵל. יל"ג, שנלחם כל ימיו על השכלת-העם, לא סבר כאותו מאן דאמר: „אדם אני, וכל אשר לאדם לא זר לי", והחליט, „שיש ענינים, שאינם נוגעים אלינו כלל ואין לנו צורך לדעתם". יל"ג, זה האיש השואף תמיד להרים את היהודי בתיר אדם המעלה, היה כל-כך קונסרבאַטיבי בנוגע לתעודת העתונות שלנו, עד שהבדיל את הקורא היהודי מן הקורא האדם ויהיו בעיניו כשתי רשויות שאינן מתאַחות.

עד כמה לא התמיד יל"ג בדעותיו ותעה בהן לכאן ולכאן,— על זה מעידה גם עובדה זו: בסוף שנות השמונים התפשר כל-כך עם רעיון חבת-ציון, עד כי החליט להוציא רבעון בשם „טל אורות", שיהיה מוקדש רק לעניני ישוב ארץ-ישראל, וכבר התחיל מאסף בשבילו חמר באותו מקצוע. אבל בין-כך נדב הבאַרון הירש את נדבתו הגדולה ובעתונות התחילה מנסרת שאלת הישוב בארגנטינה, ותיכף חזר יל"ג מדעתו בדבר הפרוגראמה והוא כותב לידיד: „אם תקום עצת הבאראָן הירש ותעלה בידנו להושיב ישיבות בארצנו להגלות אותנו מעבר לים הגדול, ואם תקום גם עצתנו להוציא את מאספנו, יש בלבי לכתוב מאמר כדי לשום שלום בין שתי התנועות הגדולות, שמשתיהן יחד תצא תשועת-ישראל". יל"ג לא הבין, כי שתי התנועות הללו סותרות זו את זו, מפני שהראשונה באה לשם כִּנּוּס והשניה מַגברת רק את הפִּזּוּר, ובתומתו האמין להשלים ביניהן.

מתוך שיל"ג הפובליציסטן לא היה איש-הדעה בכלל, שוב לא יכלה להיות לו אחר-כך בתור עורך, מאיר נתיבות לרבים, פרוגראמה חיובית ידועה וקבועה, שְׁלֵמה ומסומנה במְצֻריה. הדברים הגיעו לידי כך, שיל"ג הלוחם והמוכיח הקשה, שתקע והריע במחנה ישראל „בשופר גדול, כל שטן לא יסתמנו", לא מצא סגולה יותר יפה לבירור הדעות, במה שנוגע לפתרון שאלת-החיים של היהודים, מן השלום. „הענין היותר נכבד לעבודת הסופרים המקנאים לעמם בתמים הוא, לעורר הלבבות להשתמש בכלי חמחזיק ברכה לישראל— השלום", יפה העיר על זה ראובן ברײנין: „שלום! אבל במקום שיש חיים, התקדמות והתפתחות, שם אין שלום, כי אם מלחמה תמידית, התנגשות הכחות והזרמים השונים; הסופר הרוצה להטיף לאיזו דעה רמה, לאיזה מפעל כביר, להתעוררות, לתנועה, לתחיה, הנה לא יצויר שלא יזיק, גם למרות רצונו וכונתו, להכלי היקר, המחזיק ברכה לישראל. הסופר הרואה ויודע, כמה קשה מלחמת-הקיום הגשמית והרוחנית בקרב ישראל, כמה רחוקות הנה המפלגות הקיצוניות זו מזו ומה רחבה ועמוקה התהום המפרדת בין בעלי-הנטיות השונים שבאומתנו; הסופר היודע, כי לא בדברים ומליצות יִמָּלא ויִסָּתֵם התהום הזה,—היוכל סופר כזה לעורר הלבבות לשלום?"*).

השטחיות היתרה וחוסר-ההתעמקות בענין הנדון, שאנו רואים אצל יל"ג העורך, הביאו אותו לפרקים לכתוב את מאמריו הראשיים שלא ברצינות הראויה, כי אם מתוך טיסה ורפרוף פליטוני, וגם יש אשר בהר לו את דרך החרוז. כך עשה, למשל, פעם אחת במאמרו הראשי לתשעה-באב... „כל ימות השנה — כן כתב יל"ג — סבלנו חרפות ומכות, ועינינו היו מצפות ומחכות, ליום זה הקבוע לבכות ולבַכּות, לצבות עינינו כעיני לֵאה הרכות, ככה יהלנו כלנו זכר ונקבה, גם יונק גם איש שיבה, מתשעה באב זה עד תשעה באב הבא עלינו לטובה. אכן אז היתה האמונה אזור חלצינו, בשרנו היה נחוש וגיד ברזל ערפֵּנו, ולכן עצרנו כח, לְיַחֵל ולבטוח; אולם עתה, אהה, נשחת האזור ויֵרֶך, ולא נשארה בלתי אם קשיות-הערף; התעמוד היא לבדה, לפני החרב ההדה, מי ידע ידוע, אם לא ברזל

---

*) „השלח" כרך א', עמוד 428.

ברזל ירוע? אולי יום אחד בראות בנינו, כי לשוא תבוא דמעתנו, יחדלו מעשות כמעשינו, ויאמרו איש אל רעהו: קומה ונלכה, אין לנו ישע ב„קינות" ולא חפץ ב„איכה"!" *).

אין מן הצורך לאמר, כי מאמר ראשי כזה בעתונות הלועזית, לא היה מעורר אלא גיחוך.

אל החלק הפובליציסטי יש ליחס גם את עבודתו הפליטוניסטית של יל"ג. יל"ג היה אמנם יוצר הפליטון העברי; יותר נכון יהיה להגיד, כי הוא הכניס ראשונה אל העתונות העברית את השיחה הקלה ואת הפטפוט הנעים. אבל למדרגה של מלאכת-מחשבת, כמו שאנו רואים אצל המתוקנים שבהפליטוניסטים האירופיים, לא התרומם מעולם. „הפליטונים אשר כתב יל"ג בשם הכולל „צלוחית של פליטון" לקוחים היו מחיי היהודים של „התהום" ומלאים חרודים חריפים והלצות יהודיות, וִכוחים ושיחות עם הקורא, התולים ומליצות מכל המינים וגבוב דברים סתם, בלי חוק ומדה ובלי רגש יפי. העֹקץ והדבש, הנשיקה והנשיכה, הלהג והלעג היו כרוכים ומחוברים בכל „צלוחיותיו". מעלתן היותר גדולה, כי בהן נראה פעמים רבות את יל"ג המוכיח והדובר אמת לעמו ומגיד ליעקב פשעו וחטאתיו בלי כל נשיאת פנים ובלי כל התחכמות יתרה, ובכל מקום שנגלה יל"ג לפנינו כמְיַסר ומוכיח קשה, שם נראתה גם נשמתו היתרה ושם נגלה תוקף כשרונו הספרותי, וחסרונם היותר גדול של הפליטונים היל"גיים, אשר רבים מן הסופרים העברים לקחום להם למופת ולדוגמא לעשות במתכֻנתם, הוא להגם הרב וגבוב הפסוקים זה על גב זה", (ברייניִן).

אותן שתי התקופות: של מלחמה ושל פשרה, שאנו רואים בעבודתו הפובליציסטית של יל"ג, אנחנו מוצאים גם בעבודתו הפליטונית. בפליטוניו בני התקופה הראשונה יצא כגבור לוחם על דעותיו, שהן הן וַדָאִיותיו אשר מהן לא יזוז ועליהן לא יוותר אפילו כחוט השערה. כך לכל הפחות, היה אז הרשֶם. בתקופה שניה מראשית שנות השמונים ואילך, התחילה מרירות נשמתו, היסוד שממנו הושתת איש-המלחמה שבו, הולכת ופָגה, וחִצי הסאַטירה שלו הולכים

---

*) המליץ שנת 1887 גליון 150 במאמר הראשי „עוד טפה אחת".

וְקֵהִים, ולא נשארה בלתי אם הפובליציסטיקה השטחית והפושֶרת, שאינה אומרת כלום.

כללו של דבר: בתור פובליציסטן הוגה דעות מקוריות לא הכניס יל״ג אל אוצר־המחשבות שלנו אפילו רעיון חדש אחד; הוא גם לא העמיק רעיונות ראשונים, אלא הזר עליהם כמו שהם. אבל הוא עלה על הפובליציסטים שקדמוהו בבהירות ההרצאה, בעֹז הסגנון ובחריפות הבִּטוי. שָלֹש-אלה, בצירוף כשרון הסאַטירה, שֶיָנקה ברובה מצעצועי-לשון שִמשו תבלין יפה מאד ביורה הפובליציסטית שלו ועל פי הרֹב גם כסות עבה על דלות התוכן.

III. יל״ג הַפַּיְטָן.

א.

התקופה הרומאנטית.

א) שירי־אהבה.

בזה אנו נגשים לבירור מהות ערכו העיקרי של יל״ג — ערכו בתור פייטן. וגם פה יש לנו עסק עם יל״ג של שתי תקופות. בהבדל זה, ששירתו, בנִגוד להפובליציסטיקה שלו, הגיעה לרום פריחתה דוקא בתקופתה השניה.

יל״ג עצמו מחלק את שיריו לילידי שתי תקופות שונות. את ההבדל שביניהם הוא מסמן בדברים הללו: „כשהייתי נער, בחור רואה חזיונות, הייתי ככל בני גילי ובני אומָנתי אומר דברי זמר שאינם לא מעלין ולא מורידין; וכשבאתי באנשים ונפקחו עיני לראות את בית ישראל כי מגרעות לו סביב, העפלתי לעלות בהר ישראל ולגשת אל הערפל אשר בו הָחתלנו, ואז חלף רוח אחר, רוח נְכֵאה, וינשב בכנורי, ויצאו לי השירים בני התקופה השניה״.

דברי יל״ג אלה נתנו מקום למבקרים שונים לחשוב בטעות, כי בתקופה השניה הביט על שיריו יצורי התקופה הראשונה כעל מעשה־נערות, וזה אות, שבזמנם לא יצאו מקירות לבבו ולפיכך השאירו בו אך רֹשם קלוש. גם יעקב פיכמן, שכתב את המסה הספרותית היותר מוצלחת על יל״ג, רוצה להוכיח מזה, כי „לא פרחו הציצים

המנומרים האלה (הדברים מוסבים על שיריו הרומאנטיים) בגן נפשו הנעול גם בימי אביבם הקצר, ומעולם לא ינקו את יניקתם דרך שרשי־נשמה עמוקים". אבל ה־כחה זו מופרכת לגמרי ע"י שירו „כעלות השחר", אשר שר אותו עם כניסתו אל התקופה השניה ושבו הוא מספר לנו:

בְּנְעוּרַי הִסְכַּנְתִּי לָקוּם מִשְׁנָתִי
בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר כַּעֲלוֹת הַשָּׁחַר;
אָז תָּקוּם עִמִּי בַּת־שִׁירַי תַּמָּתִי
לָבֶשֶׁת עֲדָנִים שַׂלְמַת בַּד צָחַר,
תִּתְרַפֵּק עָלַי: נִתְרוֹעֲעָה נָשִׁירָה,
נֶהְגֶּה כַּיּוֹנִים, הַכִּנּוֹר נָעִירָה.

— — — — — — — —

וּבְטֶרֶם יָקוּם הַיְקוּם שַׁחַר לַטֶּרֶף
וְיִנַּסֵּר גַּלְגַּל חַמָּה בָּרָקִיעַ
אַרְעִישׁ מֵיתְרֵי נִבְלִי, אַרְעִישׁ לֹא אֶרֶף,
וּזְמִיר עָרִיצִים בַּמָּרוֹם אַשְׁמִיעַ;
קוֹלוֹת אֱלֹהִים יִתְמַלְּטוּ, יַעֲלוּ רוֹמָה,
וּכְרוּבִים יִנָּשְׂאוּ וַחֲלוֹמוֹת אֲחֲלוֹמָה.

כמדומה, שאחרי הדברים האלה אם אפשר להסכים עם האומר, כי „גם מעט אהבה וטהר רגש של געגועים לא שמר יל"ג בלבו" ליצירותיו הפיוטיות בנות התקופה הרומאנטית, תקופת־הנער והחלומות שלו.

ליצירותיו הרומאנטיות בחר לו יל"ג נושאים ביבליים. השפיעה בזה „תקופת־וילנה" הנהדרת, ימי השיבה אל התנ"ך. „מברלין באה לליטא תנועה זו, שעל ידה קבלה ההשכלה הכללית צורה לאומית גמורה: צורת חבה יתֵרה אל הקנין העברי היותר יקר — אל „ספר־הספרים", שנדחה אז מפני התלמוד ומפרשיו. משה בן־מנחם ותלמידיו תרגמו ובארו את התנ"ך לשם השכלה ולשם חרוש הלשון העברית כאחד, ונפתלי הירץ וויזל עשה את חייו של „אדון־הנביאים" נושא לשיר־גבורים גדול. אז נולדה תשוקה עזה גם בלבותיהם של משכילי־וילנה, מושפעי־ברלין, לשוב אל

התנ"ך ולעשות את תכָניו חֹמר לשירתם. אד"ם הכהן סובב כל ימיו בתוך תחומי־התנ"ך ונסה — בלא הצלחה יתרה — לשיר על אחדים מגבוריו („אוריה ובת־שבע"). מיכה יוסף לבנזון בנו, כשהיה בברלין, נתעורר על־ידי זק"ש וצונץ לחבר פואמות היסטוריות עבריות־לאומיות וכתב את „שירי בת-ציון", שבהם שר על שלמה, על יעל וסיסרא, על שמשון. ואברהם מאַפו, שאף הוא ישב בוילנה כמה שנים, כבר שקד בימים ההם על שכלולו של הרומאַן הראשון מתקופת בית ראשון, שאינו אלא אפותיאוזה להנביאים ולעבודת-האדמה כאחד. אד"ם הכהן היה רבו של גורדון ומיכל ומאַפו היו חבריו. אי-אפשר היה אפוא, שלא יהא גורדון מושפע מהם ומזמנו. ועל כל ההשפעות הללו נוספה עוד השפעה אחת, ששום משורר של אותו זמן לא נשתחרר ממנה — השפעתו של פרידריך שילֶר. ביחד עם השכלת ברלין העברית באה ליהודי-רוסיה גם השירה האשכנזית, שמלכה היה אז שילר. גֶטה עדיין לא היה מובן אז, היינה היה אז עדיין חדש יותר מדאי, ונשאר, אפוא שילר. האידיאַליות הנשגבה של משורר גדול זה, המוסריות הנעלה, שהטיף לה, וגם — ואולי זהו הדבר החשוב ביותר — מה שהיו בשיריו לא רק „פרחים", כי אם גם „פרי" — רעיונות פילוסופיים־פיוטיים נעלים, שנתגלמו בשיטה פילוסופית-אֶסתיטית עלֻמה — כל אלה לקחו שבי את לבותיהם של המשוררים העברים הצנועים ו„המעיינים" של אותו זמן. וגם גורדון היה בתוכם". (קלוזנר).

יצירתו הרומאַנטית הראשונה של יל"ג היתה „אהבת דוד ומיכל". תוכן שיר־העלילה הזה לקוח מכתבי-הקדש. שם מסופר בקצרה, כי מיכל בת המלך שאול אהבה את דוד, שנלקח מאחרי עדרי־הצאן אל בית-המלכות בתחלה בתור גבור מנצח גלית הפלשתי, ואחרי־כן בתור מנגן־בכנור מצַין, שהשכיל בנֹעם מנגינותיו לגָרש את הרוח הרעה, אשר בִעתה לפרקים את שאול. והנה התהפכו מסבות ושאול נעשה אויב לדוד ויחפוץ להמיתו. כשנס דוד מפני שאול הרודף אַחריו, נִתנה מיכל לפלטי בן ליש. כשוב דוד ויהי למלך על ישראל תחת שאול, חזרה מיכל בית מאדביה, אבל היא כבר נבאשה בעיניו. בודדה וגלמודה נשארה מיכל, וחבלה את שארית ימיה ביגון תחת אותו העץ, אשר בימי נעוריה ואָשרה, בהיותה שכורה מרגשות

האהבה, נשבעה שם ראשונה לדוד שבועת אהבת-אמונים, אשר לא תופר לנצח.

העבוד החיצוני של הפואֶמה הוא מגוהץ ומלֻטש מעשה ידי־אָמָן. הלשון — ביבלאית טהורה, ויפעה לה ונוגה; הסגנון קל ושוטף, בהיר ומדויק, אף כי „אין בו אותם הגונים הבהירים והצבעים המבריקים ואפני־הבטוי המלאים עֹז הרגש הסוער, שיש בסגנונו של מיכ״ל״.

הריני להרצות בזה דעות אחדים מטובי מבקרינו על טיבה של היצירה הנזכרת.

„אהבת דוד ומיכל״ היא פריה של השפעה כפולה: של שילר ושל אד״ם הכהן; השפעה זו היתה גם לרעה: היא עשתה את המשורר לחקרן ולדברן ולמתפלסף. המשורר נכנס לתוך המאורעות, מתערב במעשיהם ובהרגשותיהם של גבוריו, ואף בשיחותיהם. ומפני־כן יש ב„אהבת דוד ומיכל״ אריכות יתרה ואין בה בהירות ופראַגמתיות. המעשים שבה מתגלמים יותר על־פי פרוֹגראמה לקוחה מספרי־שמואל וממזמורי־תהלים משהם באים מתוך הכרח פנימי והשתלשלות טבעית. ו„חוסר דם״ יש בפואֶמה זו: חַדגוניות ידועה והעדר סערות-הנפש ומריצות־הפעולה. אבל לעומת זה כבר יש בה אותו ה„נשגב״, שראינוהו בתור אחד מגילוייו של „הפתוס הקדוש״. יש בה צניעות פיוטית, שבסבתה בלבד משתוקק הייתי, שלא יהיו צעיר וצעירה עבריים, שלא יקראוה. ויש בה חגיגות נעלה, מעין הדרת־קדש, שהיא פועלת על הלב גם כיום הזה, לאחר שנתרחקנו מכל צורתה של פואֶמה זו ומלשונה המליצית ואף מכל אותה ההשקפה הישנה על ספורי־התנ״ך, ובפרט על ספר־תהלים, שהונחה ביסודה״. (קלוזנר).

„אהבת דוד ומיכל״, יצירתו הראשונה הגדולה של גורדון, נוצרה כולה תחת השפעת אד״ם ומיכ״ל מצד אחד ושילר מצד שני. החקרנות הנוראה, מַכַּת התקופה מימי „שירי-תפארת״, אשר ממנה לא נִקה לפעמים גם מיכ״ל, מיַבֶּשֶׁת פה בחרבוני רוחה את כל נטף של שירה. לא לחנם הקדיש גרדון את „אהבת דוד ומיכל״ לאד״ם הכהן. היא כולה נכתבה ברוחו, ברוח כל אותה הסביבה הוילנאית, אשר לא ידעה מה זאת שירה בלא התפלספות, בלא התחכמות נצחית. לפי אותה הסכִימה, שלֶבנזון הזקן משורר על החמלה ועל הדעת ועל

המות, גרדון משורר על האהבה ועל הקנאה, על האושר ועל ההשגחה. בראש כל פרק הוא עומד ומטיף את אמרותיו על פעולות גבוריו, ובשטף דבריו י פ ש י ט מכל נפש ומכל מעשה את ע צ מ י ו ת ם, שהיא נשמת כל שירה. בכל הוא רואה רק את ה כ ל ל י ו ת — את המדה הנצחית. אל נא תבקשו פה את ת כ ו נ ו ת שאול, דוד ומיכל, — גבורי הפואמה. בדוד עוד יש שרטוטי-אופי אחדים. מיכל היא כולה הפשטה — סמל של אהבה; מלבד דברי-אהבה לא תשמעו מפיה אף הגה אחד. שאול הוא לגמרי מטושטש. אנחנו רואים אותו בקנאתו, בירידתו, ולבסוף — בשארית הגבורה אשר התפעמה בו ברגע האחרון על הרי-גלבוע, ובין כל אותם מצבי-הנפש אין מעבר טבעי, אין קשר פנימי. פסיכולוג גרוע אמנם נשאר גרדון לעולם, אך ב„אהבת דוד ומיכל" אין גם תכונות אלימנטריות". (פיכמן).

„הרבה עשה יל"ג בפואמה הזאת (הדברים מכוונים ל„אהבת דוד ומיכל") כמתכנתו של אביו ואדוניו (מוסב לאד"ם הכהן). ההתפלספות „המתנגדית", לצורך ושלא לצורך, על הקנאה ועל ההצלחה ועל התקוה ועל כל יתר הדברים הכוללים והשמות המפשטים, שסופם הברה קמוצה עם ה"א, וביחוד על האהבה שהיא „מתת אל חי לא לגוית גבר, כי אם ללבבו לנפש ורוח" (דברי מיכל בת שאול!); בריטוריקה היבֵשה, השאולה, כי „הרוח לא ידע חלוף וחוק וחמת יד עוצרת", ובכלל כל הקונצפציה הילדותית של השיר עם מזמורי התהלים על כל צרה שלא תבוא, עם תאור תכונתו של שאול ודוד, על פי המסופר בשמואל, שהוא היה, פשוט, „תם" ו„צער בעלי-חיים", אשר „לא ידע מרצח הָשָמֶר". ואף-על-פי-כן לא נצדק אם לא נראה, שגם בתקופת השירה הזאת של יל"ג, התקופה הראשונה שלו והרחוקה מאתנו ומטעמנו יותר מיובל שנים, שגם בה מתנכר ומתראה המשורר המחדש הגדול לעתיד. כבר בה עומד הוא משכמו ומעלה גבוה על בני גילו המשוררים המתחילים". (ברנר).

ראוי להעיר, כי בשעה ש ב ר נ ר כבר רואה ב„אהבת דוד ומיכל" את „המשורר המחדש הגדול לעתיד", סובר פ י כ מ ן כי „מלבד איזו שרטוטים אֶנֶרגיים של הלשון אין עוד להכיר כאן את כחו של גורדון, את שר-התקופה. זהו כמעט רק חִקוי", אך בכלל מוצא גם פיכמן, כי „ביסודות בודדים של יצירה זו נקלטו בכל

ואת איזו כחות חדשים, איזה רצון להרחיב, לשכלל״.

לִקוּיה העיקרי של „אהבת דוד ומיכל״ הוא — שפעת הדברים, הבאים שלא מן הענין, הדרשנות הנגררת אחרי הציור כסֶרח העודף, הרצאת המוסר היוצא מן המעשים והעובדות. ופלא הוא לראות, כי באותה עת עצמה כותב יל״ג במכתב להזקן כדברים האלה: „ראשית חטאת היא לך, כי לא תוכל לעצור בעד שפתיך המהירות בעט סופר מהיר ותנוח פרץ רחב לדבריך לזרום ולשטוף כנחל איתן! ואף כי טובים המה ונכוחים מאד מאד וכל הגיוניך נאהבים ונעימים ויבואו כמים מתוקים בקרב קוראם וכשמן בעצמותיו, בכל זאת יפרצו לפעמים חק נִתן להם. כי גם בנהרי נחלי דבש וחמאה נטבע בבואם עד נפש, ומה גם במשל, אשר הקצור נשמת אפו, ובשטוף הספור ההגדיי כזרם מים שטוף ועבור—וצלל הרעיון הטוב והמוסר הטמון בקרבו כמים אדירים. דמיון המשל לחרב חדה גֹמד ארכה אשר תך בתנופה אחת ותחדור בקרב איש ולב עמוק, ורוב דברים יקלקלו פניהו וקהה הברזל, וגם השיר ישנא מטבעו להג הרבה״. מכאן אנחנו למֵדים, כי כבר ידע יל״ג בעת ההיא את סוד היצירה— הצמצום והמועט המחזק את המרובה, ואף-על-פי-כן נכשל בדבר. אכן אין אדם רואה נגעי-עצמו...

קרובה ברוחה ל„אהבת דוד ומיכל״, אבל מצוינת ממנה בהרבה מעלות טובות, היא הפואמה המקראית של יל״ג „א ס נ ת ב ת פ ו ט י פ ר ע״. פואמה זו חיה כֻּלה בשפתה הנפלאה, השוטפת, בציוריה הבולטים, הנאמנים, בפרקיה הקצרים והמחוטבים. בה כבר למד יל״ג הרבה גם אל דרכי משוררי-אירופה היותר מתוקנים; דעתו וידיעותיו מרובות והמכחול שבידו יְנַטה על הבד לכל אשר יחפוץ ובבטיחות מיוחדת.

„יותר שלמה וגם יותר חדשה ברוחה ובצורתה — אומר ק ל ו ז נ ר — היא „אסנת בת פוטיפרע״. בהשמטות קלות אחדות (דברי המשורר, שאין להם מקום באֶפיקה) היא עד היום אחת מן הפואמות העבריות היותר נאות. הציורים שבה (למשל הציור הנחמד, איך אסנת הקטנה רודפת אחרי העופֶר, ששְׁחֵת את תלמיה, ציור הגן של פוטיפר, הציור הנזכר של מקום ממכר-העבדים ועוד), הנתוח הפסיכולוגי של רגשות ז ו ל י כ ה, שתאותה מתגברת יותר

שהיא מרגשת, שעוד מעט ו„יומה", יומה של יפהפיה, יפנה לעבור, תומתה של אסנת והמלחמה הפנימית שבין אמונתה באמה ואמונתה באהובה,—כל אלה הם מעשי ידי-אמן".

פיכמן מוצא את תמונתו של יוסף, העבד המלומד, הנושא בלבבו את ההלום על-דבר עטרת מלך ואת אהבתו הענוגה לבת אדוניו, יותר מוצלחת מתמונתה של אסנת. „לצייר את הרוך שבנערה ואת אהבתה באֵבה- לזה לא היה יל"ג מעולם אמן גדול". אך תחת זאת השכיל לציין את מבוכת לבה בשנים, שלשה חרוזים יפים, אשר שם בפיה:

אֱלֵי מִצְרַיִם, מִסָּבִיב עָוְדוּנִי,
בְּקֶרֶב לִבִּי כִּי עָז, אָנָּא תְּמְכוּנִי!
מָה הָאֵשׁ הַגְּדוֹלָה, אֲשֶׁר תֹּאכְלֵנִי?

בצבעים בהירים למדי מצַיֶרת זוליכה אשת פוטיפר, אשר אֵש אהבתה תאכל אותה עד היסוד בה. „אנו רואים אותה בבגרות גופה, בכוּרֵי האשה, אשר אין היסוד האביבי מאפיל עוד עליה, וצמאון האהבה יביט אלינו גלוי, כפרי-הקיץ הבָשֵל, המאדים מעל האילן":

מִתְכֶלֶת עֵינֶיהָ עוֹד תַּבִּיט תּוֹחֶלֶת
עוֹד עֶדְנַת הַבָּשָׂר תַּעֲנוּג שׁוֹאֶלֶת
וּשְׂפָתַיִם דוֹלְקִים לִנְשׁוֹק יִקְרָאוּ;
עוֹד בִּיקוֹד לֶחְיָהּ אֵשׁ אַהֲבָה קוֹדַחַת
וּבְמִגְדְּלוֹת שָׁדֶיהָ תַּאֲוָה נִסְתֶּרֶת
תַּעֲרוֹג לְמִשּׁוֹשׁ חַיִּים, עוֹנֶג וָנָחַת

יפה מאד הוא גם ציור היפהפיה, שבעודה רק בחצי ימיה כבר חלה בה יד הזמן להשחית את הוד יפיה ולהשאיר לה רק את אש התאוה, האוכלת אותה מנפש עד בשר;

...הֲזֹאת הִיא זְלֵיכָה מִימֵי קֶדֶם?
אֵי שְׁנֵי הַשֵּׁן וּלְחָיֵי הָאָדֹם?

שׁוֹשַׁנַּת הַפָּנִים חָוְרָה, נָבֵלָה
גַּם עֶדְנַת הַבָּשָׂר צָמְקָה, קָמֵלָה;
רַק אֵשׁ זָרָה תֹּאכַל מִבְּנוֹת עֵינֶיהָ,
תָּפִיץ אוֹר קִפָּאוֹן עַל לִבְנַת פָּנֶיהָ –
אֵשׁ תַּאֲוָה נוֹאָשָׁה, אֵשׁ תִּקְוָה כּוֹזֶבֶת,
אֵשׁ חֵשֶׁק לֹא נִמְלָא, אֵשׁ אִשָּׁה אוֹהֶבֶת.

איזו מבקרים עוררו שאלה: אם היה יל״ג משורר האהבה? ופתרו אותה בשלילה גמורה. ראובן בריינין, ראש-השוללים, מבאר את הדבר באופן זה: את פצעי האהבה ונשיקותיה בכל אלפי חליפותיהם אפשר לדעת לא מפי ספרי שירה של אחרים, כי אם מתוך חייהם עצמם. „יל״ג, ככל המשוררים והסופרים העברים מדור העבר, לא גודל בחברת נשים, לא בא בסודן ולא חזר אחריהן. משוררנו כותב בשנת תר״ל לאחד ממכיריו... „בעון עריות לא נצטינתי מעודי.. בעברה זו לא נכשלתי בה ולא נגררתי אחריה גם בימי בחרותי ושהרותי ואף כי עתה״. עד כמה שיודעים אנחנו ממכתביו של המשורר הנדפסים וכן מיתר התעודות והמאמרים שנתפרסמו על-דבר חייו, לא ידע את האהבה לא בתענוגיה ולא במכאוביה, לא בבחרותו ולא בימי עמידתו. המשורר מספר על נפשו:... במלאת לי י״ג שנה סימתי הבבות ודרשתי בהם לפני הקרואים ואחד מהם נתן עיניו בי ונעשיתי—חתן לבתו״... אמנם עוד באותה שנה הוציאו את שכמו מסבל זה, אך כל ימי חייו היה עליו ללחום מלחמת קיומו הגשמי והרוחני, והמלחמה היתה קשה וכבדה עד מאד, ועתות הפנאי הקדיש לתורה ולחכמה. הזקנה קפצה על המשורר קודם זמנה. בהיותו בן ל״ח יכתוב לאחד מרעיו:״... ובעת אשר רבים נהנין מזיו החיים וריב עצמיהם איתן, אני חלש ורפה-כח כגבר אין איל״.

בריינין חוקר לדעת עד היכן הגיע כחו הפיוטי של יל״ג להגשים את ה„עלמות הנצחית״, והוא מתעכב על האשה האדיאלית האחת והמיוהדה הנמצאת בכל שיריו, היא חנה שלו.

„בקראנו את חשיר „חנה״ הננו שומעים רק קול דברים וכל תמונה אין אנו רואים. חנה זאת איננה נפש חיה; היא לא נבראת,

כי אם עשויה על־פי רשימת־סממנים ידועה. יל״ג מספר את מעלות חנה. אני מדיק בלשוני ואומר מספר, כי הוא איננו מציר את חִנָּה ויפיה, כי אם מונה את שבחיה. משוררנו זה, ככל משוררי בני־שם, יתפעל ויתרגש ביחוד מעיני אהובתו. נקרא נא את כל חרוזיו, שהקדש לעיני חנה.

כִּי מָה אוֹר כּוֹכָבִים שֶׁמֶשׁ יָרֵחַ
מוּל אוֹר עַפְעַפַּיִךְ עֵת חֵן תַּשְׁקִיפִי
— — — — — —
וּכְאוֹר שִׁבְעַת הַיָּמִים אוֹר עֵינָיִךְ
— — — — — —
מַבָּטֵךְ – אוֹצַר כָּל חֶמְדָּה וָחֵפֶץ
יַבְקִיעוּ לָךְ מַהֵר קִירוֹת לֵב גֶּבֶר
מִמֵּאָה תּוֹתָח כָּרִים וּכְלֵי נֶפֶץ.
כָּל רָזֵן לֹא יַעֲמוֹד מוּל חֵן עֵינָיִךְ.

אחרי כל החרוזים האלה אין אנחנו יודעים מה צבען של עיני חנה, השחורות הן או מראה תכלת או גַוָן אחר להן; אין אנחנו יודעים הגדולות או קטנות הן העינים ומה גבותיהן, שמורותיהן ובבותיהן? „כאור שבעת הימים אור עיניה״. היודעים אנחנו מה טיבו של אור זה ומה מראהו? המשורר מבטיחנו, כי „מבט חנה יבקיע לה מהר קירות לב גבר ממאה תותח כרים וכלי נפץ״. הנה מלבד שהדמיון הזה ישן נושן, אין המשורר, אשר „אישיותו״ מוצקת מתאר את הרושם והפעולה, שיעשו עיני אהובתו על אחרים, כי אם עליו עצמו, על נפשם ולבבו. פעולת עיני האשה על הגברים איננה כפעולת זרם חשמל חזק, אשר הכל מזדעזעים מתקפו, כי אם כל איש ואיש מתפעל מעינים אחרות, הכל לפי טבע האיש, מושגיו ביופי ועצמותו המיוחדת.

המשורר אומר:

הִנֵּה נַחַת גַּן אֶל נַחַת פָּנָיִךְ.

ציור אחר לא נתן לנו מפני חנה שלו. הנוכל לשוות בנפשנו

את פני חנה גם אחרי, שהגיד לנו המשורר, כי נחת פניה כנחת גן אל? הלאה:

כַּתָּמָר כִּי יִשְׂגֶּה רוֹמָה תְּלְכִי.

דמיון זה מורגל בפי המשוררים העברים משנות דור ודור ואיננו מציין עוד כל הליכה פרטית.

בִּצְרוּץ יִקְהַת לֶחְיֵךְ, עֵת כִּי תִשְׂחָקִי
יָרַד הַנֹּעַם לִשְׁכּוֹן מִשָּׁמַיִם.

אין אני מוצא בחרוזים אלה כל ציור בהיר למראה פניה וליפים המיוחד בעת שחקה.

חנה זו היא בלי כל צורה מיוחדת, בלי כל עצמות. לכל משורר אמתי יש אידיאל מיוחד ביפי הגוף ולנגדו מכון אידיאלו ביפי-הרוח. המשורר מציין ומטעים קו מיוחד ביפיה הגופני והרוחני של אהובת-נפשו, אותו הקו המבדיל אותה מאחרות דומות לה בהרבה דברים. ומה אנו רואים בחַנה של משוררינו? מעלותיה ויחרונותיה הם כוללים, אשר נוכל ליחסם לכל יפהפיה תומת-הלב. הסימנים, שהוא נותן בה הם יותר מטושטשים, יותר כוללים מהסימנים שכותבים בתעודת-המסע, גם אם יוסיפו: „סימנים מיוחדים אין". גם האדם הפשוט, שאיננו חכם חרשים, תופס בידיעה ברורה או בלתי ברורה את הקוים והשרטוטים המיוחדים בפני איש, המבדילים אותו מאלפי אנשים דומים לו. הצַיר, אם הוא חכם-חרשים, והמשורר האמתי תופסים, תפיסה עמוקה וגמורה, גם אותם הקוים הדקים מן הדקים שבפני איש ובתכונתו הרוחנית, אשר יֵעָלמו מעיני הרואה המצוי. את הקוים הדקים האלה לא ידע יל"ג לתפוס ולציירם.

המשורר אומר אל חנה אהובתו האידיאלית:

עֵת עֵינַי רִאשׁוֹנָה אוֹתָךְ חָזָיוּ
נָפַל מֵעָלֵימוֹ מָסַךְ הָאֹפֶל.

המשורר מספר הלאה בשבחה, אבל לא יֵרָאה לנו את היחס

אשר ביניהם, היחס אשר בין שתי נפשות חיות אוהבות, שואפות וכמֵהות זו לזו. חנה זו היא כל-כך כללית, מפשטת ואצולה, כל-כך רחוקה וערפלית, עד שאין בינה ובין המשורר גם אותה הקרבה הנפשית, שיש בין הצַיָר ובין האבטיח או הצנון שתֵאר על הבד".

גם פיכמן קורא: „לא, גרדון לא היה משורר האַהבה! הוא לא היה אותו ה„גוש הקל" אשר „ינָשא השמימה" בכח האהבה"... אבל אין פיכמן מוציא גזר-דין כל-כך קשה על השיר „חנה", והוא אומר: בשיר-האהבה היחידי שלו „חנה" לא מצא בטוי נאמן, בטוי עצמי לרוך הנוער החם, לרחמי-העולמים הטהורים — לכל אותה הֶמית-הדם הצוהלת, אשר תפתח לפני האדם בראשונה את שערי השמים והארץ כאחד". לעומתם מוצא קלוזנר, כי „שיר האהבה „חנה" נקרא עד היום בעונג", אלא שהוא מוסיף על זה תוך כדי דבור: „אעפ"י שיש מקום לחשוד, שפרי קריאה הוא ולא פרי הרגשה". אולם האפשר להסכים עם בריינין, כי שירת-האהבה משמשת אבן בוחן ליכֹלת פיוטית בכלל? —

יפה העיר ברנר באותו ענין: „בעלי התביעות „הגדולות" חושבים, כי משורר הוא דוקא ורק זה האיש, הנאנח במתיקות על מסתרי יצרי היצור הפלאי הזה, ששמו אשה; ומכיון שיל"ג לא הפליא לעשות בכמו אלה, אינו משורר. משל למה הדבר דומה? לקוראת המונית זו, המאמינה בתום ובטפשות לִבה, שפייטן הוא רק זה, שפניו חורים כשלג ומחלפות-ראשו ארוכות ועיניו שחורות ובוערות כגחלי-אש, ואם שלש-אלה חו"ש אין לו, ויצא לגבי דידה מסוג הפייטנים! באי כח הדור החדש והטעם החדש אינם יכולים כלל לשוות בנפשם, שכשם שיל"ג היה יכול להיות משורר נערץ גם למרות זה שתסרקתו מהלכו ומלבושיו, כפי שהעיד עליו בעל „הזכרונות והמחשבות" ב„שלח" שנה ראשונה*) לא היו כנהוג אצל משוררי-אירופה הישנים והחדשים, כך יכול היה לדעת מלהט הרגש השירי וכל מעמקיו, אם כי לא היה „בעל מקצוע" בדברי בנות-חוה וחידותן ולא עגב על „הנאוות" מדילסברג ומשאר מקומות. האנשים האלה אינם משערים כלל, שיכול אדם להיות משורר גדול

*) מכיון לבריינין.

אף כשאינו משורר הארוטיקה, או אף כשאינו מחיה נשמות לפגרים מתים של הטבע, אלא לבו נתון בעיקר להעיקר בשבילנו בטבע: לחי ולמדבר, לאדם וליחוסים שבין אדם לחברו".

ג) שירי־הטבע.

בשירי-הטבע לא היה כחו של יל"ג יפה. בשיריו האחדים מסוג זה אין אנחנו מוצאים לירִיות של פייטן, המרגיש את אשר הוא מוציא מעטו. ציורי-הטבע שלו נתונים עם זה במסגרת התאורים שבכתבי־הקדש, וכבלי־לשון אלה מפחיתים את אמתתם. בשירו „הערב", למשל, הוא מביא את החִדוש הבִלשני הזה:

עַל כֵּן לַזְּמָן הַהוּא עֶרֶב קָרָאוּ
כִּי עָרֵב הוּא לַגֵּו מָתוֹק לַנָּפֶשׁ.

אבל אין הדברים הריטוריים הללו אומרים ללב כלום.

אף-על-פי-כן טעות היא לחשוב, כי לא נתפעל יל"ג ממראות-הטבע, וכי דברי-ההשתפכות שלו על האביב ועל השמש ועל הפרחים לא נאמרו אלא מן השפה ולחוץ. דבר זה מוכחש על-ידי הרבה מקומות משיריו. מה יפה הוא, למשל, ציור זה של שקיעת-החמה בפואמה שלו „אסנת בת פוטיפרע":

רוּחַ צַח חֲרִישִׁית שִׁפְּרָה שָׁמַיִם
הַשֶּׁמֶשׁ יָרַד אֶל נִבְכֵי הַמָּיִם:
קְעָרַת סַפִּיר הֲפוּכָה עַל פָּנֶיהָ
תַּפּוּחַ זָהָב נָפַל מִשּׁוּלֶיהָ.
וּבְקַרְקַע הַקְּעָרָה בִּרְקִיעַ טֹהַר
מִתְנוֹסְסִים וּמְשֻׁבָּצִים אַבְנֵי זֹהַר:
אוֹתוֹת זָהָב הֵנָּה פּוֹרְחוֹת בָּרוּחַ,
מִכְתַּב אֱלֹהִים חָרוּת עַל הַלּוּחַ.

או אותה תמונה בפשטות פיוטית כזו:

הֲבִנְהָרִים, שֶׁמֶשׁ, חָרָה אַפֶּךָ
כִּי אֶת מוֹסְדֵימוֹ תַּצִּית בִּרְשָׁפֶיךָ
וַיַּעַל עַמּוּד הָאֵשׁ הַשָּׁמַיְמָה?

כי נמצאו ביל״ג נימים ליריים — על זה מעידה ביחוד הפואמה שלו „דוד וברזלי". בפואמה זו מקביל הפייטן את חיי המלך בכרכים המלאים תשאות רב לעומת חיי הרועה בכפר השלו והבוטח. את הפואמה הזאת, שהיא אחת מיצירותיו הראשונות, כתב יל״ג, כנראה, תחת השפעת התשוקה, שהתעוררה בימים ההם, ימי יסוד מושבות ליהודים ברוסיה, בקרב המשכילים לחיי השדה והכפרים. על כן אנו מוצאים בשיר הזה הרבה רגש אמתי היוצא מן הלב.

יל״ג מצייר את ברזלי, בעל־האחוזות העשיר בגלעד, שבחל בתשאות קריה והמונה וכל חמדותיה ויבחר להתבודד כל ימי-חייו בסכת־שדה ולרעות את צאנו. יודע ברזלי,

כִּי פּוֹרְטֵי הַנְּבָלִים בַּלָּאט יִבְכָּיוּ
וּבְבָתֵּי מִדּוֹת יִשְׁכּוֹן גַּם רֹב שָׁבֶר;
עַל ־עֶפְרוֹת זָהָב נַחֲלֵי דִמְעָה נְטָיוּ,
גַּם עֵקֶב כָּל תַּאֲוָה זָרָא וָקֶבֶר.

— — — — — —

וַיַּרְא מִשְׁכָּן לוֹ פֹּה בְּדְמִי הַיָּעַר,
הַרְחֵק וּמוּזָר מִתְּשְׁאוֹת הֶחָלֶד;
שָׁם יָשׁוּב הַיָּשִׁישׁ לִהְיוֹת כַּנָּעַר
וּבֶן הַשְּׁמוֹנִים יִתְעַנַּג כַּיָּלֶד.

שָׁם אֵין לוֹ כָּל הוֹד, אַךְ אֵין לוֹ כָּל נֹהַּ,
עַרְשׂוֹ רַעֲנָנָה וּכְסוּתוֹ שָׁמָיִם;
כּוֹכְבֵי אוֹר נֵרוֹתָיו בִּמְנוֹרַת אֱלֹהַּ
וּרְאִי הַפָּנִים לוֹ אוּבַל הַמָּיִם.

רִנְנַת צִפְּרֵי לַיִל לוֹ קוֹל הַנֵּבֶל,
מַשַּׁק הַסְּבָכִים עוּגָב וּמְצִלְתָּיִם.

כי להצלחת בני הכרך אין בסיס איתן בחיים וכי כל חמדותיהם מהבל המה יחד — על זה עמד ברזלי בשעה שהמלך דוד, בברחו מפני אבשלום בנו, בא אליו מחנימה. ברזלי נהל את המלך וחילו בלחם, וכשנצחו אבשלום והקושרים העוזרים על ידו ודוד חפץ לשלם לברזלי כגמולו ויזמינהו ללכת אתו אליו ירושלימה באמרו:

שָׁם אוֹתְךָ אֲכַלְכֵּל, אֶגְמוֹל חַסְדֶּךָ,
כָּל כָּבוֹד וָעֹנֶג יַחַד נַחְלֹקָה;
עַמִּי עַמְּךָ, עֲבָדַי עֲבָדֶיךָ,
חֻקִּים צַדִּיקִים לוֹ יַחַד נָחֹקָה.

תַּחַת שָׂדְךָ זֶה תַּחַז גִּנַּת חֶמֶד,
וּדְבִיר הַמְּלוּכָה תַּחַת רֶפֶת עֵדֶר;
צָבָא רָב וַחֲלִיפוֹת תַּחַת הַצֶּמֶד,
בִּמְקוֹם מַקַּל רֹעֶה שַׁרְבִיט וָהֶדֶר.

לֹא עוֹד תַּצִּיב דָּרְבָן, לֹא תִתְמוֹךְ פֶּלֶךְ,
רִאשׁוֹן תִּהְיֶה לִּי אַתָּה אֶל מִשְׁמַעַת.
„קוּמָה וּלְכָה אִתִּי!" קָרָא הַמֶּלֶךְ
וַיְחַבֵּק לַשָּׂב וּבְעַיִן דּוֹמַעַת.

אבל ברזלי לא חפץ בחסדי המלך, כי טובו בעיניו שדותיו וכרמיו ועדרי-צאנו מכל סגולות-מלכים, והוא השמיע למלך את האמת, אשר קנה לו מפי הנסיון:

הֲלֹא טוֹב מִסְכֵּנוּת וּמְנוּחָה רֶגַע
מֵאוֹצָרוֹת עִם צָרוֹת מִכָּל עֵבֶר.

דברי-הישיש עוררו הרהורי-יגון בלב המלך הנפעם, שנתנכח רגע משכרון שלטונו וירא את הדברים כמו שהם:

וּשְׁנֵימוֹ עוֹד נִצְּבוּ בִּדְמִי הַלָּיִל
כִּנְצִיבֵי שַׁיִשׁ יַד אָמָּן הֶעֱמִידָה,
וַיָּפָג לֵב דָּוִד, לֹא עָצַר חָיִל,
וּדְמָעוֹת כַּנַּחַל עֵינוֹ הוֹרִידָה.

ובתוך כך עברו שלוחי-ישראל את הירדן להשיב את המלך ירושלימה:

וּבֵין כֹּה וָכֹה הַדְּמָמָה הִפְרִיעוּ
תּוֹפְשֵׂי הַמָּשׁוֹט בַּמַּיִם יַחְתּוֹרוּ;
גַּם קוֹל עַל הַמַּיִם עִם רָב הִשְׁמִיעוּ,
גַּם דָּוִד גַּם רֵעוֹ מִשְּׁנַת נֵעוֹרוּ.

הָעֲבָרָה נִגָּשָׁה אֶל זֶה הָעֵבֶר
וּמְלֵאָתִי רֹב אָדָם וּכְלִילַת הָדֶר ;
וַיֵּלֶךְ דָּוִד לִמְלוֹךְ עַל עַם עֵבֶר,
וַיֵּלֶךְ בַּרְזִילַּי לִרְעוֹת הָעֵדֶר.

„לידי שלמות גמורה — כך כותב קלוזנר — הגיע גורדון הצעיר ביצירתו היותר מוקדמת דוקא — ב„דוד וברזלי". אין זו פואמה, אלא אידיליה, ואחת מן האידיליות היותר נחמדות. איזה תום ילדותי, שהוא כל-כך מתאים לתקופה הרחוקה ההיא, ואיזו שַׁלוה עליונה, שהיא כל-כך מתאֶמת לכפר הבודד והרחוק ממרכזי-התרבות, שפוכים על פני כולה. וטראַגיקה שוקטת היא מלֵאה, שנתמזגו בה סוד-המות והבחילה בחרש המצופה כסף, שקורין לה „קולטורה", שקורין לה תשואות-קריה ותענוגי-החיים... כשהייתי בארץ-ישראל (בשנת תרע"ב) שמעתי בבית-ספר ירושלמי אחד את המורה העברי קורא ומטעים אידיליה זו לפני תלמידיו ילידי-הארץ, ואז אך אז הרגשתי אותה כראוי. אין בה אף קו אחד גס, אף רֶשום אחד מיותר. הכל מתאים לתוכן ולרוח הארץ כאחד. אילמלא כתב גורדון אלא אידיליה זו בלבד, אי-אפשר היה עוד לגזול ממנו את השם „אמָן".*)

„היצירה האחת — אומר פיכמן — אשר בה תפס גרדון את הריטמוס השוקט של נוף-שדה, היא האידיליה „דוד וברזלי", אשר מלבד חזיונות מאַפו היא היחידה בהתקופה בחמדת סגנונה ובתום מליה וציוריה. זאת היא, כמדומני, היצירה האחת בכל שירת גרדון, אשר בה השיג את המנוחה, — ברכת אלהים הראשונה בכל יצירה ובכל אמנות. יש בה מתום הנוער ומחכמת זקנים, כל זה אשר יציין תמיד את השירה הנאמנה. גם היא כולה נכתבה ברוח הזמן ובסגנונו. אין לנו לבקש גם פה שרטוטי-ציור חריפים, קלים וצבעים קולעים אל המטרה. אנו רק מרגישים את נֹגַה הערב, את בטחון הזקנה, את ברכת העבודה — את כל המנוחה הבהירה, העוטרת את חיי הישרים. בשקיעת היום הנהדרה כמו נסתמלה גם שקיעת-חייו הבהירה של ברזלי.

---

*) כל דברי קלוזנר ע"ד יל"ג המובאים כאן לקוחים ממאמרו „הקטיגור הלאומי", שנדפס ב„שלח" כרך ל"ב.

וּכְבָר אֲבִיב חַיָּיו פָּנָה הָעֹרֶף,
לֹא יָקוּם פַּעֲמַיִם אַחֲרֵי הֵאָסֵף!

פיכמן מוצא בהפואמה „דוד וברזלי" את השפעת הספר „אהבת-ציון", שיצא בימים ההם. „אין ספק, שיצירת מאפו השפיעה אז הרבה על גרדון, שהעריץ תמיד את מאפו. אנו שומעים פה את הֵד דברי סתרי על האושר והיושר שבחיי שדה, על „פורטי הנבלים" אשר „בלאט יבכיו" ועל „רפת העדר" אשר תהיה „כמו היכל עֹנֶג" ליושבי-הכפרים. אך זה היה, כאמור, גם סגנון התקופה — נחלת ר' משה חיים לוצאטו והבאים אחריו. זה היה תור הילדות לספרותנו החדשה, בטרם יכו עליה הרוחות הקרות. זה היה תור הילדות הבהירה גם לגרדון, בטרם יפיל את עצמו לתוך גלי החיים הכבֵדים" *).

על תקופת-הנוער של יל"ג, עד כמה שהיא מוצאת לה הֵד ביצירותיו הראשונות ועל יחוסו אל מראות-הטבע, מביע פיכמן את הרעיונות היפים הללו:

„זה היה לפני ימים רבים, רבים. המשורר לא ידע עוד את החיים ואת צערם ואת נַוְלוּתָם. האביב היה בחייו ואמונת האביב בתקופתו. עם רעו המשורר, עם מיכה יוסף, אשר לו שמר את אהבת נעוריו בכל ימי חייו, הוא מתהלך בסביבות וילנה היפות, במקום שיערות-האורן האפֵלים על שפת הוויליה הטובה מסתירים אותם מן הפרוזה שבחיים. שמה יחלום את חלומותיו וקרא את שירי שילר בקול, וכשובו הביתה והיה כשב מחג גדול ונהדר, „חג לאדוני", אשר ה„קרואים הם כל באי-עולם". חג קצר ועליז הם לו עוד החיים. הטבע פתחה את אסמה הטוב ב„חיק כל עמק, על ברכי כל גבע" — כל העולם עוד מלא שֶׁפַע ה'. ושר אז העלם על האביב ועל השמש ועל הפרחים ובקש גם הוא להיות „פרח בתבל פורחת", ובבטחון נעורים ושקט זקנים ישא גם על המות את אמרתו המאירה:

כַּחֲלוֹם חֶזְיוֹן לַיִל מָוֶת הִנֵּהוּ
כִּי הַכֹּל אֱלֹהִים, וֵאלֹהִים – חַיִּים.

(„חג לאדוני".)

---

*) ממאמרו על יל"ג ב„מ ש א ו ת".

„אל נא נבקש אמנם גם פה את שכרון-החיים, את האושר המלא ואת חֶדות-ההויה השלֵמה, אשר תשפוך על העולם את קסמיה הרבים. המשורר אינו שוכח גם על „תל האביב״ את „התבל ואת תבליתה״ וחלום הבלָיָה לא יעזבהו גם „במישור הלז כי יֵצא לשוה״, אך האמונה בחלק אלוה ממעל אשר באדם, בקשת המפלט מן הכליון בחיק שדי, במחבואי-הנצח,—כל זה נוגע עד הלב במשורר הצעיר, אשר זהרי נעוריו עור נלחמים עם צללי-הנפש, המשתערים עליו כבר בעצם חג אביבו. ויהי בזה השפעת מי שהוא, אך ספוגי תום ואמונה הם החרוזים הנאצלים של שירו הראשון:

גַּם עָלַי לֹא תֶאְטַר בּוֹר תַּחְתִּית פִּיהָ
כִּי תָשׁוּב נִשְׁמָתִי אֶל בֵּית אָבִיהָ
לָגוּר כִּנְעוּרֶיהָ בֵּין כּוֹכְבֵי-לַיְלָה.
(„תל אביב״).

אין זאת ליריקה, כמובן. האודה, תבנית השיר, אשר אד״ם הכהן הביאה לידי שכלול מרובה, צדה גם את לב גרדון הצעיר, אשר נשען בתקופת יצירתו הראשונה לא רק על אד״ם, כי אם גם על לֶטֶריס ושאר המשוררים שקדמוהו. השירה הזאת, אשר בה יתבטל הפרט לפני הוד אלהים והטבע, היתה מתאימה לרוח המשוררים ההם אשר חייהם העצמיים עוד היו מטשטשים ביותר. גרדון מתפעל מחיי הטבע, אשר חליפות עולם להם, וחוט קיומם לא יפָּסק. מה הוא כליון החלק לעֻמת שלימות הכל הנצחי? הן כולנו נשוב אל „בית אבינו״. המשורר דָבֵק בהרמוניה הכללית מפני פחד הכליון של הפרט. הוא מבקש עוז תנחומים. אכן אין זאת עוד שירת גרדון. חלום האביב הוא, אשר יחלום כל לב צעיר באשר הוא צעיר. כי מה הם החיים ויגונם ומוראיהם לעומת גיל הלב בהבהיק לו ראשונה שמש העולם—יפי האהבה ופלאיה:

וּבְלִבּוֹ כִּי יִשָּׂא אִישׁ אַהֲבַת אֹמֶן,
מִמְּסִבּוֹת תֵּבֵל הוּא מוּרָם גָּבֹהַּ,
וּשְׂשׂוֹן עוֹלָמִים יִזַּל בּוֹ, כַּשֶּׁמֶן
הַטּוֹב שֶׁיּוֹרֵד מִקֶּרֶן אֱלוֹהַּ״.
(אהבת דוד ומיכל).

ב.

חתימת התקופה הרומאַנטית.

יל"ג לא נשאר עומד בדברי-זמר שלו. הרומאַנטיות היתה המס, אשר שִלֵם מצדו לרוח הזמן. אבל לא בה יכֹל כשרונו להתגדר. בלִיריות שיסודתה בחזון החיים הנפשיים, לא הצליח. אף כי היה בעל רגש ונוח להתפעלות. בין שירי יל"ג אנו מוצאים רק שני שירים, שיש בהם מן הליריות הטהורה, הלא הם: „בעלות השחר" ו„סלוק שכינה". בשיר הראשון הוא נותן בטוי ומרץ לגעגעיו על אותם הימים, שֶשָר בהם „תענוגים אהבה וידידות", „נחומים תוחלת ועתידות" ובִשֵר „יום רצון נחת וחֹפש", ובשיר השני, שכתב אותו תיכף לאחר שנרצח הקיסר אַלכסנדר השני, נפשו משתפכת עליו למראה רוח-הקודש העוזבת את הארץ. הפייטן מאמין לשמוע „קול כתֹר יָמֵר על יונה נאהבת" ולראות כי „אך חציר העם יתור לו ברפש", „סולם מוצב ארצה ואנשים יורדים, אך עולים אין"; אין „מרחביה להלך הנפש". „בשלמת-אור" המשורר צָר את חלומותיו ושואף לעלות למעלה לחזות „מחזות שדי".

בכלל מעטים הם נסיונותיו הליריים של יל"ג. שירת חייו הוא עצמו, שירת-היחיד, לא היתה מענינו. אפשר, שחייו לא סִפקו לו חמר לשירה כזו. בשירו „אתם עֵדָי!" מתפאר יל"ג במה שלא טפל בנשמת-עצמו, בהרגשותיו הפרטיות, והקדיש את עטו „לבני עמו ואלהיו"; „חלומות חלם ופתרונים בקש", אבל לא לחייו, לא לעָצבו ולמשושו, לשברו ולמאוייו, כי אם לחייה של האומה כֻּלה, לצרותיה וחפָציה. בשירי-הכלל מצא יל"ג את דרכו בגבולות הכשרון הפיוטי, שהוחן בו. הגדרה יפה וקולעת אל האמת מגדיר קלוזנר את גבולות כשרונו השירתי של יל"ג, עד כמה שהתבלט בשירי-הכלל שלו, בדברים הללו: „ליל"ג היתה אותה התפעלות יְתֵרה של משורר, שעל ידה מתמזגת ההרגשה בתבונה, הייתי קורא לה בעברית „בינת-הלב". זהו באמת השכל של הלב — נחלתם של המשוררים הגדולים. זהו „מושג התחום" בין ההרגשה ובין המחשבה, מזיגת המחשבה בהרגשה. „המחשבות הגדולות באות מן הלב" — אמר פילוסוף צרפתי. ואולם החושבים-החוזים הגדולים, שביצירותיהם הפילוסופיות, או אף הפובליציסטיות והבקרתיות, יש הרגשה עזה, חוננו מטבעם בלב של השכל. למשוררים — החושבים יש, לְהֶפֶך, השכל של הלב,

בינת הלב. זוהי אותה ההרגשה היתרה, אותה ההתרגשות היוצאת מן הכלל, שכל מחשבה גדולה מעוררת בלבו של המשורר. סוללה חשמלית היא נפשו של המשורר, וכשניצוץ של מחשבה נוגע בה— מיד הרגשתו היתרה מתרוקנת, ולפעמים היא אף באה לידי גֶפֶץ. זהו הפתוס הקדוש, פרי בינת-הלב, — זהו הפאתוס האלוהי, שנתברכו בו גדולי המשוררים שבכל הזמנים ובכל האומות. אבן בוחן הוא זה למשורר. יש לו למשורר פתוס קדוש זה — משורר גדול הוא, אין לו פתוס קדוש זה — משורר הוא, ומשורר נעים, מעַנין, משורר־אמן, אבל גדול איננו. פתוס קדוש זה איננו רק התפעלות מרעֶשת־עולמות בלבד או צעקות וקובלנות והתמרמרות קולנית דוקא. אמנם על-פי רוב הפתוס הוא התלהבות עליונה או זעקת-שבר, אבל פעמים שאינו אלא עלית־נשמה, התרגשות חוגגת ונלהבת—הנשגב במדרגתו העליונה, כי על-כן הוא הפתוס הקדוש, בהבדל מזה, שאינו קודש, שאין בו אלא צעקנות וקולניות, שכולן—חול. ופתוס קדוש משני המינים—זעקת-שבר וחגיגיות נשגבה—היה לגורדון במדה מרובה, כמעט הייתי אומר במדה גדושה".

אותו „הפַּתוס הקדוש" של יל"ג כבר הטביע את חותמו על שתי הפואמות האחרונות שלו בנות התקופה הרומאנטית: „בין שני-אריות" ו„במצולות־ים". הדברים, הבאים כעין הקדמה אל השיר הראשון, שאולי אינם ענין לפואמה אֶפִּית, שצריך לשמוע בה את שפת המאורעות ולא את שפת המחבר, כבר נושאים בחיקם את סימניה העקריים של התקופה השניה בעבודתו היצירתית-הפיוטית—את סימני הרֵאַליות, שמצאה את בִּטויה בבקֹרת חריפה של הערכין הלאומיים המקובלים, ההולכת ומגיעה עד לקְטיגוריא.

שַׁחְתְּךָ יִשְׂרָאֵל, כִּי לֹא לָמְדוּךָ
לֶאֱסוֹר מִלְחָמָה בִּתְבוּנָה וָדָעַת.
כֹּחַ וּמְרִי־נֶפֶשׁ מַה־יּוֹעִילוּךָ
אִם אֵין תַּחְבּוּלוֹת שָׂר, אִם אֵין מִשְׁמַעַת ?
כַּמָּה מֵאוֹת שָׁנִים מוֹרִים אִשְּׁרוּךָ,
כּוֹנְנוּ בָּתֵּי-מִדְרָשׁ — וּמָה הוֹרוּךָ ?
הוֹרוּךָ לִשְׁמוֹר רוּחַ, לַחֲרוֹשׁ אֶבֶן,
לַחְשׂוֹף מַיִם בִּכְבָרָה, לָדוּשׁ תֶּבֶן.

הוֹרוּךְ הָהּ לַהֲלוֹךְ נֶגֶד הַחַיִּים
הִסָּגֵר בָּדָד בִּגְדֵרִים וּבְחוֹמוֹת,
לִהְיוֹת מֵת בָּאָרֶץ חַי בַּשָּׁמַיִם
וּבְהָקִיץ לַחֲלוֹם וּלְדַבֵּר בַּחֲלוֹמוֹת;
וּבְכֵן נָס לֵחֲךָ, נָבְקָה רוּחֲךָ,
חֲמַרְמְרוּ מֵעֶיךָ, יָבֵשׁ כֹּחֲךָ,
אֲבָקַת סוֹפְרִים וַעֲלֵי שִׂיחַ מְלָאוּךְ
וּכְחָנוּט חַי לַדּוֹרוֹת הִצִּיגוּךָ.

הרי כאן גרעיני הרעיון הראשי, שנעשה מכאן ואילך יסוד ואבן-פנה בכל יצירותיו הפיוטיות של יל״ג: טרוניא על אלהי האומה, על מוריה-מדריכיה, תביעת עלבונו של „החנוט החי״, אשר הציגוהו כמפלצת לדורות, קובלנא על חיי הפרישות והסגופים, מחאה קשה נגד „הקשחת הלב מחיי-הארץ״.

ח) „בֵּין שִׁנֵּי אֲרָיוֹת״.

השיר „בין שני-אריות״ הוא פואמה, או, יותר נכון, אֶפּוֹפֶּיה היסטורית, שתכנה לקוח מימי המלחמה האחרונה של יהודה ורומא. המשורר מספר לנו את קורות שמעון הקנאי, אחד הגבורים ממגיני-ירושלים, שאחרי כבוש העיר לֻקח בשבי ויובא לרומא. שם הכריחו אותו שוביו ללחום עם ארי בזירה, וכצאת נפשו הכיר בין השפחות את מָרתה אהובתו, שנמכרה לאָמה בתוך שבי-ירושלים.

יפה מאד ציור פרידתו של שמעון ממרתה אהובתו בשעה שהוא הולך למלחמה האחרונה, לחיים ולמות:

שָׁלוֹם לָךְ, מָרְתָה תַּמָּתִי, עַד נֶצַח!
הִנְנִי שָׁב לַקְּרָב כִּי נִרְפָּא הַפֶּצַע;
שָׁם טִיטוּס יְהוֹתֵת, יַרְבֶּה שׁוֹד וָרֶצַח —
הָבִי לִי נְשָׁקִי, אַל תִּבְכִּי, מַה־בֶּצַע?
— — — — — — — — — —
לֵךְ, שִׁמְעוֹן דּוֹדִי, לֵךְ וּנְהַג חֵילֶךָ!
יָקָר רֶגַע מִפָּז — מַהֵרָה וָלֵכָה.

עֵינֵי אֶרֶץ מוֹלַדְתֵּנוּ עָלֶיךָ;
אַל תִּדְאַג לִי! מָה רָאִיתָ עַל כָּכָה?
אָבִי גַּם אַחַי מוּקָעִים רָאִיתִי,
כָּל בִּעוּתֵי מָוֶת לִרְאוֹת נִסִּיתִי!

רושם חזק מיוחד עושָׂה התגוששותו של שמעון עם הארי בזירה לעיני קהל-הרואים:

רֶגַע עָמַד הַטּוֹרֵף, הִתְבּוֹנֵן בַּטֶּרֶף
(כִּמְנַסֶּה אִם מַאֲכָל תַּאֲוָה הוּא טוֹב טָעַם,
הָרָאוּי לַעֲלוֹת עַל שֻׁלְחַן הַמֶּלֶךְ).
אַחַר נָשָׂא רַגְלָיו וַיֵּלֶךְ
הָלֹךְ וְדוּשׁ אֶרֶץ וְצָעֹד בְּזַעַם,
הִקִּיף הַמַּעְגָּל פַּעַם אַחַר פָּעַם,
וּמִטַּרְפּוֹ עֵינוֹ לֹא יִגְרַע לֹא יֶרֶף,
כִּמְרַגֵּל חֶרֶשׁ הַסּוֹבֵב הָאָרֶץ
לָתוּר עֶרְוָתָהּ וּמָקוֹם יֵשׁ בָּהּ פָּרֶץ.
וּכְתֹמֶר מִקְשָׁה יִתְיַצֵּב בַּתָּוֶךְ
הַמָּט לַהֶרֶג, הַנָּכוֹן לַטָּבַח,
בִּימִינוֹ הַמּוּנָפָה יַחֲזִיק הַמַּאֲכֶלֶת
וּבִנְצָבָהּ כַּחוֹתָם אֶל לִבּוֹ יְאַמְּצֶנָּה,
כִּי הִיא כָּל תִּקְוָתוֹ וּשְׁאֵרִית תּוֹחֶלֶת,
אִם יֵשׁ עַל פִּי אַרְיֵה תִּקְוָה עֶדְנָה.
גִּידֵי מָתְנָיו שֹׂרָגוּ וּשְׁרִירָיו צָבוּ,
עֵינָיו הַלְּטוּשׁוֹת בִּמְאוֹרוֹתֵיהֶן נִצָּבוּ,
כַּחִצִּים הַשְּׁנוּנִים כּוֹנְנוּ עַל יֶתֶר
דּוֹלְקוֹת אַחֲרֵי צַעֲדֵי אוֹיְבוֹ, כַּמַּחַט
הַנִּמְשָׁךְ אַחֲרֵי אֶבֶן הַשּׁוֹאֶבֶת.
פָּנָיו הַזֹּעֲפִים הִלְבִּינוּ כַּנֶּתֶר —
אַךְ שֶׁקֶט בִּיצָרָיו, אֵין חִיל וָפַחַד:
לֹא רִאשׁוֹנָה יִרְאֶה לָעַיִן אֶת הַמָּוֶת.
פִּתְאֹם נָעַר הָאַרְיֵ כַּהֲמוֹן קוֹל רַעַם
וּכְבָרָק מִמְּרֻבָּתוֹ הִשְׁתַּעֵר הַפַּעַם

וּמְלֹא קוֹמָתוֹ הִתְקוֹמֵם, וַיָּרֶם
אֶת כַּפּוֹ עַל טַרְפּוֹ אֶל מוּל לִבֵּהוּ;
אַךְ שִׁמְעוֹן נִזְהַר וַיְקַדֵּם פָּנָיו, וּבְטֶרֶם
תְּנַחַת כַּפּוֹ עָלָיו שָׁלַח חַרְבֵּהוּ
וַיִּדְקֹר אֶת טוֹרְפּוֹ אֶל אַרְבּוֹת כַּפּוֹתָיו,
וַתָּבֹא הַחֶרֶב בְּאַחַת מִצַּלְעוֹתָיו;
אַךְ שָׁם עָמְדָה, כִּי פָּגְשָׁה בַּגֶּרֶם,
וּגְרָמָיו כִּמְטִילֵי־בַרְזֶל בַּרְזֶל יָרֹעוּ,
וּבְפִגְעָהּ בָּעֶצֶם נִשְׁבַּר הַלַּהַב,
וּבְכֵן אָבַד נִצְחוֹ עָלָה בַּתֹּהוּ
וּבְמַדְקַרְתּוֹ לֹא מָחַץ הָרַהַב.
וּמִטֹּעַן חֶרֶב נִתַּר הָאֲרִי אָחוֹר
מִמַּחַץ מַכָּתוֹ פָּרַץ זַרְזִיף דָּם שָׁחוֹר
וּבְקוֹל נַהֲמוֹ נִשְׁמַע כְּהֵד קוֹל נְכָאִים;
אַךְ בַּעֲבוֹר שְׁנַיִם שְׁלֹשָׁה רְגָעִים
הִבְלִיג עַל כְּאֵבוֹ וַיֶּאֱסֹף כֹּחֵהוּ
וַיָּשָׁב וַיִּתְהַלֵּךְ אֵמִים עַל הַמַּכֵּהוּ.

שמעון עם נצב החרב בידו נשא את עיניו אל הקהל הממלא את הזירה כמבקש מהם עזרה, ופתאם התנגש מבטו במרתה אהובתו, שבאה אף היא בלוית גברתה לראות במחזה. בְּרַק־תקוה הבריק בלב הגבור האֻמלל וינסה, כשמשון בשעתו, לשסע את הארי, אבל—לשוא.

וַיִּגַּח הַכְּפִיר אֵלָיו שֵׁנִית בַּחֲמַת זָעַם —
עוֹד הִתְחַזֵּק הָאֻמְלָל עַל עָמְדוֹ הַפַּעַם,
עוֹד רִגְעֵי מִסְפָּר נֶאֱבַק עִם טוֹרְפֵהוּ,
אַךְ בִּזְנָבוֹ כָּאֶרֶז חִישׁ אַרְצָה הִכָּהוּ,
פַּרְסוֹתָיו הַנּוֹרָאוֹת תָּקַע בִּלְבָבֵהוּ
וּבִטְנוֹ רָמַשׁ עַד מֵעָיו יָצָאוּ,
וַיְעַלַּע דָּמוֹ וַיְפָרֵק עֲצָמָיו,
וַיִּסְחַב אֶת פִּגְרוֹ מִתְבּוֹסֵס בְּדָמָיו.
כָּל הָעָם בַּעֲלִיצוּתוֹ קוֹל רִנָּה הִשְׁמִיעַ —

אַךְ מַה נַּאֲקַת מָוֶת מִן הַיָּצִיעַ? –
שָׁם אָמָּה עִבְרִיָּה מֵתָה, גּוֹסֶסֶת!

— — — — — — —

הָהּ! בֵּין שְׁנֵי אֲרָיוֹת אֶת דּוֹדָהּ רָאֲתָה –
וּבְצֵאת נַפְשׁוֹ גַּם נַפְשָׁהּ שָׁמַיְמָה עָלָתָה.

דעת הבקרת. „בין שני אריות" — אומר קלוזנר — היא יצירה אֶפית ממדרגה ראשונה, כל חוליה ופרק ואבר שלה הוא מעשה־ידי־אמן: פרידתו של שמעון ממרתה אהובתו; תאניָתו לאחר שנשבה וירושלים נפלה לפני צר (חרוזים אחדים באו כאן מ„זמירות-ישראל" של ביירון בתרגומו של גורדון עצמו); תאור השׁשון והשמחה, שהעם ה„רודה בשלשת חלקי היבשה" שש ושמח על שהכניע „עם קטן ודל, יושב ארץ מהלך חלקי-יום חמשת"; תאור שער הנצחון של טיטוס, ה„תענוג לבני-אדם", ששם את היהודים כעפר לדוש ועשה לו „שלמת ארגמן מדמם"; תאור הזירה, ועל כולם—הציור הנפלא מהתגוששותו של שמעון עם הארי הלובי... ובשעה שכבר נשבר להב-ההרב של שמעון, והוא עומד לנגד הארי הפצוע והמשתולל ואך הנצב בידו, והוא רואה את מָרתה „לובשת עבדות" ופונה בתפלה אל „אלהי-שמשון", — אין המשורר יכול להתאפק גם הפעם, והוא מפסיק את מהלך־המאורעות בקריאה מרה:

גִּבּוֹר אוֹבֵד, הַעוֹד לֹא הִתְבּוֹנַנְתָּ
אֱלֹהֶיךָ, אֱלֹהֵי-שִׁמְשׁוֹן, אַיֵּהוּ?
אֱלֹהֶיךָ, אֱלֹהֵי-שִׁמְשׁוֹן, אֵל אֵלִים,
סָר מֵעַם נַחֲלָתוֹ וּמִגִּבּוֹרָיו
וַיְהִי עִם אוֹיְבֵיהֶם הַפְּלִשְׁתִּים הָעֲרֵלִים
וּכְמוֹ לֹא חָנַן עַמְּךָ כֵּן לֹא חָנַנְתָּ".

„בפואמה זו (מכוון ל„בין שני אריות") — כותב פיכמן — למרות היסוד הסטירי שבה, השיג גורדון עוז של אֶפוס לא רק ביושר בִּנינה ובמהלך הספור הטרַגי, כי אם גם בכח התיאור

הפלַסטי של חלקיה. הפתוס והתיאור אינם פוגמים כאן זה את זה, כי אם מתמזגים כקולות האֶשד וצבעיו, הממלאים ומשלימים אלו את אלו. אין אנחנו מרגישים כלל בעברנו מן הציור אל הדבור. כל חלקיה הבודדים של פואמה זו, הליריים והאפיים, משתפכים ומתלכדים לשירה דרמטית נשגבה אחת, למחאה כבירת-כֹח כנגד אבדן הגבורה והתפארת, כנגד כל הפַטליות הָעִוֶרת שבחיים ובהיסטוריה. המשורר הדביק אותנו בכח אלהים אל גבורו ואל מראות-החרדה, ועם כל תנועה ותנועה שלו גם נפשנו מתנועעת לעֻמתו; אנחנו עדי-ראִיה לכל המתרחש בזירה. בשירה זו השיג גורדון בבת אחת את כל גובה כשרונו הרב. בה נעשה קלַסיקן בכח-הבטוי, בעומק התפיסה ובכל סערת הנפש העצומה, הוא נעשה מעתה יחיד בדור— הפה והמליץ של התקופה".

ב) „בִּמְצוּלוֹת יָם".

הפואמה „במצולות ים", שהיא כעין המשך להשיר „בין שני אריות", שייכת להיצירות הפיוטיות היותר יפות של יל"ג. בפואמה זו, שיסודתה בגלות ספרד, מסופר מעשה באניה אחת שָטָה על פני הים התיכון, שנשאה המון גולים יהודים, הנוסעים לבקש להם ארץ-מולֶדת חדשה. ביניהם נמצא שתי נשים עוטות בגדי-אֵבל, והן: „אשת הרב מטורטונה, אבו-שָעַם, שנשרף זה לא כבר באש על-ידי האינקוויזיציה, ופנינה בתה, נערה יפה טובת-טעם". רב-החובל חמד את יְפִי הנערה בלבבו וישלח את אחד המלחים להגיד לה, כי אם לא תאות להיות לו לסוכֶנת, יוריד את כל הגולים היהודים אל אי שָמֵם, ושם ימותו ברעב. על זה ענתה לו הנערה העבריה, כי אם יביא את אַחֶיהָ המגֹרשים אל חוף בטוח, אז תמלא את חפצו. רב-החובל עשה כדבריה ויָבֵא את הנוסעים למחוז-חפצם ולבו מלא תקוה, כי עוד מעט ותאותו תמָלא; אבל תוחלתו נכזבה —

הַלַּיְלָה יִפְנֶה, עוֹד לֹא עָלָה הַשָּׁמֶשׁ,
עַל הַמַּיִם מִסָּבִיב חשֶׁךְ וָאֶמֶשׁ;
כְּרְאִי נוֹרָא הוֹד הַיָּם הַגָּדוֹל טָרוּחַ,

עַל בִּרְכֵּי רוּחַ חֲרִישִׁית יִישַׁן יָנוּחַ.
חַדְרֵי סוּפָה סֻגָּרוּ, הַגַּלִּים יִשְׁתֹּקוּ
וּבִלְשׁוֹן סֵתֶר כַּתְלֵי הָאֳנִיָּה יָלֹקּוּ;
וּשְׁתַּיִם נָשִׁים עוֹטוֹת בִּגְדֵי אֵבֶל
תֵּשַׁבְנָה גַלְמוּד עַל עֲרֵמַת חֶבֶל
— כִּי יֶתֶר הַנּוֹסְעִים אִתָּן אָרְחוּ
חוּף מִבְטַחִים עָלוּ, אוֹתָן זָנָחוּ —

— — — — — — —

„אָתָא, בִּתִּי, אָתָא יוֹם הַמָּר, יוֹם קִצֵּנוּ,
אֱלֹהִים הִסְתִּיר פָּנָיו, לֹא יֹאבֶה חַלְּצֵנוּ;
אָבַדְנוּ, אָבָדְנוּ, אֵין לָנוּ מָנוֹס
בִּלְתִּי אִם בִּמְצוּלוֹת הַיָּם אוֹקְיָנוֹס;
אָבִיךְ מֵת בָּאֵשׁ וַאֲנַחְנוּ בַּמַּיִם —
דֶּרֶךְ אֶחָד הוּא אֶל שַׁעֲרֵי שָׁמַיִם“.

— — — — — — —

וּכְמוֹ הַשַּׁחַר עָלָה לַהֲדֹף לַיִל
וַתָּקֹמְנָה כַּלְּבָאוֹת אֵשׁוֹת הֶחָיִל,
וּבְרֶגֶל יְשָׁרָה עַל קִיר הַסְּפִינָה דָּרָכוּ,
וּבְלֵב קָרוּעַ וּמָרְתָּח שִׂיחָן שָׁפָכוּ:
„אֲדֹנָי אֶחָד, אֲדֹנָי אֱלֹהֵינוּ
„הִנְנוּ אָתָאנוּ לָךְ, אָנָּא קַבְּלֵנוּ
„אִם דָּמֵנוּ יֶעֱרַב כְּקָרְבָּן עָלֶיךָ
„הִנְנוּ לָמוּת בִּנְדָבָה עַל מִזְבְּחֶךָ!“
דִּבְּרוּ — וַתִּשֶּׂאנָה עֵינֵיהֶן הַשָּׁמַיְמָה
וַתִּתְחַלֵּקְנָה מִמִּכְסֵה הָאֳנִיָּה הַמָּיְמָה...

והפייטן מסיים בקובלנה מרה על „שופט-תבל“, שמסתתר „בחושך סִתרו“ ואינו שם לב לדמעות-עשוקים:

רָאָה הַיָּם וַיָּנוֹס, מֵימָיו הִתְפַּלָּצוּ,
הָמוּ גַלָּיו סָבִיב, הָמוּ וַיִּתְרוֹצָצוּ;
וּשְׁתֵּי הַנְּפָשׁוֹת הַטְּהוֹרוֹת כְּזָהָב-פַּרְוָיִם
צָלְלוּ כַּעוֹפֶרֶת בִּמְצוּלוֹת-הַמָּיִם,

שָׁם חָדְלוּ רֹגֶז, שָׁם, בֵּין קִבְרֵי הָרִים, נָחוּ;
סַלְעֵי-הַיָּם מַצְּבָתָם וּבִטְנוֹ קִבְרָמוֹ,
כִּפָּתָם רָקִיעַ וּכְתָבְתָּם – הַכּוֹכָבִים;
אֵין רוֹאֶה, אֵין יוֹדֵעַ לִבְכּוֹת עַל שִׁבְרָמוֹ,
רַק עַפְעַפֵּי הַשַּׁחַר עָלֵימוֹ נִפְקָחוּ,
רַק עֵין הָאָרֶץ דּוּמָם רָאֲתָה בֶּעָבִים –
עַיִן רוֹאָה קֵץ כָּל בָּשָׂר, סוֹף אַלְפֵי-אֲלָפִים,
וּמֵעוֹלָם לֹא הוֹרִידָה דִּמְעָה אַף דָּלֶף.

דעת הבקֹרת. „כמה הדרת-קודש יש בקובלנה איובית זו! כמה מן הנשגב—בתרועמת, כמה אמונה — בכפירה!" (קלוזנר).

„לב המשורר נשבר מכאֵב בראותו, כי כל הצורר לעמו „כל חפצו יְשלם", כל מעשיו יצליחו, וספרד אשר גרשתנו מגבוליה לא רק שלא נענשה, כי אם הצליחה בשנת הגירוש לגַלות ולכבוש את העולם החדש... ככל אשר יתעמק המשורר בנבכי „ההיסטוריה, כן תכבד אפֵלת לבו. כל ההיסטוריה העברית היא לו קול אנחה אחת, כל ארץ מקור עֲנויים חדשים לעמו, — „בשדרות הדורות" אין נקודת-אור, אין פנת-מנוח, וכל הֶמית רוחו הכבֵדה מתפרצת בקול שועת תמרורים אחת: „ל א יָ ק ם י ש ר א ל!"

„בכל הפואמה המצוינה הזאת אנו שומעים את קינת הגלות הנצחית, אנו רואים את דמעות נודדי-עולם, אשר לא תיבשנה לעולם. אין זאת אפיזודה בודדה אחת, כי אם סמל חיינו. ב„תמורות הדורות" לא שֻׁנָּה דבר:

אָנָה תֵלֵךְ, אָנָה תִפְנֶה, עַם דַּל חֲלֵכָה?
אֶל אֲשֶׁר יִהְיֶה הָרוּחַ שָׁמָּה נֵלֵכָה.

„וממעמקי נשמתו של המשירר עולה האנחה הגדולה והנאמנה, אנחה שוברת לב ונפש:

מִי יָחוּס גּוֹי אוֹבֵד וִיאַסֵּף נִדָּחֶיךָ?
אָנָה תָּנַח רֹאשְׁךָ, אֵי מָקוֹם לִמְנוּחֶיךָ?

„הרגע האחרון הגדול, עת האֵם ובתה בוחרות במות מחרפת-חיים, מזהיר בהוד שירה עמוקה. בשיחת-השקט של שתי הנשים

האומללות יש מדממת-הים, הפרוש לפניהן, אלם ומלא סוד נצח. התפלה הקצרה „אדני אחד, אדני אלהינו" מלאה העוז המרכז, שנצטמצם בתפלות-עם עתיקות-ימים". (פיכמן).

„בעוד שבשירי גורדון הראשונים, אם כי השפה טובה שם ביחס, הרעיונות בהיריב, אין בכל זאת קבלת רושם נאמן, קבוע, ולא עוד אלא שיש כעין הרגשה ארעית, כי המשורר כמו משלם מס לאיזה שליט מחוצה לו ולבו בל עמו,—הנה שתי הפואמות ההיסטוריות הללו („בין שני אריות" ו„במצולות ים"), העולות מעמקי נפש המשורר, חרותות כלן כמו בצפרן שמיר. הצוחה הישראלית שבהן, הפתוס הנבואי, התמונות המלאות חיים ואמת, הסרקזמוס הבוטה כמדקרות חרב, ההטחה כלפי שמיא, שבספרותנו החדשה כמעט לא נשמעה כמותה עד גורדון (וגם אצלו אין חזיונה נפרץ, כי בדרך כלל חי כל ימיו בשלום עם רבון-העולמים), כל אלה עושים את שתי היצירות הללו, שלא ימחו מעל לב השירה העברית כל עוד נשמה באפה, ללאומיות עליונות. ולכן גם לעולמיות-נצחיות לאוניברסליות". (ברנר).

ג.

התקופה הראלית.

היצירה הפיוטית של יל"ג פגרה לבוא אל הראלית אחרי היצירה הפובליציסטית שלו, אבל מכיון שכבר באה אליה, נעלתה על זו האחרונה בסגולות הכשרון וביכלת האמנותית, בלי משבר עמוק עבר יל"ג מן הרומאנטיקה התמימה להשקפת-עולם פכחית-ריאלית, ובספירה של השקפת-עולם זו הרגיש תיכף כאלו נתנו כנפים הדשות לרוחו תחת כנפיו הראשונות, שהתחילו מכבידות עליו כעופרת. ההזדמנות הראשונה לתת בטוי לאותה תמורה, שנעשתה ברוחו, באה לידו בשעה שקרא לו פרץ סמולנסקין בעל „השחר" להשתתף אתו בירחונו. בתור מענה על הקריאה הזאת כתב יל"ג את שירו „בעלות השחר", שבו הוא מסמן את הדרך החדשה, אשר יבחר לו מעתה ביצירותיו.

הֶרְאַנִי אֶת עַמִּי בְּעֶצֶם שִׁפְלוּתוֹ
וּפְצָעָיו הָרַבִּים עַד לִבְלִי חֵקֶר;
הֶרְאוּנִי הָרִשְׁעָה וּמְקוֹר דַּלּוּתוֹ —
מְאַשְּׁרָיו הַמַּתְעִים וּמוֹרֵי-הַשָּׁקֶר;
וַיֵּצֵא לִבִּי וַתִּשָּׁפֵךְ מְרֵרָתִי
וַיְהִי לְאֵבֶל כִּנּוֹרִי וּלְקִינָה שִׁירָתִי.
מִנִּי אָז לֹא אָשִׁיר שִׂמְחָה וָנַחַת,
לֹא אֲקַו לָאוֹר, לֹא אוֹחִיל לַחֹפֶשׁ;
אָשִׁיר יוֹם מָר, אָשִׁיר עַבְדוּת נֶצַח
אֶהֱלוֹם דִּרְאוֹן עוֹלָם, עַבְטִיט וָרֶפֶשׁ,
וּנְטִיפוֹת חֲרוּזַי עַל צַוַּאר שִׁירָתִי
הֵם עַל אָבְדַן עַמִּי נִטְפֵי דִמְעָתִי.

והוא אומר לסמולנסקין, שהזמין אותו לחדש עבודתו ב„השחר״:

הַנַּח לִי! לֹא מְשׁוֹרֵר, כִּי מְקוֹנֵן הִנְנִי
לֹא אוֹסִיף עוֹד זַמֵּר, לֹא עוֹד אָשִׁירָה,
רַק חָמָס אֶזְעַק, וְרַק אֵבֶל אָעִירָה.
— — — — — — — — — —
אִם בְּאֵלֶּה חָפַצְתָּ — הִנְנִי, הִנְנִי!
חֶפְצְךָ חֶפְצִי וּבְרָצוֹן אַשְׁלִימֶנּוּ.

והמשורר ממלא אחרי דבריו והוא נעשה מאז „קטיגור לאומי״. מלחמה קשה לו עם מנהיגיו ומוריו הדתיים של העם, שבסיגיהם וגדריהם וחומרותיהם הם עומדים לשטן על דרך הזִכָּיון והחופש. בריאליות קיצונית מצייר יל״ג את חיי הצבור העברי בארצות המזרח עם כל נגעיהם ופגעיהם הפנימיים.

היצליח על דרכו זה? האם כבר לא אבדה כל תקוה? אחת היא לו. חובתו היא ויעשנה כל עוד כחו בו.

יַבִּיטוּ הַנְּשׁוּכִים — אוּלַי יֵרָפֵא לָמוֹ
אִם עוֹד יֵשׁ רְפָאוֹת, אִם עוֹד חַיִּים בָּמוֹ.

יחד עם המהלך החדש במהות יצירותיו הפיוטיות שִׁנָּה יל״ג גם את הצורה שלהן, את הלשון. יל״ג כבר עזב את הלשון

הצחה, המליצית. הוא לא שכח אף רגע, כי עיקר תכליתו הוא: המלחמה וההטפה לחיי חופש הפרט, ולפיכך התחיל להשתמש בסגנון המשנה והתלמוד ולהכניס לשירתו מבטאים וניבים המתאימים יותר לרוח הסביבה והחברה והמשטר הרבני, שהוא מבקר אותו קשה. גם במקצע זה הבליט יל"ג את כשרון היוצר והמחדש שבו. שיריו בני התקופה הריאַלית הזאת מצטיינים בלשון דקה ועוקצת, נמרצה ושוטֶפת כאחת; עברית חדשה היא, שחן מיוחד מתוח עליה ואינה נופלת מהעברית התנ"כית-המליצית.

ה) „מְשָׁלִים קְטַנִּים לִילָדִים גְדוֹלִים".

קול התקופה השניה, היא תקופת הפולמוס, נשמע ראשונה ב„המשלים הקטנים לילדים גדולים", שפרסם יל"ג ב„השחר" בשנת 1871. במשלים הנזכרים המצויינים בסגנונם החריף והמקורי וגם בתכנם המלבב, מלחמה להמשורר ברבנים המחמירים בהלכות וב„מאשרים המתעים", שעיניהם רק לטובת עצמם ולטובת זולתם אין מהם דואג (כאלה הם, לדוגמה, המשלים „ברבורים אבוסים", „הפה שאסר הוא הפה שהתיר"), בקנאים מורדי-האור החוסמים בפני בני-הנאוריים את הדרך אל ההשכלה (המשלים: „יעלת סלע והנשר", „מעשה נערות", „הזאב ובנו"), במנהיגי-הקהל, הפוסעים על ראשי העם („הצפרדע אשר ביאור מצרים", „השעיר המשתלח"), ומאידך גיסא מלחמה ליל"ג גם בעברים המלומדים, העוזבים את עמם ובמשכילים, שהשכלתם אינה מביאתם לנֹעַם המדות („בנים זרים", „נחש מרקד", „המְנֻוָל בבית המדרש").

ו) „אַשְׁקָא דְרִיסְפַּק".

המשלים האלה לא היו, כאמור למעלה, אלא רק מבַשרי המלחמה הגדולה, הקרובה להתפרץ. החֵץ הראשון היה השיר „אשקא דריספק": מעשה במשפחה יהודית שחרבה על-ידי קפדנותו של רב מחמיר. הדבר היה בחג הפסח. אליפלט בעל העגלה, „שיגע כמה יגיעות וענה כֹּחו, טרם הביא ממרחק כל צרכי פסחו", ישב אל

הסדר „בלב שמֵח ובצהלת-פנים". פתאום והנה מתלאה! מחדר הבשול נשמע קול צעקת-אימה: שרה, בעלת-הבית, מצאה במרק גרגיר שעורים, ולב כל בני המשפחה נמוג מפחד פן „יחמץ" המאכל. שרה לבשה את מעילה ותאמר ללכת אל המורה-הוראה לשאול מאתו שאלה; אבל אליפלט בעלה עצר בה ויקרא: אל תֵּלכי!

הַאַף אָמְנָם לִבֵּךְ צָפוּן מִשֶּׂכֶל?
הִנֵּה כָּל הַיּוֹם כַּחֲמוֹר פֶּרֶךְ עָמַלְתִּי
וּמְאוּם לֹא טָעַמְתִּי, לֶחֶם לֹא אָכַלְתִּי,
גַּם הַיְלָדִים יִרְעֲבוּ וִיבַקְשׁוּ אֹכֶל,
עַתָּה יַחְמִיץ הָרַב אֶת אָכְלֵנוּ,
וּמַה נֹּאכַל גַּם נַחְנוּ גַּם טַפֵּנוּ?

שרה נִסתה לטעון כנגד, אבל אישה גער בה ויצו עליה במפגיע להגיש תיכף את הקערה עם הָאֹכֶל, ואם אֵין יֵראה לה את תנופת ידו. בידים רועדות וברוח נפעמת הגישה האשה לבעלה ולילדיה את ארוחת-הערב, והיא עצמה ישבה מנגד „צָמָה, רעֵבה" ולא נגעה במאכל. אולם ביום המחרת נמצא בקדרה עוד גרגיר אחד. שרה האֻמללה לא יכלה נשוא עוד „כֹּבד שתי שעורים" ותמהר ללכת אל הרב קודם שישוב אישה מבית-הכנסת. היא עמדה על סף הפתח „בלב דופק בחזקה ובנפש דואבת" ותחכה למוצא פי הרב.

אָז נִשְׁמַע קוֹל דּוֹבֵר — קוֹל הַמּוֹרֶה-הוֹרָאָה;
„חָמֵץ: חָמֵץ הָאֹכֶל, חָמֵץ הַכֵּלִים,
אָסוּר בַּאֲכִילָה, אָסוּר בַּהֲנָאָה,
אָסוּר גַּם לִמְכּוֹר אוֹתוֹ לָעֲרֵלִים".

„האשה עמדה רגעים אחדים כהלומת-רעם, ואחרי-כן נתנה בבכי קולה, כי יראה לשוב הביתה פן יַכֶּנה אישה על המרותה את פיו. אז נכמרו רחמי הרב אל האֻמללה. אפס כי לא צוה לתת לה „צידה וכלים חדשים מקופת-העדה", כי אם שלח „שני מלאכי-השרת לשום את אליפלט בחצר המטרה ולהטיל עליו קנס ממון. ואליפלט שמר את עברתו לאשתו

וּבְצֵאתוֹ חָפְשִׁי כּוֹס יַיִן חֲיָלָיו גִּבֵּר
וַיַּעַשׂ אֱלִיפֶלֶט לְשָׂרָה כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר.
מִן הַפֶּסַח הַהוּא לֹא חָדְלוּ שָׁמָּה
מַצּוֹת וּמְרוֹרִים וּתְשׁוּאוֹת מִלְחָמָה,
מַכּוֹת וּמַהֲלוּמוֹת
וּמְבוּכוֹת וּמְהוּמוֹת,
וּשְׁלוֹם הַבַּיִת
הָיָה שָׁמִיר שַׁיִת
וּבָאַחֲרוֹנָה נָתַן לָהּ סֵפֶר כְּרִיתוּת
וַיְשַׁלְּחֶהָ מִבֵּיתוֹ לִצְמִיתוּת.

דעת הבקרת. „הפואמה הקטנה הזאת היא אחת מיצירות גרדון הכי־שלמות, הכי נאמנות לכשרונו ולאָפיו. לא תחסר בה, כמובן, גם הפתיחה החקרנית, המתחילה בהומור קל:

קוּמִי-נָא, חָגִּי-נָא, בַּת צִיּוֹן הַשְּׁדוּדָה,
רַחֲצִי, הִזַּכִּי וּמְחִי זֵעַת אַפַּיִם,
סֹבִּי הַשֻּׁלְחָן, הַכֹּל מוּכָן לִסְעוּדָה.

ועוברת לסטירה עוקצת על ירידתנו ועבדותנו, על „חבלי־השוא", אשר אֻסרנו בהם:

זָרִים לֹא עוֹד יִרְדְּפוּנוּ — אַךְ מִ מֶּ נּוּ נוֹגְשֵׂינוּ
יָדֵינוּ לֹא אֲסוּרוֹת — בַּבַּרְזֶל בְּ נַ פְ שֵׁ נוּ.

„אך שטף הספור לא יֵעָצר עוד אחר-כך בדרכו. לאחר ציור הסדר האידילי במעון העניים, הוא מתאר ביד משורר את הכדר שנשבת בשביל „השעורה במרק" בשרטוטים קצרים ונובעים רחמים נסתרים:

עַל כָּתְלֵי הַבַּיִת הַצְּלָלִים נָטָיוּ,
מַלְאֲכֵי-שָׁלוֹם בַּמִּסְתָּרִים יִבְכָּיוּ;
גַּם פִּשְׁתֵּי הַנֵּרוֹת בִּמְנוֹרוֹתָן כָּהוּ
הַדֶּלֶת נִפְתָּחָה — אַךְ לֹא בָא אֵלִיָּהוּ.

„הסצינה בבית הרב היא קלַסית לפי עוזה ויפיה. האשה

האומללה, העומדת לפני הרב בסף הבית ונושאה אליו את עיניה בתקוה וחרָדה, היא ממש פלַסטית, דמות-עצב אשר לא תִשָׁכַח. ובמענה הרב יש מין אכזריות דקה, אשר רק גרדון ידע איך להביעה. בשלש השורות הפשוטות: „חמץ! חמץ האֹכֶל, חמץ הכלים — אסור באכילה, אסור בהנאה, אסור גם למכור אותו לערֵלים״, עצור כח נורא. כל „אָסור״ חדש הולם כרעם חדש על הלב. אכן רק בכח שנאה עמוקה כים יתאר משורר ציור אשר כזה *).

ג) „וְשָׂמַחְתָּ בְּחַגֶּךָ״.

דומה ל„אשקא דרספק״ בבקרת החומרות היתֵרות המונחת ביסודה היא הפואמה „ו ש מ ח ת ב ח ג ך״. גבור הפואמה, יהודי סוחר, ר׳ קלמן, שישב שבע שנים במוסקבה הרחק מבני-ביתו החביבים עליו, היושבים בעיירה קטנה, קבל יום אחד מכתב מבתיה אשתו, המודיעה אותו, כי מצאה חתן הגון לבתם הבכירה וחג „התנאים״ יוחג בימים האחרונים של חג-הסכות. ר׳ קלמן יצא לדרכו כחדש ימים לפני זה „בעגלה הרתומה לשלשה סוסים, ובידו מטוב מוסקבה״, שמלות ומגדנות. אולם הדרכים התקלקלו מפני הגשמים

הַנְּהָרוֹת גָּאוּ מָלְאוּ עַל כָּל גְּדוֹתָם
הַגְּשָׁרִים הִתְרוֹצְצוּ חָרְגוּ מִמִּסְגְּרוֹתָם

ור׳ קלמן שם נפשו בכפו, וידפוק את סוסיו יומם ולילה כדי להגיע הביתה „לשמיני עצרת״. הוא שבע נדודים וענויים, „התגלגל במלונות בבוץ ורפש״ וגם

כַּמָּה הָיוּ כִּלְיוֹתָיו אוֹתוֹ מוֹכִיחוֹת
כִּי לֹא קִדְּמוּ עֵינָיו אַשְׁמוּרוֹת לִסְלִיחוֹת,
כִּי לֹא הָיָה לוֹ לַתַּשְׁלִיךְ נָהָר וָפֶלֶג
וּלְכַפָּרָה — תַּרְנְגוֹל לָבָן כַּשֶּׁלֶג!

אבל את רוחו אִמצה התקוה, כי עוד מעט

---

*) ממאמרו של פ י כ מ ן.

יִרְאֶה אֶת בָּנָיו הַמַּזְהִירִים כַּכּוֹכָבִים
יִפְקוֹד אֶת אִשְׁתּו ,יִתְעַלֵּס בָּאֳהָבִים
יִפְקוֹד אִישׁ בִּמְעוֹנוֹ כָּל יוֹדְעָיו מִלְּפָנִים
יִרְאֶה חֲתַן בִּתּוֹ, יִרְאֶה הַמְּחֻתָּנִים,
וּבִמְסִבַּת בָּנָיו הַגְּדוֹלִים עִם הַקְּטַנִּים
יֵשֵׁב לַשֻּׁלְחָן מָלֵא מַמְתַּקִּים וּמַעֲדַנִּים.

ובתוך כך מוסיפים הגשמים לרדת, והסוסים העיפים חוגרים שארית כחם ומתנהלים בכבֵדות.

לֵיל הוֹשַׁעְנָא-רַבָּה עָמַד אֵיזֶה שָׁעוֹת
בַּמָּלוֹן, הַרְחֵק מֵעִירוֹ שֵׁשׁ פַּרְסָאוֹת,
שָׁם בְּחֶדֶר אָפֵל כַּחֲדַר בֵּית הַסֹּהַר
קָרָא מִשְׁנֵה-תּוֹרָה עִם תִּקּוּנֵי זֹהַר
וּלְפָנָיו בִּמְנוֹרָה גְבוֹהָה, מִנְּחֹשֶׁת מְרוּטָּה
הִדְלִיקוּ נֵר כֵּהֶה, נֵר שָׁוֶה פְּרוּטָה,
וּשְׁבִיבוֹ הֵפִיץ סְבִיבוֹ אוֹר קִפָּאוֹן.
כָּתְלֵי הַחֶדֶר לָבְשׁוּ צַלְמָוֶת וּמַשָּׁאוֹן,
צַלְמָוֶת וּמַשָּׁאוֹן הָיוּ גַּם בִּלְבָבוֹ
בְּזָכוֹר אִשְׁתּוֹ וּבָנָיו, בֵּיתוֹ וְעִיר מוֹשָׁבוֹ
וּבְלֵב הוֹגֶה אֵימָה נָשָׂא לְתֻמּוֹ הָעָיִן
וַיִּבָּהֵל לִרְאוֹת כִּי רֹאשׁוֹ עַל צִלּוֹ אָיִן
(כִּי הֶאֱרִיכוּ הַצְּלָלִים מִפְּנֵי הַנֵּר בְּהִלּוֹ
וּבִשְׁחוֹר הַתִּקְרָה הִתְעַלֵּם רֹאשׁ צִלּוֹ),

כי האמין, כאמונת-ההמון, שאות הוא, כי ימות באותה שנה. למחרת בבקר טהרו פני השמים, ובלב ר' קלמן שבה והתחדשה התקוה, כי יגיע לביתו בעוד מועד. אולם השעות עוברות, והסוסים עֲיֵפים וזוחלים בעצלתים.

אֶל סֵתֶר הֶהָרִים יוֹרֵד הַחֲרָסָה
וּלְעִיר מוֹשָׁבוֹ תִּשָּׁאֵר עוֹד פַּרְסָה;
אָז פָּג לִבּוֹ וְעֵינָיו זָלְגוּ דְמָעוֹת:
„בַּקְּשׁוּ עָלַי רַחֲמִים הָרִים וּגְבָעוֹת
„עִצְרוּ נָא הַשֶּׁמֶשׁ, עִצְרוּהָ כִּשְׁתֵּי שָׁעוֹת!“

אך „אין רחמים בטבע", ובהֵרָאות בשמים הכוכבים הראשונים הגיע ר' קלמן לכפר אחד, הרחוק רק חצי פרסה מעירו.

בִּרְחוֹב הַכְּפָר שַׁבָּתוֹן וּדְמָמָה
וּבְחַלּוֹנוֹת הַבָּתִּים אֲשֶׁר שָׁמָּה
נֵרוֹת רַבִּים דוֹלְקִים, אוֹר יָקָר יוֹפִיעַ,
כִּי הִתְקַדֵּשׁ הֶחָג, יוֹם-טוֹב הִגִּיעַ,
וּבְאַחַד הַבָּתִּים „מִנְיָן" אֲנָשִׁים נִקְהָלוּ
וּכְבָר אָמְרוּ „בָּרְכוּ", „עַרְבִית" יִתְפַּלָּלוּ;
וַיַּרְא רַב קַלְמָן כִּי אֵין עֶזְרָה לַצָּרָה
וַיִּצֶו לְרַכָּבוֹ וַיֵּאָנַח מָרָה:
הֲפוֹךְ יָדְךָ לַמָּלוֹן וּפַתַּח סוּסֵינוּ
לֹא נֵלֵךְ הָלְאָה – פֹּה נָחֹג חַגֵּנוּ.

ובבית ר' קלמן שבתה שמחת-החג; אשתו חלתה מיגון ודאגה לאישה כי איננו. החתן עם הכלה לא התראו פנים

וּבְמוֹצָאֵי יוֹם-טוֹב אַחַר הַבְדָּלָה
מִהֲרוּ הַמְּחֻתָּנִים לִשְׂכּוֹר עֲגָלָה
וַיָּנֻסוּ מִשָּׁמָּה מְנוּסַת חֶרֶב
וּמִשְּׁנֵי הַשַּׁדְכָן הָשְׁלַךְ הַטֶּרֶף!

והמוסר היוצא מזה:

הוֹי תְּחוּם שַׁבָּת! כַּמָּה יָגוֹן וַאֲנָחָה
הֵבֵאתָ פִּתְאֹם עַל זֹאת הַמִּשְׁפָּחָה!

דעת הבקרת. מצד הרעיון אנו רואים בפואמה זו נטיה קצת מן הדרך שכבש לו יל"ג עד כה בקטיגוריא שלו. הפעם מכוונת הקטיגוריא של המשורר לא כלפי הרבנים, כי אם כלפי המסורה, כלפי הדת, וממילא גם נגד האדם מישראל, אשר בסמיות עינו לא ידע להבחין בין היתר ואסור, עד כי בשביל ספק עבירה הוא מתאכזר לעצמו והופך בידיו את חגו לחָגא. מצד האמת האמנותית יש בשיר זה כמה לקויים, כמו ההפרזה המשונה בתוצאות המאורע (את אשתו מצא ר' קלמן „בין החיים והמות"; על הכלה

„הנאה והצעירה” נגזר מאת המשורר לְהֶהָבֵּךְ „לבתולה בלה”). „אך ציורי-המסע מצוינים בבהירותם. אנחנו מרגישים את כל ענויי-הדרך, את כל ענויי-הלב, המרחף בין תקוה ויאוש. כל טלטולי הדרכים יסופרו בסגנון דראמאטי נפלא. לעג הטבע אל טרפה יתגלה בבקר הבהיר של היום האחרון, המעורר בו תקוה חדשה, בשמש הזורחת, בכוכבים הנוצצים... הכל מתאכזר לו. לשוא יקוה, שיֵעָשה לו נֵס, „לשוא תתפלל אומלל;” הוא שומע על גבו כקולו של לץ נסתר: —אין רחמים בטבע”.

למרום יכָלתו הפיוטית הגיע יל"ג בפואמה שלו „קוצו של יוד”, שכתב אותה בעצם ימי בגרותו ושהיא קינה גדולה על גורל האשה העבריה הנתון ברשת של גדרים וסיגים. מפני חשיבותה היתֵרה של פואמה זו, שקנתה לה בזמנה פרסום מיוחד בין הקוראים העברים, ומאז ועד היום נתנה למבקרים שונים ענין רב לענות בו, אני רואה לנכון למסור את תכנה בזה כמעט בשלימותו הָחֵל מעיקר ספור המעשה.

ד) „קוֹצוֹ שֶׁל יוּד”.

גבורַת הפואֶמה בת-שוע היא יַלדת-חֵן, שלא קראה ולא למדה ותעל כפורחת, שנִתנה מאת הוריה לאִשה לאיזה בחור בן-תורה, אבל „לא יוצלח” בהויות העולם.

חֶפֶר אָבִיהָ נְשׂוּא פָנִים וְקָצִין
בִּמְקוֹם מוֹשָׁבוֹ, הִיא הָעִיר אַיָּלוֹן;
רוֹכְבֵי-הָרֶכֶשׁ יַחֲזִיק שָׁם, תָּא הָרָצִין,
גַּם שֻׁלְחָן עָרוּךְ לַנּוֹסְעִים וּמָלוֹן.
וּבִתּוֹ הַיְחִידָה בְּבֵיתוֹ הָעֲקֶרֶת,
כִּי אִמָּהּ מֵתָה עָלֶיהָ בִּנְעוּרֶיהָ
וּסְגָנִים הַנּוֹסְעִים דֶּרֶךְ זֹאת הַקֶּרֶת
כֻּלָּם פֶּה אֶחָד יָעִידוּ עָלֶיהָ,
כִּי אֵין בָּאָרֶץ אֵשֶׁת יְפַת תֹּאַר
כַּיְהוּדִיָּה בַּת מַחֲזִיק בֵּית-הַדּוֹאַר.
— — — — — — — — —

בֵּית סֵפֶר לֹא בָאָה, דִּקְדּוּק לֹא לָמָדָה
וּבִלְשׁוֹן עַם וָעָם צַחוֹת דּוֹבֶרֶת
וּכְצֹרֶךְ הַשָּׁעָה וּכְכָל חֻקּוֹת הַ„מָּדָה"
אוֹרֶגֶת, רוֹקֶמֶת, טָוָה, תּוֹפֶרֶת.

— — — — — — —

בַּחֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה לְחַיֵּי בַּת-שׁוּעַ
מָצָא לָהּ אָבִיהָ חָתָן כִּלְבָבוֹ.
הֵם פָּנִים לֹא הִתְרָאוּ – לָמָּה זֶה וּמַדּוּעַ?
יִנָּשְׂאוּ, יִחְיוּ יַחְדָּו, וְסוֹף הָאַהֲבָה לָבוֹא.

החתן היה בנו יחידו של עבדון מחזיק בית-משקים בכפר פרעתון, „נער כשתיף עץ" ושמו הלל.

לוֹ עֵינֵי עֵגֶל, לוֹ פֵּאוֹת כִּזְנָבוֹת
לוֹ פָּנִים כִּפְנֵי גְרוֹגֶרֶת רַבִּי צָדוֹק
אַךְ „עִלּוּי" הוּא, בָּקִי בִּשָׁלֹשׁ בָּבוֹת,
וּבַחֲרִיפוּתוֹ יָדוּשׁ הָרִים וְיָדֹק.

ביום שנעשה הלל „בר-מצוה" דרש דרשה יפה, שהיתה לנס והבריות התברכו בו. שֵׁמע העלוי הגיע לאזני חפר ויאמר: „אך זה חתן לבתי היחידה, אך זה „קדיש" לי, זה בן לי ויורש". אחר „התנאים" שלח חפר את הלל לוואלוזין ללמוד שם בישיבה כשנתים ימים, וכשוב החתן מזוין בתורה הבטיח לתת לו „מאתים זקוקים" ומזונות במשך שלש שנים על שֻׁלחנו. החתונה הוחגה ברֹב פאר וכל בנות-אילון קנאו בכלה המאושרה, שמרגלית כזו נפלו בחלקה, והיא העמידה פניה כשמֵחה בחלקה.

וּמִי יַאֲמִין לְדִבְרֵי הַנָּשִׁים הַטִּפְלוֹת
הָאוֹמְרוֹת כִּי בַּת-שׁוּעַ בּוֹכָה בַּלֵּילוֹת?

— — — — — — —

וּבְיוֹם הַשַּׁבָּת בַּעֲלוֹתָהּ בֵּית הַכְּנֶסֶת
הַבִּיטוּ וּרְאוּ בָהּ מַה תְּיִף בַּהֲדָרָהּ!
עַל שַׂלְמַת מֶשִׁי סָדִין שֵׁשׁ לִבֶשֶׁת,
עִיר זָהָב וּפְנִינִים עַל חֶלְקַת צַוָּארָהּ;

הַצָּנִיף הַטָּהוֹר כְּנֵזֶר עַל רֹאשָׁהּ,
כְּמַלְכָּה קוֹמְמִיּוּת בֵּין רְעוּתֶיהָ צוֹעֶדֶת,
גַּם הַפָּרוּשׁ, עֵץ הַיָּבֵשׁ, יִתְגַּנֵּב לִרְאוֹתָהּ
– כִּי גַם לוֹ בַּסֵּתֶר נֶפֶשׁ חוֹמֶדֶת.
— — — — — — — — —

וּבַת-שׁוּעַ וּבַעְלָהּ יָשְׁבוּ שָׁלשׁ שָׁנִים
וַיֹּאכְלוּ דְּגַן שָׁמַיִם עַל שֻׁלְחַן רַב חֵפֶר;
הִיא הָרְתָה וְיָלְדָה וְהֵינִיקָה בָּנִים,
הוּא הִתְפַּלֵּל וְלָמַד וְקָרָא בַּסֵּפֶר.
בָּרְבִיעִית פָּסַק הַמָּן, וְאוֹכְלָיו הִבִּיטוּ
מִסְּבִיבָם וַיִּהְיוּ לִנְצִיבֵי-אֶבֶן:
מַה-יֹּאכְלוּ הֵם? מֶה לְיַלְדֵימוֹ יוֹשִׁיטוּ?
אֵיךְ יִבְנוּ בֵיתָם מִבְּלִי לְבֵנִים וָתֶבֶן?
כִּי מֵיטַב שְׁנוֹתָם חָלְפוּ וּמְאוּמָה לֹא עָשׂוּ
בִּלְתִּי אִם הַנְּפָשׁוֹת אֲשֶׁר רָכָשׁוּ.

בעת ההיא נתדלדל גם חֵפר, כי נתמעטו הנוסעים במרכבות-הדואר מפני מסלות-הברזל, שנבנו בערים אשר מסביב. חֵפר מָכַר את סוסיו ויבא עד ככר לחם. כשנפל עוזר ונפל העָזור התלוי בו. הלל התחיל „לשחר לטרף" ולבקש לו מוצא ללחם, אבל כל עמלו היה לשוא.

וּמַה יַּעֲשֶׂה תַּלְמִיד חָכָם שֶׁאֵין בּוֹ דֵעָה?
לִהְיוֹת גּוֹבֶה הַמַּס לֹא יֵדַע לְשׁוֹן הַמְּדִינָה,
לְשׁוֹחֵט – רַךְ לֵב הוּא, לִמְלַמֵּד – חַלּוּשׁ רֵאָה
לְסוֹחֵר – אֵין לוֹ כֶסֶף, לְחַזָּן – קוֹל נְגִינָה;
עוֹד יֵשׁ פַּרְנָסַת שַׁמָּשִׁים, שַׁדְּכָנִים
אַךְ עַל אַחַת מֵהֵנָּה שִׁבְעָה בַטְלָנִים.

אז הרחיק הלל נדוד לכרכי-הים לבקש שם את אָשרו, ובת-שוע מכרה את תכשיטה „ותפתח לה חנות ובית מרכֹּלֶת, למכור פול ועדשים, גֶרש וָסֹלֶת". כל היום היא עומדת בחנותה ומצפה לקונים, וגם את שני ילדיה היא מחנכת כראוי. הילד, בן חמש

שנים, הולך בבקר בבקר אל החדר רוחץ למשעי, „פתי אתו וספריו בסדר;

וַאֲחוֹתוֹ הַיַּלְדָּה בֵּיתָה נִשְׁאָרָה,
פָּנֶיהָ מִשְׁנֶה קַלַּסְתֵּר פְּנֵי אָחִיהָ,
אִמָּהּ תַּלְבִּישֶׁנָּה וּתְסָרֵק שְׂעָרָהּ
וּבִשְׂחוֹק נַחַת שׁוֹמֶרֶת אֶת פִּיהָ
כִּי יָדֶיהָ הַקְּטַנּוֹת כְּפוּתִין עַל לִבָּהּ,
עֵינֶיהָ בְּאִמָּהּ וּבְשַׂלְמָתָהּ הַחֲדָשָׁה,
הַקְּטַנָּה בְּקוֹל יוֹנִים קוֹרֵאת בְּחִבָּה:
„תּוֹרָה צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה – מוֹרָשָׁה". . .

בשנה הראשונה אחרי נסיעתו עוד היה הלל שולח לפרקים לאשתו מכתבי-אהבה ומליצה; אך אחרי כן נשתתק לגמרי, ובת-שוע היתה ל„עגונה". ושמועות שונות סבבו על אישה: „זה יאמר נשא הלל אשה אחרת, וזה – טבע במים שאין להם סוף; זה – עשה עושר וילך אי כתים, וזה – המיר דתו נמכר לָעֵקר. וירא אלהים בענות נפש בת-שוע וישלח לה גואל ומושיע. בבית-החומה אשר נוכח חנותה בא לגור איש צעיר, כבן שלשים ושתים, ושמו פאַבי, שנמנה למפקח על מסלת-הברזל החדשה הנבנה באילון. וכשהגיע האביב הקיצה העיר לחיים חדשים: „מכל צד כנשרים יבואו אליה סוללים, חרשים, סופרים גם חופרים ובוני הגשרים", ופאַבי משגיח על עבודת כולם, כי היה האיש משכיל, מלומד, ונאמן-רוח. כל היום הוא עסוק בעבודתו, ובנוחו לפנות ערב יבלה עתותיו במוסיקה, בטִיול, בשיחת-רֵעים, או יתבונן להעוברים והשבים ברחוב לפני בית-מושבו. וירא גם את „העגונה" היפה והענוגה, היושבת כל היום בחנותה ומטפחת בחמלה רבה את ילדיה העזובים, ויכמרו רחמיו אליה. מאז התחיל פאַבי לבקר בחנות בת-שוע ולהכָּנס אתה בדברים, ומהרה נקשרו נפשותיהם יחד ביחוסי ידידות ואהבה. וכשמוע פאַבי כי הלל מתגורר בעיר האנגלית ליברפול, בקש מאת ששון ידידו היושב שם ושולח לו פסי-ברזל למסלתו, להוציא מידי המעגן גט-פטורין. הלל, שהיה בנֵכר רוכל עני המחזיר על הפתחים, נאות לגרש את אשתו בשכר

חמש מאות כסף. נקל מאד לשער משוש לב בת-שוע ביום שבשר לה פאַבי, כי כבר נמסר הגט להשליח-להולכה; ועוד יותר גדלה עליצות נפשה

בְּכֹרַע פַּאבִּי פִּתְאֹם לְפָנֶיהָ בֶּרֶךְ
וּבְקוֹל יוֹנִים יוֹצֵא מֵעִמְקֵי הַנֶּפֶשׁ
הִתְחַנֵּן לָהּ: „בַּת-שׁוּעַ יְקָרַת-הָעֵרֶךְ
הֲיִי נָא לִי לְאִשָּׁה בְּצֵאתֵךְ לַחֹפֶשׁ!
כָּל יָמַיִךְ רֵישׁ וּמְרוֹרִים תִּשְׂבָּעִי
וּבְחֵיקִי כָּרָאוּי לָךְ אָשְׁרֵךְ תִּמְצָאִי".

על זאת ענתה לו בת-שוע בְּחִבָּה:

„הַמְנַצֵּחַ בַּקְּרָב יִשָּׂא שִׁבְיֵהוּ –
אֲמָתְךָ אָנִי, פַּאבִּי!" – וַתִּשָּׁקֵהוּ.

ויום לשנה נחשב להנאהבים בחדש ששהה בדרך השליח המביא את הגט. בתוך-כך הגיעה השמועה, כי האניה „נחש עקלתון", שהלל נדד בה לאיי-הים אחרי גרשו את אשתו, „נשברה אל הסלע על חוף אי כתים וכל קהלה אבד ביום האסון"

שָׁמְעָה בַּת-שׁוּעַ וַתֵּרֶד בַּדְּמָעוֹת
עַל אִישָׁהּ הָאֻמְלָל כִּי קֻמַּט פֶּתַע
וּבְלֵב נָמֵס הוֹדְתָה לְאֵל הַמּוֹשָׁעוֹת
עַל הֶחִישׁוֹ בְּעִתָּהּ לָהּ פְּדוּת וָיֶשַׁע.

וסוף-סוף הגיע היום המאֻשר. הרב ר' וָפסי ושני דַיָּניו באו לסדר את הגט המובא ולמסרו לבת-שוע. אבל לצרותיה של „העגונה" האֻמללה עוד לא בא הקץ. ר' וָפסי היה מפורסם לגאון מחמיר, היודע „רק חרוב והחרם, הטריף ואסור", ובעינינו בגט ראה, כי השם „הלל" כתוב בו חסר יוד, ויפסילנו נגד דעת הדיינים המכשירים אותו ויקרא בקול גדול: „הגט פסול!"

כְּכַדּוּר עֹפֶרֶת יוּטַל מִכְּלֵי קְרָב
בַּאֲשֶׁר יִפְגַּע שָׁם הֶרֶג וַאֲבְדָן וָמָוֶת,
כֵּן נָגַע דִּבּוּר מְפוֹצֵץ זֶה מִפִּי הָרָב

בִּלְבַב הָאֻמְלָלָה שָׁמָּה יוֹשָׁבֶת.
אֵיךְ הָיְתָה כְּרֶגַע כָּל תִּקְוָתָהּ לִשְׁאִיָּה!
פִּתְאֹם אֲחָזָהּ הַשָּׁבָץ וַתִּתְעַלָּף,
וּבְקוֹל כַּנְּשָׁמָה הַיּוֹצֵאת מִן הַגְּוִיָּה
נָפְלָה לָאָרֶץ – מֵתָה אוֹ מִתְעַלֶּפֶת;
וַיִּרְמוֹז הָרַב לְשַׁמָּשִׁים שְׁנַיִם
וַיִּשָּׂאֶהָ וַיּוֹצִיאֶהָ עַל כַּפַּיִם.

מרב צער ויגון חלתה בת-שוע מחלה עזה, ויחרדו כל בני-העיר לשלומה ונשים רחמניות טפחה עולליה, כי השתתף כל העם בצרתה. אבל בינתים נסגרה חנותה מאפס יד, ובקומה מחליה שכחו אנשי-החסד מהרה את „העגונה הנצחית" ואת ילדיה הנושאים חרפת-רעב. רק פאבי זכר את בת-שוע ויחפוץ לפרנס על חשבונו אותה ואת ילדיה, אבל היא בחלה בלחם-חסד ותענהו:

„בָּזְעַת אַפִּי אֹכַל לֶחֶם כָּל עוֹד בִּי כֹחַ
וּמִידֵי זָר מַתְּנַת חִנָּם לֹא אֶקַּח לָקֹחַ".

בת-שוע נעשתה תגרנית פעוטה אצל בית-הנתיבות החדש ועד מהרה נבלה בשכלות ועוני.

וּבַחֲנוּת הַמֶּרְכָּבָה עַל שַׁעֲרֵי אַיָּלוֹן
וְהַנּוֹסְעִים יֵצְאוּ לִסְעוֹד לִבָּם בְּחִפָּזוֹן,
תְּבֹאנָה לִקְרָאתָם מִבָּתֵּי הַמָּלוֹן
עִבְרִיּוֹת עֲנִיּוֹת מוֹכְרוֹת כָּל מָזוֹן;
וּבְתוֹכָן אִשָּׁה אַחַת עֵינַיִם תֶּחֱזֶינָה:
יְפַת תֹּאַר מְנֻוֶּלֶת לוֹבֶשֶׁת סְחָבוֹת,
שַׂעֲרָהּ הָפַךְ לָבָן, אַף כִּי זְקֵנָה אֵינֶנָּה,
קוֹמָתָהּ כְּפוּפָה, עֵינֶיהָ צָבוֹת,
וַעֲרֻמִּים וִיחֵפִים מִשְּׁנֵי צְדֶדֶיהָ
יֹאחֲזוּ בִּכְנַף בִּגְדָהּ שְׁנֵי יְלָדֶיהָ.

עד כאן הפואֶמה, והעוקץ שבה נכלל בדברי בת-שוע האומרת:

גַּם הַהַצְלָחָה לִי פַּעַם פָּנִים הִצְהִילָה
כִּמְעַט הָיִיתִי בְּכָל טוּב אֲנִי וִילָדַי
וְכִגְשֵׁי הַתַּעֲנֻגוֹת חָיִיתִי גַּם אָנִי—
אַךְ קוֹצוֹ שֶׁל יוד הוּא הֲרָגָנִי.

דעת הבקרת. ראובן בריינין, שנגש אל יצירותיו הפיוטיות של יל״ג באַמת-הבקֹרת הנשענת על דרישותיה של השירה החדשה, הוציא על הפואמה „קוצו של יוד״ משפט קשה מאד. טענותיו העקריות של בריינין הן, בקצרה: א) ציור יפיה של בת-שוע חסר חיים ואמת אמנותית. עינים „כלולאות התכלת״, „לחיי רקמה״, „צואר כמגדל השן״ וכדומה הנם רק מליצות וגונים כלליים, שאינם אומרים כלום; ב) הקוץ שבנשואי בת-שוע והלל אינו חוסר הפרנסה והכלכלה, כי אם חוסר נשמת החיים ותמציתם; ג) לא יצויר, כי שני אנשים חיים וצעירים, ובפרט בעל ואשתו, ישבו שלש שנים יחד ולא יפעלו זה על זה ולא יתפעלו זה מזה כלל. דבר זה הוא בלתי אפשר במציאות. ד) פאַבי הוא איש בלי פרצוף רוחני מיוחד, הוא סתם „משכיל בכל דרכיו״. המשורר אינו אומר לנו באיזה מין ספרים קורא פאַבי, מה הוא כותב ומחבר, למען נדע מה טיבו ונטות-רוחו, מה חפצו ומגמתו. ה) לא יתכן, כי בת-שוע, אשר לא התיחסה אל הלל בקרת-רוח, שהיתה מחכה בכליון-עינים למכתביו, וכעבור שתי שנים אחרי לכתו למדינות-הים „עוד עיניה כלות, לבה נגוע״, תשמח לאין קץ ברגע שנתבשרה בשורת-פתאם, שבעלה אבי ילדיה, אשר כל-כך אהבתם, כתב לה גט-פטורין. בת-שוע, „הנשמה הזכה״, אשר „כל מדות בנות ציון המצוינות כללו את נפשה״, צריכה היתה ברגע כזה להכָּלם עד היסוד ולהצטער על בעלה, אשר שלח לה ספר-כריתות ויפרד מעליה ומעל ילדיה לנצח בעד כסף. ו) לא יוכל היות, כי אשה כשֵׁרה וצנועה כבת-שוע תשק, קודם שנתגרשה מבעלה הראשון, לאיש זר, גם אם אהבתה אליו עזה מָוֶת, ולא ייסרוה כליותיה; תשק לאיש זר לה, על פי הדת, בפעם הראשונה ופניה לא יחורו, וזכרון אישה, ילדיה ומושגי-חִנוּכָהּ לא יעלו על לבה.

מנקודת-מבט לגמרי אחרת מתיחס קלוזנר אל הפואֶמה

„קוצו של יוד", שהוא מוצא אותה משוכללת יותר מצד האמנות מכל הפואמות הקודמות לה. הוא אומר: „נפלא הדבר: התוכן של פואמה זו הוא דבר של מה בכך: רב מחמיר פוסק, שהשם „הלל" שנמצא חסר (בלא יו"ד) במקרא, ושגם על-פי חוקי הדקדוק העברי הוא צריך להִכָּתב חסר, יש לכתוב מלא („הילל") דוקא, ועל-ידי כך הוא עושה אשה עבריה ושני ילדיה אומללים. לכאורה אין זו אלא אַנֶקדוטה, ולכל היותר, חומר לקורֶספונדנציה זעומה. אבל המשורר האֶפּי הגדול הצליח לעשות מן האנקדוטה — טראגֶדיה איומה. כל פרט ופרט של פואמה זו מעובד ומהוקצע ומשוכלל, כל רִשום ורִשום שבה משורט ומחוגג בשֶׂרד של אמן. ביחוד יצאה הגבורה הראשית, בת-שוע, כלולה בהדרה. כל שאר הנפשות המשחקות בפואמה זו, ופאבי בתוכם, אינם אלא כצללים לעומתה. גורדון רצה לתאר אשה עבריה כשרה, צנועה, תמה, שאינה נועזה להטיח דברים כלפי מעלה („לא חפץ האֵל") וכשֶׁה לטבח יובל נאלמה בצרתה האיומה ונאנקה דום. וזוהי הטראגדיה שלה. על-כן עצום כל-כך הרושם, שעושה סופה הנורא, על-כן מעוררת כל-כך את הלב הדחיה שהיא דוחה את הצעתו של פאבי לפרנס אותה וילדיה:

אִם לֹא חָפֵץ הָאֵל, כִּי אֶחְיֶה מִמְּקוֹר עִמָּךְ,
אֲדֹנָי הוּא, הַטּוֹב בְּעֵינָיו יַעַשׂ...

„ודוקא הכנעה יהודית זו, זו ההתבטלות בפני „רצונו של השם יתברך", שהיא כל-כך נוגעת עד הלב באשה העבריה הכשֵׁרה והצנועה, מעוררת את רוח-המֶרד, שהיא נחלתו של כל מי שיש בנשמתו אפילו אך ניצוץ של רוח-הנבואה:

„לֹא חָפֵץ הָאֵל!" אָבִינוּ שֶׁבַּשָּׁמַיִם,
כָּל עֲלִילוֹת בְּנֵי-הָאָדָם יִגָּלוּ אֵלֶיךָ,
וְאַתָּה, חֲסִין-יָהּ, אֵל נוֹשֵׂא, אֶרֶךְ-אַפַּיִם,
תֶּחֱשֶׁה מֵעוֹלָם, תִּתְאַפַּק וְתָשֵׁב יָדֶךָ;
בְּשִׁמְךָ אָבוֹת וְאִמּוֹת רַחֲמֵיהֶם הִשְׁחִיתוּ
וּבְנֵיהֶם בִּידֵיהֶם בָּאֵשׁ שִׁלֵּחוּ
בְּשִׁמְךָ כֹּהֲנֵי אָוֶן הַמְּדוּרוֹת הִצִּיתוּ
וּלְמֵאוֹת וַאֲלָפִים אָדָם זִבֵּחוּ

וּבְשִׁמְךָ אֵל רַחוּם בַּעֲלֵי הַדְּרָשׁוֹת
בְּקוֹץ יוד מְנֻּדְּ יַהַרְגוּ כַּמָּה נְפָשׁוֹת!"

„בבת-שוע — כותב פ י כ מ ן--יצר לנו גורדון לא דמות אשה בקוי אָפיה המיוחדים, כי אם את טפוס האשה העבריה ביגונה ויפיה. הציור רחוק מאד מהיות פלַסטי. המבקר צדק: בכל המון מליצותיו לא הצליח המשורר ליצור בדמיוננו את דמות יפיה של בת-שוע, אך יפי נפשה מתגלה בכל דבוריה, בכל תנועותיה. זה העצב הטמון, אלה יסורי-הדממה, קול הבכי הכבוש — אותם נראה ונשמע בכל ספור-התוגה הזה על בת ישראל אוהבת ועל מה שעלה לה. את הצנועה היהודית, זו שנלדה לסבול, להקריב את נעוריה היפים, זו שעצבה ומשושה, שְברה ומאוייה, יוָּלדו קרבה ותוכה יתַּמו, „צמח אדני" זה, „האובד במקום ציה" — אותה יצר לנו גרדון. בסמל האשה האומללה, בעניה, בעבודתה — בכל העדר היופי והרוך, שבלעדיהם אין חיי אשה חיים, ראה המשורר את סמל כל חורבן האומה, את זה אשר הביע בשני החרוזים הקלַסיים הללו:

חֻרְבַּן הָעִיר אַלְפֵי שָׁנִים נִזְכָּרָה
וּלְחֻרְבַּן הָאֻמָּה נַקְשִׁיחַ לִבֵּנוּ.

„למראה האשה העבריה והרדת חייה נשבר לב המשוררי בשום יצירה של גרדון אין הלעג והרחמים יחד צורבים בלהט אש כזה. אין אנחנו רואים את האומה בעלבונה, בשפלותה, את הלב אשר היה לאבן, את הנשמה אשר נחנקה בדברים ? בכתב, כמו ב„קוצו של יוד".

„הטנדנציה הפובליציסטית — כך היא דעתו של ב ר נ ר — אינה מקלקלת כלל את הפואמה „קוצו של יוד". אדרבה: כל המקלעים, שהמשורר השנון קולע שם בהשקפת היהודי בן הדור הישן, בתור ט פ ו ס ת ר ב ו ת י, על האשה, כל המאמרים התלמודיים לגנותה שהוא מזכיר לה לאשה העבריה בשפה לה זרה, למען ישמע בעלה הלמדן, בחינת אותה החמות, המדברת לבתה ומתכוונת לכלתה" — כל אלה במקומם הם ואת המטרה הסאטירית לא יחטיאו. קלקולה של יצירה ריאַלית זו הוא דוקא בצדדים „הרומנטיים",

אם נקרא להם כך, שאינם עולים בה יפה ואינם מתמזגים בשום אופן עם הטון הכללי שלה. החטא השירי של הפואמה הזאת הוא לא בקריאה הפובליציסטית שבה בסוף: „קוצו של יוד הוא הרגני" קריאה שהיא במקומה ועושה רושם נכון — כי אם דוקא בכל אותן „נשיקות היוצר", שאינן באות כאן אלא כטלאי-מֶשי צעקניים על סנורו הנקי והטוב של פועל פשוט וישר בבית-החרשת: הן בת-שוע מיודעתנו היא אשה פשוטה וטובה כל-כך; הן בה התגלמו יחד עם השבח המשכילי, שאי אפשר בלעדו: „בלשון עם ועם צחות דוברת) כל האידיאלים הבריאים של יל"ג בן-העם: הבריאה לטהר בהדרה... בלי נלאכותיות ויפיפיות עשויה... טהרה ופרישות וחריצות ידים וכו' — „נשיקות היוצר" מיותרות איפוא, כאן לגמרי, והן מעידות רק על בטלנות של יושב עיר קטנה, שקרא את היינה וחשב שבלי נשיקות היוצר לא יהיה שירו ראוי לשם שיר, כשם שהאמין בתומתו, כי בלי אשר יעיד, שבת-שוע היתה יודעת לנגן ולחול, אלו למדוה מורים טובים את „ההשלמות" הללו — יגרע מכבוד גבורתו...

„ואולם, עוד הפעם: גם על פשע זה יכסה ויכפר מה שנתן לנו יל"ג בזו היצירה רבת-הערך. חתיכה של חיים גדולה מן הימים ההם, ובהרבה גם מימינו ומכל הדורות, נתנה לנו בתאור פרטי חייה של האשה העבריה בת-שוע; ובה יש שם גם מקומות, שבציוריותם יוכלו להתחרות עם העמודים היותר טובים שב„עמק הבכא". די אם אזכיר רק את ענין בת-שוע וילדיה, ביחוד את ילדתה הקטנה ה„יתומה החיה" ש„ידיה הקטנות כפותין על לבה" בשעת תפלת הבוקר"...

ה) „שוֹמֶרֶת יָבָם."

יל"ג נלחם לא רק ברבנים הדתיים בלבד, אלא גם בתקיפי-הקהל הלוחצים את המוני העם וגם ב„רבנים מטעם". אל אלה האחרונים כונן את חִציו ביחוד בשירו „שומרת יבם". גבור הפואמה הנזכרת הוא אברך גוסס, יונה בן הושע, הנוטה למות מקדחת עזה כשלש שנים אחרי חתונתו עם טויבה אשתו. גוו של

החולה כבר נעשה כ„שחיף-עץ”, פניו כ„שולי-קדֵרה”; אך כחות-העלומים עוד נאבקים בו עם מר המות. בעיניו „נוער ומות נפגשו, שחר ונשף, ועל מצחו החִוֵּר חרת המות: לי אתה, היום אקחך גיא צלמות”. על גבי החלונות והשלחנות מפוזרים סמים, חתולים, בקבוקים, צנצנות, כי „גם הרופאים גם רוקחי-המרקחת כבר לקחו חלקם, מלאו הצלחת”; ולמראשותי החולה יושבת אשתו היפה והעדינה, כבת כ״ב שנה, השומרת זה שבעה שבועות יומם ולילה על מטת אישה. ה׳ מנע ממנה פרי-בטן, ותחת זאת פקד את חמותה ותלד בן לזקוניה, ואם ימות יונה תהיה האשה הצעירה זקוקה, איפוא, לחכות עד אשר יגדל הילד ויתן לה „חליצה”.

צֶבֶב נִבְזֶה זֶה לֹא רָחָץ מִצֵּאתוֹ,
בּוֹ קְשׁוּרָה תִקְוָתֵךְ, אֵלָיו עֵינָיִךְ;
לוֹ תְעָגֵנִי עַד יִגְדַּל לָתֵת חֲלִיצָתוֹ,
כֹּה יֹאבְדוּ נְעוּרַיִךְ, מִבְחַר יָמָיִךְ.
וּמִי יוֹדֵעַ הֲנָדִיב וּבַעַל נֶפֶשׁ
אוֹ כֵּלַי יִהְיֶה, חֲסַר-לֵב וּבְלִיָּעַל?
כָּל הוֹן בֵּיתֵךְ יִקַּח בִּמְחִיר הַחֹפֶשׁ,
יִפְשׁוֹט עוֹרֵךְ טֶרֶם יִפְשׁוֹט לָךְ הַנָּעַל.

בכן נועצו הורי טויבה, „שיתן לה החולה ספר כריתות, בטרם יסגור את עיניו לצמיתות”;

אַךְ מִי יֶעֱרַב לִבּוֹ דַּבֵּר אֶל אִישׁ גּוֹעַ
אֲשֶׁר רֹעַ מַעֲמָדוֹ אֵינֶנּוּ יוֹדֵעַ
לֵאמֹר: שַׁלַּח אֶת אִשְׁתְּךָ אֲהוּבָתְךָ
כִּי מֵת אַתָּה לֹא תָקוּם מִמִּטָּתְךָ?!

ועל כן נדחה הדבר מיום ליום, עד שמצאה אֵם החולה את לבבה להציעו לפניו בלשון רַכָּה. מה יפים הם דברי המשורר:

לֵב-אֵם, מִי כָמוֹךְ לַעֲמוֹד בְּיוֹם מַסָּה!
רַךְ אַתָּה מִדֹּנַג קָשֶׁה מֵחַלָּמִישׁ,
כַּמֹּץ תָּנֻעַ, וּכְחֶסֶד אֵל לֹא תָמִישׁ
לֹא יִפָּלֵא מִמְּךָ דָּבָר, לֹא יִכְבַּד כָּל מַשָּׂא!

אז נקראו לבוא הסופר והעֵדים. אך „הרב מטעם”, הממונה על ספרי-הפקודים, דרש מאת האשה בעד סדור הגט מאתים זוזים. „חננו, רבנו, קח נא החצי!” התחננו אליו ההורים האומללים, אשר מחלת בנם כבר הציגה אותם ככלי-ריק, אבל הרב באחת: „כסף עובר לסוחר, מאתים זוז!”

על זה מעיר המשורר באירוניה מרה:

הָרַב אִישׁ אֱמֶת לֹא יִשָּׂא פָּנִים,
לֹא לַשָּׁוְא אָכַל בְּבֵית סֵפֶר הָרַבָּנִים
פַּתְבַּג הַמֶּלֶךְ עִשְׁתֵּי עֶשְׂרֵה שָׁנָה –
הוּא יָדַע כִּי מָאתַיִם יוֹתֵר מִמָּנָה.

ובעוד ה״רי הגוסס עושים הנה והנה לפייס את רַבָּם, גם לקבוץ הכסף, נפח החולה את נשמתו וימת.

— — — — — —

כִּשְׁמוֹעַ הָרַב אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה לוֹ הַמֵּת
וַיִּנָּחֶם עַל קְשִׁי עָרְפּוֹ, אַךְ נִחַם וְלֹא עֵת.

דעת הבקרת. ב„שומרת יבם” יד האמן שוב על העליונה. לפי כל תכנה ומגמתה יצירה זו נמנית על סוג הפואימות הסַטיריות; אך לב המשורר נמשך כאן יותר אחרי מצבי-הנפש הטרַגיים כשהם לעצמם. ענין היִבּוּם נדחה מאליו מפני העצב שבמות, מות נעורים ופרידת הנצח של הנאהבים והנעימים. השירה גברה כאן בכחה על הטנדנציה שביצירה זו, ואם אמנם עטו של המשורר פולט את דבריו המרים כנגד חוק-הקדומים האכזרי, אך בעצמו כל זה יהיה לו כעין טעות-קדומים, כעין סירוס-המקראות — הוא בעצמו לא יאמין, כי התורה, תורת-החיים, דורשת מעמנו כזאת:

צַר לִי עָלַיִךְ, אֲחוֹתִי יוֹנָתִי –
הֲכֵן פָּקַד אֵלִי, צִוְּתָה תוֹרָתִי?

„ובאין לו עוד מטרה לחצי הסטירה שלו, הוא מכונן אותם כנגד „הרב המשכיל”, הדורש בעד סדור הגט סכום כזה, שאין יד ההורים משגת לשלמו, ובעוד הם עוסקים בקבוץ הכסף

לֹא חִכָּה הַחוֹלֶה וַיִּגְוַע וַיֵּאָסֵף.
הַמָּוֶת „הַטּוֹב מְאֹד" שִׁלַּח אֶת יוֹנָה
וַיַּעֲשֵׂהוּ חָפְשִׁי מֵרֹגֶז וּמְדָנִים,
חָפְשִׁי מִן הַמִּצְוֹת וּמִן הָרַבָּנִים.

„פה עוקץ הסטירה נעשה קהה במקצת. פה אין לה עוד היסוד הנאמן וההכרחי. ב„קוצו של יוד" אין אנחנו מדקדקים בדיני גטין, אם היוד החסֵרה בשם הִלל באמת פוסלת את הגט ואם לא. יודעים אנחנו, שיש בעניני גטין הרבה דינים מסופקים אהריב, שבהם יפה למחמיר לפסול את הגט. כאן אין בכל המאורע עם הרב-המשכיל אותה הטפוסיות, אותה האמת הנצחית. רבנים מודרניים חרֵדים על ממונם גם כן מצויים, אך מעשיהם הקטנים אינם נובעים ממקור-קדומים, הם אינם יכולים לשמש חומר לטרגדיה כזו. היסוד השירי, אשר ישַוה הוד טרַגי על כל הבַּלָדה הזאת, אין לו כל קשר עם מעשה הרב. העצב כאן — עצב המות הנצחי. ענין „מאתים הזוזים" הוא, אולי מן „המעשים בכל יום". אך יש מעשים בכל יום, שאינם מחויבי המציאות, אינם הכרחיים, ויש מעשים, כענין „קוצו של יוד", שאינם מצויים כלל וביסודם הם נאמנים, כחזיונות טבע ידועים שאינם שכיחים, ובכל זאת הם בלתי-נמנעים".

ו) „שְׁנֵי יוֹסֵף בֶּן שִׁמְעוֹן."

תמונה זעומה ואדירה, ציור מרעיש מממשלת „הקהל" הפרועה והקשה בשעתה, רוממות המשכיל חסר-האונים להלחם לבדו בכל כֹחות הבערות והחֹשך — זהו תוכן הפואמה הסטירית האחרונה של יל"ג, שירת הברבור שלו, „שני יוסף בן שמעון".

יוסף בן שמעון הוא הטפוס החיובי של בני הדור החדש, מתקני העולם לפי רוח הזמן. זהו אחד השרידים, שרגלם האחת עומדת עוד בתחום היהדות המסורה, בעוד שרגלם השניה כבר שומדת בעולם האירופיאי. אחרי עזבו את מולדתו כעלוי שנתמשכל, הלך ללמוד את תורת הרפואה באוניברסיטה אשר בפאדואה על מנת להיות להועיל אחר-כך לבני עמו אשר בתוך התחום. אולם

לאחר שגמר את חוק למודו וקבל תואר רופא מלומד, התלקחה בקרבו מלחמה פנימית בין טובתו הפרטית ואהבתו לעמו. „הישוב אל הארץ מקום אחיו היהודים רצוצים ולקוחים ממשפט״, או ישאר ליהנות מאור החופש שבמערב? אולם אהבתו להוריו ולעמו המריצוהו לשוב אל אחיו ולהיות לאור לבני־הגולה, למחדש רוח התורה והשפה, לרב וחכם גם יחד, שיקל על אחיו את משא הדת; הוא יתיר קִטניות בפסח, יַגִיה את הפיוטים וימחק את סדר הקרבנות מסדור התפלה ועוד תקונים כאלה, שחלמו עליהם המשכילים לפנים מבלי הבין, כי הם קלי-ערך יותר מדי מהושיע את העם מצרתו הכללית. והנה בבואו אל הגבול נתפש כגנב ושופך דמים, כי ראש הקהלה בעיר מולדתו מכר בכסף את תעודת-מסעו לבן־גילו, אורי בן יוחנן, גונב סוסים והורג נפש, שקורָא לו מאז בשמו „יוסף בן שמעון״ ושנעלם לחוץ לארץ. לשוא הצטדק האמלל בבית-דין, כי לא סחר מימיו בסוסים וכי זה כחמש שנים, שלא היה בארצו. השופטים לא השגיחו בטענותיו ודנוהו לעבודת-פרך.

דעת הבקרת. „הפואמה „שני יוסף בן שמעון״ קוראת מלחמה לא על הרבנים, אלא על שמגר „התקיף״, פרנס הקהלה, ועוד הפעם: ספור-המעשה שבפואמה אינו מן המעולים. המאורע משונה ביותר, כמעט אנקדוטי. ואולם זה כֹחו הגדול של המשורר האֶפי לעשות קרוב לאמת את המוזר ואת הבלתי מתקבל על הדעת. ובידו של גורדון עלה הדבר. אם נמחק מפואֶמתו זו את החדודים הפליטוניים הגסים ודברי־השתפכות מיותרים, תהא לפנינו פואֶמה נפלאה במינה, שכל שורה ושורה שבה מכוונת לתכליתה האחרונה ומקרבת אל שכלו של הקורא ומכנֶסת אל לבו של הקורא את כל המאורע המשונה והאנֶקדוטי. ביחוד נפלאה הריאליות „והחִיות״, שיש בתאורו של אורי בן יוחנן. מי עד גורדון צייר בעברית חיה כזו ציורים חיים כאלה:

שָׁם גְּדוּד אַנְשֵׁי-צָבָא בְּתוֹף וּמְצִלְתַּיִם,
עוֹבֵר בַּסָּף, נוֹשֵׂא בַּמִּשְׁטָר רַגְלַיִם;
פֹּה קוֹפִים וְתֻכִּיִּים, שָׁם שׁוֹר־הָאִצְטַדִין;
שָׁם שְׂדֶה וְשִׂדּוֹת בַּחֲבָלִים יְפֻזְּזוּ —

הַאֻמְנָם לֹא תִנְעַם הַמַּרְאָה הַלָּזוּ
מִן הַסֵּפֶר הַגָּדוֹל, הַקּוֹרְנָס וְהַסַּדָּן?
— — — — — — — — — —

בַּקַּיִץ רָאָה נִיר וַיְלַקֵּט פֶּרַח,
וּבַחֹרֶף הֶחֱלִיק עַל פְּנֵי הַקֶּרַח,
כִּי עָשָׂה לוֹ אָבִיו סַנְדָּל הַמְסֻמָּר;
אוֹ כִּי רָכַב בַּסּוּס וְשָׂחָה בַּסִּלּוֹן
אוֹ עָלָה בַּכֶּבֶשׁ וְנִתְלָה בָאִילָן —
כָּל הַנְּעָרִים קָרְאוּ לוֹ „מַמְזֵר" וּ„מוּמָר".

כשיוסף בן שמעון האמתי לומד בפאדואה חכמת-הרפואה, הוא חולם ליעשות מתקן-הדת, מעין שמואל שב„הדת והחיים" של ברודֶס, ובחלומו הוא רואה את התקונים שתקן, והם כל-כך קלושים ומנוחכים, עד שברור לנו הדבר, שאך משַׁטה בנו גורדון הפעם. כשנלחם דניאל בגא"ר (ליב גורדון) על צבאו על משה ליב ליליענבלום ב„המליץ" שנות תרכ"ט-תרל"א, נשא נפשו לתקונים ראוים לשם זה. את „שני יוסף בן שמעון" הוא כותב בסוף שנות השבעים (פרקיו הראשונים נדפסו ב„השחר", סוף תרל"ח) ואז נואש כבר מתקונים אלה. ולפיכך הוא מתָאר את שמעון בתור אדם כשר ומסור לעמו, אבל — בטלן כאביו ותמים כאביו. הוא חולם, שיתיר קטניות ועדשים לפסח ויקל ב„משהו" ובכלים חדשים, ושמש הקהל ימכור ל„גוי" „כל המצן של ישראל"; שיתיר „קלפים, דגים מלוחים, כְּרְכָּשׁוֹת", ויכשיר „הרוק, מֵי-החוטם ומֵי-רגלים; שיתיר „סבוב כפרות ושחיטתן" שלשה ימים קודם יום-הכפורים כדי „שלא יהיה דוחק בבית המטבחים", וגם יתיר „לולבי אמריקה ואתרוגיה", אף-על-פי שניטלין שלא כדרך גידולם", ו„לא יחוס אף על הרקיקה „שבעלֵינו", וכיוצא בזה. הדבר ברור: המשורר עצמו כבר מלגלג הוא על תקונים אלה: עליהם יכול עוד לחלום רק אדם, שהספר עדיין הוא לו אלהים וממנו לא יזוז, — אבל יותר שתגדל תומת-נפשו, של יוסף בן שמעון, יותר מחריד לבנו גורלו הנורא. ביחוד מדכדכת נפש פגישתו בתור אסיר מלווה על-ידי חילים מזוינים בלויה אחרת - במטתה של אִמו,

שאחריה הלך **אביו** האבֵל החדש, ביחד עם ש מ ג ר, האשם במיתתה ובאסונו של בנה יחידה. זהו רגע מְהַלֵךְ־אימים ממש; אלא שגורדון אינו יכול להתאפק ומטעים אותו יותר מדי — וברגעים כ א ל ה כל המוסיף גורע. ואולם הפתוס הגורדוני מצא לו אף בפואֶמה זו בטוי בחרוזים, שתהום של צער נשקפת מתוכם:

חֲדַר־הַקָּהָל! עֵת זָכֹר אֶזְכְּרֵךְ
אֶקְרָא לִבְכִי, לְמִסְפֵּד וּלְקָרְחָה,
עַל שׁוֹד בַּת־עַמִּי אָהִימָה וְאָרִיד...
יֶתֶר מַס־הַבָּשָׂר יֹאכַל מַס־הַקֶּמַח,
אֶת הוֹתִיר „עֵשָׂו" יֹאכַל „יַעֲקֹב" אוֹ „צֶמַח"
וּבִידֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יִשָּׁאֵר מְאוּמָה.

„ואחר החלום של יוסף בן שמעון, בשעה שהוא שב לרוסיה, חלום, שיש בו גם דברים של טעם גם דברים בטֵלים, משתפך המשורר בחרוזים, שתהום של יאוש עצורה בהם:

אֲהָהּ, צוּר יִשְׂרָאֵל! הַאֻמְנָם כָּל זֶה
רַק חֲלוֹם בָּטֵל, תַּעְתּוּעֵי לֵב הוֹזֶה,
וּבְעָלִיל לֹא יָקוּם, לֹא יִהְיֶה בָּנוּ?
הַלָנֶצַח־נְצָחִים יִשָּׁאֲרוּ הַנְּחֻשְׁתַּיִם,
הַמַּכְבִּידִים עָלֵינוּ זֶה שָׁנִים אַלְפַּיִם –
הֲכִי נָפַלְנוּ וּתְקוּמָה אֵין לָנוּ?

„מה נוראה השאלה ומה גדול הכאֵב!... ועם כאֵב גדול זה מתלקחת בַּלֵב האהבה העזה לעם, שנהפכת לצער־האומה במובנו היותר שָׁלֵם:

וּמַה כֻּלְּךָ, יִשְׂרָאֵל, כֻּלְּךָ בִּלְבַדְּךָ,
אִם לֹא בָחוּר עָנִי בֵּין הָעַמִּים הִנְּךָ,
אוֹכֵל בֵּית אִישׁ יוֹמוֹ, מוּטָל בָּרֶפֶשׁ?
לְכָל בָּאֵי־עוֹלָם נֵר־אֱלֹהִים הֶעֱלֵיתָ,
וּבַעַדְךָ חָשַׁךְ עוֹלָם, וְאַתָּה נִהְיֵיתָ
עֶבֶד־עֲבָדִים, גּוֹי אוֹבֵד וּבְזֹה־נֶפֶשׁ".

פ י כ מ ן מוצא, כי „בשני יוסף בן שמעון" הפרוזה מרובה

על הפיוט, כלומר, שהיסוד הפובליציסטי גבר בו על היסוד השירי. הוא אומר במרוצת דבריו: „את הזרות שבסכסוכי המעשים היינו סולחים להמשורר, לולא היתה היצירה הגדולה הזאת כל-כך עשירת-דברים וכל-כך דלה בשירה. בשום יצירה של גרדון אין „הפרוזה" מעיבה כל-כך את שמֵי השירה כמו „בשני יוסף בן שמעון". אריכות-הדברים הנוראה מטשטשת ממש את הכל. פה אין כבר כל נפשות חיות: אנחנו רואים רק את ראש-הקהל, את המשכיל, את הפושע — אבסטרַקציות ולא אנשים.

„כמו כל אבק ההשכלה נפל על היצירה הזאת. את כל דעותיה על החנוך, על הדת, על תקנות-הצבור השקיע כאן המחבר — על היתר ואיסור, על תקונים בדת, על „אמונה צרופה"; כל תורת מְאַת השנים האחרונות קפל תחת הפואמה הזאת. על כל מצוותיה ודקדוקיה הרחיב את הדְבור, עד אשר לא נשאר עוד מקום לציור ושיר. כמו במדבר יָבֵש אנו עוברים מפרק לפרק — אין שיח-שדה ואין אמת-מים להשיב מעט את הנפש העיֵפה.

„זאת היתה יצירתו הגדולה האחרונה של גורדון, ובה אמר „לחתום לקח" ההשכלה, לתת בטוי רחב ומקיף לתורת דורו. אנחנו רואים אותו פה באהבתו הגדולה לכל דורש דעת, לכל מתקן, לכל מרחיב את גבולות-החיים, ובכל שנאתו — לעריצי-הגיטו, למשעבדי-העם ולמחריבי-חייו. אין הוא עוד ביצירה זו, כי אם, קודם כל, את אשר היה תמיד — מטיף להשכלה, לתרבות, עומד בפרץ, בונה ושוקד על תקנת-הצבור. אין הוא כאן משורר, אשר עינו אל הנצח, כי אם סופר דבק בטבור רוחו אל החיים הפשוטים, אל שדֵה עמו, אשר כולו עלה קוצים. אין הוא יכול עוד לשאת את עיניו אל הרחוק, בעת אשר מקרוב כה רבה העזובה, והוא קורא לעקוֹר ולנטוע, להרוס ולבנות את הריסות-החיים. „שני יוסף בן שמעון" הֵם קול קריאתו האחרונה לרַפא את בֶּדֶק חיינו הלאומיים. בה חזר כמעט על כל דעותיו החביבות, שכבר הובעו ביצירותיו הקודמות — כאשר יקרה אצל הרבה משוררים בסוף תקופה ידועה של יצירתם. לאחר „שני יוסף בן שמעון" לא היה עוד מה להוסיף. בפואמה זו נסתמה התקופה".

ז) „צִדְקִיָּהוּ בְּבֵית־הַפְּקוּדוֹת".

פואמה זו שייכת באמת אל שורת הפואֶמות ההיסטוריות של יל"ג, אבל הוא כתב אותה באחור זמן תחת השפעת המאורע המעציב אשר קרהו בשנת 1879, הוא מאורע מאסרו וגלותו לפלך אולונֶצק. גורלו בתור משכיל, שהושם בבור בגלל שנלחב לטובת העם במורים הרוחניים, נדמה לו כגורל המלך צדקיהו. המלך האומלל הזה, היושב בכלא עִוֵּר ועריריּ, אסיר ברזל ועוני, שואל את עצמו: מה עָול פעלתי? מה פשעתי? יען לפני ירמיהו לא נכנעתי, לפני איש רך-הלב, בעל נפש נכנעת, אשר יעץ להִכָּנע לכשדים? האם משרירות-לב את זאת עשיתי, כי עול מלך בבל לפרוק נסיתי? אם לא לכבוד עמי וחפשו חרדתי? ומה מבקש זה הכהן מענתות? לבלי ביום השבת משׂא ישאו! העת לנו אז לחגים ולשבתות, בשעה שהגיע הצר עד לשערי עיר-המלוכה? כן חפץ הנביא, שכל עם הארץ מקטנם ועד גדולם ילמדו דברי ספר ותעודה; כל העם, מן היוגבים עד הנשיאים, כולם יהיו סופרים ובני-נביאים; חרישם יעזבו עובדי-האדמה, דגלם ואזינם אנשי-המלחמה, חרש ומסגר מן החנויות יֵצֵאו, וכאיש אחד יֵאָספו אל נָיות ברמה, ילבשו אדרות-שער ויתנַבָּאו. אז ישבת מארץ גרזן ומקבת, כל כלי-יוצר שָׂרָף ישָׂרפו בשֶׁבֶת, וכִתתו אֶת לעט, למַזמֵרות — מזמרות, קרדום ומורג — לנבלים וכנורות.

הֲיִהְיֶה גּוֹי כָּזֶה תַּחַת שָׁמָיִם?
כִּי יִהְיֶה — הֲיַעֲמוֹד יוֹם אוֹ יוֹמָיִם?
מִי יָנִיר נִירוֹ, מִי יוֹצִיא לוֹ לֶחֶם,
וּבְיוֹם צַר וּמְצוּקָה מִי לוֹ יִלָּחֵם?
גּוֹי כָּזֶה לֹא יִצְלַח לַעֲשׂוֹת מֶמְשָׁלָה!

צדקיהו שואל איפוא: מדוע גדול כל-כך עָנשו? מדוע עִורו את עיניו ושמוהו בבור? „וטרם אור עיניו ממנו לָקָחוּ, עוֹלְלֵי-טִפּוּחָיו אל עיניו טָבָחוּ? והמלך מתנבא חזות קשה:

הוֹי רָאֹה אָנֹכִי בְּאַחֲרִית הַיָּמִים
דִּבְרֵי בֶּן חִלְקִיָּה בִּיהוּדָה קָמִים:

הַבְּרִית תָּקוּם, הַמֶּמְשָׁלָה נֶהֱרֶסֶת,
וּמְקוֹם שֵׁבֶט מֹשְׁלִים תִּירַשׁ הַקֶּשֶׁת;
כָּל הָעָם לִמּוּדִים יְדֻעֵי דָּת וָסֵפֶר,
אַךְ דַּכִּים וּנְמַקִּים כֶּעָפָר וָאֵפֶר.

דעת הבקרת. „מחאה עזה כזו—אומר קלוזנר — נגד הרוחניות, שבלעה את הגשמיות ואת המדיניות כאחת, לא נשמעה בספרות העברית עד ימיהם של ברדיצ׳בסקי, טשרניחובסקי וברנר; ואף שלשת אלה לא עברו את גורדון, אלא שהעמיקו את טענותיו על-ידי מה שמצאו אצל ניטשה, על-ידי מה שעוררה בלבבות מלחמתו של אחד-העם בהרצל ועל-ידי מה שהוסיף הנסיון המר של הישוב העברי בארץ-ישראל. כי הפתוס האלהי הגיע בפואמה לירית זו עד מרום-קצו. צדקיהו הוא מעין איוב חדש; אלא שאיוב זה דן לא רק על שאלת-הצדק ביחס אל הפרט, אלא אף על שאלת-הצדק ביחס אל הכלל — אל כלל האומה כולה. כי ב„צדקיהו בבית הפקודות״ אתה מוצא מזיגה נפלאה של יסורי-הפרט וצרות-הכלל. פעם בפעם מפסיק צדקיהו את וכוחו עם אלהים ועם הנביאים בדבר מצבה ועתידותיה של האומה, זוכר את בניו האומללים ואת מצבו הנורא — ונפשו משתפכת בקרבו. וגורלו הפרטי מתלכד בגורלה של האומה, שעליה מסר את נפשו, ואך בשביל שדרש טובתה לפי הכרתו המדינית שלו באה עליו כל הצרה הזאת. מצד זה נתגלה האמן שבגורדון בפואמה זו אולי יותר מבכל שאר יצירותיו: ליריקה ואֶפיקה משמשות כאן לא בערבוביה, אלא בתערובת הרמונית יחידה במינה״.

ברֶנר חושב את הפואמה הזאת ליצירה הפיוטית היותר משוכללת של יל״ג בדעה ובעֹז הבטוי. ב„צדקיה בבית-הפקודות״ עשה גורדון עוד צעד אחד — הצעד האחרון. הוא, יל״ג, שלמד כל ימיו כל-כך הרבה תנ״ך וספג לתוכו את רוח-הזעם וקריאות-התגר של הנביאים הגדולים עם הקטנים מימי ילדותו; הוא, שבעצם מהותו היה נביא ומוכיח לעמו ושבנשמת עצמו ודאי היה איזה ניצוץ מנשמת הענתותי — הוא, בהיות עליו רוח השיר ורוח האֶטיציזמוס האנושי החודר למעמקים, מצא עֹז בנפשו להתעלות על עצמו ולנסות להרים יד — לא ב„אילי התרשישים״ ו„המאורות

הגדולים" של המאות האחרונות, ואף לא בתנאים ובפרושים של בית שני, כי אם בנביאים עצמם של בית ראשון וקודם לו, יותר נכון, בקולטוס הנביאים משמואל ועד ירמיהו, זה הקולטוס של „אדרות-שֵׂער" והתרגזות ודרישות ותביעות ותוכחה בלתי-פוסקת, זה הקולטוס, שלא נתן לחיות ולהתפתח לישראל ולמוכיחיו משמואל ועד צדקיהו. לא משפטיו של גורדון ולא הערכתו את „משא-דבר" הנביא הם העיקר לנו במונולוג הקלַסי הזה, כי אם כשרון-הבטוי של המשורר, שהגיע כאן לגבורות. יצדק או לא יצדק גורדון בהשפטו את שמואל וירמיהו — אבל, בכל אפן, איזו התרוממות בהשקפה ובלשון! איזו אש-התקוממות חדשה בקריאה „היהיה גוי כזה תחת השמים?" ואיזה כאב-נצח בשורות:

וּבְכֵן לֹא יִשָּׁמַע קוֹל עוֹשֵׂי בַמְּלָאכָה
כִּי קוֹל אוֹמְרִים הוֹדוּ הַלֵּל וּבְרָכָה
— — — — — — — —
אִישׁ וָאִישׁ יֹאמַר: לֹא אֶחֱרשׁ, לֹא אָדוּשׁ,
כִּי בֶן מַמְלֶכֶת כֹּהֲנִים אֲנִי וְגוֹי קָדוֹשׁ.

ב„צדקיהו בבית-הפקודות" — אומר פ י כ מ ן — נשמעה בספרות העברית זעקת-המחאה הראשונה של הקולטורה הבונה נגד הבטלה הדתית, זעקת-המחאה של המציאות התובעת כנגד כל שפלות-ידים של חולמי-חלומות ובעלי-דמיון. בפעם הראשונה העז סופר או משורר לשלוח את חִצי-לעגו אל „הלובשים אדרות-שֵׂעָר". בפעם הראשונה תבעו אצלנו בכֹח ובבטחון נמרץ כזה את עלבונה של ה ע ב ו ד ה, של בנין-החיים, של יצירת התרבות. אלה המבקשים את סימניה הראשונים של שירת ה ת ח י ה האמתית, ימצאום אולי בחרוזים האלה (אם רק ישמרו על עצם מושגה של התחיה):

בַּיּוֹם הַהוּא תְּחַפְּשׂוּ אֶת יְהוּדָה בַּנֵּרוֹת
וְלֹא תִמְצְאוּ אִכָּר, אִישׁ חַי, רַב פְּעָלִים!
בַּעֲלֵי הַמְּלָאכָה יִהְיוּ נִבְזִים וּשְׁפָלִים;
בִּמְקוֹם מַנְהִיג עֵדֶר, מַצִּיב הַדָּרְבָן,
יִהְיֶה נָבִיא אוֹ כֹּהֵן מַעֲלֵה קָרְבָּן;
— — — — — — — —

וּמָלְאָה הָאָרֶץ לַהֲקוֹת נְבִיאִים...

ד"ר שמעון ברנפלד *) מעיר בנוגע לפואמה זו: „נודע הוא למדי, שבקטרוג זה על הנביאים ויחוסם אל הממלכה, כתה שפינוזה תחלה. איני יודע אם קרא יל"ג את דברי שפינוזה ואם השפיעו אלו עליו. בזמן מאוחר קצת, כמה שנים לאחר שפרסם יל"ג את שירתו „צדקיהו בבית-הפקודות", יצא ספרו הגדול של אֶרנסט רֶנַן „היסטוריה של עם ישראל", שבו בירר השקפה זו ברחבה והעמיד עליה יסוד גדול. הרי כאן רעיון גדול, שנצנץ במֹחו של המשורר. יל"ג, משורר ההשכלה בערי-השדה ברוסיה, שֶׁרָב ברבני-הדור, בפרנסי הקהלות החשוכות „ובמלמדים הדיוטים", מתפתח ונעשה משורר החירות המוסרית ומשתדל לשחרר את נשמת היהודי משעבוד הדת בעצם יסודה".

IV. יל"ג בְּתוֹר מְמַשֵׁל.

יל"ג היה הראשון, שהכניס את המשל אל הספרות העברית. לפניו היה בה מקצֹע זה כשדה לא-עֻבד. את רוב משליו לקח יל"ג מספרי הממַשלים הלועזיים, אבל הוא השכיל לִיַּהֵד אותם, עד כי יכלו לְהֵחָשב בצדק כעברים מקוריים. שיחות החיות, העופות והצמחים, הנכנסות אל המשלים האלה, מְלֵאות חיים, וְרֻבָּן מצטיינות גם ברוח ההומור הבריא והעליז, הנסוך עליהן.

דעת הבקֹרת. המשורר טשרניחובסקי היה הראשון, שנתן הערכה שלֵמה ומקפת לגורדון בתור מְמַשל**). „המשלים צריכים להיות לאומיים, ובמובן זה הם צריכים להיות מקוריים, אפילו אם הם שאולים מעם אחר ומלשון אחרת, מפני שאין שום עם מבין את הסביבה ומתיחס אליה באֹפן שוה לגמרי אל הבנתו ויחוסו של עם אחר, מאחר שהוא חי באקלים אחר ויש לו היסטוריה אחרת, הסתכלות-בעולם אחרת, אֹפן-דבור אחר ודרכי-מחשבה אחרות, — מאחר שכל הסביבה שלו אחרת היא, ואפילו החיות, שעל פי רוב הן נושאת המשל, אחרות הן בכל

---

*) במאמרו „משורר-ההשכלה", ה„שלח" תרע"ב.

**) כך נקרא מאמרו שכתב בעלום שמו בן גוטמן „בהשלח" כרך י"ג.

ארץ וארץ, וגם אם אינן אחרות בעצם, הרי טפוסן אחר ותכונותיהן אחרות, הודות לתנאי-האַקלים ומצב הצמחים ועוד כמה וכמָה סבות אחרות.

„ואם בכל העמים כך, בעם ישראל — ביחוד ביהודי-התחום. ברוב הגדול של היהודים — על אחת כמה וכמה. חיינו נשתנו תכלית שִנוי מחיי כל עם. ברובנו אנו עירונים בני-עירונים, סוחרים בני סוחרים, והחיים מתגלים לנו בתמונה אחרת, שונה לגמרי ממה שהם מתגלים לשכנינו, ויחוסנו אל הסביבה ואל החיות, העופות, הצמחים והדוממים אחר הוא לגמרי".

„רק יל"ג הוא האחד, שאפילו משליו המתורגמים מקוריים לאומיים הם. רק „במשלי-יהודה" אנו מוצאים חיות יהודיות. וכל המעלות, שמנינו במשל מקורי, אנו מוצאים בגורדון. למרות מה שרשם על רובם היותר גדול של משליו „העתקה ממשלי-לאפונטיין" או „העתקה ממשלי קרילוב", אפשר לאמר כמעט על משליו: „לנו הם!", מבלי לחוש להחלטתו של הממשל עצמו. לאות ולמופת יכולה להיות דוגמא קטנה זו:

וַיְהִי בִּנְסוֹעַ הַדְּרוֹר מִזְרְחָה שֶׁמֶשׁ,
וַיָּבֹא אַרְצָה קֶדֶם וּבְמִצְרַיִם,
וַיֶּחְכַּם מִכָּל עוֹף, מִכָּל הָרֶמֶשׂ
וַיֵּדַע חָכְמַת הוֹבְרֵי הַשָּׁמָיִם.

„זהו עוף עברי. את החכמה הוא קונה במצרים, שהרי ידועים לו „חכמי-מצרים" ולהטי חרטומיה. אם הוא נוסע, אז הוא בא „מזרחה שמש", ויש לו חכמה, העולה על חכמת כל אומות-העולם — הוא יודע „חכמת הוברי השמים".

„רוצה הממַשל להטעים שאין הבנים צריכים להתגאות במעשי אבותיהם. מה הוא עושה? ממַשלי אומות-העולם משתמשים לתכלית זו באוזים המפורסמים, מפני שלאומות-העולם קרובות ויקרות קורותיה של רומי. אולם ממַשל עברי איננו עושה כך; הוא מוצא דבר, שיהא מתאים לעמו ולקורותיו.

„משליו של גורדון מצטיינים לא רק במקוריותם. גם פיוטיים הם עד מאֹד. חן פיוטי מיוחד שפוך על כולם. שנים,

שלשה משפטים, חרוז אחד או שנים — והכל הוגד, הכל ברור, מבהיק, בולט.

מרגליות הסגנון של „משלי-יהודה״ הן כל-כך מרובות, עד שנמצאות בכל עמוד ועמוד. גם את התורה היוצאת לנו מכל משל ומשל ידע גורדון להביע במלות קצרות ונמרצות מאד, והן רובן ככולן מרגליות יקרות, שאין לנו הרבה דוגמתן. „נמשלים״ כאלו צריכים למוד״.

„המשל — אומר פיכמן — היה לישראל מה שהיתה האגדה לעמים אחרים. זה היה מעולם אחד המקצועות הספרותיים היותר עממיים, וסופר כגורדון, שהיה עוד קרוב ברוחו אל הקורא העברי, חניך בית-המדרש, ידע איך להשתמש בו לכמה מטרות בבת אחת. השירה והדידַקטיקה נתמַזגו במשלי גורדון מזיגה יפה והרמונית. החריפות של הרעיון אינה נפגמת מן הליריות שבסגנון. כמַמשל אמתי הוא יודע למצוא בשעת הצֹרֶך את הבטוי הקצר והחד״.

V. יל״ג בְתוֹר מְסַפֵּר.

יל״ג כתב גם ספורים קצרים מחיי היהודים ברוסיה בעת ההוֶה. אבל יל״ג המספר נופל הרבה בכשרון הציור מיל״ג המשורר. ספוריו רחוקים לא רק מן האמָנות הטהורה, כי אם גם מן האמת הפוטוגראַפית. כל מעלתם אך בסגנונם היפה והעשיר; טעם לשבח נותנים להם גם החדודים והבדיחות, שהחֵן העברי מרחף עליהם בתמונותיו מחיי החסידים, למשל. יש הרבה מן ההפרזה וההגזמה, ולהרצאות הדברים יש צורה פובליציסטית. אולם גם עם כל חסרונותיהם וליקוייהם ערכם יותר גדול מערך הספורים, שנכתבו מאת סופרים אחרים בני-זמנו.

דעת הבקֹרת. „ספורי גורדון הם על הרוב פחות דברי פרוזה, לאמר, מראות-חיים לקוחים מן המציאות, מכמה שירים שלו. בכל אֹפן אינו מכריח אותנו בכֹח כשרונו להאמין, כמו בשיריו, שהם מחויבי-המציאות. ביצירה שבאמנות סוף-סוף רק זה העיקר, שלא נתעורר מקסמי-החלום, שנלך אחרי המשורר

בעינים עצומות לאשר ינחנו. ואת זה ישיג המשורר רק באמצעי אחד — בדרך התום. אך גורדון בעצמו לא היה תמים ביותר, ומדי פעם בפעם יאמץ ליַשֵב את הזרות שבספוריו ולהבטיח, שאינם בדויים מן הלב, כי אם מעשים שהיו. הוא בעצמו מטרידנו מעולם החזון!

„ואולם את זה היינו סולחים לו, לולא חוסר-הטעם ושטחיות-הרוח, המתגלים ברֹב ספוריו. אפילו בסגנונו, שהוא אמנם גם כאן עשיר ומלא חריפות לפעמים, יש אשר יכָשל. אך נֶגע ספוריו הוא ההתחכמות שאינה פוסקת. המשורר מַלאה אותנו בהומור מסופק שלו, בהלצה על גבי הלצה — בחוסר המדה של בדחנות. החריפות הלשונית, שבשיריו היא מבהיקה מאליה, הולכת ומוטעֶמת כאן הטעמה גסה, ההלצה משתרבבת לכאן ולכאן, מולכת את המחבר אחריה והוא הולך וטובע במבול דבריו עד לאין מוצא.

„הספורים היותר טובים של גורדון הם כבר דוקא ההומוריסקות. בהם יש, לפחות, איזו אמת של הסתכלות, לפעמים גם איזו חריפות. עם כל ההפרזה שבספורים מעין „כף רגל עֵגל" או „בעבור נעלים" הם מבליטים בכל זאת צורות-חיים ידועות, מלאות אויר הימים ההם. בספורו „המעורב בדעת", שסופו לא יצלח לגמרי, יש עמודים, המציירים לנו את „פחד היהודים", אותו „הפחד הישראלי העתיק", בצבעים בהירים מאד. אין בספורים אלה מאותו הזיוף הרומנטי, הדוחה אותנו ביחוד ביצירת גורדון.

„בזכרונות ילדותו „על נהר כבר" *) מַראה לנו גורדון, שבעצם היה אָמָן, המחבב את ציורי החיים הפשוטים, את המציאות כמו-שהיא. מזכרונות ילדותו יצייר לנו את האנשים והמראות בסגנון רֶאַלי נאמן. גם בכמה מספוריו יתגבר הראליסטן שבטבעו על הרומנטיקה וההפרזה, אך במקצוע זה לא השיג בכל זאת את השלימות היחוסית שבשיריו. יד המשורר לא טִפחה את השתילים האלה. גן הפרוזה שלו היה נטוש לגמרי.

„רק ספור אחד נתן לנו גורדון, שבו אנו מרגישים באמת

*) נדפס בקבץ „רשומות" כרך א'.

את נשימת-החיים העזה — מעין רמז להפרוזה של מנדלי. זוהי „קפיצת-הדרך" — אֶפוס קטן של נסיעה עם בעלי-עגלות שבימים ההם. שלימות גמורה אמנם אין גם כאן. אך האנשים והמראות יצוירו באותה האהבה ובאותו הרעבון לאותות החיים ולגלוייהם, המצויים רק אצל האמן מלידה. מברוריה, הפולנית הצעירה, יפַת-התאר וחורת-הפנים, שפרה המיַלדת, טובת-הלב והקפדנית כאחת, יצחק החֶנוני, יהודי טרוד ומלא דאגות תמיד, הירושלמי, האפוטרופס לצניעות, הגומר במעשה בלתי-צנוע כלל, ועד בעלי-העגלות „תלמידי-החכמים", שיש בהם ו„בתורתם" כבר משהו מטוביה החולב — כל האנשים האלה חיים לפנינו בספור זה. מראות הנסיעה הזאת שבסוף החורף עם כל פרשת העִנויים והטלטולים שבה בולטים ונאמנים. הכל יסֻפר בטוב לב, בהומור נעים. אנו רואים את הבחור שלנו, לבוש „בקורדיקין החדשים", כשהוא מתלבט בטיט-הדרכים, נהפך עם העגלה ומתענה באכסניות — את הגער הרך, שהחיים מכים עליו בראשונה בחזקה, כשהוא מתכַּוֵץ מעט מקור. אפס חום הנעורים עוד רב; עם כל היסורים חי בו עוד הצמאון לרִבוי הגוָנים של החיים וגם צערם מעשיר את לבו ומפרֵהו.

„קפיצת הדרך" היא היצירה הפרוזאית האחת של גורדון, העומדת כבר על גבול האמנות" (פיכמן).

סמולנסקין בעל „השחר" העיר על ערכם של ספורי יל"ג את הדברים המעטים הללו:

„גם בספורים נסה (יל"ג) כחו, אך המה לא יוסיפו לו כבוד, כי אם אמנם בשפתו עשה גדולות גם בהם, וחץ לעגו ירד עד הלב ולוא כתבם אחר, לא המשורר יל"ג, כי אז עשה לו בהם שם; אך לו לא יוסיפו על כבודו, כי בדרכו בשיר מרום ונשא הוא, ויל"ג המספר לא יגיע לקרסולי יל"ג המשורר" *).

תְקופַת הַיְרִידָה.

בשנת 1884 נתפרסמו בדפוס „כל שירי יל"ג", ומאז התחילה

*) „השחר" שנה עשירית במאמר „וזאת ליהודה".

ירידתו הפיוטית של המשורר. על ירידה זו, המורגשת במה שכתב מאותה שעה ואילך עמד גם יל"ג עצמו. זה יוצא לנו מכמה ממכתביו האחרונים וגם משירו „השארת-הנפש", המתהיל בדברים אלו:

חֲמִשִּׁים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה לִי תִּמָּלֶאנָה
וּכְבָר אָחוּשׁ כִּי הַזִּקְנָה עָלַי קָפָצֶת;
כֹּחִי יִיבַשׁ, לֵחִי יָנוּס, עֵינַי תִּכְהֶינָה,
וַעֲנָנָה כָּעוֹפֶרֶת עַל רוּחִי רֹבֶצֶת.

לאפיסות יכלתו הפיוטית גרם הרבה היאוש אשר התיאש מהאידיאלים, אשר שמשו לו עד כה בסיס ליצירותיו. זה היה לאחר הפוגרומים בנגב רוסיה, שהועילו להגביר את התסיסה הלאומית בין בני-הנעורים העבריים-המשכילים, ואצלו לא העירו בלתי אם ספיקות ופקפוקים, שלא יכול לחלץ את נפשו מהם.

הרי ציור מעמד-נפשו של יל"ג בשעה זו:

הִנֵּה לוּחַ אַחֵר מָלֵא אֲבַעְבֻּעוֹת
פּוֹרְחוֹת, נִבְקָעוֹת כַּקֶּצֶף עַל מָיִם...
— מָה הֵנָּה אֵלֶּה? — הֵן הֵנָּה הַיְשׁוּעוֹת
„לָהֶן בִּנְעוּרֶיךָ נָשָׂאתָ עֵינָיִם!"
— אֲהָהּ, קָרָאתִי, וָאָלִיט אֶת פָּנַי,
מִכָּל חֲלוֹמוֹתַי לֹא נִשְׁאַר מְאוּמָה;
„טָהֳרַת הַקֹּדֶשׁ", „הַשְׂכָּלַת רַבָּנַי",
„יִשּׁוּב בָּאָרֶץ וּתְקוּמַת הָאוּמָה" —
וּמִגֹּדֶל הַכְּאֵב מֵרֹב הַקֶּרֶץ
נָפַלְתִּי רֶגַע מִשָּׁמַיִם אָרֶץ.

(„בירח בלילה").

האידיאל הלאומי-ההיסטורי הגדול לא לקח את לבבו ולגאולה לא צפה; עמק יותר מדאי נשתרשו בו ההשקפות המשכיליות, עד כי גם בשעה שבאו לידי משבר, קשה היה לו להסתלק מהן ולבקש לו מפלט אל הדעות החדשות. בפובליציסטיקה שלו נד לכאן ולכאן, ויש שנראה היה, כי נסחף עם הזרם הלאומי-הציוני, אבל לא היה די כח בזרם הזה להעיר את קוי-

כנורו. איזו ממאורעות-הזמן כשהם לעצמם הרעידו בו אמנם איזו נימים; זו היתה ההתלקחות האחרונה של „הפתוס האלהי טרם יכבה". תחת רושם הפרעות בנגב כתב אז את שירו „אחותי רוחמה", המכילים את חרוזי-הזעם האלה:

אִם גֶּבֶר הָאֶגְרוֹף, יַד זֵדִים רָמָה,
הֲבָךְ הֶעָוֹן, אֲחוֹתִי רוּחָמָה?!
— — — — — — —
„אָן אוֹלִיךְ חֶרְפָּתִי? — אַיֵּה חֶרְפָּתֵךְ?
לִבֵּךְ לֹא חָרַף, לֹא הֵסַרְתְּ תֻּמָּתֵךְ;
קוּמִי, אֵיפוֹא, וּשְׂאִי מִמּוּם פָּנָיִךְ —
לֹא לָךְ הַחֶרְפָּה, כִּי אִם לִמְעַנָּיִךְ!
מִטֻּמְאָתָם תֻּמָּתֵךְ לֹא נִכְתָּמָה;
זַכָּה כַּבּוֹר אַתְּ, אֲחוֹתִי רוּחָמָה!
— — — — — — —
אוֹת קַיִן, אוֹת קָלוֹן וּכְלִמַּת־נֶצַח
עַל מֵצַח הַנְּבָלִים, אַנְשֵׁי־הָרֶצַח!

הפוגרומים שמשו ליל"ג ענין גם לשירו „על מה רגזה הארץ?", שהוא חדוד פוליטי חריף מאד מכוון אל הקיסר אלכסנדר השלישי, אשר בעליתו על כסא המלוכה הותרה הרצועה ודם-ישראל נעשה הפקר. לאותו סוג צריך ליחס גם את שירו „בנערינו ובזקנינו נלך", שבו מביע המשורר תנחומים לאומה הישראלית הנרדפת והמיואשת:

עַם אֶחָד נַחְנוּ, כִּי אֵל אֶחָד לָנוּ
וּמִמַּקֶּבֶת בּוֹר אֶחָד נֻקַּרְנוּ;
גַּם תּוֹרָה אַחַת וּשְׂפָתָהּ אִתָּנוּ,
וּבַעֲבוֹתוֹת־זָהָב אֵלֶּה נִקְשַׁרְנוּ;
בְּחוּט הַמְשֻׁלָּשׁ הַמְקַשְּׁרֵנוּ — —

השירים הללו חשובים אמנם בתכנם ויפים בסגנונם, אבל „רוח הקדש" אין בהם. אך שיר אחד כתב יל"ג בימיו האחרונים, שיש בו מן הנשגב ומן הליריקה האמתית ואף

צורתו הפיוטית מקורית היא ונאה הרבה: „שרש נשמתי״. המשורר שואל את האלהים: מאין בא נשמתו? מפני-מה כל-כך רבו פצעיה? הלא „מיום היותה בו על האדמה, יזוב זוב דמה, ומן החושים בה עד המחשבה, רק חלי ודאבה״. והוא מוסיף לחקור ולדרוש:

אוּלַי נִשְׁמַת הַנָּבִיא הָעֲנָתוֹתִי
הִיא הַמְחַיָּה אוֹתִי,
אֲשֶׁר גַּם הִיא הִתְעַטְּפָה כָּל יָמֶיהָ
מִתְבּוֹסֶסֶת בְּדָמֶיהָ;
אוֹ נִשְׁמַת אִיּוֹב בִּי — אִישׁ תָּם וְיָשָׁר
דֵּרָאוֹן לְכָל בָּשָׂר.

יפה העיר על זה הד״ר קלוזנר: „אכן, אם לא היתה מו לא הנשמה הגדולה עד לאין שיור של הנביא מענתות ולא הנשמה המַרדָנית העזה של האיש מארץ עוץ, הנה ניצוץ מנשמתם של זה ושל זה נבזק לתוך נשמתו של הקטיגור הלאומי, שאף הוא דבר משפטים לא רק עם עמו, אלא גם עם אלהיו!״

* *

*

כמו שראה הקורא שוֹנָה היא דעת הבקרת על ערכו של שיר זה ואחר משירי-יל״ג; אבל כל המבקרים לדעה אחת נתכַּוְנו, והיא, כי היה יל״ג משורר גדול, ולא לדורו בלבד, כי אם לדורות.

סִגְנוֹנוֹ שֶׁל יַלַ״ג.

יל״ג היה הסופר העברי הראשון, שהתחיל להשתחרר מכבלי המליצה המקראית ולהשתמש בסגנון המשנה והתלמוד. בשעתו נחשב לרבים המעשה הזה, אשר עשה יל״ג, כעין פריצת גדרי-ראשונים ומרידה במקובל מימות ר׳ משה חיים לוצאטו ואילך, ובין הסופרים נמצאו כאלה, שיצאו לקרוא עליו תגר בפומבי. זה המריץ

את יל״ג לבָאֵר ברבים את טעמיו ונימוקיו בחדושיו להרחבת הלשון והסגנון.

„כל קהל הקוראים יודעים—כתב יל״ג — כי בשירי הראשונים, אשר שרתי בימי-נעורַי, אחזתי בלשוננו הטהורה והברורה, ושמרתי לפי מחסום מנגוע אף בקצהו בשפת התערובות. אז היו גם חזיונותי חזיונות ימים מקדם ומחשבותי מחשבותיהם. ואולם בהוסיפי למשוך בשבט-סופרים ובבואי בימים ובאנשים שמתי אל לבי שתים אלה שהן אחת: מדוע זה נִפלינו מכל העמים אשר על פני האדמה בהִלָּך נפשנו ובמעלות רוחנו ובדרך מִדְבָּרֵנוּ? מדוע יחלמו זקנינו תמיד הלומות ובחורינו חזיונות יראו? מדוע מחשבותינו מחשבות בני-קדם ושפתנו מעֻלפת שלל צבעים רקמה בטעם הארצות אשר יצאנו משם? אם מוצאנו מקדם מימי-עולם הנה מדור דורים יושבים אנחנו בין בני-המערב, באורם נראה אור וחייהם אנו חיים, חפצינו וצרכינו מלבושינו וכלי-בתינו כמוהם, ולמה לא יהיו גם בתי-נפשנו וחדרי-לבנו ערוכים בכל ושמורים כבתי-נפשם וחדרי-לבם המה? למה לא נחשבה מחשבותינו כמוהם ולא נשא חזיונות לבנו על כל דברי-החיים ועל כל הענין, אשר נתן האלהים לבני-האדם לענות בו, ככל אשר הם עושים? האם צללים אנחנו ולא אדם וגְוִיותינו רוח ולא בשר? האם אין כל חפצים לנו בחיים ונדבר ונשיר עליהם ונשתעה בהם בספרותנו? אמנם כי לא תמצא שפת עשרים וארבעת הספרים הקצרה מהיות לכל צרכינו, לדבר על כל מעלות רוח בני-האדם ועל כל המעשים אשר יֵעָשו תחת השמש בימינו. אבל המבלי אין ספרים אחרים בישראל, אשר נכתבו בימים האחרונים בכל דור ודור עד ימינו להֵעָזר בהם להרחיב צעדי שפתנו תהתיה לבל יֻצָּרו בצאתה לדבר בשער על ארץ רבה? הנה ספרי התלמוד והמדרשים ומיטב הכמי עמנו אחריהם, בכולם נצפנו מחשבות לבם ומבטא שפתיהם לכל צרכיהם ולכל מעלות-רוחם — ואותם אנחנו מבקשים" *).

סגנונו של יל״ג הָלַךְ וָלֹךְ והתפתח דרך כמה גלגולים. אם נתחקה על הגלגולים האלה אנו רואים, כי אפילו בשעה שכבר התנגד

*) „המליץ" ררמ"ב.

אל ההשתמשות בלשון המליצה, עדיין הוא גופו נכשל בדבר, ולא פעם אחת נגרר אחר הפסוק בלי שום צֹרֶך. די להעיר, כי באותו מאמר עצמו, שהוא מערער בו על הכותבים „צחות", הפליט עטו פראזות ומליצות מגוחכות, שריח של בטלנות נודף מהן. בחפצו לאמר, למשל, כי עוד מרדכי-אהרן גינצבורג בשעתו לא הסתפק בשפת המקרא בלבד, הוא כותב: „מי אם לא רב מא"ג היה הראשון בארצנו, אשר שלח רסן מפני סוס-רוחו (השרטוט הוא של יל"ג) ולא נתנהו לאכול עשב הקלוקל בחצי מענית צמד שדה ספרי-הקֹדש, אשר כבר לחך קהל הסופרים את כל סביבותיו, כי אם הרביצהו בנאות דשא דשֵׁן ורענן וירעהו כר נרחב, אשר נטעו הנוטעים האחרונים להתהלך ברחבה ולאכול לשָׂבעה?" ולא רק פראזה זו כך; כל אותו המאמר מתחלתו ועד סופו כתוב ברוח מליצי, הזר לאזן הקורא העברי בן-זמננו. אולם יותר ויותר הזניח את מליצת-הכתוב וסִגֵּל לו את סגנון-המשנה הָרֶאלִי, אותו הסגנון שש"י אברמוביץ תקן ושִׁכלל אותו ביצירותיו באמנות יְתֵרה והנחילו למעולי הסופרים הצעירים הבאים אחריו, עם ביאַליק בראש, המתהלכים בו ברחבה.

הרי דוגמאות אחדות מסגנונו הפרוזאי של יל"ג בתקופותיו השונות:

א) הַסִּגְנוֹן הַמִּקְרָאִי.

„על ראש גבעה רמה נצבה אֵלָה עבֻתָּה וענֵפה. בימי האביב היתה כפורחת וכִפָּתה היתה רעננה. על גל שרשיה סֻבָּכוּ וראשה נמלא טל שמים. בדליותיה קננו כל צִפּור-כנף ובצִלָּה שכנו עיְפֵי־כֹחַ. וַתִּיף בגבהָה ויראו ההרים רָמוּתָה ותשלח בדיה עד למרחוק. ויקחו ממנה מטה אלהים ושבט מושלים ומשענת לרפֵה-רגלים. אך לא לעולם עָלִים, ופרחים לא לנֶצח נצחים! כלה קיץ בא הבציר וימי הסתו הגיעו. מארבע רוחות בא הרוח ויִפַּח בָּאֵלָה ותתנצל את עֶדיה. נהפכו עָלֶיה לירָקון ובדיה יבשו וַיִּמָּלוּ. וימָלאו האפיקים עליה ועמקים יעטפו שללה. ישובו יושבי בצִלָּהּ וירמסוּם ברגל גאוה וישימום סחי ומָאוס. והאֵלה נצבת בשַׁלֶּכֶת

וכַפותיה פרושות השמימה: מי יחַיה יונקותי הנובלות? מי ילקט לאַחד אחד העלים הבלים בעמק רפָאים?

כימי העץ ימי עמי. גם עליו עברו ימי אִבּוֹ וימי בלותו הגיעו. בסוד אלוה עליו בירחי-קדם עמד גם הוא לתלפיות בראש ההרים ונִשא מגבעות. והלכו עמים לאורו ואמִתו, והיתה הוֹסֶן ישועתם אמונת עִתּוֹ וינצלו את עֶדיו וישימוהו ענקים לגרגרותם. וינצלו את עֶדיו וישליכוהו, מִלאו כרְשָם מעדניו וידיחוהו רדו דִבשו שחקו על מַפַלתו, דָלֹה דלו מימיו וַיַדוּ אֶבן בו, ומצבתו גֶזע ישעם כערער בערבה נצבת דֵרָאון לכל בשר. רוח עריצים ורוח היום יאחזו בו וינידוהו אל כל רוח, מבחר יונקותיו יחמוסו ופרי הדרו יפילו והפיצוהו לרגליו. ומארבע רוחות השמים יבוא הרוח ויפח בהרוגים אלה וישאם אל ארבע רוחות השמים, ומלאו העמָקים גִדָחיו פארִיו עד תאוַת גבעות עולם, ובאו בחצרות מלכים ובמחלות עפר ולא נודע כי באו אל קרבנה. מי יבַקש האובדים בין עם וָעָם, בכל חמקומות אשר נָפוֹצוּ שם? מי יוציא במספר צבאם וכֻלם בשם יקרא, יֵדַע עמל נפשם וקְרָב-לִבָּם? ובגזע מחצבו קרחה וחִשָּפה, נס לֵיחוֹ וַיִיבש לִבּוֹ. היש תִקוה לאחריתו כי יפריח מרוח מים? התחיינה העצמות היבֵשות? אדֹני אלהים, אתה יָדָעְתָּ!"

ג) סִגְנון הַמִשְנָה.

„מימים רבים נשתרבב בין נשי-דריבישאק המנהג לטמון חמין לשבת — תבשיל של כרעי בהמה דקה. וזה מעשה הכרעים: מביאין רגל של עגל או של גדי רך ומהבהבין אותה ומגרדין השֵער שעליה ומרסקין את הקרסוּלַיִם ופוצעים את עצם הקבוּרֶת ומוציאים את מוחה ונותנים עם הבשר המדולדל ועם הסחוסים באלפס ומתבלין אותן בעלי שום ובעלי בצלים ונותנים אותן לתנור שמוסיף הבל ומניחים עד שיצטמקו יפה ומוציאים אותן כשהם רותחים ועושים מהם מקפה, דמתחזי כאַדותא דכרום-ימא, ואוכלין אותו לפרפרת הפת בסעודת שחרית כשהוא חם ונִגָּר או בסעודה שלישית ובסעודתו של ר' חדקא צונן וקפוי כקרח".

ג) הַסִּגְנוֹן הַמְּעֹרָב מִשְּׂפַת הַמִּקְרָא וְהַמִּשְׁנָה.

„ככה היה הדבר הולך ומתנהג בדריבישאָק שנים רבות ובני דריבישאק ראו ימי השמים על הארץ. איש תחת גפנו ותחת תאֵנתו, כלומר, איש בחנותו ובבית משקהו, היו יושבים ואוכלים מאכל של רגל ‚עגל מדי שבת בשבתו, ובכח האכילה ההיא מצאו און למו לשאת טָרחם ומשאם במעשיהם ובעצבון ידיהם כל ששת ימי המעשה. וכשבאה שבת. ובאה מנוחה והעם הדומה כל ימי השבוע לחמור נושא משא נהפך כֻּלּו לבני-מלכים, בשעה שהיו בעלי-הבתים יוצאים מבתי-כנסיותיהם לבושים לבָנים ועטופים לבָנים כמלאכי-השרת, אז היו התריסין מסתלקין והתנורים נפתחים ובנות הנֵכר העומדות לשרת נראות בכל קצות העיר נושאות קדרות מקדרות שונות מלאות כף רגל עגל, ובעלות-הבית מריקות אל הקערות ומגישות לבעליהן את המטעמים, אשר טעמם כטעם לשד השמן ועינם כעין התרשיש, ויקירי דריבישאָק יושבים ומתעדנים כבני-מלכים ורואים את עצמם במעמד אבי אבות אבותיהם בגן עדן, והריח הטוב עולה ומתמר בכל רחובות העיר כעתר ענן הקטֹרֶת, עד כי התענגו יחד כל כוכבי בֹקר ויריחו כל בני אלהים״.

* *

*

ארכו דברי על יל״ג, מפני שבשעתו היה האישיות המרכזית בספרות העברית. אם בתור פובליציסטן הוגה-דעות לא היה המצוין בין סופרי-הזמן, אבל בתור משורר עמד גבוה משכמו ומעלה מכל יתר המשוררים העברים ובכח בת-שירתו משל ברוח בני-הנעורים במשך ימי דור שָׁלֵם, דור-המעבר. יל״ג היה כובש-דרכים על שדֵה השירה העברית, מפלס ארחות ומֵאיר נתיבות להבאים אחריו, עד כי ‚יחָשב בצדק לאבי היצירה הפיוטית העברית המודֶרנית.

במקצוע הלשון והסגנון העברי ברא יל״ג, ממש, יש מאין. הוא היה בזמנו האמן היותר גדול של הלשון העברית. הוא היה

שליט בבתי-נכאתה ורודה בכל מכמני השפה, כפי שהלכה והתפתחה מראשית צמיחתה וישאב מאוצרותיה במלוא חפניו, מה שנתן לו את היכֹלת להפרות ולהעשיר את הסגנון העברי ולהשפיע על מהלך התפתחותו ברוח המודֶרניות.

בנוגע לזה יפה אמר אחד הסופרים:

„יש מגַנים את גורדון בשביל שעסק יותר מדי בקטנות, בשביל שבזבז הרבה כֹחות לחַדֵד חדודים ועוד. אבל מדה זו מצויה היא אצל כל המשוררים. רוב כחות היצירה שלהם משתקע רק בשכלול הלשון. אצל העמים, שהלשון עלהם היא טבעית, אין צורך לבזבז כל-כך הרבה כֹוֹת לשכלולה; אצלם היא רק אמצעי למטרה; אבל לשון שאינה חיה בפינו, אנו צריכים לשמור. חיָבים אנחנו לשמור את האוצר היחיד של רוחנו, וגם הוא, האוצר לעצמו, צריך סלסול וטפוח מעולה. רֹב המשוררים הגדולים בזבזו את כל כחותיהם לפנות את אבני-הנגף, המונחות על דרכם בשעת יצירתם. אנו צריכים לשמור את הלשון בשביל הדורות הבאים, כי היא חלק גדול של לאומיותנו, התוכן הממשי שלה. כל המשוררים העברים, שהקדישו את כחותיהם לשכלול הלשון יצרו וטפחו ערכין בשבילנו ונתנו בידנו כלי-זין להמשיך את מלחמת-הרוח שלנו, לפתח ולהרחיב את חוג-היצירה שלנו. בתקופה של ויזל ולֶטֶרִיס באה ירידה גמורה ללשון העברית, והנה בא גורדון והוציא את הלשון מתוך מבול-המליצות ועשה אותה מוצקה כברזל, ועל-ידו אנו מושלים בה, ואצלנו כבר נעשית הלשון העברית לכלי-אומנות. באֹפן זה אפשר לאמר, מבלי להפריז על המדה, כי גורדון יצר מחדש את הלשון העברית".

משה לֵיב לִילְיֶנְבְּלוּם.

I. תּוֹלְדוֹתָיו.

משה ליב ליליענבלום נולד לאבות עניים בעיירה קיידאן פלך קובנה בכ״ט תשרי תר״ד (1844). אמו מתה עליו בילדותו, ואביו נשא את אחותה, שהיתה לו כאֵם. אביו, ר׳ צבי, היה חַבְתָּן שהתפרנס כל ימיו בדוחק, אבל בר-אוריָן, בקי „בעין יעקב״ ומדרשים, ועת ידועה הגיד שעור באגדה בבית-המדרש שבקיידאן. מתוך ספרים עבריים ישָׁנים רכש לו ידיעות שונות בגיאוגראַפיה ובחכמת-הטבע ובהנדסה. האב הזה רצה בכל לבו, שבנו יגדל ממנו בתורה ויהיה רב בישראל. בזה חפץ גם אבי-אמו, שהיה מלמד תינוקות. אבל סבא זה היה בקי במקרא ומעט גם בדקדוק, ועל-כן לא נתן לו להתחיל בלמוד גמרא קודם שקבל, לכל הפחות, מושג כל-שהוא מכתבי-הקֹדש, ועבר עמו בתחלה על חמשה חומשי-התורה ועל הנביאים הראשונים. ורק כשנעשה מל״ל בן-שבע התחיל ללמוד תלמוד. לעומת זה לא למד את מלאכת-הכתב, אלא בהיותו כבר בן שתים-עשרה שנה. באותה שנה נכנס לישיבת קיידאַן, שלמד בה שתי שנים. ואולם עוד לפני שנה, בהיותו בן י״ג אֵרש לו אביו ילדה בת אחת-עשרה שנה מן העיירה ווילקוֹמיר הסמוכה לקיידאן. את פי הנער לא שאלו, כמובן. אבותיה של הכלה הבטיחו לתת לו נדוניא סך שלש מאות רובל וגם שתי שנים מזונות לפני החתונה. וכך נשא נער בן חמש עשרה שנה ילדה בת שלש עשרה שנה „כדת משה וישראל״.

ואולם הנער בגופו לא היה עוד נער ברוחו. בשעות-הפנאי מלמוד ההלכה היבֵשה עם התוספות והמהרש״א והמהר״ם שיף התלויים בה, התחיל ללמוד את האגדה המענגת את הלב והמרהבת את הדעת. כנראה היתה בזה השפעת אביו. בעת ההיא כבר נתגלתה בנער הקטן נטיתו הפנימית לעסקנות והתחברות: הוא יסד „חברת עין-יעקב״ של נערים, שהיה להם לראש. וכשראה בידי המורה שירים שונים, נסה גם הוא לחבר כדמותם, והפיוטים שאהב, היו לו לעזור בזה. אבל באֻותה שעה עצמה היה מתעמק

בספר „חכמת-שלמה" עם הפירוש „רוח-חן", שהשיג במקרה, וכן בספרי הרמב"ם ותשובות הרשב"א ובפירושו של דון יצחק אברבנאל על התורה.

המזון הרוחני הזה גרם למל"ל האברך צרות רבות. חותנתו שבזבזה לפי מצבה ממון הרבה כדי למצוא לבתה חתן מופלג וירא-שמים ושהשתוקקה בלבה, כי יעסוק רק בתורה ויְהֵא חָרֵד לדבר ה', הצטערה מאד בהִוָּכחה, שהוא קורא „בספרים חיצונים" ומתוכם למד להלעיג על מנהג כפרות. מאז התחילו קטטות ומחלוקות וקללות בבית. אבל כל אלה לא הועילו להרחיק את מל"ל מעל „ספרים חיצונים" מעין „צמח דוד" לר' דוד גאַנז ו„מלאכת מחשבת" לר' משה חפץ. בספר האחרון מצא כפירה במציאות השֵדים והמזיקים; כפירה זו מצא גם אצל הבדרשי ובאחדים מספרי הרמב"ם, שנועז לקרוא אז. לא על נקלה הסכים לכפירה זו. קשה היה לו עד מאד לשלול איזה דבר מקובל ומסור. הכפירה בדבר הדתי היותר קל עלתה לו בלילות-נדודים ובמלחמה נפשית גדולה. בכל מה שכפר לא כפר אלא אחרי ישוב-דעת מרובה ואחרי מלחמה פנימית איומה, ואולם אחרי שכבר היה בא לידי כפירה באיזה דבר, היה „קשה-ערף" מאין כמהו: שום רדיפה, שום אִיום, שום חלקת-לשון ושום פניה פרטית לא יכלו להעבירו על דעתו. כך היה הדבר בכל כפירותיו וכך היה בכפירתו במציאות השדים והמזיקים.

אבל התלמוד נשאר למל"ל עדיין קדש-קדשים. בשנת 1862, כשהיה בן שמונה-עשרה, סיים את הש"ס והתחיל לעבור עליו מחדש בשקידה עצומה, עד שלפעמים היה לומד חמשים דף ליום. את האגדות באר עוד בימים ההם על דרך האליגוריה, ואף רגע לא פקפק, שאינן מן השמים, כמו שכל התלמוד כולו הוא מן השמים, ומכל שכן התנ"ך.

ואולם מעט, מעט באו לידו ספרים ממין חדש. גליונות ישָנים ומכורכים ביחד של „המגיד" באו לידו, ואחר-כך השתתף עם צעירים אחדים מעירו בחתימה על „הכרמל", ומליצותיו של המלבי"ם לקחו את לבו והתחיל לחקות אותן, עד שלבסוף יסד הוא ביחד עם הצעירים הללו עתון שבועי בכתב-יד, שבו היה

הוא כותב את חלק השירים. מתחלה היה כותב כל שבוע מענין פרשת השבוע, ואחר-כך כתב גם שירים על עניני-המדינות ומליצות מענין חזיונות-הנביאים, ובין כך וכך השתלם בתנ"ך וב„צוהר התבה" „ובתלמוד לשון עברי". כך נעשה התורני „למשכיל" והתלמודי „למליץ".

בשנת 1864 כבר היה מל"ל יושב כמה שעות בכל יום בבית כורך-הספרים וקורא את ספרי-ההשכלה, שנתנו לו לכריכה. ובכל זאת היה מתירא עוד לקרוא בביתו את הספר „שירי בת ציון", שהרי בשיר „שלמה וקהלת" יש דברי מינות הרבה, והיה קורא אותו במקום שאסור לקרוא דברי-תורה...

ובעוד שנה, בהיות מל"ל בן עשרים ואחת, כלו לו מזונותיו על שולחן חותנו, ואחרי שהקטטות והקללות מצד חותנתו היו הולכות ומתרבות בה במדה שהלכו ונתרבו סימני המהפכה הפנימית שבלבו, הוכרח האברך ה„משכיל", שלא היתה לו שום הכנה למצוא פרנסתו במלאכה או במסחר, להיות ל„מלמד", אבל לא מלמד פשוט, אלא ראש-ישיבה: הוא קרא בשכר מועט שעורים בתלמוד לפני חבורה קטנה של בחורים, ובשנה שלאחריה, 1866, יסד שתי ישיבות, אחת גדולה ואחת קטנה, וגם אחד מעשירי-העיר לקח אותו למורה לבנו, וכך השתכר באותו חורף ששים וששה רובל כסף, ויהי כמאושר בחלקו. ובאותה עת זכה גם לאושר גדול אחר, כי נדפס שירו הראשון בספר „הערות ותקונים לתשובות הגאונים והדיואן (ליק. תרכ"ו, הוצאת חברת „מקיצי-נרדמים"). על השיר חתם בשם „משה ליב הערצליכטסזאָהן, מורה לבני-ישיבה בווילקאמיר" השם „הערצליכטסזאהן" אינו אלא תרגום המלות „בן-צבי" (את שם אביו „צבי" תרגם מלשון „צבי לכל הארצות"), כי עדיין לא היה „נכתב" בכתב-הפקודים של עדת-ישראל בווילקומיר ולא היה לו שם משפחה עד סוף שנת 1869.

בעת ההיא הרבה מל"ל לקרוא לא רק ספרי-שירים וספרי-מליצה, אלא גם ספרים מעין „בחינת הדת" „וארי-נוהם", שמתוכם נוכח למדי, שאין הקבלה — „קבלה" ממש. חוג הדברים, שהאמין בקדושתם האלהית, נעשה צר יותר ויותר. אז קרא מצד אחד את „מורה נבוכי הזמן" לר' נחמן קרוכמאל, ומצד שני — את

ספרי ר׳ יצחק בֶּר לֶווינזון, וביחוד את „זרובבל״, ועיניו אורו. הספר הראשון נתן לו מושג מן ההתפתחות ההיסטורית, הטבעית, של היהדות כולה, והספר השני הראה לו את חכמי התלמוד בתור חכמים גדולים, מכירים את זמנם ואת צרכיו ומתקנים את תקנותיהם החשובות בחכמה אנושית גדולה, אך לא בחכמה עליונה...

ומל״ל לא הסתפק במה שקרא בעצמו ספרים חדשים, ויסד כעין חברה לקריאת ספרי חכמה והשכלה ויכונן בשבילה כעין ביבליאותיקה, שהיו בה הרבה ספרי שו״ת וכדומה מן הספרים הקדושים, אבל יחד עמהם היו גם ספרים חיצונים מעין „שירי-תפארת״ וכרכים אחדים של „כרם חֶמֶד״. גם רוסית נסה אז ללמוד. בגלל זה נחשב בעיני הצעירים „לראש המשכילים״ בעירו, ובעיני החרֵדים „לירבעם בן נבט״, החוטא ומחטיא את הרבים. התחילו לרנן אחריו ולהתרעם עליו כעל „אפיקורס״. החרימו את ספרי הביבליאותיקה שיסד ושרפו גם הרבה ספרי-השכלה משלו, חדלו לצרפו למנין של עשרה וצערו אותו עוד בכמה דברים. הרב הווילקומירי קרא את „המתפקר״ לביתו וחפץ להחזיר אותו למוטב, אבל מל״ל הראה אומץ-לב ועמד על דעתו, שכל מה שהוא מכחיש אין לו יסוד ביהדות האמתית. מאז נקרא בשם-הגנאי הנורא „ברליני״, והתחילו לרדפו בכל מיני רדיפות. מל״ל הִרבה להתמרמר על בני-עירו הרודפים אותו, ואת התמרמרותו זו הביע בקוריספונדנציות שפרסם ב„הכרמל״ „והמליץ״. בדבר הזה הִצלה עליו את חמת בני-עירו עד להשהית.

בשנת 1868 התחילה עבודתו הפובליציסטית של מל״ל ב„המליץ״, שהיתה מוקדשת לשאלת התקונים בדת. מאמרו הראשון במקצוע זה, „ארחות התלמוד״, גרם לו נזק חמרי גדול. אלמנה אמידה אחת שכרה אותו בתור מורה לבניה בשכר הגון לפי ערך, ואולם היא דרשה ממנו, שיחדל לכתוב בעתונִים, וכשלא שמע לה, הרחיקה אותו מביתה. להשיג תלמידים אחרים לא יכול מפני שהיה כמוחרם ומנודה בעירו, וכך נשאר בלי פרנסה. אז פתחה לה אשתו חנות, אבל לא ראתה ברכה במסחרה, וזה הכריח אותו לשוב ולהעשות מלמד, לא בווילקומיר, כי אם בקובנה. אולם

לא ארכו לו שם הימים, כי שְׁמעו בתור „אפיקורס" הגיע גם לשם. עוד הפעם שב לווילקומיר, והפעם השיג ששה תלמידים לא בתור „מלמד", אלא בתור מורה-לשעות. שכרו היה מאה רובל לכל ימי החורף. החנות השאירתהו בעל-חוב, וחובותיו אכלו את כל שכרו. נוסף על זה חלו שני בניו, על-ידי זה נעשה מצבו החמרי קשה מאד. באותו זמן הדפיס ב„המליץ" מאמר בשם „נוספות לארחות התלמוד", אשר הטיל רעש גדול בין הרבנים. בעירו נתגברו הרדיפות כנגדו. כשהיה יוצא החוצה היו הכל, וביחוד הנשים והילדים, מתנפלים עליו בחרפות ובגדופים ובקללות, והילדים אף היו מְיַדִּים בו אבנים ומעפרים בֶּעָפר לעומתו וקוראים לו בכל מיני שמות של חרפה. בבתי-המדרש לא היו מצרפים אותו למנין ולא היו אומרים לו „שלום". על פתחי בית-התפלה ועל העמודים שברחוב היו מדביקים כתבי-פלסתר גסים ומגונים עליו ועל בני-ביתו. מחותנו, הקצב התמים, פסקו לקנות בשר ומאשתו — לחם, שאפתה ומכרה בעצמה. על אביו התמים, שהיה קורא „עין יעקב" בקיידאַן בין מנחה למעריב לפני בעלי-המלאכה, אסרו את קריאותיו. כמה פעמים שכרו אנשים להכותו. אבל הוא נזהר — ולא הוכה. החסידים שבעיר נועצו מתחלה להרעיל אותו, אך מאימת המשפט שבו ממחשבתם זאת. בקיידאן הנהיג הרב, שהקהל יאמר בשבת אחר התפלה „אני מאמין" בקול רם ביחד עם הש"ץ כדי להוציא מלבם של מל"ל וסיעתו, שהתורה עלולה להשתנות לפי צרכי הזמן והמקום. כשבניו היו הולכים אל „החדר" היו נערים בני-גילם מכים אותם, שהרי בני האפיקורס הם. כשהוכרח מל"ל לשכור דירה, לא רצה שום אדם להשכיר אותה לו ונאלץ לדור בביתו של פחות שבפחותים וברחוב הגרוע שבגרועים. ולא עוד, אלא שהרב הזמין אחדים מטובי העיר לאספה להתיעץ מה לעשות למל"ל. באותה אספה נמצאו כאלה שהציעו, כי הקהל יגיש ההלטה לשר-הפלך, כי מל"ל הוא אדם המזיק לחברה, ואז ישלחוהו מן העיר; כנגד זה הציעו אחרים, שיקבל מל"ל חמשים רובל ויֵצא בעצמו מן העיר. כשלא הסכים מל"ל לדבר, כתבו עליו שטנה אל ראש שלטון הגליל שבוילנה, שהוא כופר בעיקר ומדיח את בני-הנעורים מאחרי אמונתם. אחריתו של מל"ל היתה יכולה להיות

מרה, כי בימים ההם עדיין היתה ידם של האדוקים תקיפה למדי, אבל רֶוַח והצָלה עמדו לו מקובנה. שם נמצאו אחדים מטובי-המשכילים, שמאמרי מל״ל מצאו חן בעיניהם, והללו ראו לנכון להגן עליו מפני רודפיו. הם עוררו את ראשי עיר קובנה לכתוב מכתבים אל הרב הדתי ואל הרב מטעם הממשלה בווילקומיר באזהרה נמרצה, שלא יעשו רעה למל״ל, גם פעלו על ר׳ יצחק אלחנן ספקטור, אב״ד דמתא, שיבקש בטלגרמה מאת הרבנים האלה, כי „יניחו את לילנבלום בשלום, למען השלום וכבוד ישראל״. המכתבים האלה עשו רושם, וידי הקנאים רפו. בכל זאת לא יכול עוד מל״ל להשאר בווילקומיר, מלבד שלא היתה לו בה שום אפשרות להשתלם בעצמו ולהשפיע על אחרים. לפיכך יעצו אותו משכילי-קובנה, שיֵצא לאודיסה, שהיתה עיר-ההשכלה ומרכז הספרות החפשית בימים ההם — כדי שיכין שם את עצמו להכנס לאיזו אוניברסיטה שבחוץ לארץ.

מל״ל הסכים לעצה זו בלב דוי. קשה היה לו לנסוע נסיעה רחוקה כזו וקשה היה לו להפרד מעל ילדיו ומעל אוהביו. אבל עוד קשה מזה היה לו להפרד מעל נפש אהובה אחת, שאהב אז בכל חום לבו הצעיר ובכל התום והטוהר אשר ברגש המתעורר בפעם הראשונה בלב אדם מישראל, שלא טָעַם טַעַם חיים מימיו. בעצם ימי מלחמתו עם הקנאים, כשהיה נרדף מהם על דעותיו, והכרתו הפנימית אמרה לו, שהצדק עמו ולא עם רודפיו ושתחת רדפו טוב ישטנוהו, התודע אל העלמה המשכלת פ. נ., שלא אהבה אותו אהבת-אִשה, אלא הביטה עליו ביראת-הכבוד כעל גבור יוצא אל המערכה לקראת אויביו הרבים והעצומים ממנו בלי-חת, אף כי בנפשו הוא הדבר. היא השתתפה בצערו ובנצחונותיו והבינה את רוחו. השתתפות והבנה א׳ו קרבו אותה אליו ביותר, והקורבה נהפכה עד מהרה לאהבה. רגש זה היה קשור בקשר אמיץ גם במחשבתו, אשר חשב אז על עצמו ועל עמו. עיניו נפקחו אז לראות, שמנהגי-הנשואים של עמו בזמנו אינם מתוקנים. את אשתו לא הכיר קודם שנשא, ואחרי שנשא לא היתה לו אפשרות לחלק עמה את ששונו ויגונו. כאשה פשוטה לא יכלה להבין, מפני מה הוא מַקשה את לבו ואינו מוַתר על דעותיו, ומְררה את חייו

ביללותיה ובתוכחותיה. לא „עזר" היתה לו במלחמתו זו, אלא „כנגדו". וכעזר נראתה לו העלמה המשכלת, שקרא עמה את ה„אהבת ציון" — התענוג הרוחני היותר גדול של משכיל עברי בימים ההם. אהבתו אליה גברה יותר ויותר והקדיש לה כמה שירים, שהיו מפורסמים בזמנם, כמו: „אנקת אסיר", „אנחת-אוהב" ועוד. אהבתו זו הכבידה עליו את היציאה מווילקומיר, והיא שמררה את חייו גם בשנים הראשונות לשבתו באודיסה, שבא לדור בתוכה בתחלת חורף שנת 1870, ומאז ישב בה עד יום מותו.

באודיסה הרגיש מל"ל את עצמו בודד ועזוב. הוא, הכופר הגבור, שבעיר-מולדתו דברו בו הכל, כלא נחשב באודיסה הוא וכל מלחמתו ב„שולחן הערוך" ואפילו בתלמוד. בעיר המקובצת הזו, שבאו אליה פליטים מכל קצוי ליטא ופולין, נתקיים: „כל הרוצה לעשות מה שלבו חפץ, ילך למקום שאין מכירים אותו". טבע-הדרום החם, שהוא מטה כלפי קלות-החיים, ושפע הפרנסה, שהושפע בשנות הששים והשבעים על העיר שגדלה משנה לשנה, וגם העדר-מסורת ושרשים מעמדיים-חברתיים להמתישבים החדשים, — כל אלה הרבו באודיסה את ההפקרות ואת פריצת גדרי-הדת לא מתוך עיון חפשי, אלא מתוך חפץ החיים. כשחוק היתה להאודיסאים כל התנגחות זו בשאלה, אם מותר או אסור לשנות ממטבע שטבע התלמוד; ומל"ל, שחוץ מקבוצה קטנה של „משכילים" לא ידע אותו באודיסה שום אדם, נראה בעיני עצמו „כמבלה עולם". אבל רוחו הרציני לא היה יכול להסכים, שהדת תפנה דרך לפני שרירות-הלב. כי רואה היה, שביחד עם הדת „כורעים לפני רוח ההפקר ג ם ר ו ח ל א ו מ נ ו ו ק י ו ם ע מ נ ו", ולא לזה נתכוַן במלחמתו עם רוח-הקפאון של הדת, יותר נכון: של הרבנים מורי-הדת. על-כן נעכרה בו רוחו מאד ולבו לא ידע מנוחה. הוא התחיל להתגעגע על אמונתו החיה לפנים ואפילו על הימים, שבהם רדפוהו בני-עירו, על כל פנים, בשם איזה רעיון נאצל. וצערו הפנימי הלך הלוך וגדול, מפני שהכיר יותר ויותר, שלא רק את האמונה הישנה אבד, אלא גם את אמונתו החדשה: שאפשר לאַחֵד את הדת והחיים וש„האמונה הצרופה אינה צוררת את ההשכלה הטהורה". החיים הם נ ג ד הדת ב כ ל צורותיה — כך נוכח אז

יותר ויותר; ומה שנוגע לאמונה, הרי הוא רואה, שגם הצרופה ביותר אינה יכולה לעמוד בפני תביעת ההגיון החדש. בשנת 1870 התודע מל"ל אל ר' אברהם קרוכמאל, בנו של רנ"ק, שהיה חכם מרובה-הידיעות וחד-המח. מפי החכם הזה שמע מל"ל דעות חפשיות בנוגע לתורה שבע"פ ושבכתב, אשר עוררו בו מלחמה פנימית, שהלכה ונמשכה זמן רב. במאמרו „עולם התהו", שפרסם „בהשחר", הוא מתאר מלחמה פנימית זו בכל נוראותיה: „הנה יולד בקרב לבנו איזה ספק באיזה דבר, שהיינו מאמינים באמתותו עד עתה; אנחנו מתאמצים להחזיק בדעתנו, שאנחנו מכבדים אותה, ובשיטתנו, שאנחנו מאמינים בה. הספק מתאמץ לגרש את האמונה ההיא מקרבנו. כנגדו תבוא העקשנות להגן על נחלתנו ומתאמצת להציב חומה על מחשבותינו, שלא יוכל לבוא הספק אליהן, או במלות פשוטות: מתאמצת היא להסיר את מחשבות הספק מן הלב בכח ומשיאה היא את הרעיון לדבר אחר. הספק, כתולעת, יתגנב אל תוכנו למרות כל דלתים ובריח; האמונה והמחקר, הדמיון והשכל נלחמים ברב כח בקרב לבנו, רגשותינו סוערות, הלב, שדה-המלחמה, פצוע ומלא דם, המכאובים מתחזקים, שנה בלילות לא נראה. כל אוכל תתעב נפשנו, כל אברינו לא ידעו מנוח, כי כרשעים אנחנו בעיני עצמנו, עד אשר תגבר החקירה, הספק והאמונה יחדיו יכליון, והאמת המרה כלענה תתיצב לפנינו בפניה העצובות, אשר מפחדן ימוג לבנו". מלחמה נוראה כזו נלחם מל"ל משך שמונה ירחים רצופים בהשערה, ששמע אותה מפי קרוכמאל, כי התורה לא נתנה כולה כמו שהיא בהר סיני. במשך הזמן הזה הוסיף להלחם עם המתנגדים לתקונים בדת, שהתבצרו אז ביחוד ב„הלבנון" ו„בנוגה ירח" הראקציוניים, אבל לא נמנעו מלצאת נגדו גם ב„המליץ" וגם במחברות מיוחדות. בדברים קשים נלחמו בו הגאונים ר' יוסף זכריה שטרן ור' מרדכי גימפל יפה ובדברים יותר נוחים — ר' יחיאל מיכל פינס. על כל המחברות והמאמרים האלה השיב מל"ל תשובות מפורטות.

כשעברו שמונה חדשי המלחמה הפנימית ומל״ל הסכים להשערת ר״א קרוכמאל בעל כרחו, נבהל לתוצאות הדבר, הוא כתב אז: „כל האוצר שהיה במחי, כל רכושי שאצרתי בראשי במשך ימי חיי—היה לבז ברגע אחד". מאז חדל מל״ל לכתוב מאמרים על התקונים בדת כשהם לעצמם. אם אין אמונה בעיקרי-הדת איך אפשר לתקן את ענפיה? במקום חבור הדת והחיים הוא מתחיל להטיף לחיים בלבד, לחיים בריאים ועשירים, לחיים חמריים, שאף ברוחניות שבהם יש מה מן המועיל ומן הנצרך. בעת ההיא השיג למקרא את הספור „טשטאָ דיעֶלאַט" (מה לעשות לטשֶרנישבסקי, ואחר-כך גם את ספרי פיסאַרֶב. הספרים האלה, הכתובים ברוח הפוזיטיביות של אוגוסט קונט, היו כעין התגלות למל״ל. לבו, שנתרוקן מן האמונות והדעות הדתיות עד תומו, היה כלי-קבול טוב להרעיונות החדשים על ערך העבודה וצורך התקונים בחברה של עכשו, שהולכי-בטל נהנים בה יותר מן העובדים, על שווי-זכיותיה של האשה, על חירות ההרגשות על ההערכה התועלתית של המדעים ואף של הספרות היפה, על העבר ערכה של אותה האמנות, שאין לה אלא היפה בלבד, בקצור כל אותה השיטה, שבשנות הששים והשבעים היתה השפעתה כל-כך גדולה על צעירי-רוסיה, ושהסוציאליזמוס של אז היה נזון הימנה תחת השפעת הדעות חדשות הללו כתב מל״ל בימים ההם שורה של מאמרים פובליציסטיים ומאמרי-בקרת, שבהם הוא מעורר על הצרֶך לעסוק בענינים מועילים ולקנות ידיעות שמושיות, המביאות טובה ממשית לבעליהן. באותו זמן דרש לבטל כל מיני סיגָים, שאינם נותנים לאדם ליהנות כראוי מן החיים, ולהרחיק כל מיני ספרות של אמָנות ופיוט, שאין להם פרי, כי אם פרחים. הרעיונות הללו מצאו להם בטוי שָלֵם ומקיף בספרו „חטאות נעורים" או וידוי הגדול של אחד הסופרים העברים צלפחד בר חשים התוהה אותיות השם „משה יהודה פרח-חבצלת", שגמר לכתבו בשנת 1873 ונדפס בשני חלקים בשנת 1876.

בשנות 1877—1873 הגיעו למל״ל ימים אין חפץ בהם. הוא כתב אך מעט, כי מאידיאליו הקודמים כבר נתיָאֵש ואידיאלים

חדשים לא נשא עדיין בלבו. וגם חייו החמריים הורעו מאד. מיום שבא לאודיסה לא ראה בטוב. הלא בא כדי להכין את עצמו לקראת הכניסה לאוניברסיטה גרמנית. אבל תנאי-חייו לא נתנו לו גם לחלום על זה. משכילי אודיסה לא המציאו לו שום עזרה ממשית, ועל כרחו נעשה מורה-עברי, ששכר הוראתו— פרוטה. בשנת 1871 קרא לו צדרבוים לערוך את העתון היהודי „קול מבשר". מל"ל ערך את העתון הנזכר מגליון א' עד גליון כ"ט, ואח"כ נעשה לו קשה לעבוד במחיצתו של ארז, שהיה נוהג בעתוניו מנהגים משונים, ונתפטר מכהנותו זו, באמצע החורף שנת 1872 באה אליו אשתו מווילקומיר, בקיץ של אותה שנה קבל משרה דלה באחד מבתי-המסחר בשכר עשרים וחמשה רבלים לחדש, והוא שמח על זה שמחה עצומה, כי מעתה נתנה לו היכלת לחדול מהיות מלמד ולהורות לאחרים דברים, שהוא עצמו אין מאמין בהם. לאחר שנה הוסיפו לו על שכרו עשרה רובל לחדש, והוא היה כמאושר בעיניו. אבל ימי „אָשרו" לא ארכו ובתחלת שנת 1874 נסגר בית-המסחר ובטלה משרתו. אז באו ימים רעים למל"ל. אשתו הוכרחה להעשות גַדֶלֶת והוא נעשה מגיה לספרים, שמקצתם עבריים ורובם ספורי-מעשיות ביהודית. כמובן לא הספיקו שתי „המלאכות" ביחד לפרנסתם. הגיעו הדברים לידי כך, שהוכרח מל"ל למכור את חמשת חלקי פיסאַרֶב—הסופר, שהיה לו כל-כך אהוב ויקר, כדי לקנות בולבוסים לימות-החורף. על-ידי מכירת מספר אֶקזמפלאַרים מספרו „קהל-רפאים" ואח"כ מחבורו „חטאת נעורים" נִצל מחרפת-רעב. אז נסה ללמוד תורת הנהלת-הספרים, שרק לאחר שנים אחדות מצא בה פרנסתו. לעת-עתה היה מצבו החמרי מר עד מאד, ומצבו הרוחני לא היה טוב ממנו. שום אידיאַל לאומי לא היה לו ושום עבודה לאומית, שראוי להטיף לה, לא מצא אז. כך הודה ואמר בעצמו: „שנות תרל"ה ותרל"ו היו לי ימים שאין חפץ בהם כלל. מלמדות פשוטה, דחקות, חסרון כל תקוה לימים טובים מהם והעדר כל אידיאל וגם כמעט כל עבודה ספרותית".

ביוני 1877 השיב מל"ל את משפחתו לווילקומיר, כי מלחמת רוסיה וטורקיה, שפרצה אז, הפילה פחד גדול על תושבי אודיסה,

העיר הרוסית היותר קרובה לגבול טורקיה. אז יכל מל״ל לחזור בנקל על למודי-הגימנסיה, שעזב בהיותו טרוד בפרנסת בני-ביתו, ושנן בסבלנות מרובה את השעורים. על־דבר חייו בעת ההיא ספר אח״כ מל״ל בדברים האלה: „מעוני היה בדירה קטנה ואפלה, התפרנסתי בדוחק, ומקומי משנתי עד חצות היום עסקתי בתורתו״. ונפלא הדבר, שדוקא באותו זמן עצמו שב אליו כשרונו הספרותי והוא יצר דברים קיימים לדורות, הוא פרסם מאמרים ב„הקול״ ובהוספתו החדשית „אספת חכמים״ בשאלת המפלגות, העבודה והרכוש לאחר שתי שנים התחיל כותב ב„המליץ״ בשאלת יסוד מושבות של יהודים עובדי-אדמה ברוסיה. באותה עת התנגד להתבוללות ואמר עליה, שהיא „הבל מזיק״. ואף כאן באה מעשיותו לו לעזר: „כלום ששת מיליוני בני-אדם יכולים להתבולל במשך זמן קצר? ולהמתין זמן ארוך הוא כבר דבר בלתי־מעשי״.

בשנת 1881 פרצו הפרעות הראשונות בערי־הנגב וגם באודיסה, עיר מושבו של מל״ל, והן החזירוהו לגמרי לעמו. מל״ל צייר אח״כ את מוראי „הפוגרומים״, שראה בעיניו בדברים הללו: „נורא המצב ומורה מאד! הננו כמו במצור; החצרות סגורות על מסגר, ומרגע לרגע הננו צופים דרך השבכה אשר בשערי-החצר כדי לראות, אם לא קרבו השודדים לבוא עלינו כחתף. כל כלי-הבית צבורים במערות, כלנו ישנים איש בבגדיו ובלי כרים וכסתות הטמונים במערות מפחד פן יפלו השודדים עלינו, למען נוכל אז למהר ולקחת את הילדים הקטנים, שגם הם ישנים בבגדיהם ולברוח אל אשר ישאנו הרוח. אך האם יתנו לנו לברוח? וביום אחד היה כפשע בין מל״ל ובין הפורעים. „טוב לי כי עניתי. הנה קרבו פורעי-הפרעות אל הבית שאני יושב בו; הנשים הרימו קול צעקה ויללה וחטפו את העוללים על זרועותיהן מבלי דעת אנה לברוח, והגברים עמדו נדהמים. כלנו דמינו, כי בעוד רגע יהיה כל יגיענו לבז. אך הודות לאל, הם עברו חלפו להם מפחד אנשי-החיל״. *)

---

*) מספרו של מל״ל „דרך תשובה״.

בימי־צרה כאלה נואש מל״ל מלמודיו ושכח את מטרת חייו הפרטיים מתוך דאגתו לעמו „בני זמנו נתונים למשסה ולשמצה, אחיותינו לחרפה, כל תקותינו להרחבת זכיותינו עלו בתוהו, העם נס מנוסת־חרב, צר ומצוק מכל עבר, ההוֶה מר, העתיד איום ונורא — ואני מבקש לי אוניברסיטה!״ מל״ל בא אז לידי הכרה, כי היהודים נרדפים לא מחמת חוסר השכלה, אלא מפני הבדל לאומי ונימוקים מדיניים ידועים, שאין בידנו לשנותם. „זרים אנחנו — זהו סוד כל צרותינו בימי גלותנו״. אין לתקן אפוא את חיינו באפן יסודי בעודנו ב„גלות״, אלא אחרי שנשוב לארץ־ישראל, במקום שנחדל מהיות „זרים״.

מאז התחילה בחיי מל״ל התקופה השלישית, תקופת העבודה בעד תחית־העם וישוב ארץ־ישראל. הוא נעשה אחד העסקנים הראשיים, מנהיגי תנועת חבת־ציון. יחד עם הד״ר פינסקר והפרופיסורים הֶרמאן שפירא מהיידלברג ועמנואל מאנדלשטאם מקיוב חבר מל״ל את תכנית העבודה הראשונה לחברות־הישוב. בסוף שנת 1883 נתמנה מל״ל למזכיר האגודה הראשונה של חובבי־ציון באודיסה שלא על מנת לקבל פרס. בועידת קאטוביץ שהיתה בשנת 1884 נבחר מל״ל על־פי הצעתו של פינסקר למזכיר בשכר, ומאז לא היה ענין נוגע להישוב שמל״ל לא השתתף בו בפועל. חוץ מן המכתבים־החוזרים וספרי־הזכרון של המרכז האודיסאי, שהיה כותב על־פי הוראותיו של פינסקר, היה משיב על אלפי מכתבים, שהיו נערכים אליו בשאלות־הישוב. מאז לא חדל מל״ל עד יום מותו להפיץ בעם את רעיון חבת־ציון על־ידי ספרים ומאמרים, שכתב בעברית, יהודית ורוסית. בתור איש־המעשה שמר מל״ל תמיד על תנועת־הישוב, שלא תטה לצדדים מדרכה הכבושה על־ידי זרמים רוחניים שונים, שהשתדלו סופרים ידועים להכניס אליה. הוא שאף רק להרבות את מספר היהודים העובדים על הרי־יהודה, וכל מושבה יהודית שנתוספה בארץ־ישראל נראתה לו כאָרוח חדש בבנין הישוב העברי החדש. בספרו „דרך לעבור גולים״ כותב מל״ל: „בעוד איזו שנים תבוא לנו (על־ידי הישוב העברי בא״י) תקופה חדשה בתולדות ישראל. בהגיגי זאת יפחד וירחב לבי, והנני מאושר כי נולדתי במאה הזאת״.

בשנותיו האחרונות הוטב מצבו החמרי של מל״ל. בסוף שנת 1885 קבל משרה „בחברא קדישא״ שבאודיסה, ובתחלת שנת 1886 נתמנה בה לגזבר, ועל משמרתו זו עמד עד יומו האחרון. משכֻּרתו ב„חברה קדישא״ וב„חברת־התמיכה״ נתנה לו אפשרות לחיות לא-בדוחק ולחנך את צעירי בניו כהוגן. בקיץ 1889 הלך מל״ל לקיידאן לראות את אביו הזקן, וה„אפיקורס״, שלפני עשרים שנה נרדף באכזריות-חימה, נתקבל מבניהם של הרודפים וגם מאותם הרודפים עצמם בכבוד גדול. במשך כל שנות 1885—1890 השתדל מל״ל בהשגת רשיון על ועד-הישוב. כשנתקבל רשיון זה על־ידי אלכסנדר צדרבוים בשנת 1890, נתמנה מל״ל למזכיר בשכר, ונשאר בכהֻנתו זו עד יום מותו. בכ״ט תשרי 1894 חגגו כל חובבי־ציון וכל מוקירי הספרות העברית את יובל־החמשים להולדתו, והעתונים הישראליים הקדישו לו מאמרים נלהבים. באלול 1902 השתתף מל״ל בכנסית הציונים במינסק בתור בא־כחו של הועד האודיסאי, וכבוד גדול נעשה לו שם. כבוד גדול כזה נעשה לו גם בעלותו על הבמה בועידה השביעית של חברי הועד האודיסאי בכ״ז—כ״ט ליאַנואר 1909.

בשנה האחרונה לחייו התחיל מל״ל להרגיש, כי קרב קצו. המחסור והיסורים החליאו את גופו מעט מעט, ובחורף 1909 הרגיש כבר, שאיזו מחלה מקננת בו. יחוסו אל מחלה זו, שהכיר בה מיד, כי מחלת־הסרטן היא, היה ראוי לסטואיקי מימי־קדם. הוא לא נבהל מפני המות הנשקף לו ממחלה זו, וגם לא התאונן. „לא צעיר אני עוד ונגד הטבע אין עצה ואין תחבולה. רק אחת הייתי רוצה: לסדר את כתבַי ולראותם נדפסים לפני מותי״. כך אמר למכיריו, ומיד נגש לסדור הכתבים. בחדש שבט 1910 נתגברה מחלתו, ואז העבירוהו אל בית־החולים ועשו לו נתוח. אבל ללא-הועיל, ואור ליום השבת ג׳ אדר של אותה שנה גוע ליליֶנבלום ולמחרתו הובל לקבורות. לבית־עולמו לווהו עשרות אלפי אִיש. ללויה כזו כמעט לא זכה שום אדם באודיסה. בעשרות ערים נעשו לו הספדים, וביחוד גדול המספד בארץ־ישראל. בכל העתונים הישראליים היוצאים בכל הלשונות שבעולם נתפרסמו מאמרים על

ערכו בתור סופר, שקפל תחתיו את שתי התקופות האחרונות של יהודי רוסיה בפרט ובמדה ידועה—גם של עם ישראל בכלל.

II יְצִירוֹתָיו

א). הַמִּלְחָמָה לְשֵׁם תִּקּוּנִים בְּדָת.

כרֹב הסופרים העברים בני-זמנו נכנס מל״ל אל הספרות דרך—הקוריספונדנציה: הוא פרסם לפרקים מכתבים מעיר מגוריו בעתונים „המגיד״ ו„הכרמל״. בתחלה היה מודיע לעתונים הנזכרים חדשות וילדי-יום, ובהמשך הזמן נסה לנגוע בשאלות שונות העומדות על הפרק בחיי אנשי-קהלתו, מה שהביאו אותו לבסוף ללחום באמונות התפלות ובהבלי-השוא, שאחזו בהם בני-מקומו. במלחמתו זו האמין למלא את חובתו בחור „משכיל״. באותה עת נסה גם לכתוב שירים, והאחד מהם נדפס בספר „הערות ותקונים לתשובות הגאונים והדיואַן״ (ליק תרכ״ו) הוצאת החברה „מקיצי-נרדמים״. על השיר הזה חתם בשם „משה ליב הערליכטסזאהן, מורה לבני-ישיבה בווילקומיר״. בעת ההיא לא היה עדיין „נכתב״ בכתב-הפקודים של עדת-ישראל בווילקומיר ולא היה לו שם-משפחה עד סוף שנת 1869, שמאז התחיל חותם בשם לילנבלום. אחר-כך הדפיס מל״ל שירים אחדים ב„השחר״ של סמולנסקין וגם פואֶמה גדולה בספר מיוחד בשם „קהלת רפאים״, שנדפס באודיסה בשנת 1870. סמולנסקין, שנחשב בשעתו ל„אביר״-המבקרים, כתב על הספר הנזכר שהוא „שיר נפלא״, אבל באמת אינו אלא סאטירה זָלה כתובה בחרוזים קלים ומלגלגת על בני הדור הישן ואף על בני הדור החדש, שאבד חִנם בעיניו ע״י השפעת אודיסה. מל״ל עצמו עמד, כנראה, על חולשתו הפיוטית ועזב מהר את השירה לבלתי שוב עוד אליה לעולם.

מכאן ואילך יש לנו דבר עם מל״ל החושב. המשכיל שבו לא קפא על נקודה אחת. מושפע מקריאת הספרים העברים החדשים הרבה לחשוב ולהרהר, ומעט, מעט הלך חוג-מבטו על החיים, ועל חיי ישראל בראש וראשונה, הלֹך והתרחב. הרבה גרמו לכך

גם הרדיפות שנרדף על השכלתו מאת אנשי עירו. המחשבות החדשות שנקלטו בכֹחו חוללו מהפכה נמרצת באמונות ודעות שלו. הוא ראה, כי מצד אחד נעשו חיי היהודים קשים מאד בסבת השתנותם של תנאי-החיים ואי-השתנותם של חוקי-הדת, שנקבעו בתנאים אחרים ושונים לגמרי, וכי מצד שני נתרבו, כמו שנראה לו אז, מסבה זו עצמה מופקרים מכל המינים, שהדת הישראלית נעשתה משחק להם, ולבו פחד מאד, שמא תשתכח התורה מישראל, ואם תבֻטל הדת, הרי תבֻטל עמה גם האומה הישראלית, שאין לה לא מדינה ולא לשון ואין לה שיור חוץ ממנה, ועל זה נצטער עד מאד. לפיכך נקבע אצלו הרעיון, שצריך להָקל את עול הדת ככל האפשר, מה שאפשר יהיה לעשות אם יושם לב ל ה ת ל מ ו ד, שהרבה לנו מצוות עד אין סוף, ויבורר מה שיש להחסיר מהן מפני צֹרך השעה. מסקנתו האחרונה שלו היתה, כי צריך לאסוף אספה של חֶבר רבנים ומשכילים נאמני-רוח יחדו לשים עין על כל דין וחוק, אשר נִתַּן לנו מימי בעלי „השלחן-ערוך" עד היום ולהסיר משם כל דין חדש מקרוב בָא אשר יכבד עלינו, מפני שנשתנו הזמנים והשעה מַצְרֶכת לבטל את עול החומרות היתֵרות, וביחוד אותן שיסודן בהזיות של הקבלה. את השקפתו המעשית הזאת הניח מל"ל ביסוד מאמרו הראשון בשאלת התקונים בדת „ארחות התלמוד".

כדי לעמוד עמידה נכונה על הלָך-נפשו של מל"ל בימים ההם, בצאתו למלחמה גלויה נגד הרבנים מגיני-התלמוד, בהבדל מ י ל " ג, שנתעורר במאוחר לבוא לעזרתו בכלהמתו זו, ראוי לשים לב אל הדברים האלה:

מל"ל היה יליד עיר קטנה, חניך הדחקות והעניות של סביבת חרֵדים קיצונים. את מבחר ימי-עלומיו בלה באהלה של תורה, מובדל ומופרש מהויות-העולם ומזרמי החיים המהלכים. כשהציץ בספרים חיצונים לא נפגע ולא נתפקר. זמן רב נשאר תמים עם אלהיו ועם תורתו, מל"ל היה איש-אמונה מנעוריו והוזֶה במקצת. ספורי מאַפו, וביחוד „אהבת-ציון" ו„אשמת שומרון" השפיעו עליו השפעה גדולה מאד, עוררו את נפשו, שנרדמה בתוך כתלי בית-המדרש ונחנקה תחת סֵבֶל נשואי-כפיה, ופתח בו נטיות

רוֹמאַנטיות־אידיאליות, אשר הובלטו בדבריו שלא מדעתו גם בשעה, שנחשב להראליסטן היחיד והמיוחד בספרות העברית. בשעה שנלחם מל"ל ברבנים בגלל שאינם מזקיקים את הדת אל החיים, היה האידיאַל שלו: „איש ישראל היושב על אדמתו וחי על־פי תורת ה', השומר מצוה והולך תם"; ובברחו מווילקומיר מהמת שוטניו ורודפיו הקנאים לבא לאודיסה, ואז כבר יצאו לו מוניטין בתור רבן של האפיקורסים, כתב באחד ממאמריו ב„המליץ" כדברים האלה: „הננו רחוקים מחיי תורתנו, הננו היום סוחרים, דורשי חכמה ושבעי עמל ומכאובים; לא נוכל עוד לחיות חיי־הנֹעם, אשר הכינה לנו תורתנו, אך הלא רוחה חי בקרבנו, ולפיה נוכל לכונן דרכנו לטוב לנו". „רוח תורתנו—כך חוזר ושונה מל"ל במאמרו זה, שנערך בצורת מכתב מרב לתלמיד— יהיה נר לרגלך בכל אשר תפנה". באותו זמן יחס מל"ל חשיבות מיוחדת לרוח התורה בתור ליח המחַיה ומפרה את כחות הקִיום של האומה הישראלית, אלא שבמשך הדורות תלו הרבנים תופשי־התורה בוקי סריקי ברוח זה והשביתו אותו מטהרו, ולפיכך צריך להתוַכּח אתם בדרך משא-ומתן של הלכה, לבָאר ולברר להם ע"י שקלא־וטריא תיאורית את דרכה של תורה, המתחשבת עם חליפות-החיים. מל"ל, שהיה תמים מטבעו, האמין, שכל מה שהרבנים עושים במחיצת־הדת, מתוך סמְיות-עינים הם עושים, ולכן מן הצֹרך לפקוח את עיניהם על טעותם. מל"ל, שיסד בעת ההיא בעירו חברת-צעירים על־מנת לקבוע עתים לתורה ושהוא עצמו התעתד להיות רב בישראל, כִּבֵּד את הרבנים בלבו ומוסד הרבנות היה בעיניו חטיבה שנתקדשה באומה בתור האינסטאַנציה הדתית־המוסרית העליונה שלה וצריך אֵפוא להגן על קיומה בכל מאמצי־כח. זה גרם, שפְּקוח עיני־הרבנים נעשה לו אידיאַל, שהתמַכֵּר אליו בכל חום נפשו הצעירה עד כדי שכחת-עצמו ממש. הרדיפות שנרדף מאת האדוקים בעירו לא עוררו בו שום רגש של מררות ושאיפת-נָקם. הוא מצא, כי אין זה אלא מטבע הדברים, כי כך צריך להיות וכך הוא גורלם של כל המחַדשים המתקוממים נגד הנושן והמקובל. „אתה אינך יודע—כתב מל"ל באחד ממכתביו להמשורר יל"ג—כי בשעה שכתבתי את המאמר „נוספות לארחות

התלמוד" היו שני בני חולים, ו ו אשתי—יולדת, ובבואי להנפש בלילה (בחורף) מעמל היום, אחרי שעה 9, וישבתי לכתוב, הייתי מוכרה להפסיק כל שעה להשקיט בכִית בני החולים, מלבד מה שישבתי בנִקיון-שִנַים, כי נתתי את מעט כספי לרופאים, ואנכי נשארתי בלי ארוחת-הערב! אך התענגתי על חיי, כי נרדף הייתי ובעל-פעולות, ואם תבוא לז׳יטומיר ותראה שם דור חדש, יגידו לך כולם, כי אני אני עוררתיו לתחיה". ובמכתב אחר לילי"ג כתב: „האם ידע קורא אחד, שקרא את מאמרי „קול ענות", כי שני שבועות לפני כָתבי אותו ושני שבועות אחרי-כן היה מאכלי אך לחם ותֵה? וכי ארבעה ירחים לפני כָתבי אותו וגם אחרי כן זמן מועט ישנתי על הארץ על כר קטן אחד? האם האמין אחד לראות את המנצח בריב עם הרבנים בוכה במסתרים כמעט יום יום?" אדם הנתון במצב קשה ומר שכזה ומתמכר אותה שעה לפולמוס, שיש בו משום טובת הכלל ומשום סכנה לעצמו—האפשר לו בלי התמכרות אידיאלית ובלי בטחון גמור בנצחונו של אותו אידיאל?

אבל בינתים בא מל"ל לגור באודיסה, ושנוי-מקום גרר אחריו מעט, מעט גם שנוי בדעת. בודד ועוזב היה מל"ל בעיר הגדולה והחפשית הזאת. הוא, הכופר הגבור, שהכל דברו בו בעיר-מולדתו, כלא נחשב באודיסה הוא וכל מלחמתו ב„שלחן הערוך" ואפילו בתלמוד. בעיר המקובצת הזו, שבאו אליה פליטים מכל קצוי ליטא ופולין, נתקיים: „כל הרוצה לעשות מה שלבו חפץ, יֵלך למקום שאין מכירים אותו". טבע-הדרום החם, שהוא מַטה כלפי קלות-החיים, ושפע-הפרנסה, שהושפע בשנות הששים והשבעים על העיר שגדלה משנה לשנה, וגם העדר-מסורת והעדר שרשים מעמדיים-חברתיים עמוקים להמתישבים החדשים,—כל אלה הרבו באודיסה את ההפקרות ואת פריצת גדרי-הדת לא מתוך עיון חפשי, אלא מתוך חֵפץ החיים. כשחוק היתה להאודיסאים כל התנגחות זו בשאלת, אם מותר או אסור לשנות ממטבע שטבע התלמוד; ומל"ל, שחוץ מקבוצה קטנה של „משכילים" לא ידע אותו באודיסה שום אדם, נראה בעיני עצמו „כמבלה עולם". אבל רוחו הרציני לא היה יכול להסכים, שהדת תפנה דרך לפני

שרירות־הלב. כי רואה היה, שביחד עם הדת „כורעים לפני רוח ההפקר גם רוח לאומנו וקיום־עמנו — ולא לזה נתכוון במלחמתו עם רוח-הקפאון של הדת, יותר נכון — של הרבנים מורי־הדת. על כן נעכרה רוחו מאד ולא ידע מנוחה. הוא התחיל מתגעגע על אמונתו החיה לפנים ואפילו על הימים, שבהם רדפוהו בני עירו, על כל פנים, בשם איזה רעיון נאצל. צערו הפנימי הלך וגדל, מפני שהכיר יותר ויותר, שלא רק את האמונה הישנה אבדה, אלא גם את אמונתו החדשה — שאפשר לאַחֵד את הדת והחיים והאמונה הצרופה אינה צוֹרֶרֶת את ההשכלה הטהורה". החיים הם נגד הדת בכל צורותיה — כך נוכח אז יותר ויותר".

במשך הזמן הזה עוד הוסיף מל"ל להלחם עם המתנגדים לתקונים בדת, ובאחד ממאמריו הראה על ההבדל שבינו ובין המתקנים שבגרמניה, השָׂמים קודם כל את לבם אל הצרכים החיצוניים, או „למה יאמרו הגויים"; בעוד שהוא בא לדרוש תקונים אלא מתוך הצרכים הפנימיים של אומתנו, ועל כן כל תביעותיו מעשיות לגמרי ומעולם לא עלה על דעתו לדרוש שנויים בסדר-התפלה או הרחקת הלשון העברית מבית-הכנסת וכיוצא בזה. אבל באותה שעה כבר הרגיש, כי היסוד שעליו בנה את דעותיו בדבר הנחיצות לתקן את התלמוד ו„השלחן-ערוך", הוא העיקר הדתי, נתרופף אצלו, ועוד מעט ונעקר משרשו. זה היה לאחר שתחת השפעת החכם אברהם קרוכמאל, בנו של רנ"ק, פסק מהאמין בתורה מן השמים. שמונה חדשים נלחם מל"ל בהשערה, ששמע מפי קרוכמאל, כי התורה לא נִתנה כולה כמו שהיא בהר סיני וכי בצורתה שלפנינו נכתבה בימי ירמיהו על־ידי הכהנים, שרצו להטעים את חשיבות הקרבנות. השערה זו נראתה למל"ל נוראה מאד, מפני שהיא מהפכת על פיהן את כל אמונותיו ודעותיו הקודמות. אבל לבסוף הסכים לה על כרחו הסכם, שעלה לו ביסורים נפשיים מרובים. על תוצאות ההסכם הזה רשם מל"ל בפנקס היומן שלו, שפרסם אותו בשנת 1876 בספר מיוחד בשם „חטאת נעורים", את הדברים האלה: „כל האוצר שהיה במֹחי, כל רכושי שאצרתי בראשי במשך ימי חיי — היה לבז ברגע אחד !... הטעאלאגיע שלנו פרחה ממני; הספרות,

שגם היא אינה אלא טעאלאגית אצלנו ולא מעשית — היתה למשיסה. שאלת חבור הדת והחיים שעמלתי בה ושסבלתי בעדה צרות הרבה, היתה שאלה שאין לה מובן. הייתי כפילוסוף, שנאבדה הימנה שיטתו, כבית-מסחר שנשרפו פנקסיו... מצאתי את עצמי בודד ונעזב בעולם החיים... עשיתי את הצעד האחרון בעיון; ויפג לבי, ויתרוקן מֹחי, ונפשי נבהלה מאד״...

ב) לֹא תִקּוּן הַדָּת, כִּי אִם תִקּוּן הַחַיִּים.

מכֵּיון שנכרתה מלבו האמונה בעיקר הדת, הרי נעשה לו תַּקונה לבלתי-אפשר וגם למותר. מל״ל הכיר אז בכלל, שהתביעות לתקונים בדת מצד יחידים, אינן אלא רעיון-רוח. מנהגים טפֵלים ודעות של הבל מצוים לא רק אצל היהודים, כי אם אצל כל אומה ולשון, והם אינם בטֵלים ועוברים מן העולם אלא על-ידי התפתחותו של העם, על-ידי שכלול חייו החמריים והתרבות השכלתו. הדת, אשר שרשה במעמקי-הנפש, אינה נתקֶנת ואינה משתכללת לפי דרישות הזמן החדש, אלא על-ידי החיים בעצמם. „היש לנו צדקה לבקש—כתב אז מל״ל—שבני-ישראל בארצות-החושך יעזבו בפעם אחת את תועבותיהם ואת הבליהם המקודשים אצלם, על-ידי זה שאני בעל המאמר המקיא פראַזות איני יודע את מנהגו של המין האנושי ורוצה שבני-ישראל יֵצאו מאפלה לאור גדול ברגע אחד, בשעה שיקראו את מאמרי?״ את מצב-רוחו בכָתבו את מאמריו בדבר תקון-הדת עם החיים מציין מל״ל בתור שִׁכָּרון. שכור היה אז מדעות ושאיפות סוּביֶקטיביות, שאינן יכולות להתקיים בחיים, מפני שאי אפשר להן להֵאָחז ולהִקָּלט בתוכם מחֹסר קרקע נוח לגִדולן. אלמלא היה שכור שכ״ה, כי אז היה רואה „שלא על-ידי ויכוחים ופלפולים במכתבי-עתים ובספרים יעזבו בני-ישראל את הבליהם, אבל ע״י מצב הגון וטוב בעולם המעשה, ע״י זכויות שוות במדינה, מסחר הגון והפצת חכמות וידיעות המחַיות את בעליהן, במלה אחת—בשעה שרוב בני-ישראל יֵחלצו מדקדוקי-עניות, שהם סובלים עתה באופן נעלה, ותהיינה להם תאוות חמריות לחיות באֹרך חיי-נועם, תכלינה מעצמן תאוותיהם הדמיוניות;

וכל-זמן שיהיו בני-ישראל עניים, יבקשו מנוח לנפשם לא בתענוגי-החיים ובפעולות ממשיות בעולם המעשה, אלא בחלומות וחלומות של הבל".

ומשעה שנואש מל"ל מהבור הדת והחיים התחיל להטיף לחיים בלבד, לחיים בריאים ועשירים, לחיים חמריים, שאף ברוחניות שבהם יש מה מן המועיל והנצרך. התועלת והצֹרך החמרי — שני אלה נעשו מעתה האלף והתיו בהשקפת-עולם שלו. מה שאינו מביא תועלת לאדם — אין לו זכות-הקיום בחיים. על סמך השקפתו זו, שהיתה בת-קולן של דעות פיסאֶרב וטשרניֶשווסקי, נלחם מל"ל במטפלים בשירה ובספורים יפים, שאין בהם אלא יפים בלבד, ובעוסקים בחקירת קדמוניות וגם בהשכלה שאין עמה אלא כתיבת מליצות ודברים של מה בכך. מעתה הולכים ונעשים לו ענין לא תקוני הדת, כי אם תקוני-החיים, ולא חיי הכלל הישראלי, אלא חיי הפרט, חיי האדם היחיד, שהוא רואה בהם חזות הכל. במאמר מיוחד, שכתב לשם זה ב„הצפירה", הוא משתדל להוציא מלב בני-הנעורים את הדעה, שהחזיקו בה רבים מהם באותו זמן, כי ההשכלה נכללת בקריאת ספרי מליצה ושיר, ומוכיח, שההשכלה באמתית הנאה לשמה היא ידיעת אותן החכמות, שהן מועילות לאדם בחייו הפרטיים, בחשבון וידיעת-הטבע, הבנה ישרה בחזיונות החיים, שאיפה להיטיב את מצב עמנו, יותר נכון, את מצב הפרטים של עמנו, מחאה עצומה נגד הקפאון, נגד צמצום הרגשות וכִוּוּץ ההשקפות, וביחוד נגד הגדרים והסיגים מכל המינים, שאינם נותנים ליהנות מן החיים.

את הרעיונות האלה הרחיב העמיק מל"ל ביחוד במאמרו „עולם התהו", שנדפס ב„השחר" שנה רביעית, והוא בקֹרת לספורו הידוע של מאַפו „עיט צבוע". בקֹרת זו שִמשה לו יתד לתלות בו את השקפותיו החדשות, שבא אליהן תחת השפעת דעות הסופרים הראַדיקאַלים הרוסים של שנות הששים. עוד קודם לזה קָרא תגר על הסופרים העברים; אשר בשעה שנזדעזעו טובי המֹחות החושבים ברוסיה על-ידי דעותיהם של פיסאֶרב וטשרניֶשווסקי, הם יושבים ועוסקים בדמיונות ובדברי-הבאי, והוא חתם את מאמרו בקריאה מרה: הבו לנו פת לחם יבש! הבו לנו אויר לנשימה!

חִשבו מחשבות על עתידות אחיותינו ואחינו העלובים, הצילו את צעירינו מאבדן, הורו להם את הדרך הנכונה, אשר ילכו בה, למען אשר לא יוציאו את כחותיהם לבטלה בתעִיות-חושך. במאמר-הבקרת שלו, הנזכר למעלה, מחה מל״ל נגד אלה החושבים את האמנות הטהורה למטרה בפני עצמה ותמך במימרה הפאראַדוקסאַלית הידועה של פיסארב, כי „ערכו של זוג נעלים גדול יותר מכל יצירותיו של שקספיר". „עלינו (כלומר על הסופרים האָמנים) לשים עין על החיים, לתת לבני עמנו מבט גשמי על החיים ולהשכיח מאתם את אויר חיי-הדמיון, שהם מחזיקים בו. אין מטרת-החיים אלא חיים, ואין חיים בלא תנועה, אין תנועה בלא כח, אין כח בלא כסף, אין כסף בלא עמידה ברשות עצמו, ואין עמידה ברשות עצמו שלֵמה בלא מדע ומבט נאמן על החיים". באותו מאמר הגין מל״ל על דעתו של טשרנישווסקי, כי צריך לשחרר את האדם הפרטי מכל מיני הכבלים המושָמים עליו הן מצד המשפחה והן מצד הצבור ומכל התנאים השונים בכלל, המפריעים בעד התפתחותו החפשית. רק האִישיות החפשית יכולה להועיל לעצמה ולאחרים. מתוך שפופרת כל הדעות הללו, שלקח אותן משל אחרים, הסתכל מל״ל מאז בחיי-ישראל ולפיהן בקש לפתור את פרובלימת מצבו בין העמים. הבנה עמוקה בשנויים הנעשים בחיי-ישראל בתוקף השפעה זרה מן החוץ וכן גם צפית-עתידות,—שתי אלה היו זרות לו עדיין.

ג) „חַטאת נְעוּרִים".

יצירתו הספרותית היותר חשובה של מל״ל היא ספרו „חטאת נעורים" או וידוי הגדול של אחד הסופרים העברים צלפחד בר חשים התוהֶה". זהו ספר תולדות המחבר עם מאורעות-חייו וגלגולי-דעותיו עד בוא ימי-המשבר בהלָך-נפשו, והוא כתוב כולו „בפשטות, ביושר וגלוי-לב במדה שאין אפילו בוידויו המפורסם של רוסו. אינו מסתיר מן הקורא שום שטות שעשה, שום רעיון מוטעה שעלה על לבו, ויחד עם זה אינו מתהדר בעניוות ואינו מתגנדר בבערות. ומלא הוא ספר גדול זה מחאָה

היה נגד המועקה, שהחברה הישראלית מעיקה על הפרט. הוא צועק חמס על מעוט דמות-החיים, שבאה על-ידי שלטונה הנפרז של האומה הישראלית, שהרי האמונה חודרת לכל סדקי-החיים, אוסרת בנחושתים את הרגש החי ומַחְשֶׁבֶת בעד האדם הישראלי את העולם הגדול".

„חיי לילינבלום ועבודתו הספרותית—כתב אחד המבקרים—אינם שני דברים בפני עצמם, אלא דבר אחד, הטיבה אחת מסוימה. חייו מְשַׁוים לפנינו דראַמה של מעלות ומורדות, של שקיעות וזריחות, של מלחמות פנימיות ומהפכות בלתי-פוסקות, ועבודתו הספרותית אינה אלא הֵד הדראַמה הזאת, העתקה קלושה כתובה בדיו על גבי הנייר. יותר ממה שכתוב כאן—נשאר בעמקי הלב; יותר ממה שהביע—נשאר לא-מובע מבפנים. הוא לא כתב על-אדות אחרים, אלא על-אדות עצמו. הוא לא כתב בשביל אחרים, אלא בשביל עצמו. זה היה אדם, אשר חונן בכשרון של נתוח-עצמו, של בדיקת-עצמו ושל בקרת-עצמו, במדה שקשה למצוא דוגמתה. הוא מהרהר אחר הרהוריו, מבקר אחר רגשותיו, סותר מה שבנה, ובונה מה שסתר. הוא „איש-העיון", כפי שהוא קורא לעצמו, ועיוני חופש ובודק, מנקר ומחטט בלי-חשך בתוך עולמו הפנימי ומתאמץ ליישב את הסתירות, אשר בין עולמו זה ובין העולם אשר מחוץ. הסתירות האלה הן הן מקור הדראַמה של חייו. הניגודים, וההפכים, אשר בין תביעות האני הפרטי שלו ובין תנאי החיים הסובבים אתו, תנאים, שאינם נותנים לתביעות הללו להתקיים בפועל, הם הם שגרמו ל„הטאות נעוריו" של צלפחד התוהה והם הם שיצרו את הטראַגֶדיה הנפשית המרעישה לב של בעל החטאות האלה. „מה כבדה עלי יד המקרה!", קורא התוהה הגדול באחרית וידויו, „כל דבר שאני צריך אליו עתה בחיים נתחנכתי אני הפך ממנו ובהתנגדות אליו. נתחנכתי להיות גדול בישראל, ואני הנני עבד בבית המסחר; נתחנכתי על הדמיון להיות ירא חטא ושומר-מצוה, ורשמ החנוך הזה ידכאני אחרי שפג מלבי כל דמיון; נתחנכתי לחיות בספירה של מתים, והנני חי עתה בין אנשים חיים חיי-אירופה, חיים שלא אוכל לקחת חלק בם; נתחנכתי בעולם העיון והדמיון, והנני נמצא עתה בתוך

החאָאוס של חיי-המעשה; נתחנכתי לחיות חיי-משפחה בספירה שבחר לי אבי ברוב חכמתו, ואני-לבי רחוק מן החיים האלה"...

בשעתו עורר הספר „חטאת-נעורים" בחוגי סופרים ומבקרים ידועים תלונות מרוח על מל"ל בגלל התגלות-לבו המופרזת, שהגיעה בו בכמה מקומות עד לידי התרזה קיצוני כלפי הקנינים היותר קרושים שבאומה. אבל באמת לא היה זה אלא פרי צמאון לוהט אל האמת. הצמאון הזה אל האמת הוא היסוד המוסד בכל יצירותיו של מל"ל וביחוד „בחטאת-נעורים". חוש-האמת של מל"ל היה מפותח במדה שאין למעלה הימנה והוא הוא שהיה למקור ענויי-נפשו וגלגולי-דעותיו. האמת נעשתה לו לצֹרך אישי ולתביעה נפשית ולאַמַת-המדה לכל הערכין שבעולם. אַמַת-המדה הזאת אמנם נשתנתה ונתחלפה אצלו בעתים לתקופות שונות, אבל אמתו הפנימית נשארה כמו שהיא בכל החליפות שנתהוו בצורות האמת הזאת. „בעיקר הדבר תעיתי מאד—מעיד מל"ל על עצמו—איש תמים אנכי וכל מאמרי, שאין אחד מהם דומה לחברו, כתבתי תמיד על פי דעתי הפנימית, שהיתה לי בעת כתיבת כל מאמר ומאמר". הצורה נתחלפה, אבל האמת נשארה אחת, הלא היא האמת הנעלה והקדושה של האדם המבקש את אלהיו.

הספר „חטאת-נעורים" עשה בעתו על בני-הנעורים רשם חזק מאד ומעטים הם הספרים העבריים בכל הזמנים, שהיתה השפעתו כל-כך מרובה כהשפעתו. סבת הדבר היא, מפני שבחיי מל"ל המצויירים בספר הנזכר באו לידי גלוי ומצאו את בטוים כל הזרמים והשאיפות, שהסתמנו במשך שני הדורות האחרונים בחיי הצבור העברי כֻּלו. „תלמודי זה ששנה ופירש, הוא סמל הכלל כלו, שאינו מוצא עוד את ספוקו בתחומים הצרים של חומת הגיטה והמתפרץ לצאת לאויר העולם ולחיות חיים אנושיים. רוח-הזמן פורץ פרצים בחומה, ועזי-הנפש שבכלל משתערים החוצה אל העולם החפשי, אשר מאות בשנים היה הכלל מופרש ממנו ושאת מושגו עליו קנה לו מתוך ספרים בלים ומתוך מסורות והזיות נושנות. יחוסו אל העולם הזה היה שלילי. הוא לא התחשב עמו כמו עם דבר שיש בו ממש ושיש לו ערך בפני עצמו, אלא כמו

עם הזיון עובר הכלה ונפסד, שאינו אלא משמש מעבר אל העולם הבא, אל עולם האמת הנצחי. „בטול היש" זה היה אותה הקְלִפָּה, שיצר הוש-הקיום של העם העברי במשך אלפי שנות נדודיו וצרותיו. אל תוך קְלִפָּה זו התכַּנס העם ויתקיים קיום של חָנוט, שאינו מתרגש ואינו מתפעל מכל הנעשה מסביבו. ההויה הממשית נתהפכה אצלו להויה דמיונית, לחלום בטל, שכל המתרחש בו אינו אלא דברי הבאי. וכי כדאי הוא לשים לב אל בלהות החלום ומוראיו? והלא פתרונו הטוב בעולם שלעתיד לבוא כבר מובטח מראש. כל הבלהות והמוראים שבעולם הדמיון יהפכו לתַענוגות בעולם שכלו טוב, שכלו אמת וצדק. והנה נשב רוח הזמן החדש והביא תסיסה במחו של הצבור הישראלי. מדעת או שלא מדעת התחילה מתעוררת השאיפה לשנוי ערכין. מה שנחשב עד עתה לדבר שאין בו ממש, לחזיון כלה ונפסד, התחיל מקבל ערך ממשי וחיובי. האין היה לְיֵשׁ, הלאו היה להן החיים, שנדכאו בחזקת-היד ושנתבטלו בטול גמור, תבעו את תפקידם בקולי-קולות והעולם הזה קרא את בניו, שפרשו ממנו, לשוב אליו וליהנות מן הסעודה, שערך לכל יצוריו. „אם כל העולם לא נברא אלא בשביל ישראל—קורא בלעג צלפחד בר חושים—למה לא ישתדלו בני ישראל שיהנו מעולמם, שלא נברא אלא בשבילם? וכי כך הוא דרכו של אדם, בשעה שאדם חשוב מזמין דורון בשבילו, שיקח את הדורון וישליכנו לאשפה? הקדוש ברוך הוא ברא עולם בשביל ישראל, והם, בני ישראל, אומרים, שאין אותו העולם נחשב בעיניהם כלל!" העולם „העיקרי והקיים הוא העולם הזה! אילו הייתי מחכה לעולם של גלגול או לעולם אַחר, הייתי יכול להתנחם על אבדן עולמי זה; אבל עתה שאבדתי את עולמי האחד מי מביא לי תמורתו?".

מושג על-דבר השפעתו של הספר „חטאת-נעורים" בחיי הדור הצעיר, אפשר לקבל עפ"י דבריו אלה של מ. י. ברדיצבסקי:

„הודוי הגדול של צלפחד בן חושים התועה, זה האיש הקובל על אבותיו, הקובל על רבותיו, הקובל על החיים האפֵלים משנות דור ודור, והקובל על הכתב והמכתב, שהחשיכו את חיינו, הובישו לשד נעורינו ועשו אותם ללא-אדם—העיר אותנו להרגיש

את כל ה ד ח ק אשר בנשמתנו, את כל הצרות והדוחק שבחיינו, ועורר בנו געגועים וכליון-נפש, להתיר חרצובות ולצאת מהמאסר הארוך...

„כ ח ז ו ן ג ד ו ל של חיים היו לנו הדברים, חזון המספר ומראה לנו עין בעין את כל העני השורר בחיינו, באשמת האבות המכים בסנורים, ואת כל המעצורים הרוחניים והחמריים, אשר הנחילו לני, את כל הגלות ואת כל הצר והמצוק, אשר מצאוהו ויכלו אותנו מנפש ועד בשר. לא זכרונות נגולו לפנינו, כי אם חיינו אנו, היים כמו שהם, חיינו ומצוקת-נפשנו, זכר עידן ועדנים.

„כל המועקה, אשר בחיינו, כל הצללים, אשר מסביב לנו, כל האפל שבמסורת-הקדומים ובחיים שבכתב, כל הטשטוש שבכתב ואפיסת כחו להאיר לנו ולתת לנו את אשר אנו חפצים, את אשר אנו צריכים, את אשר אנו מחפשים, הכל הכל נגלה נגלה לפנינו בצבעים פשוטים ובשפה פשוטה, בשפה שבה מדברת נפשנו בעצמה, בשפה שהיתה מדברת בה לו ידעה לדבר.

ה„ספר „חטאת-נעורים" הוא ס פ ר - כ ר י ת ו ת, שנתן דור אהד למשנהו, אשר נותן דור חדש, המבקש לו נתיבות חדשות— לדור אסיר בחבלי ישן נושן. קחו לכם את אשר לכם, והוציאו אותנו ל ח פ ש י, לחפשי מכל הדברים, שאולי היו טובים בשעתם, אבל לא יסרנו לנו; קראו לנו דרור מכל הדברים, שלא יתנו אותנו לחיות; הניחו לנו לחיות! הבו לנו את החיים.

„אתם אומרים: מפי התלמוד אנו מצווים, מצווים אנו לעשות כך וכך מפי הכמים ומורים, ואני אַראה לכם „א ר ח ו ת ה ת ל מ ו ד" אחרות, לגמרי אחרות. אני אַראה לכם את כל מהות החיים ואת כל החטאים, אשר חטאתם לחחיים.

„החללים ש„בעולם התהו" שלנו, עולם בלי אור ובלי חיים, מרובים הם; מרובים אצלנו חללי-החנוך וחללי בתי-המדרשות, חללי-החיים וחללי-הספר, מרובים אצלנו חללי-העצלה וחללי-החיים, שגדלו בלי תרבות ובלי עבודה בריאה. מרובות אצלנו הנשמות דאזלין ערטילאין. מרובים אצלנו החלומות אשר שוא ירברון!...

„זה היה הד-קולו של לילינבלום, הבת-קול היוצאת אצלנו מהר חורב, מחרבת החיים והאנשים, מחורבן החיים והנוער — — —

„לפני ימי לילינבלום היינו רק מחפשים ותועים, צעירים הנדים ונעים מספר לספר, מעיון לעיון ומדרך לדרך, והוא גלה לנו את כל מה שחסרנו, הוא עשה אותנו ליודעים מה שאנו חפצים לדעת. לפני לילינבלום היה מתפעל פעם מוחנו, פעם לבנו, פעם פנה זו בפנימיותנו, ופעם—פנה אחרת; אבל הוא פעל על כל מה שבתוכנו, הוא שחרר אותנו והורה לנו, איך לעמוד דור כנגד דור.

„הוא היה באיזה מובן בת-קולו של דורו. הוא היה פועל ונפעל, הוא היה המודיע בשוָקים וברחובות את אשר חשבו הלבבות בחדרי-חדרים... כתאומים היו הוא ודורו".

ד) „הַפּוֹזִיטִיבִיּוּת" בִּיצִירוֹתָיו שֶׁל לִילְיֶנְבְּלוּם.

לאחר שנתרוקן מל"ל מן האמונות והדעות הדתיות והתחיל מתענין בשאלות-החיים, שהעמיד במרכזו את התועלת הממשית, פרסם איזו מאמרים על ערך העבודה וצרך התקונים בחיי החברה, ומזה בא לעסוק בשאלת המפלגות, וביחוד בשאלת העמל והרכוש, שעמדה אז על הפרק בספרות הראַדיקאַלית הרוסית. דעתו בשאלה זו, שהיתה אז דעה מתהלכת בין הסוציאַליסטים, מצאה לה בטוי מיוחד ב„משנת אלישע בן-אבויה" שלו, שכתב אותה לכתחלה בשביל הירחון הסוציאַליסטי העברי „האמת" (הוצאת פריימאַן-ליברמאַן בוינה) והדפיסה בשנת 1878 בקבץ „אספת-חכמים", שנערך מאת בן-נץ (גו-ולוביץ-ווינצֶבסקי) ויצא ע"י ראַדקינסון בקניגסברג. לדוגמה הריני להביא כאן קטעים אחדים ממשנה זו:

„מי שנוטל דבר מן העולם, שהבריות עוסקים בתקונו, ומכלה אותו לצרך הנאתו, הרי הוא גוזל את אוצר המציאות, שהוא קנין העולם כולו, העוסק בהכנתו. ומה תקנתו? צריך הוא שיעשה כנגדו, כלומר—שימציא בעצמו דבר אחר, השקול כנגד אותו דבר שהשחית לצורך הנאתו, כדי למלא בזה את החסרון שהחסיר מאוצר המציאות, בשביל שלא יתמוטט אותו האוצר... וכמה רעות גורם בלביל הסדר של העבודה וההנאה לעולם... פלוני עמל וטורח

כל היום ולבסוף אין כעוה״ז מספקת לו, והוא מתאכזר על אשתו, על בניו ועל בנותיו; ולא עוד אלא שהוא משתדל להונות את הבריות... פלוני מבקש לעבוד ואינו מוצא והולך ומלסטם את הבריות, ופלוני אינו טורח כלל ומוצא קורת-רוח יותר מדי, ולא זו בלבד שהמותרות מזיקים לגופו אלא שחייו כבֵדים עליו, והוא מבקש לו תמיד עסקים של שטות לבלות זמנו בהם, שהרי סוף-סוף האדם אינו אלא חלק של הטבע וכשם שהטבע מוכרח לפעול, כך החלק שלו מוכרח הוא שיפעל ויעשר״.

על סמך משנה זו ועוד איזו מאמרים גדולים וקטנים, שכתב מל״ל ברוח זה, חשבו רבים, וגם כותב הטירִים האלה בתוכם, כי לאחר שנתרוקן מהתיאולוגיה, סתם את הריקניות שנעשה בלבו, בהסוציאַליות המאַרקסאית, כלומר, שנהיה לסוציאַליסטי אדוק. אולם בעת האחרונה נתברר הדבר על פי איזו ממכתביו שנתפרסמו בדפוס,*) כי אין זה אלא טעות. בברירות מיוחדת יוצא לנו הדבר מתוך אחד ממכתביו, שכתב לבן-נץ, ושהוא אומר בו בתוך שאר דברים:

„כדעתי אז כן דעתי עתה, שהכל חייבים בעבודה ואסור לו לאדם ליהנות מן העולם הזה בלי ברכה מצדו לאוצר המציאות, אבל מעודי לא העמקתי בהלכות הסאָציאַליזם ולא חקרתי על פרטיו בהיותו אצלי כעין „הילכתא למשיחא״. שונא גמור אנכי מעשה כפיה ואונס, וכל השבחה בחיי המין האנושי צריכה, לדעתי, לבוא ר ק על ידי עוואלוציאָן היסטאָרית, על כן גם האידיאַל הסאָציאַלי הוא אידיאַל של העתיד הרחוק, שלא מצאתי חפץ להקדיש לו איזה עבודה, בעוד שלנגד עיני עבודות יותר קרובות לנו״.

„אמרתי למעלה—מוסיף מל״ל במכתבו הנזכר—כי לנגד עיני עתה עבודות יותר קרובות להגשמה בפועל מאשר האידיאַל הסאָציאַלי. אנכי בחרתי רק בעבודות הנוגעות לעמי, כי הנני

---

*) עיין בענין זה מאמרי „ליליענבלום והסוציאַליות המאַרקסאית״, שנדפס „בהצפירה״ שנת תרע״ט.

יותר הרבה יהודי מאשר דואג לכל העולם. אם היתה, למשל, תבערה גדולה בעיר, אז חושב אני שגם הקוסמופוליט, או אפילו הסאָציאַליסט, היה ממהר יותר להציל תחלה את בני-ביתו מן התבערה, ורק אחר שהיו הם בטוחים מן הסכנה, היה עוזב אותם להציל אחרים. איני יכול לבלי להרגיש את עצמי יהודי בכל אברי וגידי, ועל כן אם בני עמי נרדפים ומעונים כל היום, איני יכול לעזוב אותם ולדאוג בעד הפועלים של העולם כולו". *)

מכאן אנחנו למֵדים, כי מל"ל הגין רק על רעיון העבודה ולא על הסוציאַליות, וגם בשעה שהיה קוסמופוליט ן, לא כפר בלאומיות הישראלית, ולא עוד אלא שהחזיק בה בכל תוקף ולא רצה בהתבוללות, גם לא האמין, כי בכחה להביא איזו תועלת ליהודים. כשם שלא האמין באפשריותה בכלל. עוד בשנת 1874, בשעה שכבר כחש, לפי דבריו, בכל ונשאר בלי שום אידיאַל, יצא בפומבי נגד רעיון ההתבוללות וטעמו ונימוקו עִמו, כי „אי אפשר לעם אחד להתבולל בין שאר עמים בכונה וברצון".

„אין התבוללות—כך כתב מל"ל במאמרו „עולם התהו", שהזכרתיו למעלה—אלא התאחדות גמורה ושלֵמה הנעשית בין שני עמים ויותר, באופן, שהאחד מתאחד עם השני בכל הענינים הפנימים: בדרכיו, במנהגיו, בדעותיו ובכל מטרותיו שהוא מבקש. אך הרבה, הרבה גדרים וחומות יש המבדילים בין עם לעם ואינם מניחים אותם להתאחד יחדו. כל עם ועם מובטח, שדרכיו ודעותיו הם הם האמתיים והצודקים, וכל עם ועם יש לו טובותיו ותועליותיו עצמו, שהוא נותן להם הקדימה לטובותיו ותועליותיו של עם אחר. כשעה, שאני חושב ענין פלוני לדבר של אמת, הרי אני אוהב אותו בכל לבי ושונא אותם הענינים המתנגדים לו; הריני חושב את דעתי לאמתית אף על פי שאפשר, שאינה אלא שטות, ולא עוד שאני נכון למלא פי שחוק בשעה שאשמע אותה סִכלות עצמה מפי בן עם אחר שיגיד אותה במלים אחרים. אם יאמר לי הטורקי, למשל, שהוא מן העם הנבחר או שקדושיו בעלי-נסים

---

*) לוח „אחיעבר" קבץ שני.

הם, אז אלעג לו, מפני שאני אומר, שאך אני הוא מן העם הנבחר ואך קדושי בעלי-נסים הם. בשעה שאיזה עם עושק איזה זכות או דבר מעם זולתו, אז השנאה בין העושק והעשוק מתחזקת עוד יותר. הוא־ל וכל עם מוקיר את דעותיו וטובותיו של עצמו ושונא את דעותיו וטובותיו של עם אחר, המתנגדות לדעותיו וטובותיו עצמו האהובות לו—אי אפשר שפתאום יְוַתֵּר עם אחד על זכותו, יסיר מלבו כל דעותיו ברגע אחד בלי כל סבה ויקבל תחתיהן דעותיו של עם אחר, המתנגדות לדעותיו שחי בהן, וישתדל לטובת אותו עם, המֵגיס דעתו עליו ואינו חפץ להיטיב עמו, או, במלות יותר ברורות: אי אפשר לבני ישראל יושבי רומעניען שיקריבו חייהם ואוצרותיהם לטובת ארץ מולדתם, בשעה שעם הרומענים אינם חפצים כלל בטובתם של בני־ישראל יושבי־ארצם. אנכי אוהב את סכלותי אני ושונא את סכלותם של קאַרל וַארטהור, לא בשביל שהיא סִכלות ומתנגדת לשכל הישר, אלא בשביל שהוא מתנגדת לסכלותי האהובה לי; הם, קאַרל וַארטהור מצדם אוהבים את סכלותם ושונאים את סכלותי מאותה סבה שהזכרתי, ואיך אפשר שתהיה התבוללות בינינו?

„ולא זו בלבד, שאין אפשרות להתבוללות בין עמים שונים, אלא שגם בבני עם אחד אין התבוללות, שהרי כמעט אין לך עם, שאין בו כתות שונות דתיות או פוליטיות, חשוכים, בעלי דעות חפשיות, קאָנסערוואַטאָרי־ם (אוהבי ישנות) ופראָגרע־סיסטים (אוהבי חדשות), אידעאַליסטים, רעאַליסטים, מאַטעריאַליס־טים וכל מיני „ליסטים" שבעולם. נוסף לזה אין לך שטות גדולה מזו, לקבל אָרחות חייו ומהלך דעותיו של עם ידוע, לא בשביל שהם טובים ואמתים, אלא בשביל זה בלבד, שאנו יושבים בארצו של אותו עם. כל עם ועם בכלל יש לו מדות טובות ורעות, ואם נתבולל בעם אחר, נאבד את מדותינו הטובות מעט או הרבה ונקבל מאת שכנינו מדות רעות מעט או הרבה. נקח לנו, למשל, מדת הסבלנות אשר להאשכנזים והזריזות אשר להצרפתים; שתי המדות הללו אי אפשר שתהיינה שתיהן כאחת טובות, ואם יש אפשרות לעשות את האדם לסבלן או לזריז על ידי עצות לבד, אז עלינו לתת עצה טובה ליהודי צרפת ואשכנז יחד, שיהיו או

יחדו סבלנים או יחדו זריזים, אבל לא ליעץ לכל אחד מהם שיעשו לא בהשכל ולא בדעת על האויטאָריטעט של מנהג מדינתו, שעל ידי כך ינחל לו אחד מהם בהכרח מדה מגונה!"

„אך מלבד כל אלה איזה טובה תצא לנו מזה? נניח שההתבוללות אפשרות וראויה היא שתהיה עכשו, ושעצותיהן של שאר בעלי החלומות גם הן אפשרות הן; אך איזה פצעים יֵרָפאו על ידי זה? כמה צרות ומכאובים רואים אנו בחיי בני שאר עמים, שאינם צריכים לא להתבוללות, לא לשפת־עבר, ואינם משתדלים כלל לחבר את האמונה ואת ההשכלה וכהני־הדת אינם דורשים לטובת ההשכלה, וסופרי־ההשכלה אינם דואגים לתועלת האמונה?"

„מה נועיל אנחנו אם נְוַתֵּר על לאומיותנו ונתבולל עם העם, שאנו יושבים בארצו, הלא סוף־סוף לא עם האנושות נתבולל אז, כי אם עם אומה מיוחדה; שֵׁם ישראל ימח, הפירוד בין העמים ישאר כמקדם, והאנושות לא תרויח בזה מאומה. הנה ברור, כי ההתבוללות אינה אלא מיתה לאומית, ולמה נחפוץ במות עצמנו?"

כך אנו רואים, כי גם הפוזיטיביות של מל"ל הצטמצמה רק בגבולות היהדות והקוסמופוליטיות שלו הניחה בו מקום לפרובלימות הלאומיות הישראלית, שהעסיקו את מחו גם בשעה שהגיע בכפירתו לידי האינדיוידואַליזמוס היותר קיצוני. ועוד יותר מזה: בסוף שנת תרל"ו, בזמן שהיה שקוע כֻּלו ברעיונות לתקון מצב האנושות כולה, כבר מצא ברעיון ישוב ארץ־ישראל את הפתרון לשאלת היהודים. זה היה בשעה שנתפשטה השמועה ב„המגיד", כי חיים גדליה מלונדון נכון לקנות את כל ארץ־ישראל מידי השולטן. מל"ל שמח מאד על הדבר. „אֵין צריך לאמר—כן מספר מל"ל—כי אנכי, שהצטערתי תמיד על שאין תחבולה להציל את לאומיות ישראל מטֶרֶף ההתבוללות העתידה לבוא, אורו עתה עיני לקראת הישועה הזאת, שבאה כהרף־עין לעמנו גם במצבו הרוחני, גם במצבו הגשמי, כי גם שאלת היהודים מוכרחת היתה להִפתר בזה באופן היותר טוב. להסופר אצ"ם, ששאל אז שלא כהוגן במ"ע „הצפירה" ע"ד תרומות ומעשרות ויתר ההלכות התלויות בארץ, כתבתי מכתב מלא מְרֵרות על שהוא מעורר שאלות בעת

שטובה השתיקה, והכיתי בכל יום לקרוא בג"ע דנפעשע שנקנתה הארץ לגמרי". *)

ה) "דֶּרֶךְ-תְּשׁוּבָה".

לפי כל מה שאמרנו, הנה אם הגיע מל"ל לבסוף ל ד ר ך-ת ש ו ב ה, לא היו כאן לא דלוגים ולא קפיצות וגם לא סתירות לדעות הקודמות, אלא אֶבולוציה, והשתלשלות מודרגת של השקפות-עולם שלו. הוא עבר בחפושיו אחרי האמת דרך כמה גלגולים: שלילה מוהלטת, כפירה גמורה, אינדיוידואַלית קיצונית, קוסמופוליטיות, פוזיטיביות, — הנה "כף-הקלע", שבה נקלעה נפשו של התלוש, המבקש חיים ותוכן בחיים. הוא לא מצא אותם ב"עולם התהו", אשר מתוכו התפרץ, ולא מצא אותם ב"עולם-ההפקר" של יהודי-אודיסה, אשר אליו נמלט. אלה היו שתי קצוות רחוקות, אשר נפשו לא יכלה למצוא אחיזה בהן. האחת היא כולה יהדות ואין בה כלום משל אנושות, והשניה היא כולה אנושות ואין בה כלום משל יהדות. מדעת או שלא מדעת בקשה לה נפשו של מל"ל מין חיים כאלה, שיהיו הרכבה של היהדות והאנושות כאחת. יהדות חיה ובריאה, שתקלט אל תוכה את כל יסודות העולם הממשי, את כל עיקרי החיים של האנושות—זה היה האידיאַל, אשר רפרף לפני נפשו העורגת והשואפת, שאינה מוצאה לה מנוח. הוא לא ידע עדיין לקרוא שם לאותו האידיאל, עדיין היה לו מעורפל ובלתי-ברור, אבל הַרְגֵש הרגישהו היטב בכל נפשו ובכל מאדו. את הרגשתו זו היא מציין פעמים הרבה בשם הקו ה ק ו נ ס י ר ב א ט י ב י אשר בתכונתו. וקונסירבאטיביות זו, שעליה מדבר מל"ל, אינה אלא החוש הלאומי החזק שבקרבו, חוש, שתבע את סִפוקו בכל תוקף ושלא מצא אותו בתנאי חיי הצבור היהודי שבזמנו. ולפיכך אנו רואים את מל"ל, כשמחשבתו מתגלגלת גלגול אחר גלגול ועוברת את כל "שבע מדורות

*) בספרו "דרך תשובה".

הגיהנ״ם" כדי למצוא איזו תפיסה ואחיזה כל-שהיא בשביל נפשו הסוערת.

„ואחרי המון גלגולים מצא לא סוף־סוף את הנקודה הארחימֶדית שבקש: את החיים הלאומים בארץ־אבות! ומציאה זו היתה בשבילו חִיה גמורה. כלו כל התסיסות, הובררו כל הספקות, גמרו כל הנדודים וענויי-הנפש; יש מוצא! יש תשועה להעם העברי! נמצא העולם המבוקש, נמצאו החיים דמבוקשים! אין לו לעם העברי אלא לשוב אל קדמותו, אין לו אלא לקשר שוב את חוט ההיסטוריה במקום שנפסק, אין לו אלא להתחבר שוב אל הקרקע, שנתלש מעליה, והוא יהיה ככל העמים החיים ובעלי־המעשה אשר על פני האדמה. האני הפרטי של מל״ל מצא לו את גאולתו ברעיון תחית האני הלאומי. ה„תלוש" שב אל עיקרו". *)

הפרוצֶס של השתלשלות-הדעות, שהביא לבסוף את מל״ל אל הגלגול האחרון הזה, אפשר שהיה הולך ונמשך זמן רב, אבל הפרעות אשר פרצו בשנות השמונים הראשונים ביהודי דרום רוסיה, ושלא פסחו גם על אודיסה, עיר מושבו, היו הכח הדוחף, אשר החיש את באו. למראה הפוגרומים נרעש מל״ל עד היסוד. אבל יותר מכה שהרגיזו אותו הפוגרומים עצמם, הרגיזו אותו המאורעות שלאחריהם. על הפוגרומים הוא כותב: „אחרי עבור הבֶּהָלה הייתי מרגיש קורת־רוח. לבי היה שמֵח, כי אנה המקרה לידי להרגיש איזה פעמים במשך שבוע אחד מקצת מן המקצת ממה שהרגישו אבותינו האֻמללים בזמן מאות שנים כמעט במשך כל ימי חייהם". **) במקום אחר הוא אומר: „מה רבה עתה קורת-רוחי, כי נקרה לי לדעת ולהרגיש את חיי עמי במשך גלותו... טוב לי כי עֻניתי!" את מל״ל הרעישו ביחוד הועדים, שהושיבה הממשלה הרוסית לשפוט את ישראל, והפקודה שנתפרסמה „לאסוף ולהמציא למקום הראוי ידיעות מוחלטות עם השערות בנוגע אל השאלה: איזו צדדים בפעולות האקונומיות של היהודים

---

*) ד״ר י. ל. ברוך במאמרו „דראמה עברית".

**) (שרטוטים לצורתו הספרותית של מ. ל. לילינבלום) „בהד הזמן", תר״ע.

מביאים נזק לחיי התושבים העיקריים". מל"ל התחיל מהרהר: „האמנם כל הנוראות לא היו אלא הקדמה או הכנה למהלך חדש? האמנם ממרומים נלחמים בנו, נהפך הגלגל על חיי עמנו ומעתה ישובו לנו ימים שאין בהם חפץ ותקוה?.. כפי הנראה כן הוא. תקופה חרשה באה לנו, או יותר נכון, התקופה הישנה שכבר שכחנוה נתחדשה עלינו עתה. המצודות שרכשנו לנו בארץ והמגדלים שבנינו ברוח מטים לנפול ברעם ורעש... עתה סרו כל פליאותי והכל מובן לי. אוי להבָנה כזו ואוי לעמנו!"...*)

כך בא מל"ל אל הפרובלימה של חבת-ציון. אבל גם בפרובלימה זו לא קפא על נקודה אחת, ואף בה אנו רואים אצלו פרוצֶס של חפושים, המביאים לידי חליפת ההשקפות. בראש וראשונה נגש לשאלת ישוב ארץ-ישראל מנקודת-המבט הכלכלית. לשאלת הלשון והקולטורה העברית לא יחֵס ערך מיוחד. אותו העסיקה קודם כל רק צרת-היהודים בלבד. „להחיות את ארץ-ישראל למען תחיה על-ידי זה שפת עבר—כך כתב מל"ל במקום אחד—הרי זה כבונה טירות נאות והיכלים מרהיבי-עין, לא מפני שיש צֹרֶך בהם עצמם, אלא כדי לקבוע בם מזוזה. מה איכפת לי, אם בשעה שבאמת יצלח לנו לקומם את הריסות ארץ אבותינו, תהיה שפת אשכנז או שפת אנגליה השפה המדוברת בה בין ההמון? ולמה לי להיות פאַטריאָט יותר ממה שהיו אבותינו? אברהם אבינו היה מאור כשדים ובלי ספק דבר בשפת ארמית עד שבא לארץ כנען, ששם היתה השפה המדוברת שפת עבר". ובמקום אחר כותב מל"ל: „לא למען החיות את השפה העברית עלינו לקומם הריסות-ארצנו, אך למען לרומם את עמנו משפל מצבו המדיני". בעת ההיא הוא פותר את פרובלימת חבת-ציון באופן זה: „העצה היותר טובה היתה—כך הוא כותב ב„השחר"— אם היו אחינו משתדלים לקנות את ארץ אבותינו מיד שלטון תוגרמה ולקבץ נדחי עמנו מכל המפלגות שבקרבנו בלי הבדל. עלינו לתקן את אשר עִותו אבותינו. אם אך תהיה לנו אפשרות

*) שם.

עלינו להשתדל לקנות את ארץ אבותינו ולקבץ נדחים מתנדבים לעלות לשם עמנו, יהיו רבנים-אורתודוכסים, קראים, חסידים, רעפארמער וכו' ובלבד שלא יצורו איש את אחיו על דבר האמונה. לא בהכין קולוניות לבד נמלא את חובותינו, כי אם לא נשיג רשות לכונן בארץ אבותינו צל ממשלה, הלא טוב לנו לכונן קולוניות באמעריקא, ארץ יותר נושבת וראויה למסחר מארץ אבותינו, ארץ בין לילה יתוספו שם ענפי מסלת הברזל ותעלות מים".

פה אנו רואים את מל"ל בתור ציוני פוליטי. הוא מאמין באפשרות גאולת האומה על-ידי רעיון ישוב א"י רק בתנאי שיקנו את כל הארץ מיד השלטון „וישיגו רשות לכונן שם צל ממשלה", כלומר: ישוב אבטונומי ועומד ברשות עצמו; ביסוד קולוניות בלבד אין הוא רואה שום תועלת ודרך אל המטרה הראשית. אבל הוא מסופק עדיין בדבר „אם תהיה לנו האפשרות לכך". אולם עבר איזה זמן ומל"ל שִנָה את דעתו. גם בעת ההיא לא היתה עדיין, כפי הנראה, הפרובלימה של הטֶריטוריה מוחוורת ומבוסֶסת כל צרכה בהלָך-מחשבותיו. שנאת-העולם לעם עולם לא נעשתה אצלו עדיין הלכה פסוקה. אם שונאים את היהודים היום, אין עוד מכאן ראיה, כי ישנאו אותם גם מחר, ואם קשה מצבם בארץ בהוָה, האם אי-אפשר הדבר, כי יוטב מצבם לעתיד? הלא הרבה שנוי-מִשטר עושה, הרבה חנוך עושה והרבה פרוגרס עושה. ומאידך גיסא, מי לידנו יתקע, כי אם חליפת הטריטוריה תחלוף השנאה לישראל? ומל"ל עָמֵל ומיַגע את מֹחו למצוא את הסבות הגורמות לשנאת-היהודים. בלילה אחד על משכבו נגמר אצלו אותו הפרוֶצס של חִפוש והוא מצא את החידה: „אם מצַוים לאסוף ולהמציא למקום הראוי ידיעות והשערות, איזו צדדים בפעולות היהודים מביאים נזק לחיי התושבים העיקריים"... שמע מינה, שאנחנו אין אנו עיקריים... כן, הלא זרים אנחנו!... הננו זרים לא רק פה, אך בכל אירופה כולה, כי לא היא מולדת עמנו... עתה מצאתי באור המלה „אַנטיסעמיט-זם"... כן, זהו סוד כל צרותינו בימי גלותנו, גם בהיותנו באלכסנדריא בזמן הבית השני גם בכל ארצות פזורנו מימי החורבן ועד עתה... זרים אנחנו, לא נכבשים, אך אספי-חוץ, אורחים לא קרואים... מי הוא

המקבל אל ביתו ובתוך משפחתו איש זר בתור בן-בית? מקבלים עבדים ושכירים לזמן ידוע, וצריכים הם לדעת ולזכור תמיד, כי עבדים ושכירים המה, ולא בני אדוני-הבית... ואנחנו עודנו חולמים, כי בנים נהיה לעמי אירופה, בנים שָוִים להם לכל דבר! היש פסלות גדולה מזו? כן, זרים אנחנו וזרים נהיה לנצח... קרבת-בשר לא ביד תלָקח. גם הציוויליזאַציה לא תוכל להועיל לנו. היא יכלה לדרוש לבלי להעביר את האדם על דעתו, לבלי לשעבד את אמונתו ורגשותיו כפי רצון התקיף, כאשר השתדלו בימי-הבינים, אך התוכל לדרוש ממני, שאקבל איש זר אל ביתי ואחשבהו במספר בני? ומה אפוא עתידותינו? נורא, נורא מאד; אין שביב תקוה, אין קרן אור, עבדים גֵרים וזרים כל ימי-עולם... שחוק וחרפה! וארץ אבותינו?... מדוע נהיה זרים בארצות נכריות בעת אשר ארץ אבותינו עוד לא נשכחה מעל כדור הארץ והיא עודנה שוֹמֵמה ויכולה בצרוף סביבותיה להכיל את בני עמנו?... מה נשגב, מה רם הרעיון הזה! הלא בו לנו תשועת עולמים!"... *)

וכשמצא מל"ל את הפתרון לפרובלימת האנטישמיות במלת „זרים", לא יכול עוד ממילא להשלים עם הרעיון, שהציע במאמרו ב„השחר", כי צריך לחכות עד שתבוא שעת-הכֹּשֶר לקנות את ארץ-ישראל כֻּלה מידי השולטן ונוכל להשיג רשות לכונן בארץ אבותינו צֵל של ממשלה, והוא התחיל דוחק את השעה ומסתפק לעת-עתה גם במועט. „מה נואלתי במאמרי שכתבתי ב„השחר"—כך רשם נ ל"ל בפנקס זכרונותיו—כי עלינו לקנות את ארץ אבותינו! למה לנו לקנות את הארץ מיד השולטן, דבר הדורש אוצרות זהב ומוטל בספק גדול, בעת שבאמת אין צֹרֶך בו. עלינו להשתדל לחדול מהיות זרים, ובשובנו מעט, מעט לארץ-אבותינו, הלא לא נהיה עוד זרים, וזהו העיקר; עלינו אך לקנות שם קרקעות הרבה ואחוזות אין מספר ולהתישב מעט, מעט ולהשתקע בארץ-אבותינו, כמו שיושבים כל העמים בארצות אבותיהם, אם

---

*) שם.

גם רבים מהם נכבשים תחת ממשלות אחרות, כי לא הממשלה העיקר, אך האזרחות ההיסטורית, הישיבה על ארץ-המולדת להעם כלו". כך נעשה מל"ל הציוני המדיני, האבטונומיסטן, לציוני מעשי, וככה נשאר עד יומו האחרון.

עבודתו הספרותית של מל"ל בתקופה זו היתה אמנם תעמולתית בעיקרה, אבל נמצא בה גם הרבה מן היצירה. מאמריו בשאלת חבת-ציון עשו רשם לא בכח הרגש, כי אם בכח הדעה. דבריו על פרובלימות החיים הישראלים לא היו בלי חדושים, שכל אחד מהם היה בזמנו כתורה הצריכה למוד. גם לפניו טפלו סופרים עברים בשאלת ישוב ארץ-ישראל, אבל אם יש לחבת-ציון תאוריה עלמה ומקפת, אינה אלא יצירתו של מל"ל. הנחותיו של מל"ל בפרובלימה זו, הפזורות במאמריו הרבים, שמשו יסוד לרעיון התחיה העברית, שנתפתח בהמשך הזמן על-ידי אחרים.

בכרך הרביעי של „כל כתביו" רכז מל"ל את עיקרי הנחותיו הנזכרות, שאני מוסרם כאן בקצרה:

היהודים עצמם אשמים לא מעט אם נמקים הם בענים בגלות המרה זה אלפי שנה, בשעה שכבר היו להם כמה הזדמניות לצאת לחירות, אלא שלא השתמשו בהן. האמנם—שואל מל"ל— לא היתה ליהודים במשך אלף וארבע מאות השנה שמתחלת ימי-הבינים עד עכשו שעת-כשר אחת לקבוץ נדחי-ישראל ולהקמת ניר בארץ-אבות, אלו היו רוצים בזה ושואפים לזה? כלום לא יכלו גולי-ספרד, שהתישבו במספר רב בטורקיה, לצעוד עוד צעדים אחדים ולהתבסס בארץ-ישראל? במחצית השניה של המאה השש-עשרה קבל דון יוסף נשיא במתנה מאת השולטן סוליימאן השני את העיר טבריה וסביבותיה; דוכס עברי זה בקש ליסד שם ישוב עברי חדש- ולא עלתה בידו. כמה וכמה תנועות לישוב ארץ-ישראל נצצו בין היהודים בזמנים שונים, וכולן נבלו עד מהרה. וכי אין זה מוכיח, כי בנים נאים אנו לאבותינו וכמוהם אנו בוחרים לחיות חיי-פארים בזויי המין האנושי ולהיות נעים ונדים בארץ כצוענים? ואם כן, מה כל חרי-האף הזה מצדנו בשעה שממשילים אותנו להצוענים? כלום גבהו דרכינו מדרכיהם? אדרבה; נופלים אנו מהם. הם אין להם

לא היסטוריה ולא ארץ-אבות היסטורית, ולפיכך חוסר חיים לאומיים אצלם הוא חסרון שלו יוכל להמנות, ואנו—יכולים אנו ואין אנו רוצים. מל״ל מציר בצבעים בהירים את מצבו הנורא של העם קודם הפרעות והיציאה המבוהלת שלאחריהם, ואומר: אנו בתמימותנו נמצא תנחומי-הבל בזה, כי רבות צררו את ישראל מנעוריו ולא יכלו לו. אולם מה בצע להמון האמללים והעלובים, שעולמם חשך בעדם, במה שהיהדות עדיין לא הורק כל דמה, והיא יכולה לסבול מצרי-שאול עוד זמן מרובה? כלום אפשר בשעת פרפורי-גסיסה למצוא נחם ברעיון, ש„היהודי הנצחי" עוד יוכל לגור בארץ ימים רבים מנוח? ומל״ל הפובליציסטן המתון והמיושב נעשה מטיף נלהב בשעה שהוא מדבר על הצרות והיסורים הרוחניים של חיי-הגלות והוא מכה בשוט לשונו את ההתרפסות והזחילה של „גדולינו" לפני האריום, את ההתחקות הקופית על הליכות זרים, את ההסתלקות מן ההכרה העצמית ואת ההתכחשות הלאומית. הלא בוז נבוז — אומר מל״ל — לאנשים הקוראים כל היום: ירקו בפנינו, אנשים טובי-לב, רמסו אותנו ברגלים, אך תנו לנו להשתכר על פת לחם".

מל״ל היה הראשון בזמנו, „שנועז" להשמיע בקהל, כי לא מן הציביליזאציה האירופית תבא תשועת-ישראל, שההשכלה המהללה היא ליהודים מבטח-בוגד ביום צרה, ולפיכך חלילה להם לשים בה תקותם ולהוסיף שבת בחבוק-ידים. רב לנו לרדות דבש מגויות האריים, רב לנו להיות זרים מוטלים על שכם הבנים האזרחים! כבר בא מועד, כי נעשה גם אנחנו לביתנו, כי נחיה אף אנחנו חיים לאומיים ככל העמים, הרוח הלאומי, מקור כל רעתנו, עמו גם מקור חיים, והוא יוציאנו מן המיצר למרחב.

מל״ל נשפט עם האומרים לרפא את שבר העם על נקלה בארצות פזוריו. יש מאמינים למצוא מוצא מצרת-ישראל על-יד יסוד הסתדרות, שתוציא ספרים ממליצי-טוב על היהודים והיהדות ותפיצם בין העמים, וההמלצות האלה תשמשנה תריס בפני האנטישמיות. אבל ספרים מצדדים בזכותו של ישראל לא חסרו גם עד כה, ומה יושיעונו אלה, אם שונאי-היהודים אוטמים את אזנם משמוע לקול מליצי-ישרנו? ומה נשיב לאלה המאשימים

אותנו בחֵטא שאין להכחישו — במוצאנו השְמַיי? האומנב נכחש במוצאנו מקדם? אחרים משיאים עצה לְיַסֵד סנהדרין, שמלפניה יֵצֵא משפט אמונת־ישראל, ואז „תורם קרננו בכבוד". מל"ל מְהָרס את יסודותיה של עצה זו אחד, אחד ומוכיח את כל הגיהוך שבה. כמה שיבהיקו פני דתנו בצאתה מלפני שופטיה, תוסיף לשמש כלי־זין נגדנו בידי בעלי שאר האמונות, אחרי שאנו נשארים בכֹחה לאום זָר בתוך לאומיים שליטים. מל"ל נפתל גם עם אלה המחליטים, שאין דרך אחרת ליהדות אלא לאבד את עצמה לדעת על-ידי השתמדות. בנפתוליו עם היועצים הרעים האלה התבלט חושו ההיסטורי המצוין של מל"ל. אבוד-עצמו לדעת שכזה, מלבד שהבל הוא ואין מועיל בו, גם לא יצויר במעשה בשום אופן. אמת זו מברר מל"ל בהרבה ראיות נמרצות ומופתים חותכים. כך הולך מל"ל ונדון, הולך ונלחם על-פני כל הֶחָזית המתנגדת, עם המתבוללים מצד אחד ועם היְרֵאים מצד שני. לראשונים הוא מְבָרר את מהות הפירוד, שהיה בין הלאומיים בעמנו ובין מתנגדיהם בתקופות שונות בדברי-ימינו ואת נחיצותו של ישוב ארץ-ישראל מצד קיום הלאום, ולהאחרונים הוא מְבָרר את „העיקר השנים-עשר מעיקרי הרמב"ם — עיקר ביאת-המשיח — ומוכיח, שענין ישיבת-הארץ עיקר וביאת-המשיח טפל. ובלשון ברורה ונמרֶצת, שלא קדמהו בה איש, נתן בטוי מלא לדעותיו במסקנות האלה: „לפנינו שלשה דרכים: א) להִשָאֵר במצבנו הנוכחי, להיות נדכאי־נצח, להיות חדלי-אישים, צוענים, להיות צפויים לכל מיני רעמים ובלתי-בטוחים גם מטבח גדול; ב) להטמע בין העמים, שבקרבם אנו יושבים, לא רק בחיצוניות, אבל לגמרי: לעזוב את היהדות, לקבל את דתות העמים ולהיות עם זה בזויים ודוויים זמן ארוך מאד, עד שדורותינו הרחוקים, שלא יהיה בהם סימן של מוצא ישראל, יהיו נבלעים לגמרי בקרב עמי-האֲריים; ג) להחל עבודתנו בעד תחית ישראל על אדמת-אבותיו, ששם ירכשו להם דורותינו הקרובים חיים נורמאַליים ולאומיים במלוא המובן".

כן נעשה מל"ל בספרות־העברית התיאוֹריתיקון היחידי של פרובלימת חבת־ציון בכל הֶקיפה, ומורה־דרך לבני־הנעורים בשאלות החמורות והסבוכות של קיום־הלאום. ואף במקצוע זה היתה השפעתו

על בני־הדור גדולה וכבירה מאד. מושג כל־שהוא על־דבר השפעה זו אפשר לקבל מתוך הדברים האלה, שאנו מוצאים באחד ממאמריו של הסופר המנוח ש״י איש הורביץ, המצייר את מעמד־הרוחות בין בני־הנעורים ומנהיגי־הדור אחרי הפרעות של שנות השמונים הראשונות: „בשבתנו פעם אחת דואגים ומצטערים על גורל ישראל ומבקשים עצות, והנה נתקבל מאמר מאת מל״ל „לארץ־ישראל!״—שתי מלות וסימן־הקריאה בסופן. המאמר היה כתוב בדם ואש, במֹח־עצמות ובמיץ־עצבים. בהוכחות הלקוחות מן ההיסטוריה ומן החיים, במופתי ההגיון הריאלי והרגש הבריא הוכיח המחבר, שאין מפלט לישראל אלא בארץ אבות—בארץ־ישראל, ששם חיינו כבני־חורין לפנים, ששם נוצרה תרבותנו העתיקה, העברית, ושם ורק שם יש תקוה גם עכשו לגאולתנו ולפדות נפשנו. כמו זרם חשמלי עבר אז בכל הלבבות, נאמרה המלה הראויה, נִתן האות והונף הדגל, וסביב הדגל נאספו ובאו כל השואפים לישועה ולתחיה, לגאולה ולפדות״.

כבר הבאתי למעלה דעת סופרים ומבקרים המוצאים, כי עבודתו הספרותית של מל״ל בתקופה השניה, או יותר נכון: השלישית, היא תוצאה ישרה של יצירותיו הספרותיות הקודמות, החוליה האחרונה בשרשרת הכללית, ההולכת ונמשכת מתקופת־ההשכלה. כאלוסטראַציה לדעה זו יכולים לשַמש הדברים הללו:

„אלו היינו צריכים עדיין להוכחות ולמופתים, שההשכלה הולידה או הכשירה את התחיה הלאומית בקרבנו—הנה ליל־נבלום לנו למופת!

„מה היתה ההשכלה? זו היתה מרידה עצומה בממשלת־הרוח שלנו, התקוממות נגד סדרי החיים הקפואים, נגד דעות ואמונות מקובלות ומסורות. ולא זו בלבד. ההשכלה בראה פה ולשון לנפשות האיסטיטיות בקרבנו ששאפו ליופי, לנועם, להרמוניה, לצורות־חיים חדשות, שלא יכלו לסבול עוד את צורות־החיים המנֻוולות ולפיכך בקשו אורות מן החוץ... קוי־אור חפצו להכניס לחימות הגיטו האפלות, להאיר, לחַמֵם, להביא חיים וחֵפץ החיים בקרב לבבות נדכאים ורצוצים. מובן מאליו, שלא יכלו האנשים ההם למצוא את דרכם בתחלה ולא ידעו לבטא כראוי את שאיפותיהם. תמימות

של ילדות היתה בהם. דקדוק חפצו ללמוד ותנ״ך חפצו ללמוד. תנות, לכל הפחות, מעט הנפש מיבשתו של התלמוד. למליצות ערגה נפשם, מליצות שהמשכיל היה מבינן ואינו מבינן, מרגישן ואינו מרגישן. לכשתרצו היה גם איזה פיוט דתי בכל התמימות הזאת, בכל הפולחן הזה של המשכילים,—פולחן „עיני התכלת״ של ההשכלה בת השמים. לא חסרו גם מעונים, שמסרו נפשם על קדושת ההשכלה. בשל דגש קל או שוא נח נעצו חרב בבית-המדרש וגזרו: יֵהָרג ואל יעבור! רצְבים גם צמֵאים החבאו אז המשכילים במרתפים ובעליות ושנו פרקם בספרי ויזל, רמ״ח לוצטו ומאַפו, ואחר-כך—חכמת ישראל, חחל „במורה הנבוכים״ להרמב״ם, ב„מאור עינים״ לר״ע מן האדומים וכלה בספרי יש״ר ושד״ל ושי״ר ומחברות „החלוץ״. כן, תמימות של ילדות היתה בכל אלה. אבל סוף-סוף הלא צריכים אנו להודות, שההשכלה הכניסה את האנושיות לתוך היהדות הגיטאית. היא חנכה אותנו והיא למדה אותנו לשאוף לחַיות ולשכלל נפשי כבני-אדם, לשאוף לחיי-קוממיות כבני-אדם ולתבוע את עלבוננו כבני-אדם! ומהתמימות זו של היהדות עם ההרגשות האנושיות יצא אחר כך רעיון התחיה הלאומית.

„אמנם לא רבים מזקני-המשכילים זכו בחייהם לראות את התחיה וההתחדשות הלאומית כפרי ההשכלה. רבים מהם עמדו בחצי-הדרך ופגרו מלכת; רבים מהם—אל נא נכחד גם את האמת המרה הזאת,—רבים מהם מתו וחצי תאותם בידם: היהודים נשארו ביהדותם... מל״ל היה האחד והמיוחד בין המועטים שזכה לראות בחייו את פרי עבודת-ההשכלה: אחרי שנים אחדות של דמדומים נגלה אורו של רעיון התחיה וההתחדשות הלאומית״. *)

ו) לִילְיֶנְבְּלוּם בְּתוֹר מְבַקֵּר.

תמונתו של מל״ל הסופר לא תהיה שלֵמָה עדיין אם לא ידֻבַּר פה על ערכו בתור מבקר. לפי מעלותיו הספרותיות נועד

*) ש״י איש הורביץ ב„העולם״ שנה רביעית גליון ט׳.

מל״ל באמת להיות רק מבקר, כי היו לו כשרון אנאליטי גדול, כח-שופט מצוין והגיון בריא, אבל הוא לא הרבה לעסוק בבקרת, וכתב במקצוע זה רק שנים, שלשה מאמרים, ש. ל אחד מהם עשה בזמנו רשם גדול מאד. מאמר-הבקרת היותר חשוב שלו הוא מאמרו „עולם התהו״ על-דבר ספורו המפורסם של מאפו „עיט צבוע״. בבקרת זו יצא מל״ל בעקבות המבקרים הרוסים של אותו זמן, שלא טפלו בצד האמנותי של הספור, אחרי שלפי השקפתם האוטיליטארית לא נתנו להאמנות שום ערך, כי אם לקחו להם את הנפשות העושות בו ליתד לתלות בו את דעותיהם על השאלות והפרובליבות השונות של החיים. בנגוד אל המבקרים העברים שקדמוהו, כמו קובנר ופאפירנא, ששמו את לבם ביחוד אל האמת האֶסטיטית, התעניין מל״ל בהצד הרֶאלי של הדברים. העיקר היה לו יחוסם של גבורי ה„עיט צבוע״, יצירי-מאפו, אל החיים ומדת התועלת או ההפסד, שהללו מביאים לעולם. מאמר זה היה המס הראשון, ששלם מל״ל להדעות, שהיו מנסרות בעת ההיא בספרות הראדיקאלית הרוסית וניזונות ומתפרנסות בעיקרן מיצירותיהם של פיסארב וצרנישווסקי. הדעות הללו היו חברותיות-כלליות ושייכותן לגבורי מאפו היתה רק אנושית ולא יהדותית, אם הורשה לאמר כך. מל״ל התיחס אל גבורי-הספור „כלתעודות אנושיות״, לא במובן הפסיכולוגי—לזה לא הספיק לו כשרונו—אלא עד כמה שהם פועלים ונפעלים בתור אנשים חיים. האינדיבידואליות היהדותית המיוחדת—זו לא היתה מענינו. רק דעה אחת הביע מל״ל במאמרו זה, שיש לה נגיעה ליהודים, והיא, כי רעיון ההתבוללות היא רעיון-שוא, אבל גם את הדעה הזאת השמיע רק בדרך כלל באמרו, כי אין עם יכול להתבולל בעם שני.

כמו שאמרתי עשה המאמר הזה בשעתו רשם גדול מאד בגלל החדוש שבו. השאלות והפרובלימות שנגע בהן מל״ל היו זרות לגמרי להקוראים העברים של אותה עת, וכהפתעות ממש היו להם כל אותם הרעיונות על שווי-זכיותיה של האשה, על חירות ההרגשות, על ההערכה התועלתית של המדעים וגם של הספרות היפה וכיוצא בהם. הרעיונות הללו נתנו בזמנם מזון הרבה

למחותיהם של רבים מבני־הנעורים, אבל במזון זה לא היה כדי להזין את הרוח העברי והנפש הישראלית לא נמלאה מהם. אפשר, כי בשביל כך נשאר מאמר־הבקרת הזה של מל״ל יחיד בספרותנו מאז ועד היום, ולא נמצאו לו מחַקים בין המבקרים העברים, שבאו אחריו.

בקֹרת מהופכת לגמרי מזו, כתב מל״ל עצמו בזמן יותר מאוחר, והיא בקרתו ל„כל שירי יל״ג״, שנדפסה בשנת 1885 במאסף־הפרס של הארז „מליץ אחד מני אלף״. המאמר הזה הוא כלו ישראלי, וכמעט שאין בו אף מוטיב אחד כללי. בעת ההיא כבר היה מל״ל מרכָּז ראשו ורֻבו בחבת־ציון, והיא שִׁמשה לו יסוד להערכת טיב יצירותיו הפיוטיות של יל״ג. מנקודת־מבט צרה זו הסיר מל״ל עטרת „משורר לאומי״ מעל ראש יל״ג. עיקר כונתו היתה להחליט, כי בשירי יל״ג חסֵרים סימני אמונה בתחיתה הלאומית של האומה הישראלית, אבל הוא נכשל ולא נתן לטענותיו את הבטוי הנכון להן, ובזה נתן מקום למבקרים להתגדר בו. מל״ל לא דקדק יפה בלשונו וטען, כי אינו מוצא בשירי־יל״ג את אהבת־העם, והראיה, שלא נתעוררה בת שירתו לקונן על צרה פלונית ועל אסון פלוני, שאירעו בחייו ההיסטוריים של העם. וטענתו זו לא צדקה, מפני שאהבת־העם הוא מושג שאין לו לא ראשית ולא אחרית והוא דבר, שלא נִתן לקבוע בו מסמרות ולדרשו כמין חמר; איש איש אוהב את עמו על־פי דרכו ונטיותיו ורואה את טובתו מהרהורי־לבו. ומלבד זאת הן לא יתכן לבוא על המשורר בטענות בגלל דברים שלא כתב. אין למבקר לדון אלא רק במה שעיניו רואות שחור על גבי לבן, ואינו רשאי ללמוד דבר מן הסתום.

אבל עם כל לקוייה של בקרת זו, נכתבה בכללה ברב כשרון, ומעטים דוגמתה בספרות העברית לנתוח אַנאַליטי ולהגָיון, אף כי רבו המתנפלים עליה בעִתה. רבות הנה ההערות הבקרתיות של מל״ל על ספרים וסופרים, הפזורות במאמריו הרבים, וביחוד במאמרו „צרכי עמנו ודעת סופריו״ (במאסף „קהלת״), שבו הוא דן ברותחין את סמולנסקין בעל „השחר״ ואת „גורדון״ בעל „המגיד״ בגלל שהם מטפלים בדברים של מה בכך כחקירת-

קדמוניות ואינם מטפלים בשאלות־החיים. המאמר הזה הוליד ספרות שלֵמה גדולה ומיוחדת בשאלות על-דבר תעודתה של הפובליציסטיקה העברית. בשנותיו האחרונות השמיע מל״ל דעות בקרתיות נגד הזֶרם הספרותי, שאחזו בו סופרי־הדור. מעין אלה הן דעות הבטול שלו על ערך „שירי־האהבה״, שמצאו להן בטוי מיוחד במאמרו „ד ב ר י ז מ ר״ (לוח „א ח י א ס ף״ תרנ״ח). עם דעותיו הכלליות עברו גם דעותיו על הספרות וזרמיה דרך גלגולים שונים, אבל בכל הגלגולים נשארו מוטבעות בחותם בקשת האמת, אשר לִותה אותו תמיד.

מל״ל הוא האישיות המרכזית בספרות העברית החדשה. עם כניסתו אל הספרות נחתמה בה התקופה הרוֹמאַנטית הטבועה בחותמם של מאַפו ושולמאַן ומ״א גינצבורג ויתר סופרי־דורם, והתחילה התקופה הרֶאַלית, שהוא, מל״ל, היה בה ראש־המדברים במשך קרוב לחצי־יובל. הוא שחרר את הספרות משלטון המליצה הריקה והפראַזה הנפוחה והכניס אליה את ה ד ע ה, הנותנת לדברים רוח ונשמה. הוא היה אדם הוגה־דעות בעצמו, והשתדל לעורר לעבודת-המֹח גם את אחרים. כל מאמר, שיצא מעֵטו, היה, לא רק בתכנו, כי אם גם בצורתו, מחאה עזה ועצומה נגד הפובליציסטיקה העברית הריקנית שמלפניו. הוא היה, ביחוד בשנות השבעים והשמונים, הפובליציסטן האירופאי היחידי בספרות העברית. במאמריו ובספריו אין אנו מוצאים לא יופי, לא שירה ולא אמנות, אבל אנו מוצאים בהם השקפות-עולם חזקות ומוצקות, שערכן החברתי והתרבותי גדול מאד. ההשקפות האלה, שידע מל״ל לתת להן בטוי מלא ומקיף, תפשו את צעירי־ישראל בלבם אף חוללו מהפכה במֹחם. לא גוזמה היא אם נאמר, כי לא היה סופר עברי, שֶשָלט בזמנו במֹחות בני-הנעורים כמל״ל. בזה לא ידמה לו גם יל״ג, אף-על-פי שנקראו יצירותיו מאת צעירי-הדור מתוך חבה יתרה. השפעתו של מל״ל על בני־דורו היתה גדולה ועצומה כל־כך, מפני שהורגש תמיד בכל מה שכתב, כי הוא טהר־לב ואיש מוסרי בתכלית, שפיו ולבו שוין. „הקורא יודע להעריך את הדברים גם עפ״י א ו מ ר ם. בלב נבל לא תנוח חכמה—זהו קנה-המדה כמעט האינסטינקטיבי שבלב האדם להערכת דברי חכמים וסופרים. זהו

המס, שאנו משלמים בלי־יודעים לגבורי המוסר והקדושה". מתוך דברי מל"ל השקולים והמדודים השתקפו תמיד לא רק דעותיו, כי אם גם תכונותיו וכל „אישיותו" המַקסמת, שנתנה חן מיוחד לדעותיו. „לילנבלום—כך אומר אחד־העם—היה כלו, מראש ועד סוף, בדעותיו ובמעשיו, כעין קו ישר. הגיונו היה קו ישר, ומתוך הגיונו היה מותח קו ישר אל החיים המעשיים, ואף אותם, את החיים עצמם, היה רואה בתמונת קו ישר. פעמַיִם או שלש בימי־חייו הגיע עד „קיר ברזל", שלא נתן לו למתוח את „הקו" הלאה בדרך הישנה, אך גם אז לא „נתעקם" הקו ולא נִסה לעשות דרכו סחור, סחור, אלא „נשבר" ופנה לצד אחר בבת אחת, בשביל לחזור ולהַמתח ישר, ישר, בדרך החדשה".

ואל נא יֵחָשב הדבר כפאראַדאָכס אם נאמר, כי סוד השפעתו הגדולה של מל"ל היה מונח גם—בפשטות סגנונו. מל"ל הוא היחיד והמיוחד בין הסופרים העברים, שכל מה שכתב בחייו, מיצירתו הראשונה עד האחרונה, כתב בסגנון אחד בלי שנוי כל שהוא. משעה ראשונה ואילך סִגל לו את סגנונו התלמודי הפשוט והברור של צווייפל, שהשתמש בו עד יומו האחרון. מכאן בהירות הרצאתו של מל"ל, שהועילה תמיד להכניס את דבריו אל הלב והמֹח ולעשות עליהם רשם.

רְאוּבֵן אָשֵׁר בֶּן יוֹסֵף בְּרוֹדֶס.

I תּוֹלְדוֹתָיו.

ראובן אשר ברודס נולד בוילנה בשנת 1851 לאבות מבני הדור הישן ונתחנך בחדרים, במקום שלמד הרבה גפ"ת וכטפל להם את כתבי-הקדש. בהיותו ילד כבר הצטין בכשרונותיו ובבהירות-דעתו. עוד בילדותו התעוררה בו התשוקה לכתוב מאמרים ולחבר ספרים, ובשנתו התשיעית כתב הערות והשגות על הספר „פרי מגדים". על חנוכו של ברודס בימי-נעוריו לא נודע דבר ברור רק זה, שעבודתו הספרותית התחילה בשנת 1868. שנה זו היתה שנתו של ליליענבלום. אז נערכה בחזק-יד המלחמה נגד החרֵדים, וכדורים אחדים נפלו משדֵה־המערכה מבלי־משים גם לבית־מדרשו של ברודס. רוח חדש נשב בין בני הדור החדש, והרוח הזה תָקַף גם ברודס. באותה עת בא לוילנה יעקב ספיר, חותנו של יחיאל בריל בעל „הלבנון", לאסוף חותמים על העתון הזה וידע לרכוש לו את הצעירים. בהתודעו אל ברודס הכיר תיכף את כשרונותיו ויציע לפניו לכתוב מאמרים ל„הלבנון". כך עלה ברודס ראשונה על במת־הסופרים. כדרך הצעירים גשש גם הוא בתחלה באפֵלה ולא ידע לאיזה מקצוע יפנה, אז הדפיס מאמרים ב„הלבנון" לפי טעמה ורוחה של העת ההיא: מעט דרוש, מעט חקירה, מעט מליצה ומעט תבלין של תורה וחכמה. בשנת 1869 פרסם „בכבוד־הלבנון" מאמרים תלמודיים ומאמר בקרֹת בשם „ילקוט ראובני". מתוך המאמרים האלה, אשר משכו אליהם את עיני התורנים, נראתה בקיאותו הגדולה במדרשות ובאגדות. סברתו היתה ישרה ולא בלי חריפות. ברודס היה מאלה הסופרים העברים, אֲשר רכשו להם ידיעה מרובה מאד בספרות העברית העתיקה קודם שהתחילו לעבוד בספרות החדשה. בשנה זו התחיל להדפיס מאמרים פובליציסטיים בשאלות הזמן, לפי מושגי הימים ההם, גם

ב„המליץ" וב„הכרמל". על המאמרים התם בצילום שמו „ראובן אבי"ב" (ראובן אשר בן יוסף ברודס). רעיו, אשר התהלכו אתו ישהיו ממוקירי כשרונו, קראו לו אך בשם הזה ובו נודע מאז לרבים.

מאז עזב ברודס את מאמרי „החכמה" וכתב רק מאמרים פובליציסטיים, שמצאו חן בעיני קוראיהם. אז כבר נמשכו הסופרים והקוראים מתוך תשומת-לב מרובה אל לשונו הצחה והציורית, אל סגנונו הפשוט והחד, אל התולו השנון, אל הלך הגיונותיו ואל כל אופן כתיבתו. כמעט בין-לילה היה ברודס לחביב קהל הקוראים העברים.

בשנת 1870 הדפיס ברודס ב„המליץ" פליטון בשם „שיחה שעה אחת אחר המות", והוא ויכוח בין רב ישן ורב חדש הנפגשים יחד אחרי מותם ומתווכחים ע"ד דעותיהם והשקפותיהם. הסאטירה היתה קצת גסה, אבל היא עשתה רשם על הקוראים, כי היו הימים ימי דרישת התקונים בדת. באותה שנה הדפיס ברודס גם ב„הכרמל" פליטון בשם „סופרי ישראל ברוסיה", אשר נסה לבָאֵר בו את חובותיו של הסופר העברי. בהפליטונים האלה כבר היה נִכָּר, כי כותבם הוא אדם בעל-כשרון. בשנת 1874 הדפיס ברודס בפעם הראשונה ב„השחר" ציור בשם „מסתרי בית-צפניה", גם שירים אחדים לא בלי-תוכן. בשנת 1875 בא ברודס לווארשה, ושם הדפיס ספור קטן בשם „מודה ועוזב", אשר בו נגלה לראשונה כשרונו הספורי. בסוף ה„מודה-ועוזב" נמצאה הודעה מאת המחבר, כי תבואתו קֹדש להדפסת רומאן גדול מחיי בני-ישראל בשם „הדת והחיים", שהוא עתיד לפרסם בקרוב. באותו זמן בא לווארשה המשורר א. ב. גוטלובר, ויציע לפני ברודס להעתיק מושבו ללבוב ולהיות עורך שני לירחונו „הבֹקר אור", שהוא מתכונן להוציא שם. ברודס קבל את ההצעה ויסע ללבוב ויערוך שם שלש שנים רצופות את ה„בֹקר אור". שלש השנים האלה היתה העת היותר פוריה בעבודתו הספרותית של ברודס. מלבד מאמרים רבים בשאלות-הזמן, בקֹרת-ספרים, דברי-חכמה והערות על התנ"ך, פרסם בירחון הנזכר ספורים קטנים ובראשם את שני החלקים הראשונים מספורו הגדול „הדת והחיים".

משנת 1862 עד 1884 התגורר ברודס ברומניה. בעת ההיא התחזקו שם רדיפות-היהודים מצד עם הארץ והממשלה, מה שגרם להגביר בין הצעירים את הרוח הלאומי העברי ולמשכם לרעיון ישוב ארץ-ישראל. אז הוצ״א ברודס בבוקארֶסט עתון בלשון היהודית, ששמש כלי-מבטא לחבת-ציון, ועשה לה נפשות הרבה. מפני חוק-הגֵרוש שיצא בשנת 1884 ברומניה הוכרח ברודס, בין יתר הסופרים העברים, לעזוב את הארץ. אז שב ברודס ללבוב. כארבע-עשרה שנה ישב בגאליציה (רוב השנים בלבוב) והיה שם אחד המטיפים בהזדמנות ולעת-מצוא לרעיון התחיה של האומה העברית. הוא היה אהוב וחביב על הלאומיים הצעירים. בחברתם היה מבלה רוב עתותיו. הצעירים שהיו מסורים לו, התאמצו לעוררו לעבודה ספרותית, לגמור את ספורו הגדול „הדת והחיים" וליסד במה עברית בגאליציה, אך הצליחו מעט מאד. במות אז פרץ סמולנסקין נמצאו אנשים, שהציעו לברודס למלא את מקום הסופר המת ולהוציא בווינה תחת „השחר" את הירחון „היהדות", אך הוא לא קבל את ההצעה. תחת זאת עשה נסיונות שונים להוצא לאור עתונים בעברית ויהודית בלבוב, ולא עלו יפה. הוא ערך חליפות את העתונים „עקר ספורים", „היהדות", „הזמן", „אוצר-הספרות" וגם איזו עתונים בלשון היהודית, וכלם לא האריכו ימים. יש מהעתונים האלה שיצאו רק גליונות אחדים, ויש שהוציאו שנתם בדוחק.

בשנת 1886 הוציא ברודס בקובץ מיוחד, אשר קרא לו בשם „זקנים עם נעורים", את כל ספוריו הקטנים, אשר הדפיס משנת 1873 עד שנת 1881. ציוריו אלה המה מחזות ושברי-מחזות, קטועין ובדיחות מחיי היהודים ברוסיה. בשנת 1888 הדפיס ברודס את הטוב שבספוריו „שתי-הקצוות" בשני חלקים גדולים.

ראובן בריינין מוסר על-דבר ברודס בשנות חייו האחרונות את הפרטים האלה:

„במה קבועה להספרות העברית בגלציה לא יצר. כח-ההתמדה חסר לו. חייו בעצמם היו בלתי-קבועים. בית לא היה לו. הוא היה נודד ספרותי טפוסי. עני היה כל ימיו, וכל החזיונות

המלַוים את העני שאין לו רצון כביר, הרסו את חייו. בתנאי חיים אחרים היה ברודס יכול להיות מספֵּר גדול, סופר מצוין, דברָן מופלא. הכשרונות הטבעיים הדרושים לזה לא חסרו לו. הם היו באוצרו הרוחני די והותר. אבל הסביבה, שהיה נתון בה, ובלי ספק גם תכונתו שנוצרה בנדודיו, לא הכשירוהו להיות את אשר היה יכול להיות על־פי הכנתו הטבעית. בשנת 1891 החל להדפיס שני ספורים גדולים ומצוינים במינם. „שירים עתיקים", „מאין ולאָן", אבל גם שניהם לא נגמרו. מני אז הדפיס ברודס מאמרים, פוליטונים וציורים קטנים שונים במכתבי-העתים שיצאו על ידו או על-ידי אחרים לאור, אבל הם לא עשו עוד רשם על הקוראים. גם בשנים האחרונות נזרק לפעמים מעטו חִדוד שנון, אבל הוא בעצמו כבר החל להרגיש, כי „סר צלו מעליו", כי נולדו צפרים חדשות והן משמיעות שירה חדשה והשירה החדשה מתקבלת יותר על לב הקהל. מתחלה כעס על הצפרים החדשות; הוא זכר עוד את ימי-גוטלובר. רק אלה, אשר עלו על במת הספרות העברית לפני ארבעים שנה, לכל היותר לפני שלשים שנה, היו נחשבים בעיניו כסופרים ממש, אולם כל אלה החדשים, כל אלה הצעירים אשר „יצאו לנבאות במחנה" בחמש עשרה השנים האחרונות, לא נחשבו בעיניו כלום. את כולם קרא בשם „גם אלה סופרים". הוא גם לא קרא את פרי-רוחם, לא ידע את אשר המה כותבים. בכלל לא קרא יותר מעשרים שנה כל ספר מלבד מכתבי-עתים בשפת אשכנז. הוא חפץ, או היה אנוס, לשאוב הכל מקרבו, לקחת הכל מאוצרות-רוחו הוא, אך האוצרות היו דלים וריקים. רכושם הישן נתבזבז במשך הזמן ורכוש חדש לא הוסיף עליהם. אמנם בשנים היותר אחרונות הכיר ברודֶס את טעותו. הוא החל לקרוא את „החדשים", את הטובים שבהם, וירא, כי בין הנחשלים הוא. במלוא פיו אמנם לא הודה בזה, קשה היה לו להודות בגלוי, כי בין המנוצחים ימָנה, אבל כבר היה מדבריו וממכתביו, כי מבקש הוא להיות כאחד החדשים, אשר לפנים לעג להם.

„בפעם האחרונה ראיתי את ברודס בוינה בשנת 1902 בין ר"ה ליוה"כ. הזקנה כבר קפצה עליו. ניטל העוקץ של חדודיו

ושביבי שכלו הועמו. בליל-סגריר לִוַנִי אל מעוני. אנחנו הלכנו דרך רחובות „הרינג", הרוח נשב בחזקה; הגשם הטורד בכה ברסיסיו הלחים והקרים בפנינו; בני וינא רצו בחפזון הביתה, כי השעה היתה קודם נעילת-שערים. קולות צלצול הפעמונים של הַטְרַמְוַי היו יתר תכופים. ברודֶס הגביה את קולו, שהיה נחר ונפסק לרגעים משעול ממושך. הוא הרצה לפני תוכנם של ציורים רבים שעלו במחשבתו לְהִכָּתֵב. התוכן המה מעַנְיֵן עד מאד. בכל הנושאים, אשר הציע לפני, היה עוקץ חד ועניָן מלַבֵּב. הוא הציעם באופן כל-כך ברור, עד כי ראוי היה לקחת עט ורק לרשום אותם על הגליון. אנחנו סרנו אל אחד בתי-הקהוה. הבית היה מלא שאון סוחרים עברים וסתם עברים. כלם ידעו את ברודס. האור והחום פעלו על נפשו פעולה טובה. נכר היה, כי בביתו חסרו לו הדברים הַהֶכרחיים האלה. אנחנו ישבנו בקצה אחד החדרים סמוך לשלחן קטן. אחרי אשר התחמם מעט שטפו דבריו כזרם על-דבר הספורים המוכנים והמזומנים מכבר בדמיונו, והם צריכים רק להִכָּתב, לא יותר. בדומיה הקשבתי לדבריו שדבר בהתפעלות ובקול רם. ראיתי כי בהקנקן הישן הזה יש יין ישן מן המובחר ותוסס גם יין חדש. רוח היצירה החל לפעמו עוד הפעם. נר אלהים התלקח בקרבו ביתר שאת, בטרם אשר נגזר עליו להִכָּבות לנצח.

„אחרי אשר כלה דבריו, חויתי את דעתי והשקפתי על ספוריו מכבר. אחרי אשר כליתי את דברי, הכה בכפו על השלחן ויקרא: „עוד אֲראה לכל העולם, כי ברודס חי ויש בכחו גם לעת זקנתו לברוא גדולות, עוד אחליף כנשר נעורי!"

„מי יתן והיה, — קראתי בכל לבבי. ואני גם האמנתי, כי יברא עוד ספור גדול ומלא ענין מהתקופה החדשה בישראל. עיניו ופיו הגידו לי, כי עוד נר אלהים דולק בקרבו".

ביום האחד עשר לחדש תשרי תרס"ג מת ברודס בווינה, והוא בן חמשים ושתים שנה במותו.

ו׳ יְצִירוֹתָיו.

א) „הַדָּת וְהַחַיִּים״.

ככל סופרי-דורו לא נתרכזה עבודתו הספרותית של ברודס במקצֹע אחד, והוא נסה את כֹחו כמעט בכל מקצעות הספרות. אבל כשרונו נראה רק בבֶּלטריסטיקה. הוא עומד בשורה הראשונה של המסַפרים העברים בזמנו, ובכמה פרטים גם נעלה עליהם. כבר אמרתי למעלה, כי כשרונו הספורי כבר נתגלה בציוריו הקטנים הראשונים. בציורים ההם לא נמצאו, אמנם, עדיין לא שירה ולא פסיכולוגיה, אבל היו בהם חיים, מציאות, ונקראו בשעתם בנעימה. יכָלתו האמנותית מַתחלת להשתקף רק מספורו הגדול הראשון „הדת והחיים״.

הספור „הדת והחיים״ יסודתו, כמו שהעירותי לעיל, במלחמת המשכילים הדורשים תקונים בדת עם לילנבלום בראש נגד החרֵדים המשַמרים, שלא חפצו לוַתר אפילו על קוצו של יוד מדיני „השלחן-ערוך״. המלחמה הזאת, שהתחילה באמצע שנות הששים למאה שעברה, ושתקפה בזמנה את כל החבל הצפוני-מערבי ואותו חלק מחבל הדרומי-מערבי ונובורוסיה, שלא הספיקה עדיין החסידות להכות בו שרשים עמוקים, לא הצטמצמה רק בבתי-הכנסיות ובישיבות מצד אחד ועל עמודי העתונים מצד שני בלבד, כי חדרה גם אל הבתים ותפריד בין ידידים, בין קרובים ובני-משפחה, ויש אשר גם בין איש לאשתו, בין אוהב ואהובתו. פרטי המלחמה הזאת ומאורעותיה הוא הוא החמר, שעליו הושתת הספור „הדת והחיים״, שזה תכנו בקצרה:

גבור הספור, שמואל, שחנכו אותו אבותיו העניים בחדרים ובישיבות על התלמוד והפוסקים, ושכשרונותיו המצוינים עמדו לעשותו גדול בתורה, בא בעודו כמעט נער בברית-הנשואין עם נערה, אשר לא הכירה קודם החתונה גם בפנים. חותנו העשיר נתן לו שלש מאות כסף לנֶדה עם ארוחת-עולם לו ולאשתו על שֻלחנו. אבל לא ארכו לשמואל ימי מנוחתו בבית חותנו; אשתו

הצעירה, שלא סבלה „באלנים" בכלל ותשנא תכלית שנאה את האנשים העצלים, שאינם עוסקים לא במלאכה ולא במסחר, לא יכלה שאת את בעלה הכחוש ודל-הפנים ותְמָרֵר את חייו. בעת שנמצאו הוריה בחנותם הציקה לשמואל עד מאד. בבואו פעם אחת מבית-המדרש כשהוא רָעֵב, מנעה ממנו ארוחתו. הוא התחנן אליה ויאמר:

— שימי לי לאכול; מדוע אֵשֵׁב בָּטֵל?

— ובלעדי זאת האם תעשה כל מאומה? — משיבה דבורה — הה, בטלן, לו תדע עד מה אֶבזה צלמך הנמאס... אנכי אינני אשתך, ואתה לא תהיה לי לאיש.

„שמואל יצא בקצף מן הבית. אך לא ידע גם בנפשו לאָן הוא הולך. רגליו, כדרכן, הובילוהו לרחוב בית-המדרש, אך לא בא אל תוכו. הוא עבר על ידו תפוש מאד ברעיוני-לבו, ומבלי משים הלך עד קצה הרחוב, עד מחוץ לעיר. הימים היו ימי קיץ; השמש בהדרה שלחה קוי-אור ויוסיפו נוגה לירקרק הדשאים הנחמדים על הכִכר, אשר שמואל עומד עליה. רוח היום היה צח ונעים, עשבי השדה נתנו ריח טוב לאף כל הולך, ומֵי הנהר הקטן, אשר ישטפו שמה הלכו לאט ויָפֹזו מידי קרני-השמש. שמואל לא התבונן בכל המראה הנחמד הזה. לא ידע ולא ראה איפה הוא וכל אשר לו מסביב, ובכל זאת פעלו האויר הצח והדממה הנעימה אשר שם על נפשו גם מבלי דעת".

בשדה נזדמן שמואל עם מכירו האברך והעשיר, שרגא, וישפוך את מרי שיחו לפניו. אז השמיע לו שרגא תורה חדשה: „גוית האשה נקנית בשלשה דברים, אמרו חכמי-המשנה, ונפשה ולבה נִקנים אך בדבר אחד, והוא — ה א ה ב ה". הדברים הללו היה בתחלה כחידה סתומה בעיני שמואל. אבל שרגא הוסיף בכמה שיחות, שהיו לו אתו אחר-כך, לפקוח את עיניו על האהבה ודרכי בני האדם. בהמשך הזמן התחיל שרגא מַשאיל לשמואל ספרי-השכלה שונים, אשר השפיעו עליו השפעה עזה ונמרצה מאד. שמואל נתפרסם בעיר לאפיקורס, ואז הכריח אותו חותנו לגָרש את אשתו. מאמרי העתונים על-דבר התקונים הנחוצים להֵעָשות „בשלחן-ערוך" כדי להתאים את הדת עם החיים, לקחו

את לבו מאד. אז הלך שמואל לקחת תורה מפי הרב הגאון ר׳ חיים מפיליפובה, שהיה ידוע למקיל ולמתקן בדת, ומטרתו היתה להִסָמך לרבנות, כדי שיוכל לגדור את פִּרצת היהדות ולעשות אותה מתאמת לדרישות-הזמן. כעבור זמן-מה שב שמואל מלא תורה ודעת לעיר-מולדתו פלגות, ובטרם ימצא לו משרה של רבנות, הוכרח לעסוק במלמדות, כדי לפרנס את עצמו ואת אמו הזקנה, שנסתתם מקור פרנסתה. אבל המלמדות לא נתנה סִפּוק לרוחו, השואף לגדולות, גם הצטער מאד על שלא נתקיים הלוּם רבנות׳. בעת ההיא באה לעזרתו האהבה במנעמיה, שטעם בפעם הראשונה.

להרב הזקן בעיר-מולדתו הקטנה, שהיה שמואל מבקר אותו לעתים קרובות ומתפלפל אתו בדברי-תורה, היתה בת חורֶגֶת, יפה ומלֵאת-חן, ושמה חנה. חנה נולדה בוילנה לאב סוחר ואמיד, שביתו היה מלא תמיד תנועת-המסחר ושאון צעירים עליזים, ובמותו היתה אמה, לאה, לאשה להרב בעיר הקטנה. בבית הרב חיתה חנה חיי בדידות ועצב, כי דבר לא היה לה עם האנשים המבקרים אותו ותזכור באנחה את ימי מחמדיה בעיר-מולדתה הגדולה. הצעיר האחד, שנכנס אתה לפעמים בשיחה והחיה את רוחה, היה שמואל, ועל-ידי השיחות הללו נקשרו נפשותיהם יחד. אולם השאיפה לתקונים בדת, שהוסיף שמואל להחזיק ולהלחם עליה עם מתנגדיו, וביניהם גם הרב, הפרידה מהרה בין הנאהבים. שמואל הוכיח להרב בפומבי בבית-המדרש, כי בהמתו של דניאל החוכר, שהטריף מפני שמֵאן להוסיף על משכֻּרתו שלשה רובלים לשבוע, היא כשֵרה על-פי דין. מאז נסגר לפניו בית הרב, ולא יסף עוד להֵרָאות עם אהובתו.

והשדכן שבעיר, המסבב ומשנה את ענעני „הפוליטיקה״ בעיירה לפי צרופי-שדוכיו, אמר לשדך את חנה לבן נפתלי, עשיר והדיוט, המבקש לו „יחוס״, ועל-כן השתדל להרחיב את הפרץ בין שמואל והרב, ויָסֶת את קנאי-העיר במתקן-הדת „האפיקורס״ ולהוציא את תלמידיו מידו. וחנה שמעה בבית-הרב את מועצות-הקנאים, המתנקשים בנפש שמואל, ולבה נשבר בקרבה. את מצב-רוחה של חנה מצַיֵר ברודס בדברים האלה:

„היא ישבה בחדר-המטות אשר בבית-הרב בודדה וגלמודה. אור הערב לא עצר כח להאיר את החדר באור בהיר ונראה, אך כמו מלאהו ענן וערפל, אשר יביא גם עצב עמו. לבנת-השלג, הנראה בעד החלון, נדמה נִדְמָה לתכריכי-מת ומראהו הלבן עורר עתה תוגה ויגון, למרות תעודתו להיות אות היקר והשמחה. חנה ישבה וראשה תמכה בשתי כפות ידיה, אשר נחנתן על השלחן הקטן העומד שמה, ומחשכת הנשף לא נראתה תמונתה, ואך כפסל מעשה חרש, סמל דמות האבל והיגון, היתה תבניתה... מלחמה כבדה התפרצה כעת בקרבה, מלחמה אשר עֹז בידה להכות לרסיסים לב עלמה רכה וענוגה כחנה; שני רגשות מתנגדים התאבקו והתרוצצו בלבה: מעבר מזה אהבת-אֵם ויראת הכבוד מפני אב-חורג, שהוא רב זקן ונשוא-פנים, ומעבר מזה הצָלת נפש ידידה ואוהבה שמואל".

בינתים נעשה מעשה, וחנה, אשר לא אהבה את שמואל אהבה גמורה, נטתה אחרי המורה הצעיר אפרת, שהיה מבקר בבית הוריה בעודנו תלמיד בית מדרש-הרבנים בווילנה ושקבל עתה משרה בבית-הספר אשר בעיירת-מושבה. היא בקשה במכתב מאת שמואל, כי יודיע לאפרת, שהיא רוצה להתראות אתו. שמואל מלא את חפצה מבלי הרגיש, כי הוא מֵקים לעצמו מתחָרה מסוכן. שמואל היה עדיין נתון ראשו ורֻבו במלחמתו עם הרבנים, הוא החליף אגרות עם המשכילים, השואפים לתקוני-הדת בערים אחֵרות, והקנאים מצדם רדפו אותו בכל מיני רדיפות עם קפוח פרנסתו. אפרת שמח מאד בהִוָדע לו, כי נמצאת פה חנה והיא מבקשת קרבתו.

„הנה הִנֵּהָ בזה — חשב אפרת בלבו — מה נפלאו מעשי-המקרה! לפני שנתים ימים הִכתה אהבתנו שֹרֶש בלב שנינו, וכפורחת העלתה נִצה, אך אנכי שִׁחַתִּי אז את הפרח הנעים ההוא. אנכי רכבתי אז על כרוב-הדמיון ודמיתי בנפשי, כי ימי הלִמוד לא כלו לי עוד, כי אסע לעיר הבירה ואהיה לרופא, וכי גדולות ונצורות יביא לי העתיד, ועל-כן דחיתי את האהבה הזאת בשתי ידים... ומי מִלֵּל לי אז, כי בעוד שנתים ימים, בעת אשר כל ההרים אשר תליתי אז בשערה נפלו ואינם, בעת אשר

אנכי הייתי למורה בבית-הספר ואחפוץ לכונן לי בית.. בעת אשר אנכי בעצמי הנני מְלַבָּה את גַחֶלֶת אהבתנו בלבי — מי מִלֵל לי, כי בעת הזאת אמצא את חנה בעיר מגורי... את חנה הזוכֶרת ומַזְכֶּרֶת אותי״.

הנאהבים התחילו להתראות בחשאי ולטַיֵל יחד מחוץ לעיר. אבל הדבר נודע להרב ויגער בבתו-החורגת על שהתחברה „להגלוח״, והוא חפץ להשיאה על כרחה לבן נפתלי העשיר. אולם העלמה נלחמה על חופשה ועמדה על דעתה בכל תוקף. רוח פריקת העֹל והשחרור מן המנהגים הישָנים חדר כבר גם לבית-הרב, ותנועת התקונים בדת ובחיי-היהודים, ששמואל עמד בראשה, כבר נשאה אף היא פרי.

„נבוכים היו רבני ארץ ליטא, כי הקיפה התנועה מלוא רוחב הארץ הזאת ועברה בכל עריה, חלפה בבתי-מדרשיה, ובכל מקום ומקום, אשר הגיעו המכתבים על התקונים, מצה ומריבה נשמעו, שאלות משאלות שונות הוצעו לרבנים, ובני-הנעורים לומדי בית-המדרש יצאו חוצץ לקראת התקונים והחלו לפרוע פרעות בדיני „השלחן ערוך״... וישמעו המוכסים, החוכרים והקצבים ויוסיפו אף הם לענות את נפש הרבנים, והיה בהטריף להם הרב שור, כשב או עז אשר שחטו ויצעקו מרה ויאמרו: נלכה נא ביתה המדרש ונשמע מה ידברו בנו הלומדים, אלה המכשירים את אשר מטריפים הרבנים״.

שמואל מצא ספוק רוחני לעצמו בראותו, כי עמלו בעד עמו ודתו לא היה לשוא. וגם לצערו על חנה אהובתו, שבגדה בו, מצא מַהֵר נחומים באהבתו לרחל, אחות-אפרת. שמואל היה דָבֵק אמנם ביותר באהבתו לחנה, אבל עלמה יפה זו בקשה רק חיי עֹנג ושמחה ובשאיפותיו הרוחניות לא השתתפה כלל, ועל-כן הוּתר מאליו הקשר שבינה ובין שמואל, איש שכֻּלו רוחני. לעֻמת זאת היתה קרבתו של שמואל לרחל יותר פנימית ויותר מתמידה, כי אשה זו הצטיינה לא ביפה, אלא בבינתה ובהשכלתה. הקשר הרוחני שביניהם נתחזק אחרי שיסדו שמואל, אפרת ואחותו בית-ספר לנערים ולנערות. שמואל חדל אז מהיות מלמד ויהי למורה בטעם אירופה, המדבר רוסית ולובש קצרים, ועבודת-ההוראה

המשותפת לו ולרחל קרבה ואִגדה יחד את שתי-הנפשות, ובגן העצים והפרחים הסובב את בית-הספר בלו הנאהבים כמה שעות של נהת ואשר, בשוחחם יחד על עניני החנוך של הדור הצעיר ועל רוח ההתקדמות והתקונים, ההולך וכובש את חיי-עמנו.

אולם עננה קלה העיבה את אשֶר הנאהבים תמימי-הדעות וישרי-הלב: רחל היתה „שומרת יָבָם". היא נתאלמנה מאישה הראשון, פלוניצקי, שהיה משכיל ועדין-רוח גם הוא, ומֵת זמן-מה אחרי התונתם ממחלת-האבעבֻעות מבלי השאיר אחריו בן; רחל אסורה, אפוא, על-פי דין תורה להִנָשא לאחר עד שיחלוץ לה היָבָם, הוא אחי המת, ולגֹדל אסונה לא נודע מקומו של אח זה. חמיה של רחל, ר' טודרוס בעל הגימטריאות, גֵרש את אשתו הראשונה בהיותה הרה ללת והחל לשתות לשכרה לאחר שעזב את „המגידות", שהיתה אומנתו, כי פעמה אותו תשוקה עזה לחיים ולעבודה רוחנית, שלא מצא את ספוקו בלמוד גפ"ת ומחמת בטלה נתגבר עליו השעמום, ובכן נשכחו מלבו התועה ביין אשתו הגרושה ובנה ולא ידע אנה באו.

אבל סוף-סוף הוסר גם מכשול זה מדרך שמואל ואהובתו. בבית-המדרש שבעיירה למד בן-ישיבה בירזי, יפה-תואר ומתמשכל, והיה בחור ערום וקל-דעת זה אוכל „ימים" בבתי החשובים שבעיר ומבקר את הנאורים. היא היה לוכד ביפיו וערמתו את לב העלמות, הכמֵהות לחברת גבר, היקר כל-כך בעיירה, ונחשב לאחד „המניעים" בגלגלי ה„פוליטיקה" העירונית. הבירזי הזה נתן את עיניו ברחל, והודיע לה, כי הוא הוא היָבָם המבוקש, בן טודרוס. אבל הוא לא חפץ לתת לה חליצה, כי אם ליבמה ואמר, כי יתיר אסוריה רק בתנאי שתקָשר אליו לעולם. אולם בן-ישיבה, אפילו כשהוא ערום, איננו „גזלן נורא". אפרת ושמואל נתנו עליו בקולם וימשכוהו אל הרב, כדי לאלצו לתת חליצה לרחל...

הספור „הדת והחיים" לא נגמר, ואין הקורא יודע את אחרית גבוריו. אבל אין הקורא מתעניין בזה כלל. כֹבד הספור הזה מונח לא באמנות-הציורים, כי אם בפרובלימות הרוציאַליות.

„הדת והחיים" הוא ספור טֶנדוציוזי, והעיקר בו — דעותיו של המחבר, והדעות שלו על ערך התורה שבעל-פה ושבכתב בחיי-היהודים, הן הנה גופי תורותיו של לילנבלום במאמריו, שפרסם בשנות הששים האחרונות ב„המליץ". אבל ברודס נתן להן בפי גבוריו בטוי יותר נמרץ. ברודס עצמו אומר בהקדמתו ל„הדת והחיים", כי הצד האמנותי היה לו רק טפל, והעיקר היה אצלו המגמה. „בחפצי לתת לפני בני עמי את המלחמה הכבֵדה בדבר תקון הדת אשר היתה בארץ ליטא, את השקפת בני הנעורים הנאורים על-דבר „השלחן הערוך", ואת מעשי רבנינו אשר כמתיאשים לחמו בכל כחם בעד חומרותיהם ומנהגיהם הרבים והעצומים, אשר כמשא כבד וכנֵטל החול יכבידו עֻלם על העם — גם אנכי בחרתי בדרכי הסופרים החדשים, בחרתי את הרומן למעטה ואת הספור לאדרת, ובשני החלקים הראשונים הלכנו יד ביד אנכי והקוראים, שנים, שלשה סימנים הקדשתי להם וסמן אחד לי, שלבתי את הדעות ואת הספורים בחוברת, משכתי את לב הקוראים באהבה זרעתי אחת הנה ואחת הנה, רֹב דברַי נתתי לקוראים ומעט קט מנהם לקחתי לי ולמטרתי; אולם לא כן עתה, בחלק השלישי, אשר בו אתן לפניכם, קוראים, את אשר נעשה „בתוך ארבע אמות של הלכה" את אשר עשו רבנינו בעת ההיא, את אשר חשבו ותקנו, את אשר רדפו והחרימו, את החברות אשר הקימו, ואת המכתבים והתשובות אשר כתבו — בחלק הזה הוכרחתי לקחת לי מנה אחת אפים להקדיש רֻבי סמניו למטרתי, ואך מעט לספור ולרומן"...

אחרי הדברים האלה אין להתעכב כלל על הערך האמנותי של ספור זה. יש להעיר רק בקצרה, כי אין בו אפילו ניצוץ של התרוממות פיוטית. מציורי-הטֶבע שלו בוקעת איזו קרירות, איזו מלאכותיות. במקום שהמספר רוצה להתנשא על פני הפרוזה המציאותית, שם הוא משעמֵם את הקורא, שם מוטבעת כל שורה בחֹתם של אי-טבעית. דבריו נעשים מושכים את הלב רק בוכוחים התיאולוגים ובציור מלחמת-הפרינציפים.

ב ר י י נ י ן הוציא משפט על „הדת והחיים" בדברים הסתמיים הללו:

„בספורו הגדול הזה הראה ברודס את אשר הוא יכול, ואת אשר איננו יכול. יכלתו הספיקה לספר מראה עיניו, להסתכל אל שטח העליון, אם הורשה לאמר כן, של החיים ולמסור דברים הגלויים לכל בהויתם החיצונית. אבל חסר יכֹלת היה לראות ללב, להסתכל אל נפש החיים ולברוא נפשות בדמיונו. יכֹלת היתה לו לבנות בנין גדול, אך קצרה יָכלתו לעַבֵּד את החלקים, גדולה היתה יכלתו לראות נקודה ידועה בחיים, אותה הנקודה, שכל העינים היו פונות לה באותה שעה, אבל קצרה היתה יכָלתו להקיף בסקירה אחת את יריעת-החיים ולראות את כל צבעיה וציוריה. גדולה היתה יכלתו להרחיב את הדִבור על אותו הענין, שלקח את לבו, אבל קצרה היתה יכלתו לצמצם את מחשבותיו ולרַכֵּז את השקפותיו בדבורים מועטים ונמרצים. סמולנסקין התרומם מעל השקפות בני דורו וברודֶס היה שקוע בהן ומהוגן לא זָז. באריכות דבריו של סמולנסקין היה גם קצת פִיוט, קצת מקוריות וקצת נביאות, ובאריכות דבריו של ברודס היה קצת דרשנות, קצת הסברה וקצת אהבת הדבור".

אבל בשעתי היה „הדת והחיים" מאורע בספרות וגם בחיים ונקרא בחִבה יתֵרה. בני-הנעורים, וביחוד בערי-השדה, בלעו את דבריו, ממש, „כבכורה טרם קיץ"... הם קראו בהתלהבות עצומה את ויכוחיו הארוכים בשאלות-הדת; שמואל ראש הגבורים הלוחמים על התקונים „בשלחן-ערוך" הקסים את הצעירים חובשי בתי-המדרש, שחתרו לצאת למרחב מן המבואות החשכים של „התחום" והיו מוכרחים לכלוא את שאיפותיהם ומאוייהם בחֻבָּם לבל ירגיש בהם זר. על-יד הספר „חטאת-נעורים" של לילנבלום היה „הדת והחיים" הספור היותר נפוץ בין קהל הקוראים העברים.

ב) „שְׁתֵּי־הַקְּצָווֹת".

הספור הגדול הזה אינו דומה כלל „להדת והחיים". בו אין אנחנו מוצאים לא את המגמה הסוציאַלית ולא את התלהבות הנוער והתלבטותה של הנפש המחפשת, שלִבבו כל-כך את הצעירים

קוראי ספורו הראשון. ברומן החדש הזה שָׂם לו המחבר למטרה לצייר ציור אוביֶקטיבי ולהקביל זה לְעֻמת זה את זרמי-החיים היהודיים השונים, שנוצרו על-ידי דור-ההשכלה. המספר הסיר מעליו את התגא של המטיף ויאחז בידו את מכחול-הצַיָּרים. בספורו החדש העמיד ברודס בשורה ראשונה את האמת המציאותית והפסיכולוגית, והדעות הצבוריות עולות ובוקעות מאליהן מתוך ציור-החיים. „בשתי-הקצוות" הגיע כשרונו האמנותי של ברודס למרום יכָלתו.

תוכן הרומאן החדש הוא — הקבָלת השפעת החיים הישָׁנים על איש מבני הדור ההדש לְעֻמת השפעת החיים החדשים על בן הדור הקודם. לפי זה ישנם בספור שני גבורים ראשיים. האחד בא מעיר פרובינציאַלית נדחת לכרך גדול והוא נמשך שבִ אחרי ברק הציביליזאציה החיצונית; צעד אחר צעד הוא הולך ומשתנה, זונח את מנהגיו וארחות-חייו הישנים ונעשה חבר להצבור „הקולטורי" החדש; השני, אדם בן-קולטורה, בא מן הכרך הגדול לעיר פרובינציאַלית בתוך התחום, ולבו הולך שבי אחרי הסדרים הקבועים והמוצקים של החיים הישנים, שלא נודעו לו עד כה, והוא נוח לעזוב את דרכי חייו הקולטורים מפני הקסם האידילי של החיים הפאטריאַרכאַליים. באנטיטיזה זה מונח כל כָּבדו של הרומן.

הגבור הראשי, יעקב חצרון, נולד בעיר הקטנה סוכות אשר בוואָלין. הוא היה בן יחיד לאביו „החסיד" העשיר והלמדן, ר' נתנאל, שפִּנק אותו מנוער ולא מנע ממנו את כל משאלות-לבו. ורגש-יופי חזק נתגלה בנער.

„בית אביו היה סמוך לגן-יָרָק, אשר שעשע בו יעקב מדי יום ביומו. ועת כי הנצנים נתנו ריח, עת כי הגן העלה נצה, עת כי השמש שלחה קרניה ויפּזו זרועות העצים השתולים שם, עת כי שכבת-הטל הרימה ראש לקדם את פני השמש בבקר השכם — היה לב הנער שמֵח מאֹד, והם היו שעשֻעיו כל ימי הקיץ, וכאשר גדל הנער סלסל בפאותיו, שם לב על נקיון בגדיו ועל ערך מהלכו ויתהדר בכל אשר מצאה לאֵל ידו".

יעקב היה לעלם „יפה מראה עד להפליא, בחור כארז

וחסון כאלונים, ושערותיו הצהובות, עיניו השחורות ולחייו אשר אדמו כתולע הוסיפו על חנו". גם לנגן בכנור למד יעקב, והחסידים רננו אחריו, כי כ„מעשה הגויים יעשה"; אולם עושר אביו כפר על חטאתיו, כי ידע יעקב לחבר את אהבתו להיופי והשירה עם מנהגי החסידות. אחרי שנשא לו לאשה את שרה בת החסיד העשיר ירוחם ועמד ברשות עצמו, התחיל מהדר במצוות. „סוכתו בחג היתה מפוארה מאד, אף אתרוגו היה המהודר בכל העיר... גם בימי חג הפסח שם עיניו ולבו לערוך את „הסדר" בכל ההדור אשר מצאה ידו, ובימי חג-השבועות עשה מעקה מענפים רבים לביתו, אשר כל רואהו התפלא עליו. וגם בנסוע יעקב ל„הרבי" הנחילוהו עשרו וכשרונו הפיוטי כבוד רב. „הרבי" בכבודו ובעצמו כבדהו לא אחת לשיר בשירים על שלחנו ביום השבת לעת הסעודה השלישית... וכל חזן הבא אל העיר היתה ראשית דרכו לבוא לבית יעקב חצרון, כי למשפט פיו יחלו כל אנשי העיר".

במות ר' נתנאל חצרון הנחיל אחריו ליעקב בנו את כל עסקיו, וביניהם גם ענין מסוכסך אחד, שהיה לו עם איזה סוחר מאודיסה. ר' נתנאל לא מהר לשים קץ לאותו הסכסוך, כי לא נועז לנסוע לאודיסה, שנחשבה בדור ההוא למְלֵאָה עון ופריצות, ויראי-חטא אמרו, כי „כשבע פרסאות לבוא אודיסאה סביב סביב יבער הגיהנום"; אולם יעקב לא היה עוד „פחדן" כאביו, ויחליט לנסוע לעיר הטומאה. ב„הסכם הרבי עשה לו בגדים קצרים, כאשר ילבשו בני הארץ, גדל שערות ראשו ממול ערפו למען אשר יוכל לאַחֵד את פאותיו עמהן", ובקחתו צרור הכסף בידו יצא לדרכו.

בבוא יעקב הצרון לאודיסה שכח כמעט את עסקיו, כי נדהם למראה הנהדר, שראו עיניו:

„יפעת העיר, אשר אין ערוך לה, רחובותיה הישרים, אשר עצים שתולים יפארום משני עבריהם; חוצותיה אשר הבונים כללו יפְיָן בחומות בצורות ומפוארות בפטורי-ציצים, במעקות מָזהבים ובעמודים מעשה ידי אמן; שוָקיה עם בארות בארות זורקות מים בין גני שושנים ופרחים, הסובבים אותן; לפידי הגַז,

אשר יאירו את הרחובות, החוצות והשוקים באור בהיר בינות לעצים השתולים, אשר עליהם הירוקים יזהירו כזהר תכלת הרקיע; מצבות־הזכרון אשר תעמודנה בשיא גבהן ובחסן גון לדורות־עולמים; גני־חמד אשר בתוך העיר ובמגרשיה, והים הנורא עם כל שכיות החמדה, אשר בנו בני־האדם על חפו—כל אלה פעלו מאד על נפש יעקב, כל אלה לקחו לבבו, העירו רוחו אף עוררו את רגשותיו בקרבו".

ביחוד התרגש חצרון, הנוח להתפעל, בטיילו על שפת הים, שראה בפעם הראשונה.

„לפניו הים הנורא בהמון גליו, אשר בשצף קצף יהמו וירעשו, ועד בלי תכלית, עד כל אורך מרכז-מבטו ירומו, ינשאו, יחמרו, ובשיא חסנם ישטפו שטוף ועבור עד החוף, עד החומות הבצורות, אשר כוננו ידי-אדם לשים גבול למו... והציים האדירים, אניות־הקיטור אשר בתוך המים ומסלות־הברזל אשר על החוף יֵרָאו כעֵדים כשֵרים, אשר הוצגו להעיד על ממלכת האדם בים וביבשה... הגלים ירעשו מאד מחגרת יד מושלם ובקול המולה רבה ישובו על עקבם עד מרחבי תכלת הרקיע, עד מקום השמש, אשר בירכתים ימה תעמוד עתה כלה אדמונית; כגולת זהב טהור תעמוד ותביט במשול האדם בטבע, תביט—וקרניה המופזות האחרונות מאדימות את פני המים ותתנה גם למו זהר כמו תנחמנה אותם מֵעצבם, כמו תצחקנה לפניהם להפיס דעתם".

והעורך־דין יורב, המנהל את משפט חצרון עם בעל־דינו, ראה כי איננו חסיד שוטה ופרא, ויביאהו לבית מכרו הקבלן העשיר לצרכי־הממשלה גבריאל אחיטוב. הוא חפץ להראות לבתו היפה של אחיטוב, ליזה, ולכלתו ראזאליה, „אדם טבעי עם טוב טעם", שאינו רגיל עוד בנימוסי החברה הנאורה, ובבואו חצרון אל הבית היה מוכה תמהון למראה עיניו; „מן הרצפה בשלל צבעיה ומצעות מעשה־האֶרג אשר מתחת לרגליו עד הספון והמנורות המפוארות התלויות עליו, אשר ממעל לראשו, מן קירות הבית המצוירים מעשה אמן עם התמונות המשוחות בששר במסגרותיהן המופזות ועד כל כלי הבית הנאדרים במעשה צעצועים ובפטורי־ציצים—כולם עזרו להשתוממות לבבו". וביחוד הפליאו את רוחו ליזה וראזאליה, אשר „חן ונועם תשאנה גם בערך בגדיהן,

גם בנדנוד ,גְוָן, גם בשיחן וגם בצחקן; עיניהן כמו תברוקנה, מחלפות ראשן כעין המשי לטוהר, וכל אשר להן הוא כאבן חן, כאבן שואבת".

„השיחה הראשונה חלפה ועברה בדברים מקוטעים. שפת הצרון טרם תהיה בפיו, כי לא היה אָמון בסוד הנשים, ומה גם כי נפשו לא יכלה עדיין מַלֵּט משא לבבו ההומה מאד מכל אשר החזינה עיניו ליופי. פתאם קמה ליזה ממקום מושבה ותלך ותשב על יד המְנִים, בידיה העדינות פתחה את דלתותיהם ותעביר את אצבעותיה הדקות על פני המנענעים בחפזה וקול השיר נשמע. חצרון נבהל, את אשר לו ראה מעודו, הנה לנגד עיניו עתה! אמנם שמע את שֵׁמַע המְנים, אך עינו לא ראתם ולא ידע מה המה".

המנגינות עשו על חצרון רושם כביר, ויצא כנגדהם מן הבית. בשובו למעונו לא נם שנתו כל הלילה. הוא ערך בדמיונו את עיר־מולדתו סוכות מול אודיסה: „מעבר מזה טיט ורפש מרבה להכיל, בתי־עץ קטנים וגגותיהם תבן נרפש, אין סדר לרחובות, אין משטר לחוצות וכצלמי־בלהות ינועו וינודו האנשים ביניהם; ומעבר מזה הנקיון, הסדר והמשטר פה, הארמונות והפרורים, מאור הגַז ובארות זורקות מים, הגנות לשוח והים הנורא". ונדמה לו, לחצרון, כי פה באודיסה יושבים אנשים לגמרי אחרים ויותר נעלים, החיים חיי־תענוגים, עדן ויופי—בעוד שהוא מבלה את ימיו בחשך, ברפש ובסכלות. ושאלה חדשה עלתה על לבו: „האם לא אוכל גם לעבוד את ה׳ במקום הזה? ובתוך רעיונותיו המסובכים חלפה כברק גם תמונת־ליזה „בשבתה על יד המְנים ובאצבעות ידיה הרכות תעבור על פני המנענעים ובפיה תשיר בקול עָרֵב, לחייה התאדמו כמעט ועיניה הבריקו"...

— הרהורים רעים—אמר חצרון בלבו, ובהשתדלו להסיח דעתו מהם לקח את „כנורו בידו ויעמיק לנגן"...

והצרון התחיל לבקר לעתים תכופות בבית אחיטוב, לדבר בעניני־מסחר עם גבריאל הזקן ולהתעלס בחברתם הנעימה של בני־ביתו. ליזה הזמינה אותו כמה פעמים ללכת עמה אל התיאטרון, ומנגינותיו וחֶזיונותיו פעלו מאד על נפשו חרכה והפיוטית וינשאוהו לעולם של קסמים. גם יורב הובילהו בכל יום „למקום-שעשועים

הדש, למקום משחק ובתי־משתה, אשר נערות משחקות שמה ושירי־עגבים בפיהן. וחצרון החל לדעת את מנעמי־החיים, את עדן תשוקותיהם ואת טוב המרתם". כעבור חדש ימים היה לאיש אחר, החיים המזהירים החדשים מחו וטשטשו ברוחו את זכר ימי־החשך, שבלה בעיר מולדתו הנרפשה, ויחליט להשאר כאן כל ימי־הקיץ. „מדוע זה—חשב בלבו—לא אשלח ידי לקחת מפרי עץ החיים, באין כתבים באין להט החרב המתהפכת השומרים אותו?"

ואהבת חצרון לליזה גברה מיום ליום. בטיילו עמה באחד הערבים בגן-הפרחים, שאלה ליזה את פיו על-דבר ביתו ומשפחתו, וחצרון נתבלבל וכחש באשתו ושני ילדיו, כדי שלא יהיו למכשול על דרך אהבתו. אולם בשובו למעונו הכהו לבו מאד על הבגידה הזאת, ומלחמה פנימית התלקחה בקרבו. „הה! מה נואלתי ומה חטאתי! — חשב בלכתו בחדר מלונו אחת הנה ואחת הנה — רב! אלכה ואשובה אל ביתי, ואשובה לתמימות-נפשי... לביתי? לעיר סוכות?... האם אוכל לשבת שם על ערמות העפר והאשפות אחרי אשר ראיתי את אודיסה כלילת-היופי?... האם אשוב ואתענג על חברת ה„חסידים בקול שיריהם כקול הסיר, אחרי אשר שמעו אזני קול המְנים וזמרת האופירה ושירת העלמות המשחקות?" וחצרון מרגיש כי כבר נלכד בפח, כי כח-קסם עצום מקשרהו לחייו החדשים ואין לעמוד כנגדו. „האם לא צדקו ה„חסידים", אשר לא נתנו לי ללכת הנה?— שואל הוא במרירות... אמנם כן, אש הגיהנום בוערת בקרב העיר הזאת, אש נוראה, אש שורפת ואוכלת כל לב ורוח"...

ולפני עיני חצרון מרחפת תמונת „ליזה בכל עצם יפיה ותפארתה: שערותיה השחורות, אשר כללו את יפי פניה הצחים מחלב ואשר כנזר תפארה היו על ראשה; לחייה, אשר כשושני-חמד ופרחי-ריח לקחו לב ותרהבנה כל עין; מפתח פיה הצר בשחקן הנעים כמשחק מלאכי-אל שם בשחק; מבנה גֵוה כפסל יצרו חרש במדה ובמחוגה, ושתי עיניה אשר כהרים יורקי-אש ירו חציהן". ולעומת תמונת-הקסם הזאת ערך חצרון שלא מדעתו את דמות אשתו הפשוטה והבלתי יפה, ערך בגדיה, מכסה ראשה הגלות, שיחה והגיונה — ונפשו נכהלה פתאם...

חצרון הרגיש כי בקוריו בבית-אחיטוב מרחיקים אותו יותר ויותר ממשפחתו, אבל לא עצר כח למנוע מעצמו את העונג הגדול הזה. תחת שעד כה היה מנגן על פי חוש השמיעה והחוש הפיוטי, למד עתה לקרא את תוי-הנגינה, כדי שיוכל ללות בכנורו את מנגינותיה של ליזה על הפסנתר. גם מורה לקח לו חצרון מתלמידי האונבירסיטה ללמדו היסטוריה וספרות, כי מעודו לא קרא בספרי רומנים ושירה, ובשמעו בערב אחד שיחה ספרותית בין ליזה ורעותיה לא יכל להשתתף בה ונכלם מאד, וספרי-הרומנים הורוהו מה היא „אהבה" וידע ויבין גם את יחוסו לליזה... ובבואו יורב בבוקר אחד למעון חצרון, מצאהו שוכב על מטתו ובוכה על אהבתו ומשפחתו...

ויורב, המנהל את משפטיו של גבריאל אחיטוב, ידע כי עסקיו רעים מאד וכי קרוב יום אידו, ועל-כן דבר על לבו לקרב אליו את חצרון העשיר, שיוכל להקימו ממפלתו אם ישא את בתו וישתתף במסחרו. וייטב הדבר בעיני גבריאל, וגם ליזה אמרה לתת בחפץ-לב את ידה לחצרון העשיר, החביב ויפה-התאר. אולם חצרון לא היה בקי במנהגי-האהבה, ולא ידע איך להביע את חפצו ולהוציאו לפעולות, ועל-כן נלעצו יחד בני בית אחיטוב לחוג ברב פאר את יום הולדת ליזה, כדי לקשר את אגודת הנאהבים.

„והערב ההוא בא. בית אחיטוב נהדר מאד, כי ימים רבים כללו יפיו... המנורות הפיצו אור צח, ואנשים רבים, בם בחור ובתולה, עלם ועלמה, נקבצו באו בו, כולם לבושי-מכלול, כולם יעדו עדי, השמחה תציץ מבין עיניהם, ברכות ותהלות לראש ליזה בפיהם, ומתנות ליום-הולדתה בידם, ורגליהם עומדות הכן לצאת במחולות... ליזה היתה כלולה בהדרה, בגדיה החמודים הוסיפו גם הם חן לה, ושערותיה המקולעות בשושנים ופרחים היו כנזר תפארת לראשה, עיניה הבריקו מאֹד, ועל שפתותיה שושנים רחף צחוק קל ותיף במאֹד מאד, ותהי נושאת חן בעיני כל רואיה.

והנה הדלת נפתחה, וחצרון מובל בזרועות אחיטוב בא הביתה. חצרון היה הדור בלבושו מאד; בגדים חדשים ויפים עשה לו לערב הזה על-פי המדה לכל חֻקיה ומשפטיה, והסַפָּר ערך

קוֹצות תלתליו ויעש שַׁמו. והנה הוא כלול בהדרו, והבושת— בבואו בפעם הראשונה בחברה כזו, אשר לא היה אָמון בה—הביאה חכליל על לחייו, ותוסף גם היא על חִנו. כל הנאספים השתוממו למראהו הנחמד, לקומתו אשר דמתה לתמר ולעיניו, אשר ירו זיקי-אש, והעלמות התלחשו לאמר — אין בגברים כמהו ליופי. אחיטוב העמידהו לפני כל הנאספים לאמר: „זה רעי וידיד ליזה—יעקב בן נתנאל חצרון". ויקרב חצרון אל ליזה ויברכה ליום הולדתה, אף הושיט לה את השַי, אשר הכין לה: אגודת שושנים נחמדה למראה, אחוזה בבית-יד של כסף טהור, אשר פתוחיה נפלאים מעשי ידי אמן; בינות לשושנים גליון ועליו כתוב ברב הוד והדר שיר בשפת רוסיה ליום חגה זה, ומתחת לשושנים צמיד זהב משובץ באבני-חן מצדו מזה, ובפתוחי חותם כתוב: „תנו חצרון לליזה אחיטוב ליום-הולדתה—מעבר מזה".

והאורחים עם האורחות התעלסו ושמחו כל אותו הערב, אף יצאו במחולות לקול מנגינות ליזה על הפסנתר, שחצרון לִוָה אותו בכנורו.

„ובטרם החלו הנאספים לקחת ברכת-הפרידה, נגש אחיטוב אל ליזה וחֶצרון, אשר עמדו יחד בתוך הבית כמתעתדים לַלְוֹת את האורחים, ובקול גדול אמר: בתי! הנני למלאות את משאלות לבך, ונגדה נא לכל רעי ואוהבי, בערב יום הולדתך ויום שמחת לבך, הנני נותן לך את שאלתך, ובכל לבבי הנני מסכים גם אנכי לבחירך רצתה נפשך בו..." ויקח את יד ליזה ויתנה ביד חצרון.

— ה' יברך אתכם, והארכתם ימים בטוב ובנעימים!

— „אמן! למזל טוב! — זעקו כל הנאספים בתרועת-שמחה, וליזה וחצרון נשקו ידי אביהם ובדמעות-עינים נתנו תודה לו".

האורח היחידי, שלא לקח חלק בשמחה כללית זו, היה הסטודֶנט לתורת-המשפטים ב ר ז ל י. הוא היה בן להורים עניים, ובכשרונותיו הטובים, כמו בעמלו הרב, הצליח לגמור את למודי-הגימנאַסיה ולהכָּנֵס לאוניברסיטה, וכשהחל ברזלי לבקר בבית אהיטוב, הנעימה לו ליזה את חייו הקשים והמְלֵאים עבודה, ויחוסיהם נעשו מהרה כל-כך קרובים, שנחשב לאוהבה ובחירה בעיני כל בני-הבית. ואמנם הבטיחה ליזה לברזלי להיות לו לאשה אחרי

שיגמור, כעבור שנה, את למודיו באוניברסיטה, ותקוה טובה זו חִדשה את רוחו ונתנה לו כח ועָצמה לעבוד. והנה בא פתאם האברך העשיר והיפה חצרון ויעמוד לשטן על דרכו. ליזה ההלה לדחות מעט, מעט את ברזלי ממנה ולהתנכּר לו. אולם הוא הוסיף עוד להתנחם בתקוות-שוא, עד שבא ערב-המשתה ושם לאַל את כל חלומותיו הנעימים. לעיניו אורשה ליזה לחצרון! „לעיניו לקחו את אהובתו מבין זרועותיו ויתנוה לאַיש אחר—ונפשו נבהלה מאד, ויוכה בתמהון לבב, ויבלעו כל מחשבותיו. כהלום-יין, באין דעת וחשבון, לקח מגבעתו וינס ויֵצא החוצה, ועל צדי הרחוב הלך בצעדי-ענק הלך ומלל בידיו ורָקע ברגליו, עיניו נהפכו בחוריהן וכל תמונתו היתה תמונת איש משוגע בשנותו את טעמו״.

כל הלילה תעה ברזלי כמוכה-שגעון ברחובות-העיר, ובכיסו כבר נשא כלי-נשק נורא, שבו ישים נקמתו באויבו חצרון. לפני זמן-מה שלח מכתב ל ש ל מ ה, בנו יחידו של גבריאל אחיטוב, שנסע לסוכות כדי להשגיח שם על עבודת-הבנין של קרסקטין, שנתנה לו בקבלנות, ודרש ממנו על חצרון ומשפחתו, וכבר באה תשובתו, כי יש לו אשה ושני בנים, המחכים בכל יום שישוב לביתו. ברזלי ידע אפוא את הסוד הנורא, שחצרון וגם יורב הסתירו אותו מבית אחיטוב, ואמר להשתמש בו בשעת-הכושר זו. הוא בא ביום המחרת בצהרים לבית-אחיטוב, שלא נעשו בו עוד סדרים אחרי המשתה, ושאל את ליזה במנוחה: „מה החלום אשר חלמתי אמש בלילה בבית הזה?״ וליזה השתמטה מברור-דברים בהשיבה לו, כי היא ברשות אביה, העושה בה כרצונו, ובשבתה אל הפסנתר נגנה את השיר הרוסי:

הַאִם אָנֹכִי אֲשֵׁמָה הִנְנִי
כִּי הִצִּית מַבַּט עֵינַי אֵשׁ-לֶהָבָה
בְּלִבּוֹ הַבּוֹעֵר? כִּי הֶאֱמִין לִשְׁמוֹעַ
בְּדִבְרֵי רְמָזִים... רִמְזֵי הָאַהֲבָה?——
— — — — — — — — — — — —
הַאִם אָנֹכִי אֲשֵׁמָה הִנְנִי
כִּי מִנִּי־אָז צִלּוֹ מִמֶּנִּי לֹא סָר,
וּבִי דָבַק כְּמוֹ אִתּוֹ בְּרִית כָּרַתִּי?

וְנַפְשִׁי בְּחָלָה בוֹ, לְלִבִּי הָיָה כְמוֹ־זָר...

את השירה המעליבה הזאת שרה ליזה בקול רועד ומתוך התרגשות פנימית, כי בלבה ידעה שחטאה לברזלי והוליכה אותו שולל. וברזלי לא יכול עוד נשוא את העֶלבון והוציא מכיסו את מכתב שלמה, שהקים מהומה ומבוכה בבית. אחיטוב עמד כנדהם, וליזה התעלפה, וקדחת-עצבים עזה הפילה אותה למשכב, שלא ירדה ממנו במשך עשרה ימים. ובעת הזאת חדל חצרון, סבת-האסון, לבקר את ליזה אהובתו, והתהלך כצל מרעה ויגון. אולם בשוב ליזה לאיתנה פגשה את מאהבה בטיילה בגן-הפרחים, ואהבתם נתחדשה שוב. ליזה היתה נכונה לסלוח לחצרון את כזביו, שהשמיע באזניה „כאדם טבעי" שאינו מושל ברוחו ושוכח בנקל את עברו, והיא חשבה רק אך להסיר מידי אוהבה את אסורי-אשתו. בדבר הזה היה לה יורב לעזר. הוא נסע לסוכות כדי לסַדֵר את עסקיו של חצרון ולדבר על לב שרה אשתו, שתקבל גט מאשה. אולם מה השתומם יורב בבואו להעיר הקטנה ובמצאו שם „רומן" חדש! שלמה אחיטוב התאהב בשפרה אחותה היפה והתמימה של שרה. באותה שעה, שחצרון בן העיר הקטנה, הלך שֶבִי אחרי תפארת הכרך והנימוסים היפים של יושביו, נמשך שלמה כיליד אודיסה אחרי הקסם של חיי התחום והשלוה, שראה בפעם הראשונה בסוכות. הוא התאכסן בבית החסיד העשיר ר' ירוחם, חותנו של חצרון, ובליל השבת ראו עיניו מחזה נהדר:

„הבית מלא אורה. נֵרות רבים יאירו את החדר, אשר נקיון וסדר שָׂרו בו, על השלחן פרושה מפה לבָנה, ושתי מנורות-כסף בעלות שלשה קנים נושאים נרות דולקים תעמודנה עליו; בראשו שתי חלות לחם מכוסות במטפחת ברה, המחכות לשוב האיש מבית מדרשו לבצע עליהן, וממעל להן מנורת-נחשֶת קלל תלויה בספון הבית, וששת קניה יפיצו גם הם אור בבית... ר' ירוחם הלך בחדר אחת הנה ואחת הנה, ובקול נעים אף יפה שָׁר את השירה „שלום עליכם, מלאכי השרת"... שלמה לא הסיר עין מן ר' ירוחם, אשר המנוחה שמה אותותיה על פניו עתה, אשר עיניו תבענה כי שבַע-רצון הנהו מאד, ואשר גם צעדיו בנחת ומישרים המה; לא הסיר עין מאשתו לאה, אשר בעיני-אהבה

הביטה אל אישה כמו ספרה צעדיו וכמו תשבע גם היא נחת מרצון אישה הטוב ובמנוחתו תקח גם היא חבל; לא הסיר עין מבתם שפרה, אשר טוהר תארה לקח לבו מאד... גם קדוש היום, גם בציעת-הפת, גם כל אשר ראה שלמה בערב הזה פעל עליו פעולה עזה מאד; זכרון-אבות ומסורת קדמוניה ראה בהושיט ר׳ ירוחם את כוסו לאשתו כי תשתה ממנה גם היא, ראה כי גם מאת הלת-הלחם, אשר בֵּרך עליה, פרס לה ולבתו והן קבלו את המנות האלה בחן ורצון רב״.

מראה הפנים הצוהלים והמאושרים על בני-הבית, „והזמירות״ שֶׁשָׂר בעל-הבית בלוית גבריו הנחמדים היושבים מסביב להשלחן, נשאו את שלמה לעולם שכולו שלוה, תום ועליצות דתית, ומבלי משים ערך את דעולם הזה מול חייו באודיסה, שאין בהם כל מנוחת-הנפש וכל עדן של קדושה. בשבתות, כמו בימות-החול, הוא טרוד ושקוע בעסקיו, ובשובו הביתה עָיֵף ויגע הוא מוצא את ר א ז א ל י ה אשתו, הרודפת תענוגים ושאון-עליזים, הנכונה תמיד לרוץ לכל מקומות-השעשועים, והממָררת את חייו בקנאתה במגבעותיהן ושלמותיהן של רעותיה. ושלמה שאל את עצמו בדאבון-לב: „מה יתנו ומה יוסיפו לי השאון והרעש, ההמולה והמהומה, אשר ימלאו את חיי בעיר אודיסה משוש כל הארץ? מה יתנו ומה יוסיפו ההוד וההדר, היופי והתפארת אשר סביבותינו, בעוד אשר בלבנו פנימה יִכת שאִיה?

ביחוד נלכדה מהרה נפש שלמה באהבת שפרה היפה והתמה, שהיתה בעלת עינים מזהירות ושערות שחירות ודקות, שירדו בשתי מקלעות ארוכות על כתפה. עלמה ענוה וצנועה זו היתה מבלה את ימיה בתפירת לבָנים ובקריאת ספרי-השכלה בחשאי, ובהגישה בערב לבני-הבית את התֵּה מן המֵיחם הרותח על השֻלחן, היתה שולחת בגנבה מבטים קלים לשלמה המגֻהץ, הלבוש „כאשכנזי״ ומדבר רוסית, שהיה בעיניה כסמל ההשכלה והשלוות. וגם שפרה היתה בעיני שלמה „כסמל דמות הענָוָה והשלום״, ובהיותו לבדו עמה בבית, היה שח לה בחלקות, מדבר באזניה דברי-אהבה ומקניטה בדרך שחוק בגלותו את מסתרי-ספריה. ומעט מעט דבקה נפש שלמה בעלמה נחמדה וחסודה זו,

ולא יכל לדמותה לאשתו מבלי שיאכל איזה רגש מר את לבו.

„רעיונותיו הבהילו לצַיֵר לפניו את תְּמַת-שפרה, ואת דרכי חיי המשכילות בכלל, וראַזאַליה בתוכן; מעבר מזה, ישרת-נפש, חיים של שלום ומנוחה, חיי שֶׁקֶט ודְּמָמָה, שֶׁבֶת בית ולנצור אָרחות-תם, כמֵי השלוח ההולכים לאט, ומעבר מזה קול משחקים, בחורים ובתולות יחדו, בם גם איש ואשה, כולם הומים, איש אל כל בתולה ואשה יצהל, ישחוק וחנף על שפתי כֻלם... אמנם כן, אילת-אהבים וגם יעלת-חן היא האשה בת העת החדשה, תיטיב לנגן במִנִים, תיטיב לחול במחולות, תדבר בשפות אחדות, תדע לקרוא בשם סופרים וספרים, וידיה רב לה בחברת האנשים הזרים, אשר יבואו לביתה, או אשר תבוא היא לביתם — אולם מה לאישה בה? מה היא בביתה? ומה היא לאשה ולבניה?"

ושלמה הוסיף להתבונן לחיי היהודים היושבים בעיר הקטנה והנרפשה, והוא נוכח יותר ויותר כי נעלים הם במוסרם ותמימותם, בצדקותיהם ובאהבתם להבריות, על בני-אמונתם הריקים וקלי-הדעת שבאודיסה. בשבת אחת בא לבית-התפלה, כדי לשמוע את דרשתו של מגיד אחד, ומצא שם המון אנשים היושבים וקוראים ב„משניות", ב„עין יעקב", „שלחן-ערוך", „מנורת המאור" ו„תהלים". ובראותו ביניהם גם את הפועלים הפשוטים, העוסקים בעבודת הבניה של הקסרקטין שלו, הקביל אותם מבלי משים לעומת הפועלים היהודים באודיסה, אשר „ביום מנוחתם שֵׁכָר ירדפו, וביום שבתם ומועדם יין ידליקם, שחוק הקוביא והקלפים יקח לבם, ואחרי תאותם הזֹנָה יזנו". ביחוד לקח את לב שלמה אחיטוב חג-הבכורים היפה, ובעונג רב הביט על ההכנות הנעשות לו בעיר הקטנה.

ענפי עץ עָבות הביאו ויפארו בהם את הבית פנימה. גם על מנורת נחשֶׁת קלל בעלת ששה קנים וְהתלויה בספון הבית בְּתָוֶךְ, גם בארבע פנות-הבית גם בכל מקום ומקום אשר עין האדם צופיה, נתנו זמורות ופארות; ויקחו סוף וקנה וגם גומא וינתחו אותם לנתחים ויעתדום לפזרם על פני רצפת הבית. וידי שפרה מלאות עבודה לעשות בבד, לכבֵּס ולגָהֵץ את מכסה הכסאות ואת כל אשר במפות ובמטפחות ובסדינים; אף לקטה עלי-עץ ועלי-פרחים ותדביקם בלוחיות-הזכוכיות אשר בחלון ותעש מהם ציצים ופרחים

אף תמונות שונות לפָאֵר בהם את החלונות, ותקח גם ביצים וַתִּקב חורים בשתי קצותיהן מזה ומזה, ותער את החלבון וגם את החֶלמון מתוכן, ותתן נוצות אפרוחים בחורים, ותולה אותן בחוט בתקרה, לאמר—צפרים הן אלה...

„בשמחה ובטוב-לב יצא אחיטוב מבית-המדרש, ובנפש שְׂמֵחה בא בלְוית ר׳ ירוחם לביתו, אשר גם הוא כֻּלו אומר „יום טוב״: חג בכורים לה׳! חג האביב לבני האדם! הנרות אשר יאירו את הבית מבינות לענפי-העץ הירוקים, אשר יסובו את מנ־רותיהם, הקנה והסוף אשר על הרצפה והזמורות והדליות אשר בכל פנות-הבית, השלג הערוך עם מכסה הבד הלבן אשר עליו, עם מנורות-הכסף ופטורי-הציצים אשר עליהן—כל אלה פעלו עתה על נפש אחיטוב מאֹד; לבבו נמלא רגשות נעלים ונפשו כמו התרוממה עָל, וכמו הדרת-קֹדש חופֶפֶת עליו... פניו האירו, ומלבושי-הכבוד אשר עליו הוסיפו גם הם לוית-חן לו. ושפרה לא הסירה עין ממנו, ותשכח כרגע את כל, ותשבע דשן למַראהו, ומאד גרסה נפשה להביע רגשותיה עתה לפניו, ותקצוף על אנשי-הבית, אשר לא יתנוה לדבר אתו הפעם כאשר עם לבבה, וחברתם היתה עתה לה למשא...

„והלילה—ליל-אביב בכל הדָרו! שמים טהורים מאֹד, ומראיהם תכלת-כֵּהָה נחמד למראה. הירח יקר הולך, וכל צבאיו הכוכבים יעלו איש, איש במסלתו, כנקודות-הכסף יזהירו, וישַמחו כל נפש וירנינו כל לבב; רוח צח נושב בארץ, לוחש על הדשאים וכמו יפיח רוח חיים באף כל היקום, וכמו ישא על אֶברתו נשמת הבריאה ורוח כל המאושרים עלי תבל ארצו. עין אחיטוב לא שבעה לראות את המחזה הנחמד הזה מדי יצאו החוצה, ועמד כאיש אשר לפניו נגלו תמונות יקרות אשר אין ערוך למו...

— „היחכה, אדוני, לעת אשר יבָּקבו השמים ממעל? — שאל ר׳ ירוחם אותו בצחוק-שפתים בצאתו גם הוא...

„אחיטוב הביט בפניו, כי לא ידע מה בפיו, ויצחק ר׳ ירוחם עוד ויספר לאחיטוב את אמונת ההמון, כי בליל זה יבָּקעו השמים כהרף עין אחד, וכל איש ואשה, אשר יכַוֵּן את הרגע ההוא והיה

כל היוצא אז מפיו בוא יבוא, וכל משאלות-לבו בהֶרף-עין הזה תקומנה".

וביום המחרת הזמין ר' ירוחם את שלמה לשמחת נֶכדו, ילד כבן חמש שנים, שהתחיל ללמוד חומש ודרש, כנהוג בוואָלין, לפני הקרואים. אביו, ר' ברוך, לקח

„את מצנפתו הלבנה, אשר נועדה לו ליום-הכפורים, ואשר קליעות מעשה עֲבות במֶשי ובזהב חתולתה, וישימה על ראש הילד, וגם את מורה-השעית אשר לו הוציא מצלחתו וישם בכֵליו, ויקחו גם יתר הנאספים את מורי-השעות אשר להם ואת שרשרותיהם, אשר בכסף ואשר בזהב, ויתנום להילד, וגם אחיטוב נתן את מורה-השעות אשר לו וגם שרשרת-הזהב אשר עליו, וירכסו את כל אלה על בגדי הילד ממול לבו עד אפס מקום, והילד עדה גאון למראה כל השרשרות האלה, ואבותיו ואבות-אבותיו גם הם ראו ונהרו".

ואחרי שאמו הזקנה של הילד לחשה עליו כדי להצילו „מעין הרע", העמידו את הדרשן הקטן על השלחן, והוא השיב על השאלות שהציע לפניו בדבר למודיו „המקשן", ילד קטן אחר, שעמד על הכסא. „ודרשה" זו, ככל הצירימוניה היפה והתמימה שלוּתה אותה, שנועדו לעורר את אהבת-התורה בלב לומדיה הקטנים—עשו על שלמה רושם נעים מאד. לפניו נגלו חיים חדשים, המלאים תמימות, שלוה, עדן רוחני ורגשות דתיים נעלים, ועיניו ראו יהדות חדשה, צנועה ומלֵאה חֵן, שלא שערוה בני-אודיסה. ויצטער שלמה על אשר התרחק מאחיו התמימים והחביבים, החיים על אמונתם, ומתורת היהדות של המסורה, וימהר לתקן את המעֻוָּת, ויקח לו את האברך המשכיל בנימין האלוני למורה בעברית ובקורות היהודים. ומעט מעט דבקה נפש שלמה, העורגת אל שלות-הרוח, תום וטוהר, בחיי החסידים ומנהגיהם, ובכל לבו היה משתקע בתוכם לולא בא לפניו זֵכר אשתו ופזר את כל חלומותיו הנעימים. גם לשפרה אהובתו נגלה הסוד, כי אשה לו באודיסה, ותגרשהו בחרפה מעל פניה. אחרי ימים רבים על עצבון ויאוש היתה שפרה לאשה לבנימין האלוני, שפִתַּח בסתר ראשית השכלתה, ושהוכרח לגָרש את אשתו הראשונה כשנודעה „השכלתו" לחותנו החסיד הקנאי.

ויורב לא הצליח במלאכותו בסוכות, כי כל בני העיירה התקוממו נגד אדם קשה זה, שבא להפריד בין איש לאשתו, והשמועה פשטה, כי יצא יעקב חצרון מדעתו באודיסה ונלכד בשחיתות אשה „זונה ונצורת-לב". פקידיה בטלו את יפוי-כֹחו של יורב, ושרה בכתה יומם ולילה ולא חפצה בשום אופן לשמוע לעצתו ולהתגָרֵש מאישה. „חלילה לי לקחת מידו גט-פטורין — אמרה האשה הפשוטה, האוהבת את בעלה בכל נפשה — גם אם באכזריות נוראה יכבוד אכפו עלי, גם אם ידושו את בשרי את הברקנים". ובעצת „הרבי" נסעה שרה לוילנה, כדי לבקש מאת זקנו של יעקב חצרון, העשיר הלמדן והמשכיל ר' יהודה עמנואל, שישיב אליה את לב אִישה. ועמנואל הוא

„איש זקן, יפה-תואר והדור בלבושו... האיש הזה עבר כבר את שנת השמונים לימי חייו. אפס כי השנים האלה לא הניסו את ליחו, לא השחו את קומתו, לא הסירו את חכליל לחייו, לא העבירו את הצחוק הנעים אשר על שפתיו, ולא הכהו את עיניו השחורות, אשר מבעד לגבותיהן תפיצינה אור בהיר, אור יקרות; השנים האלה שמו אותותן בו רק כי הלבינו שערות ראשו והֵנָה הוסיפו תפארתו ויגדילו על הדרו... וביתו הוא גם בית-וַעַד לחכמים. כי נעבור על פני החדר הראשון, אשר נועד לדבר-מסחריו, גם לא נתמהמה בחדר השני, המפואר בכלים מכלים שונים נעלים מאד ביפים, ונבוא עד לחדר השלישי — נשתומם על המראה אשר לפנינו: תיבות-עץ גדולות מהמסד עד הספון לארבעה קירותיו סביב סביב מלֵאות ספרים גדולים עם קטנים, ובתוך החדר שלחן עָגול, כסאות מסביב לו, וספרים גדולים גם עליו. שמה יֵשב בעת מנוחתו, שמה יקבל פני הרבנים והחכמים הדורשים לשִכנו, ושמה נשמע לעִתים לא-רחוקות גם משפטי-פיו על היהודים והיהדות, על הסופרים והספרים, ועל כל דבר הנוגע לכלל ישראל, לאמונתו ולהשכלתו, לדרכי חייו ודעת נבוניו... על השלחן לפניו צבורים ספרים שונים גם בתמונתם, גם בתכנם וגם בשפתם. רגע יביט בגמרא, ומשנהו — בספר כתוב אשכנזית המונח על ידו, פעם ישים עין במדרש, ופעם — בספרי-הפילוסופיה; פה „זהר" „ומורה-נבוכים" נפגשו, פירושי ראב"ע וספר-המדות לברוך

שפינוזה חֲבֵרו, תורה וחכמה נשקו והאמונה וההשכלה היו תואמים בבית הזה".

עמנואל מאן בתחלה לנוע בדרך רחוקה מחמת זקנתו המופלגת. אולם שרה הפצירה בו מאד ובכתה באזניו עד שנעתר לבקשתה. ובמשך הימים שישבה שרה בבית עמנואל ראתה בפעם הראשונה חיי כרך, רחובות מהודרים, תלבושת נאה ונמוסים יפים, ותְּאות גם היא להסיר המטפחת מעל ראשה ולהתקשט לפי טעם המודה, כדי למצוא חן בעיני אישה בשובה לראות פניו. „ובבית עמנואל רבה העבודה: הַיָּטים ומתפרות הלכו ושבו לרגעים, אשה מגדלת שער העושה בפאה נכרית גם היא ישבה בבית, ובנות ר' יהודה ובנות בניו ובנותיו גם הן מלאו את ידיהן בעבודה לקשט את שרה, לכלול יפיה ולהרבות לה הוד ותפארה".

ובתוך כך באה מהפכה פנימית גם בלב יעקב חצרון. אחרי שנתקררה קצת ההתלהבות הראשונה של אהבתו לליזה זכר את אשתו ושני ילדיו העזובים, והוריד דמעות מתוך געגועיו עליהם. ביחוד נתגברו רגשי הנוחם בלב חצרון כשהגיע החדש אלול, ונשמע קול השופר הקורא לתשובה ולחשבון-הנפש. אולם גם לעזוב את ליזה ואת חייו החדשים והנאורים באודיסה לא עצר עוד כח, והמלחמה הפנימית דִכאה את רוחו כל-כך, עד שהיה נכון לשלוח יד בנפשו. שמחת חצרון היתה גדולה, אפוא, בהִוָדע לו, כי באו זקנו ושרה אשתו לגאל אותו ממבוכתו וצרותיו. חן שרה גדל בעיניו שבעתים אחרי ששמה עליה תלבושת אירופאית, ואחרי שגלתה לו את אהבתה הנאמנה בהתאמצה לשוב אליו. על-פי עצת עמנואל החליט הזוג להשתקע באודיסה ולבלתי שוב עוד להיי העיירה, שנמאסו עליהם. „בעקב החסידות — אמר הישיש המשכיל — תבוא הכפירה, ובעקב הנזירות תבוא הפריצות", ועל-כן צריך היהודי הנאור לבור לו את הדרך הממוצע, שיש בו גם הנאה מהחיים וגם אהבה להמסורה.

ועמנואל השלים לא רק בין איש לאשתו, אלא מצא גם מציאה גדולה בהיסח הדעת. בראותו את גבריאל אחיטוב הכיר, לגודל תמהונו, כי הוא בנו הבכור, שברח מביתו בימי-נעוריו כדי להְלָוֹת לפקיד-צבא אחד היוצא עם המחנה הרוסי לעשות

מלחמה באונגאַריה. האב הישיש שמח מאד על בנו, שהתאבל עליו ימים רבים, כי חשבהו במתים, ושלם מהונו את חובותיו המרובים כדי להצילו ממשבר. בתי אחיטוב וחצרון נהיו, אפוא, למשפחה אחת, ולכבוד המאורע הזה ערך אחיטוב משתה גדול לכל אוהביו וקרוביו, ועמנואל הזקן, היושב בראש הקרואים, הביט בדמעות-גיל על צאצאיו המקיפים אותו, וישמיע להם תורת-חיים:

„שתי הקצוות ממֶעי נפרדו: הנני רואה את בני הבכור, את גבריאל, את בניו ואת ביתו, כי למשכילים יחשבו, נתנו ספר-כריתות לכל מנהגי ישראל הנושנים, לכל תורתו וחקותיו, ואך לחדשות שמו פניהם, והנה בן-בני השני, הוא וחותנו ואשתו מחזיקים בנושנות, ולכל חדש „צא טמא" יקראו, ולא יתנו לבוא לביתם כל אשר הולידו החכמה והתבונה בעת הזאת. והיהדות עומדת מרחוק ובוכָה מצרת-נפשה... בָּנַי! אל נא תאחזו בקצָוות! ברו לכם את הטוב משתיהן גם יחד, וזרו הלאה את החֶלאה ואת הרע!"

זהו תוכן הספור. ברודס קרא „לשתי-הקצוות": ספור מחיי-ההוֶה, אבל אין זה מדויק כל-כך. בשנות השמונים האחרונות (1888), שבהן נתפרסם הספור, כבר עלו על במת החיים היהודיים בליטא גבורים חדשים הוגי דעות חדשות, שלא נגע בהן ברודס כלל. אין אנו מוצאים בספורו את רשמי הפוגרומים, את יסוריו הנפשיים של האינטיליגנט היהודי, את קשי יומם של המוני-העם, וגם לא את התנועות הפנימיות, שנתעוררו באותן עשרת השנים בתוך היהודים, את התנועה העברית-הלאומית, את תנועת ההגרה וחִבַּת-ציון. בספורו של ברודס מצוירים החיים המצומים של היהודים, כמו שהם הולכים ונוהגים משנות הארבעים, מראשית תקופת-ההשכלה וכמו שנהגו בשנות הששים ואילך, אבל אין הם טבועים בחותמו של זמן ידוע ובקוָיו היותר בולטים. ואפשר, שזוהי דוקא מעלתו של הספור, שמנע המחבר את עצמו

מנגוע בעניני מפלגות ולפגום על-ידי זה בהאוביֶקטיביות הדרושה למצייר תמונות-החיים.

„שתי-הקצוות" הוא, עם כל לקוייו, הספור היותר טוב בספרות העברית החדשה. כמעט כל הנפשות העושות בו, לקוחות מן החיים, יפה בו גם הנתוח הפסיכולוגי. מעלתו היותר גדולה היא, כמו שכבר אמרתי, בהקבלת חזיונות-החיים, וביחוד בהקבלת הטפוסים המתנגדים זה לעֻמת זה, לא הקבלה מלאכותית, כי אם טבעית, היוצאת מתוך מהלך המאורעות. המספר מציג שני גבורים, המתנגדים זה לזה בטבעם ובתכונתם, במצב אחד, וההיקש יוצא מאליו עפ"י מעשיהם. הנה, למשל, שני זוגי ראשי הגבורים והגבורות: חצרון עם ליזה ואחיטוב עם שפרה — והרי לפנינו אנתיתיזה כל-כך בהירה. כך הוא גם בנוגע להגבורים השניים במעלה. אבל ישנם בספור גם דברים מיותרים לגמרי, שיש להם שייכות אל המסופר כאופן החמשי אל העגלה, וסרח העודף הזה מקלקל בכמה מקומות את הרושם. מיותר לגמרי הוא, למשל, כל אותו ספור-המעשה בהישיש עמנואל, שמצא פתאם את בנו האובד לו. סצינה זו אינה מוסיפה שום צבע ליורה הכללית, ומהלך הספור לא היה נפגם כלום גם בלעדיה.

תמונתו של בנימין המורה אינה שלֵמה. ברודס רצה לצייר טפוס של עלם, הצמא להשכלה, ונרדף על זה מקנאים מורדי-אור. אבל ציור זה עלה למסַפֵּר רק במקצת. אין הקורא יודע את עברו של האיש הזה, את הנימוקים שעוררו אותו להשכלה. לעֻמת זאת מופלאת היא האמת הפסיכולוגית בציור יחוסיו לשפרה ולאחיטוב וליחש האנשים הסובבים אותו. יפה מאד יוצאת גם ההקבלה בין שתי הנשים: בין ליזה בת-הכרך ובין שרה בת-העיירה. ליזה שואפת רק למטרה אחת: למצוא חתן יפה ועשיר. זוהי בת-כרך טפוסית עם שאיפות ברורות וחמריות, המשחקת במשחק האהבה רק כדי למשוך ברשתה את לב הגבר היותר נאות לה לפי חשבונה. גם רגשות ישרים, עדינים ויפים אינם מוזרים לליזה, אבל מעשיה נחתכים לא על פי רגשות כאלה, אלא על-פי הערכין החמריים והמנוסים וההשקפות המעשיות, המקובלים בין בני-חֶברתה. וגם שרה היא תקיפה בדעתה, ואינה זזה

מהעיקר הראשי שלה: אמונתה לבעלה. **אשה כשרה** זו אינה רוצה להתגרש מאישה, אפילו לאחר שנעשה אפיקורס, אפילו כשבגד בה. ואדרבה, היא עושה כמה הנחות וויתורים במנהגיה ומלבושיה הרגילים, כדי לשוב ולמצוא חן בעיני האיש שבהל בה. ואין כאן שפלות-הרוח, אלא חוש חזק וטבעי של קשר המשפחה היהודית, האמיץ ביותר.

על-דבר ערכו של „שתי הקצוות" כותב ראובן בריינין:

„בשתי הקצוות" נראה כל כֹּחה של אמנותו — זה היה הקו הקיצוני שלה. התוכן הרעיוני של „שתי הקצוות" עומד במדרגה יותר נמוכה משל „הדת והחיים", אבל במה שנוגע להגזרה והבניה, להערכת החלקים ולסדור הפרטים בתמונה אחת שלֵמה, עומד הוא גבוה מכל מה שכתב ברודס. בבחינה זו הוא מהיותר טובים, אם לא היותר טוב, שבספרותנו הסִפורית. „בשתי-הקצות" עומדים במערכה הדור הישן מול הדור החדש, חיי הערים הקטנות מול החיים בהכרכים, מחזה מול מחזה. בין המחזות של חיי הדור הישן בהערים הקטנות יש תמונות מצוינות ושלֵמות, אולם התמונות מחיי הדור החדש בהכרכים הגדולים בלתי נאמנות ובלתי יפות. המספר הטה חסד כלפי הראשונים. הוא גם ידע והכיר יותר טוב את הדור הישן. הוא היה מן הנחשלים בהתפתחותו השכלית. עד נקודה ידועה הגיע בהשכלתו ובידיעתו את החיים. הלאה—לא אף פסיעה אחת. כל מה שעמד מעבר להנקודה הזאת היה זר לו".

III. סִגְנוֹנוֹ.

סגנונו של ברודס היה חי ושוטף. במאמריו ובספוריו הראשונים עוד שִׁלֵּם מס להמליצה המושלת בכפה; אבל יותר ויותר השתחרר מן המליצה. עם זה היה מן הראשונים, שיצא למלחמה נגד המטהרים, „פוריסטים" בלעז, ויצדד בזכותם של מרחיבי הלשון העברית. דעתו זו מצאה לה בטוי נמרץ במאמרו „**השפה בכבודה ובעצמה**", שפרסם בקובץ „גן-פרחים" חלק א'. במאמרו הנזכר כותב ברודס בין יתר דבריו: „... ולוא

אמנם חדשה עשינו בשפה, חדשה אשר מאז מעולם לא נודעו עקבותיה, לוא אמנם כתבו על הספר עד ימינו אלה רק בשפת בן עמרם ובן אמוץ—כי אז אולי החרשתי גם אני. אולם שאלת המטהרים האלה הלא תשוב לכל הסופרים בעמנו מדור דור: „לוא קם בן עמרם, אשאל גם אנכי, ונתנו לו את כל ספרי התלמוד והמדרש, את ששת סדרי המשנה, ואמרו לו: „קרא נא זה", היקרא? היבין לתרגם מלותיהם הזרות והנכריות? הימצא ידיו ורגליו בשפתם ובלשונם? ולא עוד אלא שלא יבין ולא ידע גם שפת כל התנ"ך, לא ידע לשון ספרי קהלת, עזרא ונחמיה... הרשות אשר נתנה לקהלת לכתוב לעם חקירותיו בשפה שיבינוה, הרשות אשר נִתנה לבעלי-המשנה לכתוב בשפתם לפני בני דורם, — הרשות הזאת נִתנה גם לנו לכתוב בשפה, אשר יבין העם עתה...

„שפה מתה" — אומר ברודס—נקרא לשפה, אשר לא תקבל כל שנוי וכל תנועה, העמדה בשפה אות נאמן כי אין יש רוח חיים באפה ולא תדאג להאנשים החיים רק לאותיות המֵתות, לא תדאג כי האיש החי, הקורא המתנועע, יבין לשֵׂכל מליה, וכי היא, אשר למעננו נכתבה, יֵדע את אשר לפניו, ותמיד כל היום תשים מעינה כי המתים שכבר מֵתו ידעוה ויבינוה... אמנם כן, הננו מודים ומתודים כי „לוא יקום בן עמרם" היום הזה לא יבין דברים רבים בספרותנו... וכי מה איכפת לנו אם הם לא יבינו—הלהם נכתבו הספרים? האם בעדם נדבר היום קשות את פורעי פרעות בעמנו? האם באזניהם נוכיח בדברים את מוכסינו, ראשי קהלינו, מַלוינו וכל מעקשי הישרה בנו? האם למענם נבנה כיום ספרות לישראל?... לא יבינו המה ויבינוה חייקל, זרח, בֶּרעש ושמֶריל, לא יבינוה המתים ויבינוה החיים, כי אותם הלא מבקשים אנחנו, אֲנחנו לא נדרוש אל המתים, כאשר לא ידרשו המתים לנו..."

„סגנונו זה (של ברודס) — אומר בריינין — הוא סגנונו של לוהם, של סופר החי עם בני דורו. ברודס לא ברא מעולם תנועה חדשה בחיים או בספרות. הרכבתו הרוחנית לא היתה של זה שנברא להיות בורא, של זה ההולך בראש. אבל הוא ידע

לבטא בשפה יתר נמרצה, יתר רחבה, את אשר הרו והגו אחרים. את מלחמת הדת והחיים אסרו אחרים, אבל הלא נסה לתת לה תואַר ודמות. הרחבת הלשון העברית נעשתה בפועל על-ידי סופרים מצוינים אחרים כמרדכי אהרן גינצבורג, ש"י אברמוביץ ואַחריב, אבל ברודס היה לה לפה".

*

על-יד יל"ג ולילינבלום עומד ברודס בשורה ראשונה של יוצרי הספרות החדשה. כמוהם הִפרה את המחשבה הישראלית וטִפח בלב צעירי-הדור את רגש ההוד והיופי. ספורו „הדת והחיים" הוא היצירה היותר חשובה של ימי מלחמת ההשכלה. דעותיו של לילנבלום וחבריו, כל היסורים שסבל עליהן וכל הרדיפות שנרדף בגללן, נתגשמו בספור זה במחזות אמנותיים, והוא הועיל הרבה בזמנו לעודד את רוח הצעירים במלחמתם עם הבערות. „בשתי-הקצוות" בקש ברודס לברוא סינתיזה מפַשרת, שמאַחדת את היפה והמשובח שבהשכלה האירופית עם כל הטוב והמועיל שבתרבות העברית-הלאומית בת אלפי הדורות, באופן, שהחיים הישנים ישארו כמו שהיו ביסודם, אבל יהיו נעשים עם זה יותר יפים, יותר אירופיים. אבל פשרה זו שבקש ברודס לעשות בין היהדות האנושיות, בין הדת הישראלית ובין התרבות המודרנית, ושמצאה לה בזמן יותר מאוחר בטוי בספריו של הציוני ההרד זאב יעבץ, דהפה את המחשבה העברית לצד אהר לגמרי, שנסתמל ביצירותיהם של הסופרים הבאים אחריו.

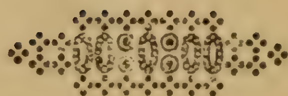
תוכן הענינים:

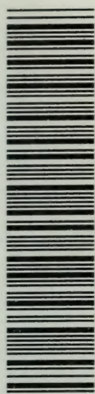
1) יהודה ליב גורדון . . . דף 3

2) משה ליב ליליענבלום . . . " 114

3) ראובן אשר בן יוסף ברודס . " 158

LIBRARY
OCT
3
1980
TORONTO

3 1761 08108862 7

